

Şiddetsiz Birey, Aile ve Toplum

RUH SAĞLIĞI ALANINDA
ŞİDDETSİZLİK ODAKLI
YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR

DERLEYENLER

ALEV ÇAVDAR, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL, ZEYNEP MAÇKALI

**ŞİDDETSİZ BİREY, AİLE VE TOPLUM
RUH SAĞLIĞI ALANINDA ŞİDDETSİZLİK ODAKLI YAKLAŞIM
VE UYGULAMALAR**

DERLEYENLER

ALEV ÇAVDAR, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL, ZEYNEP MAÇKALI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ŞİDDETSİZ BİREY, AİLE VE TOPLUM

RUH SAĞLIĞI ALANINDA ŞİDDETSİZLİK ODAKLI YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR

DERLEYENLER ALEV ÇAVDAR, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL, ZEYNEP MAÇKALI

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 741

PSİKOLOJİ/PSİKANALİZ 25

ISBN 978-605-399-650-7

1. EDİSYON İSTANBUL, TEMMUZ 2024

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACİAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

DİZGİ, KAPAK VE UYGULAMA GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

DİZİN ERVA AKÇA

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Çavdar, Alev, compiler. | Üstünel, Anıl Özge, compiler. | Maçkalı, Zeynep, compiler.

Title: Şiddetsiz birey, aile ve toplum : ruh sağlığı alanında şiddetsizlik odaklı yaklaşım ve uygulamalar / derleyenler Alev Çavdar, Anıl Özge Üstünel, Zeynep Maçkalı.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2024. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 741. Psikoloji/Psikanaliz; 25.

Identifiers: ISBN: 9786053996507 (ebook)

Subjects: LCSH: Violence --Psychological aspects. | Aggressiveness (Psychology) | Psychotherapy --Case studies. |

Psychodynamic psychotherapy --Case studies. | Conflict management. | Nonviolence. |

Nonviolence --Moral and ethical aspects. | Violence --Prevention. | Preventive mental health services.

Classification: LCC: RC569.5.V55 S53 2024

**ŞİDDETSİZ BİREY, AİLE VE TOPLUM:
RUH SAĞLIĞI ALANINDA ŞİDDETSİZLİK ODAKLI YAKLAŞIM
VE UYGULAMALAR**

DERLEYENLER

ALEV ÇAVDAR, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL, ZEYNEP MAÇKALI

İçindekiler

- vii Şekil ve Tablo Listesi
- ix Yazarlar
- xvii Önsöz
PİNAR UYAN SEMERCİ
- xxiii Giriş

1 BİRİNCİ KISIM Psikoterapi Bağlamında Şiddetle Çalışmak

- 3 1 Şiddete ve Şiddetsizliğe Psikodinamik Yaklaşım
ALEV ÇAVDAR
- 31 2 Zihinselleştirme Perspektifinde Şiddetin Gelişimsel Temelleri
SİBEL HALFON
- 49 3 Şiddetin Gelişimsel Boyutu ve Çocuk Psikoterapisinde
Şiddetle Çalışmak
ELİF AKDAĞ GÖÇEK
- 69 4 Yakın İlişkide Şiddetle Mücadelede Psikolojik Çalışma:
Feminist Yaklaşımlar
BÜŞRA YALÇINÖZ UÇAN, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL
- 87 5 Keşişimsellik ve Sosyal Adalet Çerçevesinden Şiddet
BUKET KILIÇER, FATMA ARICI-ŞAHİN
- 105 6 Psikoterapide Şiddetle Çalışmanın Adli Boyutu
ÖZLEM BUGUR ÖZDEMİR

119 İKİNCİ KISIM Şiddetsizlik Odaklı Önleyici Ruh Sağlığı Çalışmaları

- 121 7 Şiddetsiz Aile İçin Ebeveyn Farkındalık ve Destek Grupları
YUDUM SÖYLEMEZ
- 139 8 Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek: Ebeveynlere Yönelik Grup
Çalışması
RÜŞTÜ EMRE AKSOY, BEGÜM EFEÖĞLU
- 155 9 Türkiye’de Flört Şiddetini Önleme Çalışmaları:
Genç Yetişkinlere Yönelik Bir Uygulama Örneği
ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL

- 175 **10** Kurumlarda Cinsel Şiddeti Önleme: Üniversitelerde Cinsel Tacizi ve Saldırısı Önleme Birimi (CTSÖB) Çalışmaları
TUĞÇE ÇETİN ERTEKİN
- 193 **11** Şiddetsiz Erkeklik: Erkekleri Cinsiyet Eşitliği Projelerine Dahil Etmek Mümkün Mü?
GÜLDEN SAYILAN, SELİN AKYÜZ, OĞUZ CAN OK, NURSELİ YEŞİM SÜNBÜLOĞLU, ÇİMEN GÜNAY-ERKOL
- 221 **12** Şiddeti Önlemede Yaratıcılık ve Yaratıcı Müdahaleler
ZEYNEP MAÇKALI
- 245 **13** Toplumsal Şiddete Maruz Kalmış Gruplarla Çalışan Ruh Sağlığı Profesyonelleri İçin Bir Çalışma Modeli
ŞAFAK EBRU TOKSOY
- 259 **14** İş Hayatında Şiddetsizlik: Örgütlerde Şiddeti Fark Etme ve Önleme
İDİL IŞIK
- 285 **SONUÇ**
- 289 **Dizin**

ŞEKİL LİSTESİ

33	Şekil 2.1	Zihinselleştirmenin Oluşumu
35	Şekil 2.2	Yabancı Kendiliğin Oluşumu
36	Şekil 2.3	Yabancı Kendiliğin Dışsallaşması
37	Şekil 2.4	İlkel Zihinselleştirme (Pre-mentalistik) Türleri
202	Şekil 11.1	Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Alanında Çalışan
Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştıkları Zorluklar
263	Şekil 13.1	Üretkenlik Karşısı İş Davranışlarının Türleri
264	Şekil 13.2	İK Profesyonellerinin Bakışıyla Türkiye Kültürünün İş
Yerinde Zorbalığı Besleyen Özellikleri

TABLO LİSTESİ

201	Tablo 11.1	Katılımcı Kurumların Özellikleri
263	Tablo 13.1	İş Ortamında Zorbalık Küresel Projesi’nin Odaklandığı
Zorbalık Davranışları

YAZARLAR

ALEV ÇAVDAR

Alev Çavdar, Psikoloji lisans ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans eğitimlerini Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Boğaziçi Üniversitesi ve New York City University'de bütünlük programına devam ederek 2014'te Klinik Psikoloji Doktora derecesini almıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık Birimi'nde klinik psikolog olarak başlayan çalışma hayatına doktoradan sonra yine İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde akademisyen olarak devam etmiştir. Halen aynı kurumda Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programları Direktörü olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Psikanalitik teori ve psikodinamik terapi alanlarında ders, seminer ve süpervizyon vermenin yanı sıra bilimsel araştırmalar yürütmektedir. Araştırma alanları psikoterapide duygular ve deneyim, yetişkin psikoterapisinde süreç-sonuç ilişkisi, psikanalitik kavramların ölçümü, savunma mekanizmaları ve zaman algısıdır.

ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL

Anıl Özge Üstünel, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans eğitimini 2010 yılında ve Doktora eğitimini 2018 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2016 yılında TÜBİTAK Doktora Sırası Araştırma Burs Programıyla Open University Psikoloji bölümünde araştırmacı olarak bulunmuştur. 2019 yılında “Kadın Kimliğinin Toplumsal ve Gelişimsel İnşası” isimli çalışmasıyla Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı İnsan Gelişimi Araştırma Ödülünü almıştır. 2019 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümünde ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans programında Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Önleyici ruh sağlığı yaklaşımları, dezavantajlı gruplarla psikososyal destek çalışmaları, feminist psikoloji ve araştırma konularında dersler vermekte; lisans ve yüksek lisans düzeyinde tez öğrencilerine bilimsel danışmanlık yapmaktadır. Araştırmalarında toplumsal cinsiyet ve ruh sağlığı eksenindeki yakın partner şiddeti, flört şiddeti, cinsellik ve beden konularına odaklanmakta, feminist yöntemleri kullanmaktadır.

BEGÜM EFEOĞLU

Begüm Efeoğlu, psikoloji lisans eğitimini Işık Üniversitesi'nden mezun olarak tamamlamıştır. Lisans eğitiminin bir dönemini Cardiff Metropolitan University'de geçirmiştir. Uzmanlık eğitimini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı Çocuk-Ergen alt dalından 2022 yılında mezun olarak tamamlamıştır.

BUKET KILIÇER-YILDIZ

Buket Kılıçer 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. Ardından devlet bursu almaya hak kazanarak SOAS Üniversitesinde ELAS-Humanities bölümünde akademik dil eğitimini ve ardından King's College London-Institute of Psychiatry, Psychology and Neuroscience'dan yüksek lisans diplomasını almıştır. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Programı'nda doktorasını, toplumsal cinsiyetin çift ilişkilerine etkilerini araştırmakta olduğu tez çalışması ile devam ettirmektedir. İlişki Psikoterapileri Enstitüsü'nde aile terapisi eğitim programında eğitmendir. Elesis (Eleştirel & Sistemik) Psikolojinin kurucusudur. IFTA akreditasyonlu çift ve aile terapistidir. Ergenler, yetişkinler, çift ve aileler ile çalışmalarına devam etmektedir. Dönem dönem vakıf üniversitelerinde dersler yürütmektedir.

BÜŞRA YALÇINÖZ UÇAN

Büşra Yalçınöz Uçan, 2019 yılında Boğaziçi Üniversitesi Klinik Psikoloji Doktora Programı'ndan mezun olmuştur. Doktora araştırması Türkiye bağlamında erkek partner şiddetine uğrayan kadınların karar verme, destek arama, dayanıklılık ve güçlenme süreçleri üzerinedir. 2017 yılında Kanada'da bulunan Guelph Üniversitesi'nde kadına yönelik şiddet alanında çalışan bir araştırma merkezine misafir araştırmacı olarak gitmiştir. 2021-2022 yıllarında yine Kanada'da Waterloo Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmıştır. Doktora sonrası araştırması toplum temelli ruh sağlığı hizmetleri bağlamında şiddete uğrayan kadınlarla yapılan psikoterapi çalışmalarının etkinliği ve verimliliği üzerinedir. Büşra Yalçınöz Uçan 2022 Eylül ayı itibarıyla Norveç'te bulunan Stavanger Üniversitesi'nde Marie Curie doktora sonrası araştırmacısı olarak çalışmaya başlamıştır. Bu araştırması kadına yönelik dijital şiddet ve kadınların şiddetle baş etmek, şiddete karşı destek aramak ve güvenliklerini sağlamak için kullandıkları online/ dijital stratejilere odaklanmaktadır.

ÇİMEN GÜNAY ERKOL

ODTÜ'de mühendislik ve Bilkent'te edebiyat eğitimini tamamlayan ve doktora derecesini 2008 yılında Leiden Üniversitesi'nin Edebiyat Çalışmaları Bölümü'nden alan Çimen Günay-Erkol, dil ve edebiyat alanında çalışmaktadır. Araştırmaları, tarihsel dönemlerin edebiyata yansımaları, politik çatışma ve çatışma sonrasında edebiyattaki temsilleri, edebiyatta erkeklik/ kadınlık normları ve toplumsal cinsiyet hiyerarşileri gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Doktora araştırması Türkçeye çevrilerek Yaralı Erkeklikler (İletişim, 2021) adıyla kitaplaşmıştır. Dünya Edebiyatı olarak Türk Edebiyatı (Bloomsbury, 2021) kitabını, Burcu Alkan ile birlikte, eş editör olarak hazırlamıştır. TÜBİTAK destekli çeşitli projelerde, kadın edebiyatı ve darbe dönemlerinin edebiyatları üzerine araştırmalar yürütmüştür. Yürüttüğü güncel araştırma, toplumsal cinsiyet temelli hak ve özgürlük arayışlarının Türkiye'de karşılaştığı "geri tepme" üzerinedir. Çimen Günay-Erkol, kuruluşundan beri Eleştirel Erkeklik Çalışmaları İnisiyatifi (EEİİ) üyesidir ve bu inisiyatifle birlikte eğitim ve atölyeler tasarlamak üzere oluşturulan çeşitli kurullarda görev almaktadır. Dilin cinsiyetçi kullanımı ile ilgili çeşitli yaş ve meslek grupları için eğitimler tasarlamaktadır. Özyeğin Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

ELİF AKDAĞ GÖÇEK

Elif Akdağ Göçek, İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans-Çocuk/Ergen Alt-Dal Programı'nı 2012 yılında kurmuş ve 2021 yılına kadar programın direktörlüğünü yürütmüştür. Halen aynı bölümde yarı zamanlı ders vermeye devam etmektedir. 1992-1998 yılları arasında İstanbul Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Bölümü'nde psikolog olarak çalışmış, 2007- 2012 yılları arasında ise Yeditepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Dr. Göçek 'Okul ve Çocuk Klinik Psikolojisi' alanındaki doktorasını Kanada-Toronto Üniversitesi'nde (University of Toronto/OISE) tamamlamıştır. Psikoloji Lisans ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans eğitimlerini Boğaziçi Üniversitesi'nden almıştır. Doktora tezinde annelerin çocuklarını anlama kapasitesi ve duygusal ulaşılabilirliklerini araştırmış, tezi yurtdışında kitap olarak yayınlanmıştır. 2015-2021 tarihleri arasında Türkiye Bebek Ruh Sağlığı Dernek Başkanlığını yürütmüştür. Halen aynı dernekte başkan yardımcılığı görevini sürdürmeye devam etmektedir.

FATMA ARICI-ŞAHİN

Fatma Arıcı-Şahin, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Hacettepe Üniversitesi'nde Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında tamamlamıştır. Çift ve aile terapisi, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve sanatla terapi alanlarını bütünlendirdiği doktora tezi, TÜBİTAK Doktora Sırası Yurtdışı Burs Programı ile desteklenmiştir. 2015 yılında bu burs ile Lewis & Clark College'da (Portland, Oregon, ABD) Evlilik, Çift ve Aile Terapisi Programı'nda ziyaretçi araştırmacı olarak bulunmuştur. Tezi kapsamında evli çiftlere yönelik eşitliğe dayalı bir ilişki güçlendirme programını hazırladığı bu dönem boyunca, aile terapisinde eleştirel ve sosyal bağlamsal bir perspektifi geliştirmesini sağlayan hem teorik hem de uygulamalı çeşitli dersleri asiste etmiştir. Doktora eğitimi sırasında ayrıca Erasmus Staj Hareketliliği Programı kapsamında İngiltere'de göçmen kadınlara hizmet veren bir sivil toplum kuruluşunda gönüllü çalışmalara katılmıştır. Şu anda Kastamonu Üniversitesi'nde Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

GÜLDEN SAYILAN

Gülden Sayılan psikoloji lisans eğitimi ile sosyal psikoloji alanındaki yüksek lisans ve doktora derecelerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden almış, ayrıca bir yıl boyunca VU Amsterdam Psikoloji Bölümü'nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışmıştır. 2018 yılından bu yana Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde ders vermektedir. Araştırmaları genel olarak toplumsal cinsiyet temelli önyargı ve ayrımcılık, eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin sosyal psikolojik öncüllerine odaklanmaktadır. Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi (EEİİ)'nin kurucu üyelerinden biri olan Sayılan bu inisiyatifle birlikte Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri El Kitabı (2020-2021) ve Lise Çağındaki Genç Erkekler için e-Gen (Eşitlik Kuşağı) Modülü (2022-2023) başlıklı projelerin bilim kurulunda yer almıştır.

İDİL IŞIK

İdil Işık, İş/Örgüt Psikolojisi alanında nicel, nitel ve karma araştırma teknikleri alanında uzmanlaşmıştır. Bu uzmanlık ve ilgi odağını, örgütsel süreçlerde işlerin akışını etkileyebilen, birey, grup ya da örgüt ölçeğinde izler bırakabilecek, doğal, teknik ya da psikososyal risklere yöneltmektedir. Bu çerçevede, insan kaynakları yönetiminde risklerin yönetilmesi, örgütlerde verimlilik karşıtı davranışlar, ayrımcılık gibi çeşitlilik karşıtı davranışlar, işyerinde zorbalık ve iş ortamındaki kazalar gibi konuları “örgütlerde travma” kavramı altında toplamaktadır. İş yaşamında şiddetin her türüne dair çözüm süreçleri için çok farklı projelerin yapılandırılmasında görev almıştır ve bunları “örgütsel travma” başlığı altında incelemeye devam etmektedir. Travma deneyiminin ardından toparlanmanın sağlanması ve örgüt genelinde bu deneyimlerin kazanıma dönüştürülmesinin yapı taşlarını incelemektedir. Yakın dönemde tamamladığı projelerden birisi, 2021 yılında tamamladığı, TÜBİTAK 1001 destekli “Esnek Çalışma Yönetim Sistemi Geliştirme Projesi: İş Sürekliliğini ve Çalışan Psikolojik İyi Oluşunu Destekleyici Standartlar ve Uygulamalar” projesidir (www.esnekcalisma.org). Diğeri, “Maden Sektöründe Psikososyal Risklerin Değerlendirilmesi ve Önlenmesine Yönelik İşyeri Hekimlerinin Kapasitesinin Geliştirilmesi” başlıklı projedir (www.psikososyalrisk.org). Avrupa Birliği- EuropeAid - İş Sağlığı ve Güvenliğinin İyileştirilmesi Hibe Programı tarafından hibe verilmeye hak kazanmıştır. Zonguldak havzasında yürütülen bu projenin Şubat 2021-Mart 2023 tarihleri arasında yürütücülüğünü üstlenmiştir. Halen, Temmuz 2022’de uygulamaya geçirilen TÜBİTAK 1001 destekli “Sporda Psikososyal Güvenlik: Elit Sporcularda Psikolojik Sağlığın Belirleyicilerinin Modellenmesi” başlıklı projenin yürütücülüğünü sürdürmektedir. Psikoloji lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi’nde, yüksek lisans ve doktora derecesini Marmara Üniversitesi Örgütsel Davranış programında tamamlamıştır. Sosyal Psikolojisi alanında Doçentlik derecesini 2017 yılında almıştır. Aralık 2023 itibarıyla Profesörlük ünvanına hak kazanmıştır. Daha fazla bilgi için <https://bilgi.academia.edu/%C4%B0dillsik> sayfası ziyaret edilebilir.

NURSELİ YEŞİM SÜNBÜLOĞLU

Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, yüksek lisansını Central European Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Programı’nda, doktorasını ise Sussex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde tamamlamıştır. Erkeklik, sakatlık, militarizm ve milliyetçilik alanlarındaki çalışmaları akademik dergi ve derlemelerde yayımlanmıştır. Erkek Millet, Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler (İletişim Yayınları, 2013) başlıklı derlemenin editörlüğünü yapmıştır. Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi (EEİİ) üyesi olan Sünbüloğlu, İsveç İstanbul Başkonsolosluğu tarafından desteklenen Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri El Kitabı (2020-2021) ve Lise Çağındaki Genç Erkekler için e-Gen (Eşitlik Kuşağı) Modülü (2022-2023) başlıklı projelerin koordinatörlüğünü üstlenmiştir. Sünbüloğlu hâlihazırda Kadir Has Üniversitesi Ortak Dersler Programı’nda öğretim üyesidir. Ayrıca Kadın ve Aile Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin direktörüdür.

OĞUZ CAN OK

Oğuz Can Ok, 2011 yılında Bilkent Üniversitesi'nde başladığı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi lisans eğitimini 2016 yılında tamamladı. 2018 yılında ise Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü yüksek lisans programını “Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum İlişkilerini Yeniden Düşünmek: Göçmen Sağlığı Üzerine Bir Analiz” başlıklı teziyle tamamladı ve aynı sene Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Doktora Programı’na başladı. Lisans ve lisansüstü öğrenimi boyunca toplumsal cinsiyet, göç ve sivil toplum alanlarında yürütülen çeşitli akademik araştırmalarda ve sivil toplum örgütlerinin projelerinde yer aldı. Doktora araştırmalarını eleştirel erkeklik çalışmaları ekseninde yemek ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiler üzerine gerçekleştirdi. “Doing, undoing, and cooking gender: Mapping the masculinities of white-collar men in the home kitchen” başlıklı tezi ile doktora derecesini 2023 yılında aldı. Halen Özyeğin Üniversitesi’nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Uzmanı olarak çalışan Ok, aynı zamanda Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisiyatifi’nin (EEİ-ICSM) üyesidir.

ÖZLEM BUGUR ÖZDEMİR

Özlem Bugur Özdemir, lisansını Doğu Üniversitesi İngilizce Psikoloji Bölümü’nde tamamlamıştır. Yüksek lisans eğitimine Okan Üniversitesi’nin Klinik Psikoloji Programı’nda devam etmiş ve bitirmiştir. Doktora eğitimini İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü’nde tamamlamıştır. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra öncelikle, Koç Üniversitesi’nde Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın TÜBİTAK projesinde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Bir süre Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Hematoloji ve Onkoloji bölümünde psikiyatrik olarak çalışmıştır. Bunun yanı sıra her zaman klinik psikolog olarak danışan takipleri yapmıştır. Bilişsel davranışçı terapi ve şema terapi ekolleri ile çalışmaktadır. Uyguladığı psikoterapilerin etkinliğini arttıracak pek çok eğitim ve süpervizyon almış, almaya da devam etmektedir. Etik kurallara bağlı bir uzman olarak çalışma gayretindedir. Akademik alandaki faaliyetlerini profillemeler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Suçlu profilleri, özellikle terör suçluları ve psikopati ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmaktadır. Şu anda Tria Psikoloji’de klinik psikolog olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

RÜŞTÜ EMRE AKSOY

Rüştü Emre Aksoy, 2011 yılında Kadıköy Anadolu Lisesinden mezun olmuştur. 2016 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Bölümü’nü ve Felsefe Tarihi Yandal Programı’nı bitirmiştir. 2019’da İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı’ndan mezun olmuştur.

SELİN AKYÜZ

Selin Akyüz doktorasını 2012 yılında Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlamıştır. Akyüz, toplumsal cinsiyet, demokratikleşme, yerel siyaset, insan hakları, şiddet ve göçmen deneyimleri konularında ulusal ve uluslararası araştırma projelerinde araştırmacılık ve yürütücülük görevlerinde bulunmuştur. İlgi alanları arasında eleştirel erkeklik incelemeleri, şiddet, Türk siyasi hayatı ve göç çalışmaları bulunmaktadır. Akyüz, 2020 Eylül ayından beri TED Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmalarına devam etmektedir.

SİBEL HALFON

Sibel Halfon, City University of New York'ta (CUNY) Klinik Psikoloji doktorasını, Psikoloji Lisans ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans eğitimlerini Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2014'ten beri İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ayrıca, İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Programı Çocuk-Ergen Altdal direktörü ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoterapi Araştırma Laboratuvarı eş direktörüdür. Society of Psychotherapy Research (SPR) Çocuk- Ergen ve Aile Araştırma alt-dal yönetim kurulu direktörüdür. Bilimsel çalışmalarında çocuk- ergen psikodinamik psikoterapisinin sağaltıcı unsurları, psikoterapide zihinselleştirme, psikodinamik teknik, terapötik ittifak ve duygu düzenleme gibi konularda birçok yayını vardır. Ayrıca çocuk, ergen ve yetişkinlerle psikodinamik yönelimli psikoterapi yapmaktadır.

ŞAFAK EBRU TOKSOY

Şafak Ebru Toksoy, lisans eğitimini 1992 yılında Gazi Üniversitesi'nde, yüksek lisans eğitimini 2005 yılında Marmara Üniversitesi'nde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik alanlarında; doktora eğitimini ise 2021 yılında Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Travma ve Afet Çalışmaları Uygulamalı Ruh Sağlığı Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Ruhsal travmanın bireyler ve topluluklar üzerindeki etkileri üzerine 1999 yılından beri aktif olarak çalışmaktadır. Travmaya dair önleyici, destekleyici ve tedavi edici alanlarda saha ve akademik çalışmalarını birlikte sürdüren Toksoy, Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nden 2022 yılında emekli olmuştur. 2008-2015 yılları arasında aynı üniversitenin psikiyatri anabilim dalında özellikle ruhsal travma yaşamış kişilerin psikoterapisi üzerine çalışmıştır. 2023 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Travma ve Afet Çalışmaları Uygulamalı Ruh Sağlığı Yüksek Lisans Programı'nda yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Sertifikalı Uluslararası İntegratif Psikoterapist ve bu alanda sertifikalı uluslararası eğitimci ve süpervizördür. Ayrıca Transaksiyonel Analiz uygulayıcısıdır. Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu tarafından desteklenen birden çok ulusal ve uluslararası projede, göçmenlere ve göçmenlerle çalışan ruh sağlığı ekiplerine yönelik destek ve eğitim programlarında eğitimci ve program geliştirici olarak yer almıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Maraş depremleri ile birlikte deprem bölgesinde yürütülen psikososyal destek çalışmalarında yer almıştır. Deprem bölgesinde kadınlara yönelik yürütülen psikososyal destek amaçlı bir grup programını geliştirmiştir ve halen danışmanlığını sürdürmektedir. Travma alanlarındaki faaliyetlerini sürdürmekte ve travmaya müdahale programlarının geliştirilmesi konularında çalışmaktadır.

TUĞÇE ÇETİN ERTEKİN

Tuğçe Ç. Ertekin, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı'nı "Türkiye'de Şiddet: Yaygınlık Oranları ve Şiddeti Yordayan Faktörler" başlıklı tez çalışması ile bitirmiştir. Öğrencilik yılları boyunca çeşitli demokratik kitle örgütlerinde kadın çalışmaları yürütmüş ve gönüllü öğretmenlik yapmıştır. 2015'te Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak iki yıl çalıştıktan sonra, aynı üniversitenin Psikolojik Danışmanlık Birimi'nde uzman klinik psikolog olarak görev yapmaya başlamıştır. Klinik Psikoloji Yüksek Lisans programında kısmi zamanlı öğretim görevlisi olarak ders ve süpervizyon vermektedir. 2017 yılından bu yana, klinik çalışmalarıyla birlikte, üniversitenin Cinsel Tacizi ve Saldırısı Önleme Birimi'nde; cinsel tacizin ve saldırının yaşanmadığı ve her türlü cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı şiddet ve ayrımcılığın önlenmesi bir üniversite ortamının yaratılmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

YUDUM SÖYLEMEZ

Yudum Söylemez, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Lisans ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans programlarından mezun olduktan sonra University of Massachusetts Boston'da Çift ve Aile Terapisi Yüksek Lisans ve Antioch University New England'da Çift ve Aile Terapisi Doktora programlarını tamamlamıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde ve Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı'nda öğretim görevlisidir. Koordinatörlüğünü yaptığı Çift ve Aile Terapisi Alt dalında ders ve süpervizyon vermektedir. Çift ve aile terapisi sonuç ve süreç araştırmalarını yürüten Söylemez, yetişkin ve çocuklarla ilgili bireysel sorunlarla çift ve aile ilişkileri arasındaki ilişkiyi, sistemik terapi sürecindeki bireysel ve ilişkisel semptomlardaki değişimi ve terapistin rolünü incelemektedir. Bunların yanı sıra, kendisi de birey, çift ve ailelerle sistemik yaklaşımla çalışmalarına devam etmektedir. Türk Psikologlar Derneği İstanbul Şube başkan yardımcılığı görevini yürütmektedir.

ZEYNEP MAÇKALI

Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde alan Zeynep Maçkalı, klinik psikoloji alanında yüksek lisans eğitimini Okan Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Ardından Hacettepe Üniversitesi Klinik Psikoloji Doktora Programı'na devam ederek, doktora derecesini 2017'de almıştır. Halen İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyesi ve aynı kurumda Klinik Uygulama Merkezi'nin direktörüdür. Klinik uygulamalarında ilişkisel integratif psikoterapi yaklaşımını temel almaktadır. Bu bağlamda psikoterapide ilişki, ihtiyaç, temas kavramlarını önceliklendiren dersler ve süpervizyon vermektedir. Güncel bilimsel araştırmalarında ilişkisel ihtiyaçlar, duygudurum dalgalanmaları, duyu düzenlemede güçlükler, psikolojik dayanıklılık, öz-şefkat ve yaşam doyumu kavramlarına dair merakını sürdürmektedir. 2007 yılından beri sanatla terapi ve yaratıcılık konularıyla ilgilenmektedir. Bireysel ve gruplarla yaptığı, koruyucu veya önleyici uygulamalarda sanatın dışavurumcu gücünden destek almakta, kişilerin yaratıcı potansiyellerinin güçlendirilmesini hedefleyen çalışmalarını sürdürmektedir.

Önsöz

PINAR UYAN SEMERCİ

2024'ün bu ilk günleri de bize, maalesef, şiddetsiz bir dünyanın hâlâ bir hayal olduğunu yine yeniden gösterdi. Ancak üzerinde nefes aldığımız, suyunu içtiğimiz, beslendiğimiz, yaşamımızı kurduğumuz dünya, başta iklim krizi olmak üzere üstüste binmiş krizlerin içinde tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar varoluş krizinde. Hem bugün hem de gelecek için hem kendimiz hem de başta çocuklar olmak üzere tüm sevdiklerimiz için endişe, kaygı ve her zaman dile gelmesi de korku farklı biçim ve derecelerde en fazla hissedilen duygular. İnsanlar arasındaki ilişkiler de tüm bu endişe halinden ve korkudan olumsuz yönde etkileniyor. Öfkenin ve şiddetin farklı biçimleri ikili ilişkilerden kamusal alana, kurumlara, siyasete, siyasetin diline ve medyaya yansıyor. Korku, endişe ve gerginlik arttıkça, içimizdeki huzursuzluğun sesi daha da yükseldikçe birbirimizi duymak, birbirimizi dinlemek daha zorlaşıyor. Mikrodan makroya, kişiler arası ilişkilerden devletler arasındaki diyaloga/diyalogsuzluğa farklı biçimleriyle şiddetle, tehditle sarmalanan bir ortamda varolan eşitsizlikler içinde, gücün, güçlünün belirlediği kurallarla kırılgan kişiler, gruplar, hatta ülkeler seslerini duyurma, ihtiyaçlarını dilelendirme, hayatta kalma savaşı veriyor. Diyalog yerine birbirinden etkilenmeyen, herkesin kendi monoloğunu sürdürdüğü bir kakofoniye evriliyor. Birçok konuda bilgiyi medya ve çoğu zaman da sosyal medyadan, kendi sesimizin yankısını duyduğumuz fanuslarımızdan takip ediyoruz. Farklı seslerle, farklı kelimelerle, farklı görüşlerle karşılaşmadıkça da karşılaştığımızda daha da sağırlaşıyoruz. Bu resme bir de var olan farklı güç ilişkilerini ve eşitsizlikleri de eklediğimizde iletişimin/iletişimsizliğin şiddeti nasıl doğur-

duğunu ele almak gerekiyor. Hem kendi ruh halimiz hem de zamanın ruhu sakin bir biçimde birbirimizi dinlememizi, birbirimizin ihtiyaçlarını duymayı, anlattığı öyküyü anlamayı, empatiyi oldukça zorlaştırıyor. Tam da bu sebeple varolan sorunları, bu sorunları oluşturan sistemi ve işleyişini ele almak bir zorunluluk, varolan paradigmlar ve değerler bütününi sorgulamanın önemli bir koşulu da şiddetsiz bir dünya hayaline, umuduna sarılmak. Şiddetsiz Birey, Aile ve Toplum: Ruh Sağlığı Alanında Şiddetsizlik Odaklı Yaklaşım ve Uygulamalar bu açıdan çok kıymetli. Bütüncül ve disiplinlerarası bakış açısı ile şiddeti ele alan kitap, şiddetsiz bir dünya hayaline ulaşmak için çaba sarfeden herkese önemli bir rehber niteliğinde.

Yıllardır daha adaletli, daha hakkaniyetli bir toplum nasıl mümkün olur temel sorusu ile ilişkili olarak mevsimlik tarımdan gecekonduda yaşayan kadınlara, tekstil atölyelerindeki çocuk işçilerden evde bakım emeği veren düzensiz göçmenlere en dezavantajlı koşullarda yaşayan, çalışan çok farklı sahalarda araştırma yaptım, sorular sordum, yanıtları duymaya, anlamaya çalıştım. Yaşam öykülerini dinledim, sesleri duyulmayanların seslerini duymaya ve kelimelerini aktarmaya çalıştım. Neredeyse hepsinde farklı boyutlarda şiddet vardı, korku ve endişe ile beslenen, hayal kurmayı dahi engelleyen, başka bir yaşamı tasavvur etmeyi mümkün kılamayan... Çadırdan çıktığımda, odadan, atölyeden ayrıldığımda kalan kişinin hali, durumunun ne olacağı en önemli konu oldu benim için. Benim varlığımın ve/ya sorularımın ona bir biçimde zarar vermemesi. Bazen varolan şiddet, neredeyse gözlerimle görebildiğim kadar belirgindi. Bazen de hiç unutmadığım bir diyalogda olduğu gibi, önce reddedilse de sonunda içtenlikle kelimelere dökülmüştü. Mülakatta kendisinin hiç fiziksel şiddeti yaşamadığını söyleyen evli genç bir kadın, konuşmamızın sonlarına doğru “Kim yaşamıyorum diyorsa yalan diyor” demişti. Gençlerle ötekileştirme/me üzerine yürüttüğümüz projede de özellikle en kırılgan genç grupları, sosyalleşme sürecinde yaşadıkları şiddetin, fiziksel şiddetle sınırlı olmayan, çok farklı biçimlerini aktardılar. Bu sosyalleşme süreçlerinin gençlerin kendilerini tanımlamada, aidiyetlerini oluşturmadaki rolünü anlamaya çalışırken, çoğu zaman çok güçlü bir “öteki”nin tanımlanmasına, öteki’nin aynı seviyede görülmemesine, öteki ile olan mesafenin açılmasına ve bazı durumlarda da insan dışılaştırmaya varan bir dille karşılaştık. Çoğu zaman maduniyet, yaşanan haksızlıklar, şiddet deneyimleri öteki’ne duyulan öfkeyi meşru kılarken, aileden kamusal alana şiddeti de anlatıda normalleştirdiğine şahit olduk.

Bu çerçevede de ruh sağlığı çalışanlarının klinik uygulamalardan, sivil toplum alanındaki birçok çalışmaya şiddetle karşılaşmaları kaçınılmaz. En özel alandan en kamusal alana farklı biçimlerde deneyimlenen şiddeti tanımlama, şiddetle mücadele için gerekli ilk adım. Ailelerde ve/ya farklı biçimlerdeki yakın ilişkilerde tespit etmesi daha kolay olan fiziksel şiddet davranışlarının yanı sıra duygusal şiddet de gözlemlenebiliyor. Kitabı derleyen Alev Çavdar, Anıl Özge Üstünel ve Zeynep Maçkalı'nın giriş yazısında vurguladığı üzere “şiddete uğramak, kaygı, depresif duygular, travma, stres, disosiyasyon, umutsuzluk gibi pek çok tepkiyi beraberinde getiriyor; şiddete uğrayan kişinin fiziksel, cinsel, psikolojik bütünlüğünün ve iyilik halinin yanı sıra toplumsal adalet ve insan haklarına olan inancını da zedeliyor”. Bu çerçevede de derleyenler deneyimleri ve gözlemleri eşliğinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele konusu başta olmak üzere psikoterapide şiddeti ele alırken benimsenebilecek farklı yaklaşımların yanı sıra şiddetin eşitsizlikler başta olmak üzere sistematik ve toplumsal kökenini de ele almak için çok boyutlu bir yaklaşımın önemini vurguluyorlar.

Bugün içinde olduğumuz çoklu krizler çerçevesinde bu çok boyutlu yaklaşım hayati. Sosyo-ekolojik modelin yardımı ile bireysel, aile-ilişkisel, topluluk ve sosyo-kültürel boyutlarda bütüncül bir biçimde şiddeti ele almak çözüm için de önemli bir açılım getiriyor. Şiddet sorununu ne sadece öznenin “özel” bir sorunu ne de tamamen toplumsal yapıdan kaynaklanan bir sorun olarak gören anlayışın ötesinde birbiriyle ilişkisel bir biçimde ele almaya imkân sunmayı hedefliyor. Derlemede feminist yaklaşımların, şiddetin bireysel bir problem olmanın ötesinde değerlendirilmesi ve şiddete verilen tepkilerin, karar ve eylemliliğin bağlamsal bir çerçevede ele alınması bakışının birçok makalenin arka planında yer aldığını söylemek mümkün. Derlemenin gücü de Türkiye’de farklı düzeylerdeki riskleri bu çerçeveden yansıtarak, mücadele örnekleri, uygulamalarını içeriyor olması. Şiddetle mücadele açısından farklı düzeydeki bu önleyici çalışmaları ele almak çok hayati. Psikoterapide şiddetsizliğin nasıl kurulabileceği; şiddetin önlenmesinde zihinselleştirme odaklı yaklaşımlar ve şiddetin ortaya çıkmasındaki gelişimsel etkiler ve önleyici çalışmaların önemi derlemenin ilk makalelerinde ele alınırken, feminist klinik yaklaşımlar ve yine feminist düşüncenin önemli bir kavramı olan “keşışimsellik” odaklı çalışmanın bu alana katkıları da değerlendiriliyor. Toplumsal eşitsizliklerin bireylere olan etkisini “sosyal adalet” kavramından da yararlanarak düşünmek ve şiddete uğrayan bir kadın örneği üzerinden bu

tartışmayı yapmak tam da derlemenin ana vurgusuna uygun bir çalışmayı yansıtıyor. Bu çerçevede psikoterapistler için çok hayati bir soru da derlemedeki bir diğer makalede ele alınıyor: “Şiddet uygulayan ya da şiddete uğrayan bir danışanla karşılaşıldığında bağlayıcı olan yasalar ve sorumluluklar nelerdir?” Daha özet olarak söylersek, psikopterapide etik sınırlar nelerdir?

Şiddetsizlik odaklı önleyici ruh sağlığı çalışmalarını ele alan derleme, aile içindeki şiddeti önleme başta olmak üzere tüm yapıların içindeki şiddeti önleme konusunda farklı ölçeklerde uygulama örnekleri de okuyucuya sunuyor. Ebeveyn eğitim ve destek çalışmaları, eşitlikçi ve demokratik ebeveynlik becerilerinin ve tutumlarının öğretildiği grup uygulamalarından örnekleri de aktarıyor. Tüm bu sorunların nesilden nesile geçişini engellemek, gençler açısından eşit, özgür, güvenli ilişkilerin kurulması oldukça hayati. Derlemede flört şiddetini önleyecek grup çalışması deneyimi ve çalışmanın gençler üzerindeki etkileri de ele alınıyor.

Şiddetle mücadelede kurumların rolü de çok büyük. Derlemede yer alan üniversitelerde kurulan cinsel taciz ve şiddeti önleme birimlerinin işleyişine ilişkin bilgi ve deneyim paylaşımı bu açıdan oldukça kıymetli. Bu birimlerin işleyişi ve süreçte elde edilen birikimi iyi örnek olarak öğrenmek, kurumsal yapılarda özellikle şiddeti önlemek için farkındalık yaratmanın değerini ve süreçte gerekli durumlarda mağdurun nereden ve nasıl destek alabileceğine dair ön bilgilendirmenin var olmasının önemini gösteriyor. Yine derlemede vurgulanan toplumsal cinsiyet eşitliği açısından erkekliğin inşasını ele almak ve “şiddetsiz erkekliği” kurmanın önündeki engelleri tartışmak da çok hayati. Türkiye’de yılmadan tartışılması ve yaygınlaştırılması gereken bir kavram “şiddetsiz erkeklik”. Ailede, okulda, medyada, iş hayatında “erkeklik” inşasını ve bu inşanın şiddetle olan ilişkisini tam da derlemede vurgulandığı üzere tüm boyutları ile bütüncül olarak ele almak gerekiyor. Sahip olduğumuz farklı şapkalarla da rolümüzü, katkımızı düşünmek şart.

Toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, yaş, mezhep ya da etnik farklılıklar gibi ayrımcılık pratikleri hem Türkiye’de hem de dünyada şiddetin çok farklı biçimlerini içeriyor. Şiddet henüz oluşmadan atılması gereken adımlar birincil önlem olarak, tüm düzeylerdeki risk faktörlerinin ortadan kaldırılması ve koruyucu faktörlerin desteklenmesi yönündeki tüm çalışmaları kapsıyor. İkincil önleme çalışmalarında ise şiddetin kişilerdeki olumsuz etkilerinin azaltılması hedefleniyor. Üçüncül önleme ise şiddet gerçekleşikten sonra şiddete uğrayan kişilere yönelik tüm destek çalışmalarını ve şiddet

uygulayan kişinin davranışını değiştirmeye yönelik müdahaleleri kapsıyor. Sonuçta Şiddetsiz Birey, Aile ve Toplum başlıklı derleme, şiddeti önlenebilir bir sorun olarak görerek, bu üç düzeydeki önleme çalışmalarının örnek uygulamalarını içeriyor. Farklı uygulama ve çalışma modellerini sunmanın şiddetle mücadeledeki önemi çerçevesinde derlemede zengin bir uygulama çeşitliliği yansıtılmış. Sanatın dönüştürücü gücünün şiddetsizlik ve iyileşme amacıyla kullanımı; grup çalışması modeli ile toplumsal şiddete maruz kalan bireylerin ve ruh sağlığı çalışanlarının faydalanabileceği ilişkisel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanan örnek ve kurumsal yapılarda şiddetsizlik kültürünün tesis edilmesini ve korunması önündeki engelleri özellikle şiddetin bir biçimi olarak yıldırma (mobbing) ele alan makalelerle birçok farklı boyutu düşünmemize ve her bir makalede ele alınan odak bağlamında da şiddetle mücadele için yeni çalışmalara da ışık tutuyor.

Şiddeti önlemeye dair etkin ve sistematik politikanın oluşması için hem sorunun tanımı hem de şiddete karşı koruyucu ve önleyici müdahaleler bütüncül bir bakış açısını ve uzlaşmayı gerekli kılıyor. Gereken siyasal uzlaşının mümkün olabilmesi de siyasi elitlerden seçmenlere her düzeyde var olan kutuplaşmaya rağmen konuşmayı, diyalogu zorunlu kılıyor. Bu nedenle iletişimin de şiddetsiz olabilmesini mümkün kılmak gerekiyor. Güvensizliğin, suçlanma endişesinin yol açacağı savunma refleksi olmadan, alışkanlık haline gelmiş ezber yanıtlar yerine, tarafların birbirini içten, samimi bir ilgi ile dinlemesi, yargılamaması, suçlamaması, şefkatli bir anlama çabası ve empati kurma gayreti en yakın ikili ilişkilerden kamusal sorunları ele alan tüm diyaloglar için hayati. Bu çerçevede kapsayıcı bir toplum için zaruri olan şiddetle mücadelede farklı yaklaşım ve uygulama örneklerini ele alan bu kitabın hem ruh sağlığı ve sivil toplum alanında şiddetle mücadele eden uzmanlara ve çalışanlara hem de bu alanda düşünen, bu alanı öğrenmek isteyen tüm okuyuculara yol göstereceğini umuyorum. Daha az korktuğumuz ve daha az korkutulduğumuz, birbirimizi duyabildiğimiz ve birbirimizi anlama gayretimizin hiç bitmediği şiddetsiz bir dünya dileğiyle...

Giriş

Şiddetin ve etkilerinin ruh sağlığı çalışanlarının uygulamalarında sıklıkla karşılaştıkları bir sorun olduğunu görüyoruz. Türkiye’deki şiddetin yaygınlık istatistiklerini değerlendirdiğimizde şiddete uğrayan kadın, çocuk ve gençlerin psikolojik, sosyal ve hukuki destek ihtiyaçlarının terapi odasında gündeme gelmesi şaşırtıcı değil (OECD, 2019). Bu nedenle, şiddeti tanımak ve etkilerini değerlendirmek, şiddete karşı güvenliği, dayanıklılığı ve güçlenmeyi destekleyecek adımlar konusunda bilgi sahibi olmak, klinik uygulamaların ve ruh sağlığı çalışmalarının en önemli boyutlarından birini oluşturuyor.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, hem küresel ölçekte hem de Türkiye’de çok büyük oranda kadınların, çocukların ve gençlerin hayatlarını etkileyen bir insan hakkı ihlali olarak karşımıza çıkıyor. Avrupa Konseyi toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti bir grup ya da kişinin sahip olduğu cinsiyet, cinsel yönelim veya cinsel kimlik nedeniyle karşılaştığı her türlü zarar olarak tanımlamaktadır (Pandea ve ark., 2019). Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin en yaygın biçimi olan kadına yönelik şiddet ise, Türkiye tarafından 1985 yılında imzalanan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nde baskı, zorla alıkoyma, tehdit etme gibi kadınlara fiziksel, cinsel ya da psikolojik zarar veren, kamusal ya da özel alanda gerçekleştirilen tüm davranışlar olarak ele alınıyor.

Yapılan pek çok araştırma şiddetin en yaygın biçimde yakın ilişkilerde ve aile içinde ortaya çıktığına işaret ediyor. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Türkiye'yi de içeren verilerine göre ortalama olarak her üç kadından biri şimdiki ya da eski partnerleri tarafından en az bir kere fiziksel ya da cinsel şiddete uğradığını bildiriyor (DSÖ, 2019). Yakın ilişkilerde ve aile içinde gerçekleşen şiddetin tek hedefi kadınlar olmuyor. Türkiye'de 0-8 yaş arası çocukların %22,5'inin ebeveynleri tarafından tokat atmak, kulak çekmek gibi fiziksel şiddet davranışlarına, %1,1'inin silahla tehdit etmek gibi daha ciddi fiziksel şiddet davranışlarına, %4,1'inin hakaret etmek, küfretmek, tehdit etmek gibi duygusal şiddet davranışlarına maruz kaldığı raporlanıyor (Müderrişoğlu ve ark., 2014).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konusunda Türkiye'nin maalesef kötü bir karneye sahip olduğu söylenebilir. Türkiye 2019'da Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne üye (OECD) ülkeler arasında kadına yönelik şiddetin en yüksek olduğu ikinci ülke olarak yer almıştır (OECD, 2019). Bu veriye göre Türkiye'de kadınların %38'inin partnerleri tarafından şiddete uğradığı bildirilmektedir (OECD, 2019). Kadın Cinayetleri Platformu'nun verilerine göre 2010-2019 yılları arasında 2534 kadın cinayetinin işlendiği bildirilmektedir (Ulukaya ve Yalçınöz Uçan, 2023). Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) 2022 verilerine göre ise Türkiye, Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde 146 ülke arasından 124. sıraya yerleşiyor (WEF, 2022).

Bu verilerin yanı sıra Türkiye'de şiddetin önlenmesi ve şiddetsizliğin sağlanması konusundaki çalışmaları sekteye uğratan ve insan haklarına ilişkin geri adım niteliğinde olan kaygı verici bazı değişimlere de tanık oluyoruz. 2011 yılında imzalanan ve Türkiye'nin 2021 yılında çekildiği İstanbul Sözleşmesi, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele ve önleme çalışmaları için en önemli yasal dayanak noktalarından birini oluşturuyordu. Aile içinde kadın, çocuk ve gençlerin güvenliğindense “aile bütünlüğünü” önceliklendiren muhafazakar yaklaşımların, LGBTİ+ bireylere yönelik nefret söylemlerinin son 10 yıl içinde belirgin biçimde artmasıyla şiddete zemin hazırladığını, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleştiğini görüyoruz.

Diğer yandan, feminist hareketin, sivil toplumun, insan hakları savunucularının şiddetsizlik için verdiği kararlı mücadele de devam ediyor. Kadın hareketinin 1980'lerden bu yana süren direnişi sayesinde, kadına yönelik şiddet, yakın partner şiddeti, flört şiddeti gibi hak ihlallerinin artık adını koyabiliyor, bu kavramları daha iyi tanımlayabiliyoruz. Sosyal medyanın yaygın kullanımı

sayesinde şiddete karşı farkındalığı artırmak, dayanışma için bir araya gelmek, dönüştürücü yeni alanlar inşa etmek mümkün oluyor. Türkiye’deki politik ve toplumsal baskıya rağmen çeşitli sosyal medya hareketleri (örn., Twitter’deki #sendeanlat, #AysegulTerzininSesiOlalım, #SuleCetlciAdalet), görsel araçlar (örn., 2020’de Instagram’daki siyah-beyaz özçekim kampanyası), sanat (örn., 2018’de Türkiye’de öldürülen kadınların anısına 440 topuklu ayakkabıdan oluşan sergi) şiddetle ilgili tepkileri ifade etmek ve adalet aramak amacıyla kullanılmaktadır (Grieve, 2021). Toplumsal cinsiyet eşitliği gündemi ise feminist hareketin ve sivil toplumun çalışmaları, saha uygulamaları, araştırma, raporlama ve izleme çalışmaları sayesinde varlığını sürdürüyor.

Bu kitap, tam da bu bağlamda ruh sağlığı çalışanları olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele konusunda neler yapabileceğimizi düşünme çabamızdan ortaya çıktı. Yaptığımız bazı gözlemler, bu tür bir kaynağın gerekliliğine inancımızı pekiştirdi. Yukarıda özetlenen istatistiki oranlar, araştırmalar arasında farklılık gösterse de şiddetin yaygın bir hak ihlali olduğunu biliyoruz ve ruh sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkilerine tanık oluyoruz. Şiddete uğramak, kaygı, depresif duygular, travma, stres, disosiyasyon, umutsuzluk gibi pek çok tepkiyi beraberinde getiriyor; şiddete uğrayan kişinin fiziksel, cinsel, psikolojik bütünlüğünün ve iyilik halinin yanı sıra toplumsal adalet ve insan haklarına olan inancını da zedeliyor (Herman, 2015; Pandea ve ark., 2019). Bu etkilerle doğrudan karşılaşan ruh sağlığı çalışanlarının bireysel ve toplumsal düzeyde şiddete karşı güçlenmeyi tesis etmeye yönelik temel bilgi ve deneyimleri paylaşmanın önemli bir ihtiyaç olduğunu düşündük. Bu nedenle kitapta ruh sağlığı çalışanlarının psikoterapide şiddeti ele alırken benimseyebileceği farklı yaklaşımlara yer verdik.

İkinci olarak, şiddetle ilgili ayrımcı, suçlayıcı, yanlış pek çok yaklaşımın olduğunu görüyoruz. Şiddete uğrayan tarafın bu şiddete neden olduğu, şiddeti durdurabileceği, şiddet içeren ilişkiden kolaylıkla çıkabileceği gibi inançlar şiddete uğrayan kişiyi suçlu gösteriyor. Şiddetin yalnızca duygu yoğunluğundan ya da geçmiş zor deneyimlerden kaynaklanan “doğal” bir tepki olduğuna dair indirgemeci görüşler, şiddetin meşrulaştırılmasına ve normalleştirilmesine neden oluyor. Bu yaklaşımlar şiddetin kökenini güç eşitsizliklerinden alan, sistematik, kasıtlı, zarar veren ve korku uyandıran yapısını görünmez kılmaktadır. Bu inançlarla mücadele etmek için ise çok boyutlu bir yaklaşımın gerekli olduğuna inanıyoruz.

Şiddetin bütüncül bir şekilde anlaşılabilmesi için pek çok araştırmacı ve uygulamacı sosyo-ekolojik modeli benimsemektedir. Bu modele göre şiddet, bireysel, aile-ilişkisel, topluluk ve sosyo-kültürel boyutlarda ele almak gerekiyor (Bronfenbrenner, 1994; Bronfenbrenner ve Morris, 1998). Bu çoklu bakış açısı, şiddeti yalnızca bireylerin veya ailelerin yaşadığı kendine özgü, biricik, “özel” bir sorun olarak görmenin ya da tamamen toplumsal yapıdan kaynaklanan, birey veya ailelerin pasif kaldığı ve etki edemeyeceği bir mesele olarak tanımlamanın önüne geçiyor. Sosyo-ekolojik modele göre bireysel düzey, kişisel tutumları, becerileri ve özellikleri içermektedir (örn., duyu düzenleme ve iletişim becerilerinin yetersiz olması, eğitim seviyesinin düşük olması). Aile ve ilişkisel düzeyde, bireylerin doğrudan etkileşim içinde olduğu aile ve arkadaşlar gibi yakın ilişkilerin etkileri incelenmektedir (örn. erken dönem aile içi şiddete uğrama veya tanık olma, arkadaşlar arasında şiddeti kabullenici tutumları gözlemleme, zorla evlendirilme, evlilikte yoğun çatışmalar yaşama vb.). Topluluk düzeyinde yakın ilişkileri de içine alan okul, üniversite, işyeri gibi ortamların özellikleri dikkate alınmakta (örn., kurum kültürü, kurum içinde şiddete karşı destek sistemleri, iş imkanları vb.). Sosyo-kültürel düzeyde ise politik sistem, sosyal ve kültürel normlar, hukuki düzenlemeler gibi yapısal özellikler incelenmekte (örn., toplumsal cinsiyet normları ve söylemleri, şiddetle mücadele yasaları vb.; DSÖ, 2019; Tekkas ve ark., 2020). Bu kapsamlı bakış açısına dayanarak kitabın tamamında farklı düzeylerdeki riskleri ele almaya ve şiddetle mücadele için bu düzeylerde yapılabilecek uygulamaları sunmaya çalıştık.

Üçüncü olarak, şiddetin önlenmesi için Türkiye’de herhangi bir etkin ve sistematik politikanın olmadığını görüyoruz. Bu politikaların eksikliği şiddetle karşı koruyucu ve önleyici uygulamaların yapılması ve yaygınlaştırılması konusunda bir engel oluşturuyor. Şiddetin yukarıda açıkladığımız çok boyutlu yapısı, şiddetle mücadele ve önleme çalışmalarında da benzer şekilde bütüncül bir bakış açısını gerektiriyor. Önleyici çalışmalarda yaygın biçimde kullanılan bir sınıflandırma birincil, ikincil ve üçüncül önleme arasındaki ayrımları içermektedir. Birincil önleme, şiddet henüz oluşmadan bu konuda atılabilecek adımları belirliyor. Şiddetle ilgili bireysel, aile-ilişkisel, topluluk ve sosyo-kültürel düzeylerdeki risk faktörlerinin ortadan kaldırılması ve koruyucu faktörlerin desteklenmesi yönündeki tüm çalışmalar birincil önleme kapsamına girmektedir. İletişim, işbirlikçi çatışma çözümü gibi ilişkisel becerilerin geliştirilmesi, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcı ve cinsiyetçi normların ve şiddeti

meşrulaştıran söylemlerin değiştirilmesi, ebeveynlere duyarlı disiplin, duygularla başa çıkma, bağlanma gibi çocuk gelişimine ilişkin farkındalık ve olumlu davranışların kazandırılması, kadınların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve önlenmesi, güvenli okul, iş ve kamusal alanların inşa edilmesi gibi hedeflerle düzenlenen tüm eğitim ve müdahale çalışmaları birincil önlemeye örnek oluşturuyor (DSÖ, 2019; Mor Çatı, 2017).

İkincil önleme, şiddet gerçekleşikten hemen sonra şiddete uğrayan kişinin destek ihtiyaçlarının kısa vadede karşılanmasına odaklanmaktadır. Bu sayede şiddetin kişinin fiziksel, duygusal, cinsel sağlığı üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin azaltılması hedeflenmektedir. Şiddetin herhangi bir biçimine maruz kalmış bir kişinin başvurabileceği telefon hatlarının, çevrimiçi destek sistemlerinin, hukuki, sosyal ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sağlanması, sığınak sayısının artırılması ikincil önleme çalışmalarına örnek teşkil ediyor (DSÖ, 2019; Mor Çatı, 2017).

Son olarak, üçüncül önleme şiddet gerçekleşikten sonra şiddetin travmatik etkilerini uzun vadede azaltmaya yönelik adımlar olarak tanımlanmaktadır. Şiddete uğrayan kişilere yönelik psikoterapi ve destek çalışmalarının yanı sıra şiddet uygulayan kişinin davranışını değiştirmeye yönelik müdahaleler de üçüncül önleme adımları arasında olabiliyor (DSÖ, 2019; Mor Çatı, 2017). Önleyici çalışmalarda gördüğümüz bu sınıflandırma, şiddeti önlenebilir bir sorun olarak görmemize yardımcı oluyor. Bu sebeple kitap kapsamında birincil, ikincil ve üçüncül önleme çalışmalarına örnek teşkil edebilecek uygulamalara yer verdik.

Bu kitabın, ruh sağlığı ve sivil toplum alanlarında şiddetsizlik konusunda hem psikoterapi hem de önleyici uygulamalar yapan uzmanlar ve öğrenciler için Türkiye'ye özgü bir kaynak olmasını umut ediyoruz. Kitabın ilk kısmında psikoterapi bağlamında şiddetle çalışmanın farklı boyutlarına bakıyoruz. İlk bölümlerde şiddeti bireysel düzeyde derinlikli bir şekilde anlamaya yardımcı olacak psikodinamik yaklaşımı gelişimsel bakış açısıyla tartışıyoruz. Birinci bölümde Alev Çavdar, şiddeti psikodinamik açıdan kavramsallaştırıyor ve psikoterapide şiddetsizliğin nasıl kurulabileceğini açıklıyor. İkinci bölümde Sibel Halfon, zihinselleştirme kavramı ve şiddet arasındaki ilişkiyi irdeliyor ve şiddetin önlenmesinde zihinselleştirme odaklı yaklaşımları tanıtıyor. Üçüncü bölümde ise Elif Akdağ-Göçek şiddetin ortaya çıkmasındaki gelişimsel etkilere işaret ediyor ve önleyici çalışmaların önemini vurguluyor.

Sonraki bölümlerde özellikle şiddete uğrayan kadınlarla ve gençlerle çalışırken feminist ve kesişimsellik odaklı çalışmanın nasıl katkıları olabileceği ele alınıyor. Büşra Yalçınöz Uçan ve Anıl Özge Üstünel, dördüncü bölümde, feminist klinik yaklaşımların temel ilkelerini tanımlıyor ve şiddetle çalışmada travma odaklı yaklaşımları tamamlayan yönlerine dikkat çekiyor. Beşinci bölümde Buket Kılıçer-Yıldız ve Fatma Arıcı-Şahin, psikoterapide kesişimsellik ve sosyal adalet kavramlarını tanıtıyor ve şiddete uğrayan bir kadınla çalışırken kesişimsellik yaklaşımından nasıl faydalanılabileceğini bir olgu örneği üzerinden paylaşıyor. Bu kısmın son bölümü olan altıncı bölümde ise Özlem Bugur-Özdemir şiddet uygulayan ya da şiddete uğrayan bir danışanla karşılaşma durumunda psikoterapistler için bağlayıcı olan yasaları ve sorumlulukları açıklıyor.

Kitabın ikinci kısmında bir araya getirdiğimiz çalışmalar, şiddeti önleme konusunda yol gösterici olabilecek ve üniversitelerin psikolojik danışmanlık merkezleri, sivil toplum örgütleri, eğitim kurumları, insan kaynakları birimleri gibi farklı ortamlarda yapılabilecek uygulama örneklerini sunuyor. Bu kısmın ilk bölümlerinde şiddeti önlemeye ilişkin hazırlanan ebeveyn eğitim ve destek çalışmaları ele alınıyor. Yudum Söylemez, ikinci kısmın ilk bölümü olan yedinci bölümde, şiddetsiz aile için ebeveynlere yönelik geliştirdikleri ve uyguladıkları grup çalışmasından ve bu çalışmanın ebeveynler üzerindeki etkilerinden söz ediyor. Sekizinci bölümde Emre Aksoy ve Begüm Efeoğlu şiddetsizliğin erkek çocuklarının yetiştirilme sürecinden başladığını vurgulayarak eşitlikçi ve demokratik ebeveynlik becerilerini ve tutumlarını öğretmek amacıyla oluşturdukları grup uygulamasını açıklıyor.

Sonraki bölümlerde genç yetişkinlere ve üniversite öğrencilerine yönelik eğitim kurumlarında atılabilecek adımlar ele alınıyor. Dokuzuncu bölümde Anıl Özge Üstünel, flört şiddetini önleme ve eşit, özgür, güvenli ilişkilerin kurulmasını destekleme amacıyla geliştirdiği grup çalışmasını ve çalışmanın gençler üzerindeki etkilerini özetliyor. Tuğçe Çetin Ertekin ise onuncu bölümde üniversitelerde kurulan cinsel taciz ve şiddeti önleme birimlerinin işleyişine ilişkin bilgi ve deneyimlerini aktarıyor. On birinci bölümde Gülden Sayılan, Selin Akyüz, Oğuz Can Ok, Nurseli Yeşim Sünbuloğlu ve Çimen Günay-Erkol toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarına erkeklerin katılımının önemini vurguluyor ve şiddetsiz erkekliğin inşa sürecinde karşılaşılan engelleri sosyo-ekolojik modeli kullanarak analiz ediyor.

On ikinci bölümde, şiddetsizlikle ilgili farklı uygulama ve çalışma modellerini sunuyoruz. Zeynep Maçkalı, yaratıcılık ve şiddet arasındaki ilişkiyi irdeliyor ve sanatın dönüştürücü gücünün şiddetsizlik ve iyileşme amacıyla kullanımına dair farklı uygulama örnekleri sunuyor. Ebru Toksoy ise on üçüncü bölümde, toplumsal şiddete maruz kalan bireylerle çalışmada hem ruh sağlığı çalışanlarının hem de şiddete maruz kalan grupların faydalanabileceği, iyileşme süreçlerini destekleyecek ilişkisel ihtiyaçları tanımlıyor; bu ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak bir grup çalışması modeli sunuyor. Son bölümde ise İdil Işık, şiddet ve şiddetin zamanla daha iyi tanınmaya başlayan bir biçimi olan yıldırma (*mobbing*) üzerinde durarak kurumlar içinde şiddetsizlik kültürünün tesis edilmesi ve korunması önündeki engelleri açıklıyor ve buna ilişkin önerilerini paylaşıyor.

Şiddet ve şiddetle mücadele için kurulan destek sistemleri, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemli göstergeleri arasındadır (Toksöz ve ark., 2021). Türkiye’de ise şiddet pek çok farklı ortamda farklı biçimlerde ortaya çıkan bir insan hakkı ihlali olmaya devam ediyor. Bu kitabın her bölümünün farklı bağlamlarda şiddetsizlik için atılabilecek adımlara ilişkin önemli bir kaynak sunacağına inanıyoruz. Kitabın, toplumsal cinsiyet eşitliği, şiddetsizlik ve ruh sağlığı alanlarında çalışanlar için yol gösterici bir başlangıç noktası olmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *Readings on the Development of Children*, 2(1), 37-43.
- Bronfenbrenner, U. ve Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental processes. W. Damon ve R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* içinde (s. 993-1028). John Wiley & Sons.
- Dünya Sağlık Örgütü (2019). *RESPECT women: Preventing violence against women*. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/312261/WHO-RHR-18.19-eng.pdf?sequence=1>
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). *Violence against women prevalence estimates, 2018: Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women*. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341337/9789240022256-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD). (2019). *Intimate partner violence*. <https://www.oecd.org/els/soc/SF-3-4-Intimate-Partner-Violence.pdf>

- Grieve, M. (2021). *Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi: Kadının insan haklarından geri adım*. İnsan Hakları Savunucuları. <https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Res/Turkish%20language%20Briefing%20Paper%20-%20April%202021-Rosalyn%20Park.pdf>
- Herman, J. L. (2015). *Trauma and recovery: The aftermath of violence from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (2017). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede "iyi" uygulamalar*. <https://www.morcati.org.tr/attachments/article/428/iyi-uygulamalar.pdf>
- Müderrişoğlu, S., Dedeoğlu, C., Akço, S. ve Akbulut, B. (2014). *Türkiye'de 0-8 yaş arası çocuğa yönelik aile içi şiddet araştırması*. <https://bernardvanleer.org/app/uploads/2017/02/Research-domestic-violence-against-children-aged-0-8-years-in-Turkey-Turkish5b.pdf>
- Pandea, A-R., Grzemny, D. ve Keen, E. (2019). *Gender matters: A manual addressing gender-based violence affecting young people*. Avrupa Konseyi. <https://rm.coe.int/gender-matters-a-manual-on-addressing-gender-based-violence-affecting-/16809e1c34>
- Toksöz, G., Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Memiş, E., Arslan, H., Kabadayı, A., Akyıldırım, O. ve İnanç, B. (2021). *Göstergeler aracılığıyla toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme kılavuzu*. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/1848/Veri%20K%C4%B1lavuzu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ulukaya, C. ve Yalçınöz Uçan, B. (2023). *Femicide in Turkey*. M. Dawson ve S. Mobayed Vega (Ed.), *The Routledge international book on femicide and feminicide* içinde (s. 264-277). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003202332>

BİRİNCİ KISIM

Psikoterapi Bağlamında Şiddetle Çalışmak

Şiddete ve Şiddetsizliğe Psikodinamik Yaklaşım

ALEV ÇAVDAR*

Şiddetin psikodinamiklerini, diğer bir deyişle şiddetin ortaya çıkışını açıklayan bilinçli ve bilinçdışı ruhsal süreçleri anlama çabası, bu kadar yaygın ve ağır sonuçları olan bir soruna çözüm önerileri geliştirirken psikanalitik kuramın çok katmanlı bakış açısından faydalanmak adına kıymetli bulunmaktadır (Angel, 2017; Bornstein, 2016; Gilligan, 2017; Kernberg, 1998). Öte yandan psikanalitik kuramın kökeni ve terminolojisinin mecazi tonu ve faili anlamının aklamak ile denk görülmesi endişesi, şiddetin dinamiklerini açıklayabilecek psikanalitik bir yaklaşım biçimlendirmek konusunda haklı tereddütlere de neden olmuştur (Brunet, 2019). Bu bölümde ilk olarak psikanalitik kuramda şiddetin ele alınışının bu tereddütleri doğuran ve sonra bu tereddütlerden yeniden doğan dönüşümü özetlenecektir. Bu kısa tarihçeden sonra şiddetin ortaya çıkışında etkili olduğu düşünülen bazı içsel dinamiklere değinilecek ve son olarak bu içsel dinamikleri ilişkisel bağlamda yeniden yorumlayan nesnelik-öznellik ve öznelliklerarasılık konusuna yer verilecektir.

Şiddetin etkileri, Nemirovsky'nin deyimiyle “suya atılan bir taşın yarattığı dalgalara benzer” (2019, s. 32); şiddete uğrayan kişiden sonra yakın çevresine ve diğer insanlara yayılır. Ruh sağlığı uzmanlarının da odağı ağırlıklı olarak şiddetin doğrudan ve/veya dolaylı mağdurlar üzerindeki et-

(*) Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2899-4727.

kileri olmuştur ve bu konuda geniş bir alanyazın mevcuttur (Bkz. Rivara ve ark., 2019; Shapland ve Hall, 2007). Ancak şiddetin psikodinamiklerine odaklanan bu bölümde mağdurun psikodinamikleri tartışılmayacaktır. Psikanalitik alanyazının erken dönemlerinde mağdurun mazoşizmi gibi bazı etiketlerin şiddetin dinamikleri arasında sayılması, özellikle de yakın ilişki şiddetinde mağdura sorumluluk atfeden ve şiddeti kabul edilebilir kılma riski içeren hatalı bir nedensellik yanılgısı içerir (Brandt ve Rudden, 2020). Dolayısıyla faille mağdur arasında gerçek bir karşılıklılık, ikili dinamik varsayılabilirliği gibi bir nötralite önerilmemektedir (Bancroft, 2002; Brandt ve Rudden, 2020). Bu nedenle de şiddetin psikodinamikleri, şiddet eylemini gerçekleştiren kişinin iç ve dış dünyası üzerinden ele alınacaktır.

Şiddet olgusu psikolojik, sosyal, politik, dini, etik birçok açıdan incelenebilir (Lothane, 2011). Psikanalitik kuramın toplumsal sorumluluğu, şiddetin fail tarafından eyleme dökülmesinin altında yatan bilinçdışı dinamiklere ışık tutmak ve bu yolla şiddetsizliği mümkün kılacak olan bağlamları tanımlayarak katkı vermek olarak düşünülebilir (Angel, 2017). Bunu yapabilmek için kuramın ve uygulayıcılarının yargı belirtmek ya da olması gerekeni betimlemekten kaçınması ve “neden insanlar yaşamak ya da başkasının yaşamasına olanak tanımak istemiyor?” (Gilligan, 2017, s. 183) sorularını açıklıkla sorabilmesi gerekir. Bu soruları yanıtlarken de bireyle toplumun, sunulan olanaklarla yapılan tercihlerin etkileşiminin hesaba katılmasının önemi vurgulanmıştır (Nissim-Sabat, 2016).

Bu bölümde, yukarıda belirtilen şekilde, şiddetin altında yattığı varsayılan ve şiddetsizliğin tesisini mümkün kılacağı düşünülen içsel ve ilişkisel bağlamlar ele alınacaktır. Bunu yaparken failliği bir tanı kategorisinde değerlendirmekten kaçınılmıştır. Şiddet ve ilişkili diğer davranışların tanı ölçütü olarak tanımlandığı bozukluklar DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabında “Yıkıcı Bozukluklar, Dürtü Denetim ve Davranım Bozuklukları” başlığı altında toplanmıştır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Ayrıca Narsistik Kişilik Bozukluğu, Sınır Kişilik Bozukluğu gibi bazı kişilik örüntüleri de saldırganlık ve şiddet ile ilişkilendirilmektedir (Kernberg, 1998). Ancak şiddet içerikli suçlar işleyen kişilerin büyük çoğunluğu herhangi bir tanı almamaktadır ve bu tür tanı sınıflandırmaları şiddet davranışlarının gerçekleşmesini öngörememektedir (Brandt ve Rudden, 2020; Brunet, 2019; Lothane, 2016; Sageman, 2004). Tanı kategorilerine odaklanmak, şiddet konusunda istatistiki bir tahmin avantajı sağlamadığı gibi adli psikiyatri alanında ay-

rica ele alınması gereken ceza sorumluluğu tartışmasının açılmasına ve ruh sağlığı sorunlarının şiddetle ilişkilendirilmesi önyargısını güçlendirmeye yol açmaktadır. Oysaki şiddetin psikodinamiğini anlamaya çalışırken amaç, şiddet eyleminin cezai ve/veya etik sorumluluğu ile ilgili bir gösterge olması değildir. Bu tür eylemleri ancak bir *deli* ya da *hastanın* yapabileceği varsayımı (Gilligan, 2017) doğru olmadığı gibi şiddeti anlamak ve şiddetsizliği desteklemek konusunda kişinin, yakın çevresinin ve toplumun sorumluluğunu da göz ardı etmekle sonuçlanabilir. Bu nedenlerle bu bölümde şiddet bir belirti ya da tanı olarak değil, bir olgu olarak değerlendirilecektir.

Alanyazında yıkıcı ya da yapıcı şiddet (Örn. Freud, 1920; Kermani, 1977) ve sadistik ya da öz-korunmacı şiddet (*self-preservative aggression*; Bkz. Glasser, 1999) ayrımlarına da rastlanmaktadır. Ancak şiddetin bir halini daha doğal ve olumlu kabul etmek, cezai boyutunu değerlendirirken anlamlı olsa da psikodinamiklerini değerlendirirken kavramsal karışıklıklara neden olabilir. Çünkü niyet üzerinden yapılan bu ayrım aslında şiddet eylemine içkin özellikler açısından ayırıcı değildir (Mizen, 2003). Kuramsal altyapı sunulurken özetleneceği gibi yapıcılık hali, özellikle sembolik fantezi düzleminde şiddet ele alınırken sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak dış dünyada eyleme dökülen şiddet söz konusu olduğunda birçok failin saldırganlığı ve şiddeti kendi iç dünyası adına korumacı ve/veya yapıcı olarak değerlendirilebilir; ki bu etkisinin mağdur açısından yıkıcı olduğu gerçeğini değiştirmektedir (Mohavedi, 2003). Bu nedenle bu bölümde şiddeti yapıcılık ya da yıkıcılık ekseninde konumlandırmak yerine niyetten bağımsız olarak şiddet işlev atfeden içsel ve ilişkisel bağlamlar ve alternatifi olabilecek şiddetsiz bağlamlara odaklanılacaktır. Son olarak da bu kuramsal katkıların seans odasına yansımalarından bahsedilecektir.

PSİKANALİTİK KURAMDA ŞİDDET

Freud psikanalitik kuramı şekillendirirken insanın başka insanlarla bir arada oluşunun kökenine şiddetli bir eylem yerleştirmiştir: ilkel, despot bir babanın oğulları tarafından vahşice öldürülmesi. Klasik kurama göre müştereklik, dayanışma, sosyal düzen, bu cinayetin suçluluğunu temel alır. Freud'un (1915) insan algısı, katil atalardan geldiğimiz ve ilkel, yabani ve kötücül yanlarımızın bastırılmış olarak gün yüzüne çıkmayı beklediği varsayımına dayanır. İlerleyen yıllarda bu mit, narsistik babanın öldürülerek ölü babanın yaratılmasının, babayı yasanın temsilcisi yapması rolü üzerinden yorumlan-

mıştır (Lacan, 1966). Sonrasında da çocuğun hem babaya hem de babayı katletmeye dair ilkel arzularına vedası bağlamında değerlendirilmiştir (Perelberg, 2013, 2015). Ancak bu tür sembolik okumalar Freud’un temel varsayımını değiştirmemektedir; ilkel baba öldürülmediğinde ve sembolik babanın yasası onun yerini almadığında şiddetin hüküm süreceği öngörülmektedir (örn. Pereira Mendes, 2019).

İnsanın ilkel saldırganlığını tanımış olmasına rağmen, Freud 1920’ye kadar saldırganlığı, gelişimin erken dönemlerinde libidinal yatırımın doğal olarak kendiliğe yönelik oluşu olarak tanımlanabilecek birincil narsisizmin sekteye uğraması ile açıklamış ve temel bir dürtü olarak görmemiştir. Bunu öneren Adler ile yolları dahi ayrılmıştır (Mizen, 2003). Freud’un (1920) 1. Dünya Savaşı’na dair gözlem ve deneyimlerini psikanalitik kuramla değerlendirme denemesi, kurama *ölüm dürtüsünün* eklenmesi ile sonuçlanmıştır. Freud saldırganlığın birincil olarak kendine ve ikincil olarak dışarı yöneldiğini söylediğinden saldırganlık, ölüm dürtüsü olarak kavramsallaşmıştır. Hatta Freud (1933) ötekine yönelen saldırganlığın kendini yok etmemek adına gerekli olduğunu söylemiştir.

Libido ve saldırganlığı tüm insan davranışlarının temel güdüleyicileri olarak konumlandıran İkili Dürtü Kuramı üzerinden Freud (1930, 1933), yaşam dürtüsünün ve uygarlığın, ölüm dürtüsünün kendine ve ötekine yönelik bir yıkıma dönüşmesini nasıl engelleyebileceği üzerine de tartışmıştır. Ancak saldırganlığa atfedilen temel dürtü konumu, insanı doğası gereği diğer insanlarla ve bir arada yaşama düzeni ile çatışma halinde olarak yorumlanmıştır. Ayrıca yine bu temel dürtü konumu doğallık ve evrensellik varsaydığından, ilerleyen yıllarda bu dürtünün varlığını gerekçelendirmek için işlevlerine ve eylemden soyutlanmış sembolik anlamlarına odaklanılmıştır (örn. Ingala, 2020; Mahler, 1975; Winnicott, 1975).

İkili Dürtü Kuramı izlendiğinde, ölüm dürtüsü (Frosh, 2019; Ingala, 2020) ve saldırganlık (Pereira Mendes, 2019) doğal ve soyut ilkeler olarak konumlandırılırken, şiddet saldırganlığın aşırı ucu (Meloy, 1992), “istenmeyen bir fazlalık” (Pereira Mendes, 2019, s. 34) olarak ele alınmıştır. Freud’un bir bakış açısından şiddet, üstbenliğin yeterince gelişmemesi nedeniyle suçluluk hissedememe, dolayısıyla saldırganlığın dışa yönelmesi ve üstbenliğin diğer bir bileşeni olan ahlaki değerlerin yetersiz kalması ile de bu saldırganlığın şiddetli bir eyleme dönüşmesinin engellenememesi ile açıklanabilir (Chodorow, 1998). Ancak bu tür dürtü temelli bakış açısı, saldırganlık ve

şiddet ilişkisini anlamak konusunda kuramı ileriye taşıyamamıştır; klasik kuramın şiddete dair açıklaması bilinçdışı dürtünün güçlülüğü ve aklın zayıflığı ekseninde kalmıştır (Chodorow, 1998; Lothane, 2012). Özetle Freudyen açıdan şiddetsizlik, ancak bastırmanın başarısı ile açıklanabilmektedir. Bu eksen de düşünmek, saldırganlığın çok güçlü duygular ile ilişkisini ikinci planda bırakmakta (Lothane, 2017) ve ilişkisel, sosyal ve politik bağlamların varlığını tanısa da şiddet formülasyonu ile bağdaştırmayı güçleştirmektedir (Lotahne, 2016; Mohavedi, 2003; Nissim-Sabat, 2016). Ayrıca hem kuramın kökenindeki baba katli miti hem de saldırganlığın temel dürtü olarak konumlandırılışı bazı toplumsal dinamikleri anlamak için alanyazında yer bulsa da şiddetin ancak yine şiddetli bir eylemle önlenebileceği alt metni nedeniyle ve kuramın genel olarak cinsiyetleştirilmiş bakış açısı nedeniyle temkinli olarak değerlendirilmelidir.

Psikanalitik kurama Nesne İlişkileri perspektifinden yapılan katkılar, saldırganlığın ehlileştirilememesine ve şiddete dönüşmesi sürecine ışık tutmuş ve çevrenin rolünü de kurama dahil etmiştir. Ancak dürtünün birincilliğinin korunması ve hatta Freudyen kurama kıyasla saldırganlığın kişilik gelişiminin daha da merkezine oturtulması bu katkılarının da etki alanını daraltmış görünmektedir. Kleinyen teorinin temelinde saldırganlık dürtüleri ve buna bağlı olarak yok olma kaygısı yer almaktadır (Klein, 1927, 1932, 1948, 1958). Klein, erken bebeklikten itibaren kaygının altında cürümsel eğilimlerin öncüllerinin yattığını ve bu eğilimlerin çocuk oyununda ve fantezisinde gözlemlenebilir olduğunu söylemiştir (Klein, 1927). Klein'a göre ilkel ego, ölüm dürtüsüne bağlı yoğun yok olma kaygısına karşı kendini savunmak adına, ilk olarak bu dürtünün bir bölümünü dış nesneye yansıtır ve kalan bölümünü de artık tehlikeli hale gelen bu dış nesneye yöneltir (Klein, 1958). Paranoid-şizoid konum olarak tanımlanan bu var olma halinde iyi ve kötü, mutlak ve birbirinden ayrı tutulur. Bu konumda dünya kişiye saldırmaya, zarar vermeye, iyi olanı vermemeye niyetli ve dolayısıyla yoğun mahrumiyet hissettiren bir yerdir (Knoll ve ark., 2022). İlkel egonun, mutlak kötü olan bu dış nesne/dünyaya zarar vermekle ilgili bir endişesi ya da pişmanlığı olmadığı gibi (Knoll ve ark., 2021); mutlak iyi olan dış nesne/dünyaya da minnet duyma ve kaybı ile ilgili yas hissetme kapasitesi yoktur (Knoll ve ark., 2022). Klein (1975), minnet kapasitesinin yokluğunda iyiliğe yönelen yıkıcılığı haset olarak tanımlamış ve onu da ölüm dürtüsü ile açıklamıştır. Özetle, Kleinyen açıdan paranoid-şizoid konumda var olmak kişiyi

hem mutlak kötüye hem mutlak iyiye yönelen bir yıkıcılığa mahkûm edebilir. Şiddetsizlik ise iyi ve kötünün aynı nesne/dünyaya ait olarak algılandığı; zarar verme, kaybetme endişeleri ve pişmanlık, yas kapasitesinin geliştiği depresif konuma geçmekle mümkün olmaktadır.

Freud'un yaptığı gibi, Klein da saldırganlık ve şiddeti içeriden gelen bir güç olarak kuramsallaştırmış ve çevresel etkileri ikincil olarak dillendirmiştir (Chodorow, 1998). Klein'in ölüm dürtüsünün çocuk oyununda gözlemlenebilir olduğu iddiası desteksiz olmakla eleştirilmiştir (örn. Hinselwood, 1989; Rycroft, 1967). Öte yandan Klein'in bölme ve yansıtma mekanizmalarının saldırganlık ile ilişkisini anlatması ve paranoid-şizoid ve depresif konum tanımları nasıl bir iç dünya yapılanmasında saldırganlığın şiddet eylemine dönüşebileceği konusunda aydınlatıcı olmuştur. Kleinyen bakış açısı, sadece klinik ortamda ve bireysel düzeyde değil, kötünün kurumsal ve sosyal düzeyde farklı gruplara yansıtılması ve yansıtılan zulmedicilikle onlara zulmederek baş edilmesi yoluyla toplumsal şiddet düzeyinde de uygulanabilmektedir (Nemirovsky, 2019). Bu kavramların açıklayıcılığından faydalanmak için, saldırganlığın ve/veya ölüm dürtüsünün doğuştanlığını ya da birincillliğini varsaymak zorunlu da görünmemektedir (Chodorow, 1998).

Bağımsız grup olarak tanımlanan Nesne İlişkileri kuramcıları ise, klinik gözlemlere göre, saldırganlığın çevrenin yetersizliği ve/veya olumsuzluğuna bir tepki olduğunu savunmaktadır (Chodorow, 1998). Örneğin, Nesne İlişkileri yaklaşımının bağımsız ayağının önemli bir temsilcisi olan Fairbairn (1954), dürtüyü tamamen dışarıda bırakarak, saldırganlığı doğrudan doyumun yokluğunun, yani yoksunluğun bir sonucu olarak konumlandırmıştır. Guntrip (1971) ise saldırganlığın kişiliğe yönelik tehditlere bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Kendi sözleri ile, "Doğal olarak tehdide saldırganca yanıt verme *kapasitesi* doğuştandır ama bu kendiliğinden içeride bir şiddet deposunun yaratılıştan mevcut olduğuna inanmaktan farklıdır" (Guntrip, 1971, s. 3).

Nesne İlişkileri kuramının bağımsız temsilcilerinden bir diğeri olan Winnicott (1975) kişiliğin entegrasyonundan önce gelen saldırganlığı kasıtsız bir kısmi-işlev olarak tanımlar. Maksatlı davranışın belirmesinden sonra da Winnicott (1975) *tasa-öncesi (pre-concern)* olarak tanımladığı ilkel acımasızlık döneminde, Klein'in paranoid-şizoid konumuna benzer bir şekilde, çocuğun sevdiği nesne ile saldırdığı nesnenin aynı olduğunu idrak edemediğinden saldırganlığın etkilerine kayıtsız kaldığını söyler. Bu dönemde ço-

cuk, coşkulu sevgisini de anneye hayali bir saldırı olarak algılar. Bu anlamda Winnicott (1975) saldırganlığı sevginin de bir bileşeni olarak konumlandırır. Winnicott'un yine Klein'in depresif konumuna benzer olarak anlattığı, ancak *tasa evresi* olarak adlandırdığı dönemde ise suçluluk kapasitesi gelişir. Kişisel ve çevresel kaynakların varlığında bu suçluluk kapsanır ve çocuk yapıcı taraflarını keşfeder; yokluğunda ise saldırganlık yeniden ortaya çıkar (Winnicott, 1975). Ayrıca Winnicott (1975) saldırganlık bileşenini nesneyi dışarıda, gerçek ve ben-olmayan olarak algılama ihtiyacı ile ilişkilendirir. Öte yandan bu kasıtsız, azgın sevgi ile iç içe ve/veya işlevsel saldırganlık tanımları Winnicott'un yaklaşımında yıkma, yok etme gibi kavramların temsili düzlemde ele alınmasına işaretler. Bu bakış açısından nesnenin fantezideki saldırılara karşı hayatta kalması ve çocuğun bu gerçek nesne tarafından tanınması elzemdir (Winnicott, 1960). Bu temel ihtiyaç karşılanmadığında, başka bozukluklar gibi, kendine ya da ötekine şiddet eğilimi de artmaktadır (Diamond, 2018).

Winnicott (1975), görünür şiddet eylemi ile ilgili olarak, çocukta saldırganlığın öfke uyandıracak bir dış uyaran yokken şiddete dönüşmesinin, tahammül edilemez bir içsel ölümlük haline karşı tetiklenen bir mani durumu olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle, Winnicott'un yaklaşımından şiddetsizlik ile ilgili çıkarımlar doğrudan saldırganlık söylemine dayandırılmasa da genel gelişimsel söylemleri önemli ipuçları vermektedir. Yeterince-iyi ve kapsayıcı bir çevrenin varlığı, bu yıkıcılığı temsili bir düzlemde tutmak için ön koşul olarak görülebilir. Daha kasıtsız, azgın ve tesadüfi olan, tasa-öncesi saldırganlık öznel tüm güçlülükle ve suçluluğun ortaya çıkışı dış gerçeklikle eş düşünüldüğünde diğer deneyimler gibi saldırganlık dürtüsünün, öfke ve nefret yaşantılarının *geçiş alanında (transitional space)* yer bulması yatıştırıcı bir bakımverenin varlığında ve kapsayıcılığında mümkün olabilir.

Freud'un klasik yaklaşımı ile bağıni koparmadan Nesne İlişkileri kuramı çerçevesinde çağdaş katkıları şekillendiren Kernberg, saldırganlığa dürtü demek yerine dürtüsel demeyi tercih etmiş ve kendi yaklaşımının temelinde olan duyguyu, kendilik ve nesne temsillerinin ayrılmaz bir parçası olarak kurama eklemiştir. Duyguların nesne ile olan ilişkiyi belirleyen aracı işlevini gözetererek Kernberg (1998), saldırgan duygulanımın nesneden ayrılmayı, ayrışmayı, mesafelenmeyi imlediğini öne sürmüştür. Bu anlamda Kernberg'in yaklaşımı, Mahler'in (1975) ayrışma-bireyselleşme sürecinde saldırganlığa yüklediği ayrışmayı güdüleme işlevine benzemektedir. Ayrıca,

Kernberg (1998) saldırgan duygulanım kapsamında hiddet, hüsrân, nefret gibi farklı duyguların farklı bilinçdışı nesne ilişkisi dizgeleri ile ilişkilerini detaylandırmıştır. Kernberg'e göre bu saldırgan duygulanımın işlevini açıklayan bir evrimsel arkaplanı ve hem nörobiyolojik hem de sosyobiolojik altyapısı vardır; ancak bu dürtüsel sistem ağır fiziksel ya da ruhsal travmaların sonucu olarak bozulabilir (Kernberg, 1998). Bu durumlarda yoğun hiddet, şiddet olarak patlayabilir ya da nefret dolu kendilik ile nefret eden ve edilen nesne ikilisine yapılanarak bu nesneye zarar verme ya da yok etmeye yönelebilir (Kernberg, 1998).

Psikanalitik kuramın uygulamaları farklı hastalar, ortamlar, zamanlar ve kültürlerde yaygınlaştıkça, kurama dürtüden kısmen ya da tamamen uzaklaşan ve kendilik gelişimine odaklanan katkılar sağlanması da mümkün olmuştur. Örneğin Rosenfeld (1971), psikotik hastalarla yaptığı çalışmalarından yola çıkarak kendiliğin *yıkıcı narsistik* olarak adlandırdığı dissosiyasyon parçalarını tanımlamıştır. Rosenfeld'e göre bu dissosiyasyon parçaları, tüm güçlülük fantezisi içinde acımasız, sadistik eylemlerin acıyı tümüyle yok etmesinin mümkün olduğu ve bunu yapmakta özgür oldukları sanısındadır. Öte yandan Kohut (1972), narsistik patolojileri formüle etme ve Kendilik Psikolojisi'ni bir yaklaşım olarak tesis etme sürecinde narsistik hiddeti tanımlamış; saldırganlığı narsistik yaralanmaya bir tepki olarak küçük düşmüş kendilik algısını tamir çabası olarak konumlandırmıştır. Kohut (1977), yıkıcılığın kökeninin kendiliğin bütünlüğünü tehdit eden bu tür narsistik yaralanmalar olduğunu ve bu bağlantının psikanalizin ulaşabileceği en derin yer olduğunu öne sürmektedir. Bu durumun yarattığı dağılma kaygısı (Kohut, 1984) birçok savunma mekanizmasını harekete geçirebilir ki en sık görülen savunmacı tutumlardan biri ötekini değersizleştirmek, yaralı ve çaresiz konuma sokmaktır (Summers, 2009).

Yukarıda özetlendiği gibi kuramın başlangıcındaki saldırganlığın doğuştanlığından sonraki katkılar, saldırganlığın çevrenin doyumdan yoksun bırakmasına, tahammül edilmesi güç olanla çocuğu baş başa bırakmasına ya da ciddi bir narsistik kırılma tetiklemesine tepki olarak geliştiğini öne sürmektedir. Bion (1992) ise, saldırganlığın kaynağının içeride mi dışarıda mı olduğu ayrımına girmeden (Bergstein, 2020) kuramda görece daha ek-sik kalan iki konuya dikkat çeker: duygular ve eyleme dökme. Bion'a göre duyguların ham deneyimleri kapsanamadığında yoğunlaşır, örneğin korku

tarifsiz bir dehşet olur (Eigen, 1999); kapsanamayan duygunun bedende ve eylemde var olmaktan başka bir seçeneği yoktur. Benzer biçimde Mizen (2003) şiddetin kapsanmamış ve bu nedenle zihnin diğer içeriklerinden ayrık kalmış saldırganlığın yansıtmaya tabi tutulması ile ortaya çıktığını ve asıl yansıtılanın kapsanmamış ihlal olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla şiddetsizliğin mümkün olabilmesi için duyguların işlemlenmesi; duyguların işlemlenebilmesi için de kapsama kapasitesinin gelişmesi kritiktir.

İlişkiyi merkeze alan Bağlanma Kuramı ve İlişkisel Kuram da Bion'a benzer şekilde güvencilik hissi ve duyguların kapsanması konularına değinmiştir. Bu kuramlar, psikanalitik yaklaşımın Freudyen temelindeki insanın doğası gereği öteki ile ve ötekilerle yaşama hali ile çatışma içinde olacağı varsayımını açıkça reddeder (Nissim-Sabat, 2016). İnsanın bağ kurma ve bağlanma, görme ve görülme ihtiyaçlarını doğal ve temel olarak konumlandırır. Dolayısıyla ilişkisel kuramlar şiddet ve şiddetsizliği de dürtüye karşılık çevrenin tetikleyici oluşu tartışmasından daha geniş bir çerçevede ele alır. Farklı ilişkisel katkılara öncülük eden Bağlanma Kuramının temelinde, çocuğun bir tehdit ya da olumsuzluk ile karşılaştığında güvenli bir ötekine yakın olma ihtiyacı yer almaktadır. Bu ihtiyaç bakım verenler tarafından karşılık bulmadığında, yani ihtiyaç ile çevrenin yanıtı örtüşmediğinde, öfkeli duygu ve davranışlar ortaya çıkar (Bowlby, 1988). Kısa süreli ayrılık ve kavuşma anlarında verilen bu tepkiler, gelişim süresince içsel bir modele dönüşerek ilişkilerden ne bekleneceğinin ve duygu düzenleme becerilerinin de belirleyicilerinden olur. Güvenli bağlanma hem kuramsal hem görgül olarak çocuklukta birçok bilişsel ve duygusal yetinin gelişmesi ve daha az davranışsal sorun yaşanması ile ilişkilendirilmiştir (Belsky ve Fearon, 2002; Bohlin, Hagekull ve Rydell, 2000). Güvensiz bağlanma ise diğer duygularda olduğu gibi öfke ve saldırganlık ile baş etmekte güçlükle ilişkilendirilmektedir (Critchfield ve ark., 2008). Doğal bir sonuç olarak, şiddetsizlik çocuklukta bakım verenlerin güvenli bir bağlanma ilişkisi sağlaması ile ve yetişkinlikte de onarıcı ilişkiler ile desteklenebilir görünmektedir.

İlişkisel bakış açısını özetleyen Mitchell (1993), saldırganlığın dürtüsel ya da doğuştan olan ve çevre tarafından tetiklenen boyutlarını bir arada tutmuştur. Mitchell'a göre terapötik müdahale açısından bakıldığında da saldırganlığın yaşantılanışı, kişinin öznel tarihçesi ve yüklediği öznel anlamdan bağımsız olarak düşünülemez. Mitchell da (1993), Guntrip ve Kohut'a

benzer şekilde, kendiliğe yönelik tehditlerin saldırgan tepkilere yol açabileceğini belirtmiş ve farklı olarak bu tehdit algısının öznelliğine vurgu yapmıştır. Böylece hem gerçek tehditleri hem de fantezideki tehditleri resmin içinde tutabilmiştir (Chodorow, 1998).

İlişkisel bağlam teoride önceliklenince ve Bağlanma Kuramının katkıları ile de birlikte, öznelliklerarası tanınma (Benjamin, 1990) ve zihinselleştirme (Fonagy ve Target, 1998) kavramları alanyazında yer bulmaya başlamıştır. Bu katkılar, çocuğun bir özne olarak tanınmadığında ve öteki bir öznenin zihninde taşınmadığında, ötekileri özne olarak görebilme ve iç deneyimini yansıtmadan ya da eyleme dökmeden işleme kapasitesi geliştirmeyeceğini söylemektedir. Bu anlamda öznelliklerarasılık ve zihinselleştirme şiddet eyleminin ortaya çıkışını açıklamada da sıklıkla kullanılan kavramlar olmuştur. Öznelliklerarasılığın şiddeti anlamadaki rolü bu bölümde ayrı bir alt-bölüm olarak yer almaktadır; zihinselleştirme perspektifinden şiddet ise bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

ŞİDDETLE İLİŞKİLENDİRİLEN İÇSEL VE BAĞLAMSAL ETMENLER

Benedek (1993) şiddeti, fail adayının ruhsal ve gelişimsel risk koşullarının etkisi ile oluşan saldırganlığının, sağlıklı bir biçimde işlenmesi ve kapanmasını sağlayamayan bir çevrede eyleme dökülmesi olarak tanımlar. Bu model çerçevesinde düşünüldüğünde, alanyazında bir bireyin şiddet eyleminin faili oluşunda etkili olabilecek içsel ve gelişimsel etmenler olarak duygular, duygu hassasiyetleri, duygu düzenleme becerileri ve kişilik eğilimleri önerilmiştir. Çevresel koşullar açısından da bu içsel ve gelişimsel durumların ortaya çıkmasına yol açacak aile çevresinden ve erken dönem travmatik yaşantılardan daha sıkça bahsedilmiştir. Bu konularda klinik gözlemlerin ve bilimsel çalışmaların sonuçları aşağıda özetlenmiştir. Ancak psikodinamiklere odaklanan çalışmalar daha geniş sosyal bağlamın etkilerini yok saymamakla birlikte, açıklamak ya da açıklamalarına dahil etmek konusunda daha geride durmuş görünmektedir.

Şiddete başvurmuş kişilerle yapılan çalışmalarda bazı duyguların ve duygu hassasiyetlerinin belirgin bir yeri olduğu görülmüştür. Bunlar arasında utanç, haset ve çaresizlik ile ilişkili yaşantılar öne çıkmaktadır. Utanç ve küçük düşme, şiddetin güdüleyicisi olarak alanyazında en sık dillendirilen duygulardır (Gilligan, 2003; Kaufman, 1989; Morrison, 1989; Scheff, 2011;

Volkan, 2004). Kırılgan bir benlik, küçük düştüğünde ve yoğun utanç duygusu ile karşı karşıya kaldığında ruhsallığını kurtarmak adına kendisinin ve başkalarının fiziksel bütünlüğünü hiçe sayabilmektedir (Gilligan, 2016). Bu mekanizma, kişinin kendisinin maruz kaldığı saygısızlık, reddedilme, yok sayılma, onurunun kırılması hallerini ötekine yaşatarak güç, onur ve gurura dönüştürmenin mümkün olduğu yanılsamasına dayalı görünmektedir (Gilligan, 2003, 2017). Benzer bir şekilde Gerodimos (2022) küçük düşürülme ve utanç duygularının acı, düşük kendine güven ve suçlamayı dışsallaştırma yollarıyla öfkeye dönüştüğünü ve şiddet yoluyla da onur, kendine saygı, gurur ve kendine güvenin yeniden tesis edilmeye çalışıldığını söyleyen bir model öne sürmektedir. Öte yandan bu modelde öfkenin şiddete nasıl dönüştüğü ele alınmamıştır. Hem utancın şiddetin altyapısı için gerekli olduğunu ama yeterli olmadığını söyleyen Gilligan (2003) hem de Gerodimos (2022) utancın hiddet ve şiddete dönüşümünü narsistik hassasiyet, dolayısıyla, erken narsistik travma ile ilişkilendirmektedir. Kohut'un (1972, 1977) kuramsal ve klinik yaklaşımı da utanç ve öfke ilişkisini narsisizm bağlamında ele almaktadır. Bu bağlamda narsistik hassasiyeti olan kişilerde, küçük düşmenin narsistik kırılmasına ilkel bir yanıt olarak narsistik hiddetin tetiklenmesi ve misilleme arzusunun yine ilkel biçimde eyleme dökülmesi beklenmektedir.

Şiddetle birlikte anılan diğer bir duygu olan haset, bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi, ötekinde olan iyiyi yok etme olarak tanımlanmakta ve tanımsal olarak yıkıcılık barındırmaktadır (Klein, 1975). Haset kaynaklı bir şiddet eylemi yoluyla kişi, paranoid-şizoid konumdan *var ama bana vermiyor* olarak algılanan nesneyi yok eder ve bu yolla haksızlığa uğradığı düzeni tersine çevirdiğine dair bir yanılsama oluşturur (Knoll ve ark., 2022). Bu tür yıkıcı, yok edici hasetin de utanç gibi narsistik hassasiyet ve hiddet ile ilişkili olduğu öne sürülmektedir (Kernberg, 1992; Knoll ve ark., 2022). Ayrıca, hasetin farkındalığının da utancı tetikleyerek yine şiddet eylemine altyapı oluşturabileceği de öne sürülmüştür (Ronningstam, 2005).

Gilligan (2003) utanç, haset ve kıskançlığı aynı duygu ailesinden saymakta ve üçünün de altında aşağı ya da değersiz hissetmenin yattığını söylemektedir. Benzer gözlemler yakın ilişki şiddetinde de dillendirilmektedir (Brandt ve Rudden, 2020). Brunet (2019), şiddetin altında bireysel düzeyde ve grup düzeyinde doğrudan narsistik bir ıstırapın yıkıcılık yoluyla tersine çevrilebileceği yanılgısının yattığını öne sürer.

Şiddet eylemleri gerçekleştiren kişilerle yapılan çalışmalarda da teoride de yer bulan bir diğer duygu çaresizliktir (Campos ve ark., 2021; Perelberg, 1995). Dış dünyadan annesel bir koruma görmediğinde, bebek iç tehlikelere dönüşen ihtiyaçları ve korkuları karşısında çaresizliğe düşer (Winnicott, 1965). Benzer bir şekilde dış dünyadan babasal bir koruma gelmediğinde, kişi ötekilerin yıkıcılığı karşısında savunmasız ve çaresiz kalır (Freud, 1930). Kernberg (1998), yukarıda bahsedildiği gibi bireysel dinamiklerde utanç ve hasetin yanı sıra regresif grup dinamiklerinde narsistik/bağımlı ve parano-id uçlardan bahseder; narsistik/bağımlı ucu bir güçsüzlük ve çaresizlik hali ile tanımlayarak idealize bir güç imgesine bağlanma arayışı ile ilişkilendirir. Alanyazında bu çaresizliğin şiddetle iki türlü ilişkisi dillendirilmiştir. Daha klasik bir yaklaşımdan bu çaresizlik, onunla ancak daha büyük bir gücün parçası olarak baş edebileceğini düşünen kişiyi dürtüsünü bedel olarak ödeyerek uygarlığa sığınmaya iter (Campos ve ark., 2021). Daha çağdaş bir bakış açısından ise bu çaresizlik, dünyanın adaletsizliğinden ve sunduğu iyici olasılıklardaki kısıtlılıktan kaynaklanır ve öfke uyandırarak şiddete yol açabilir (Benjamin, 2017; Nissim-Sabat, 2016).

Bazı duyguların deneyimlenme kapasitesi ise öfke duygusunun ya da saldırganlık dürtüsünün şiddete dönüşmesini engellemeleri ile, yani şiddetsizlik ile ilişkilendirilmiştir. Ötekine zarar verildiğinde suçluluk ve vicdan azabı hissedememek şiddeti körüklemekte, hissedebilmek ise şiddeti önleyebilmektedir (Gilligan, 2016). Bundan bahsederken Gilligan (2016), Freud'un kimsenin azizler kadar suçlu hissetmediğine dair sözünü alıntılayarak kimsenin de suçlular kadar masum hissedemeyeceğini söylemiştir. Hatta birçok kişiye suçlu hissettirecek olan durum ve eylemlerin, şiddet uygulayan kişilerde gurur uyandırabileceğini eklemiştir (Gilligan, 2016). Ancak kuramsal özette belirtildiği gibi Freud, insanın doğası gereği saldırgan olduğunu ve toplum ve düzenle çatışma içinde olduğunu düşündüğünden sorunu saldırganlıkta değil de ödenen suçluluk bedelinde görmüştür. Suçluluk hissedebilme kapasitesinin saldırganlığın şiddete dönüşmesindeki koruyucu rolü, suçluluğu depresif konumun bir özelliği olarak, tamir kapasitesini mümkün kılabilmesi üzerinden yorumlayan Klein ile gündeme gelmiştir. Bu kuramsal beklenti, şiddet ve suç eğilimli kişilerin suçluluk ve pişmanlık hissetme kapasitelerinin düşüklüğüne işaret eden çalışmalarla da desteklenmiştir (örn. Vitacco ve ark., 2005).

Öte yandan yukarıda belirtildiği gibi duyguların yalnızca varlığı ya da yokluğu tek başına şiddeti açıklayamamaktadır. Bu noktada duygu düzenleme becerileri gündeme gelmektedir. Psikanalitik kuramın neredeyse tüm yaklaşımlarının üzerinde ortaklaştığı psikodinamiklerden biri, yaşanan duygu ve deneyim ne olursa olsun, içsel temsiller ve çevre tarafından kapsandığında tahammül edilebilir oluşu ve bunun da eyleme dökmeyi engelleyiştir. Bu doğrudan şiddet eylemi için de geçerlidir (Fonagy ve Target, 1996). Şiddet, kişinin zihinsel olarak taşıyamadığı bir uyarılma düzeyinin sonucudur (Bergstein, 2020). Bu bakış açısından şiddeti doğuran, taşınamayan duygunun niteliği değil niceliğidir. Diğer bir deyişle, herhangi bir duygunun, hatta yoğun olumlu duyguların bile, kapsanmamış dolayısıyla kapsanamaz oluşu şiddet eylemleri ile sonuçlanabilir (Mizen, 2002, 2003). Bazı durumlarda ise duyguların henüz ayrıştırılmamış olması nedeniyle dile dökülememesi ve sonuç olarak yine bedene ya da eyleme dökülmesi söz konusudur (Stein, 2007). Kişiler ve/veya toplumların, yaşantıları üzerine düşünme ve derinleşme kapasiteleri olmadığında, dürtü ya da duygu ile davranış arasında bir tampon da olmaz ve şiddet içerikli eylemler ortaya çıkar (Bergstein, 2020; Fonagy ve Target, 1996, 1998; Twemlow, 1999 aktaran Sacco, 1999).

Duygu işleme ve düzenleme becerilerinin yokluğunda şiddet çok gelen, kapsanamayan, baş edilemeyenden kurtulma işlevi üstleniyor gibi görünmektedir (Knox, 2010; Mizen, 2003). Ancak kapsanamadığı için şiddet ya da ihlal olarak deneyimlenen hallerin yine şiddet ya da ihlal olarak tahliyesi Brunet'in (2019) deyiimiyle kendini bulmaya çalışırken daha da kayıp olma ile Bergstein'in (2020) deyiimiyle "bazen cinayet ya da intihar ama çoğunlukla psişik ölümle" sonuçlanmaktadır Kapsanamayanın hissettirdiği ve neden olduğu şiddetle baş etmenin tek yolu onu kapsayabilecek olan, yani şiddetsizliktir. Bu nedenle kuram da araştırmalar da özellikle duygulanım ve ilişkisel bağlam düzenleme becerilerinin eksikliğini gelişimsel bir risk etmeni olarak öne sürmekte; dolayısıyla erken çocukluk deneyimlerine bakmak önem kazanmaktadır.

Erken çocuklukta yaşanan olumsuz deneyimlerin çocuk gelişimine hasar verdiği ve ruh sağlığı sorunlarına yol açtığı bilinmektedir (Bkz. Mueller ve Tronick, 2020). Şiddete başvuran kişilerin şiddet ve/veya travma geçmişi olduğu, güvenli bağlanma deneyimlememiş oldukları, ebeveynlerinin de şiddet mağduru olduğu gibi bulgu ve gözlemlere alanyazında sık-

ça rastlanmaktadır. Öte yandan şiddet uygulayanların çoğunda bu tür bir şiddet geçmişi olsa da bunun tersi, yani şiddet görenlerin çoğunun şiddet uyguladığı doğru değildir (Widom, 1989, aktaran Levendosky, 2013). Bu da şiddetin ve şiddetsizliğin dinamiklerini anlamaya çalışırken fail-mağdur döngüsünden çıkmak (Rothberg, 2019) ve koruyucu bağlamların dinamiklerine odaklanmak gerektiğine işaretler. Alanyazında en kritik koruyucu etmen olarak görülen zihinselleştirme ve şiddetin kuşaklararası aktarımına bu kitabın farklı bölümlerinde değinilecektir (Bkz. Bölüm 1.2 ve 1.4). Bu bölümde ise fail-mağdur döngüsüne alternatif sağlayabilecek olan öznelliklerarası bir Üçüncü konum dinamiği yine psikanalitik kurama dönerek özetlenecektir.

ÖZNELİK, ÖZNELLİKLERARASILIK VE ŞİDDETSİZLİK

Psikanalitik kuramda ben ve ötekinin ayrışması ve iyi ile kötünün aynı nesnede birleşmesi önemli gelişimsel adımlar olarak görülür. Ben ve ben-olmayan ayrıştırılamadığında, yansıtımlı özdeşleşme yoluyla, kendiliğe ait olanlar nesneye aittir gibi yaşantılanır (Mizen, 2009). Bu mekanizma kişinin dünya algısına hâkim olduğunda Öteki, kendilikte taşınmayan şeylerin üzerine atıldığı bir nesne ya da kısmi-nesne olur; kendi iç ve dış dünyası olan üç boyutlu bir özne olamaz. Benzer bir şekilde içsel nesne temsillerinin nefret ile birbirine bağlanan mağdur ve failden oluşması, kişiyi tüm ilişkilerinde bu temsil yapısını tekrarlamaya eğilimli kılar. Bu temsil yapısındaki bilinçdışı inanç, mağdur ve fail dışında bir var olma hali olmadığıdır; bu durumda fail olmak mağdur olmaya yeğ tutulur (Kernberg, 1998). Dolayısıyla, yine özneliğin yitirildiği, yalnızca yok eden ya da yok edilen olmanın mümkün olduğu şiddet sahnesi kurulmuş olur.

Böyle durumlarda ben-olmayanın, Öteki'nin iç dünyasına tahliye edilmesi ile gelen rahatlamanın (Knox, 2010; Mizen, 2003) yanı sıra Öteki'nin öznelliğini yok etmenin verdiği "şiddetin sadistik zevki" hissedilir (Chodorow, 1998, s. 36). Buna ek olarak özneliği yiten Öteki, ben-olmayanın taşıyıcısı olduğunda insaniyeti de inkâr edilmiş olur (Brunet, 2019; Gilligan, 2017). Böylece yoğunlaşmış olan saldırgan duyguların şiddete ve vahşete dönüşmesinin önündeki engel kalkar. Öteki, düşman, canavar, kötü, haksız olarak konumlandırıldığında, yarısı da önemsizleşir, anlamsızlaşır (Benjamin, 2016). Ötekini canavarlaştıran ve suçlayan sosyal etkiler ise geniş etkili şiddetli eylemlere dönüşebilir (Litmajer, 2017).

Bu bakış açısından şiddetsizliği mümkün kılan deneyim öznelliklerarasılıktır. Öznelliklerarasılık, özne olarak kendiliği yine bir özne olan gerçek Öteki’de bulma ihtiyacını temel alır (Mitchell, 1993). Benjamin (2004, 2017) bu öznelliklerarasılığı *Üçüncü* kavramı ile kuramsallaştırmıştır. Benjamin’e göre Üçüncü, Ben/Biz ve Öteki/Onlar ikililiklerinin zıtlığını kapsayan ve dönüştüren bir alandır. Bu Üçüncü alanın yokluğunda deneyim, yapan-yapılan formuna sıkışır; ki bu form kendisini fail-mağdur, hükmeden-itaat eden, bastıran-bastırılan, ihlal eden-ihlal edilen gibi tüm zıtlıklarda gösterir. Yine Üçüncü alanın yokluğunda, Kernberg’in de söylediği gibi, bu zıtlığın tarafları ancak yer değiştirebilir ve iki taraftan birinin sağ çıkabileceği bir durumdan başka bir deneyim yaratamaz (Benjamin, 2004, 2017). Üçüncü alanın açılması ise yapan-yapılan algısının ve onunla birlikte gelen intikam alma, misilleme, cezasını çekirme arzularının ötesine geçmekle mümkün olabilir (Benjamin, 2017). Bu geçiş, Klein’in paranoid-şizoid konumdan depresif konuma geçişini imleyen iyi ve kötünün aynı nesneye ait olduğunun kabulüne benzer bir şekilde Ben’lerin ve O’nların hem kendi içinde hem de birbirleri ile temasta olması ile mümkündür.

Abrahamsen’in (1973) sözüyle, şiddeti tam olarak anlamak neredeyse imkansızdır çünkü nihayetinde insani bir harekettir. (aktaran Fonagy, 2004). Şiddeti anlamayarak ya da şeytanileştirerek ya da tanrısalılaştırarak yapmaya çalıştığımız, şiddetin hepimizin içinde bir potansiyel olduğunu kabul etmekten kaçınmaktır (Fonagy, 2004). Şiddetsizliğin yolu ise şeytanlaştırılan, ötekileştirilen, ben-olmayan olarak konumlandırılan faile insani olarak ben diyebilmektir (Glass, 2015; Scheper-Hughes, 2003). Böylece, Üçüncü’yü yaratan ise yanlış olanı, şiddeti, zulmü kimden gelirse gelsin görmek ve göstermek, ancak yapan-yapılan algısını besleyen suçlama ve misillemeden kaçınarak tamir etmenin yolunu açmaktır (Benjamin, 2017).

Kavramsal olarak çok çekici görünse de böyle bir konumda kalmak ne şiddeti uygulayan ne maruz kalan ne de tanık olan açısından kolay değildir. Bahsedilen kapsama hali, inkâr ya da yok saymanın üstesinden geldikten sonra affetme ya da cezalandırma gibi yargıç konumuna kaymadan varılmaya çalışılan bir yerdir. Marin (2002, 2006 aktaran Campos ve ark., 2021) ötekileri tanıma ve biz-onlar ilişkisini biz-siz ilişkisine dönüştürmenin diyalogu mümkün kılacağını ve şiddetin tanınmasının onu haklı çıkarmak olmadığını, aksine sorumluluğunu almak olduğunu söyler. Özellikle de

Ahlaki Üçüncü konumu, görülmemekten ya da suçlanmaktan korkmadan bu tür ihlal ve canavarlaştırmalara şahitlik edebilmemizi sağlar, ancak çok hassas bir denge gerektirir. Ahlaki Üçüncü “olan” ve “olması gereken” arasındaki tezatı tanır ve taşır; böylece inkarın üstesinden gelinmesini sağlar (Benjamin, 2016).

Bu bağlamda mağdur için bir tanığın varlığı, yani tanınmak, Üçüncüye inanabilmenin ön şartıdır (Benjamin, 2011; Gerson, 2009). Ancak tanık yargıca dönüştüğünde iyiyi korumak niyetiyle iyiyi kaybettiği bir çelişkiye düşer. Benjamin (2016) kendi deneyiminden bu ötekini suçlayan yargıçlık pozisyonunda Ahlaki Üçüncüsü ile temasının koptuğunu ve sahte bir benzerinin bu üçüncünün yerine geçtiğini anlatır. Asıl Üçüncü deneyimi, bir özne olarak Öteki ve bir özne olarak Kendilik gerektiren özneliliklerarası bir deneyimdir. Benjamin (2016), insanlığın görülen saygıya değil gösterilen tanımaya (*recognition*) dayalı olduğunu; kişinin kıymet ve itibarının gösterdiği tanıma ve kabul beslendiğine inanmanın Ahlaki Üçüncüyü tasvir ettiğini söyler.

Özetle, Kendiliğin ve Ötekinin özneliğini, biricikliğini, aynılığını ve farklılığını tanımak iç içe geçerek özneliliklerarasılık deneyimini oluşturmaktadır. Bu deneyim, kişiyi erken çocukluktan başlayarak bütüncül, güvende ve canlılık kapasitesi olan bir kendilik oluşumunu ve güvenli bağlanma ilişkisinde zihinselleştirme becerilerinin gelişmesi ile kendiliğin ve ilişkisel alanın düzenlenmesini sağlayarak şiddetsizliği, şiddetli duyguların ve yaşanmaların varlığında dahi, kurmaya ve korumaya yöneltebilecek olan bağlamı sağlayabilir.

PSİKODİNAMİK PSİKOTERAPİDE ŞİDDETSİZLİĞİN TESİSİ VE ŞİDDETLE ÇALIŞMA

Temelini psikanalitik kuramdan alan psikanaliz, psikanalitik psikoterapiler ve psikodinamik psikoterapiler gibi süreçlerde fantezideki saldırganlık sıklıkla yer bulmaktadır. Terapötik anlamda bu saldırganlığın görülmesi, kapsanması ve işlenmesine odaklanılmaktadır. Eyleme dökülen saldırganlık ile psikanalitik / psikodinamik bir yaklaşımla çalışmak ise hem etkililiği açısından sorgulanan hem de duygusal ve etik boyutlarıyla zorlayıcı bir konu olagelmıştır. Psikanalitik kuramın erken dönemlerinde şiddet eğilimi ve davranışının varlığı, kişinin analitik sürece uygun olmadığı, bu tür bir çalışmadan fayda görmeyeceğinin ve hatta zarar görebileceğinin bir göster-

gesi olarak değerlendirilmiştir (Yakeley, 2018). Şiddet uygulayan kişilerin ilkel savunmalar kullanması, ego gücünün zayıf olması, içgörüsünün düşük olması, yeterli dürtü kontrolünün olmaması gibi formülasyonlar, klasik psikanalitik tekniğin işe yaramama nedenleri olarak düşünülmüştür. Tek tük bazı uygulamalar dışında (Bkz. Glover, 1933; Menninger, 1968) neredeyse 1990'ların ikinci yarısına kadar şiddetle çalışırken psikanalitik kuram seans odasında ya da önleyici müdahalelerde pek yer bulmamıştır (Yakeley, 2018).

Kendilik Psikolojisi, Bağlanma Kuramı ve İlişkisel Perspektifin psikanalitik alanyazında daha fazla yer bulması, saldırganlığı ve şiddeti anlamlandırmak konusunda yukarıda bahsedilen kuramsal katkılarının yanı sıra terapötik müdahalelerin önceden analize uygun görülmeyen durumlara uyumlandırılmasını da sağlamıştır. Psikanalitik kurama dayalı pratikler, narsistik kişilik örüntüleri ve sınırdurum gelişimsel düzey ile analitik çalışmayı mümkün kılacak şekilde genişlemiştir. Şiddetsizlik özelinde ise bu katkıları uygulama açısından iç içe geçmiş iki boyutuyla değerlendirmek mümkündür: (1) tüm süreçler için seans odasında şiddetsizliğin tesisi, (2) şiddet uygulayan ya da uygulama eğilimli kişilerin danışan olduğu süreçlerde terapötik yaklaşım ve müdahaleler.

Seans odasında şiddetsizliğin tesisi konusunda öncelikli olarak odayı etkileyen güç dinamiklerine değinmek gerekir. Fors (2021) seans odasına giren bu güç dinamiklerini profesyonel, aktarımsal, sosyo-politik ve bürokratik olarak özetlemiştir. Sadece bir faille çalışırken değil tüm süreçlerde seans odasında şiddetsizliğin tesisi için, öncelikle terapistin hem kendisinin hem danışanının hem de toplumun güç dinamiklerinin farkındalığı esastır. Bu bölüm kapsamında profesyonel ve aktarımsal güç dinamiği açısından bir seans odasına biraz daha yakından bakmanın fark etme ve anlamlandırma sürecine katkısı olabilir.

Klasik psikanalitik düzende terapist/analiste atfedilen aktarım kaynaklı güç konumu ve bilen olma hali zaman içinde eleştirilmiş (Aron, 1991; Mitchell, 1988) ve terapi ilişkisi daha “karşılıklı ama asimetrik” (Aron, 1991, s. 43) olarak tanımlanmıştır. Bilinçdışı etkenlere açıklık anlamında iki tarafın denkliği kadar bu etkenleri anlama çabasını başlatmak ve sürdürmek konusunda terapist daha fazla işlev ve sorumluluk düştüğü aşikârdır. Bununla birlikte terapistin çerçeveyi kuran, kendisini daha az açan, yorum ve yüzleştirme müdahalelerini yapan taraf olmasından kaynaklı güç asimetrisinin ne kadar *eğik* (*tilted*; Greenacre, 1954, s. 64) olacağı durumdan duruma

ve yönelimden yönelime değişir. Dolayısıyla özellikle de terapistin saldırganlığının daha örtük biçimde -çerçeve ve müdahaleler üzerinden- eyleme dönüşmesi açısından seans odası yüksek riskli bir alan haline gelir. Danışanın geliş nedeni ve terapistin yönelimi ne olursa olsun tüm süreçlerde, terapistin hem mesleki hem de danışana dair bilgisinden ve aktarımsal konumunun doğasından gelen gücünün terapötik sürece yıkıcı olarak yansımadığından emin olması şiddetsizliği destekleyecektir.

Şiddet uygulayan kişinin danışan olarak odaya ya da bir ruh sağlığı kurumu çatısına girdiği durumlarda ise çoğunlukla bilişsel-davranışçı modelin tercih edildiği ve işe yaradığı bilinmektedir (Mulay ve ark., 2017; Falshaw ve ark. 2004; Glorney ve ark., 2010). Klasik tekniğin analiste biçtiği rolün (bkz. Freud, 1912) bir yandan serbest çağrışımı ve aktarımı teşvik ederken öte yandan bazı danışanlar için mahrumiyeti taşınamaz bir noktaya getirebileceği ve saldırganlığı tetikleyebileceği de gündeme getirilmiştir (Stolorow ve ark., 1994). Sadece psikodinamik ve yönlendirmeden bütünü kaçınan teknikler ya da suç teşkil eden davranışlara odaklanmadan duygular ve kişilik üzerine çalışmak daha az etkili yöntemler olarak not edilmiştir (Morgan ve ark., 2012). Öte yandan faillerin çoğunun görece karmaşık ve kişilik düzeyinde ruh sağlığı sorunları yaşadığı ve kısa dönemli çalışmalaransa uzun dönemli psikodinamik süreçlerin gerekliliği ve daha etkili olabileceği de önerilmiştir (Mulay ve ark., 2017; Leichsenring ve ark., 2013, Salzer ve ark., 2014; Werbart ve ark., 2012). Özellikle kısmi hastane süreçleri ile psikanalitik yönelimli terapinin birlikte ilerlediği süreçlerin etkili olduğu raporlanmıştır (Bateman ve Fonagy, 2008; Binks ve ark., 2006; Petersen ve ark., 2008; Vermote ve ark., 2009, 2010). Aslında tüm yönelimlerden amaç aynıdır; şiddet davranışının oluşmaması ya da tekrarlamamasıdır. Bunun sağlanması için de erken ilişkisel bağlamda gelişen duygu düzenleme becerileri ve içselleştirilen / yinelenen ilişkisel örüntüleri göz önünde bulundurma- nın hem doğrudan psikodinamik psikoterapi uygulamalarının saldırganlık ile çalışmaya uyumlanmasına rehberlik eden hem de diğer davranışsal, sistemik, sosyolojik ve adli yaklaşımları besleyen bir işlevi olabilir (Yakeley, 2010; Yakeley ve Adshead, 2013).

Psikodinamik yaklaşım, şiddet eyleminin failin farkında olduğu ve olmadığı anlamlarına odaklanır. Bu dinamikler, yukarıda da bahsedildiği gibi çoğunlukla sözel olarak erişilemeyen zorlayıcı duygular ve durumlardır (Elliott, 2011; Yakeley ve Adshead, 2013). Şiddetin dinamikleri olan saldırgan

erken ilişkisel örüntüler ve yoğun utanç ya da aşağılanma gibi zorlayıcı haller seans içinde yansımalar, yansıtımlı özdeşleşmeler, bedenselleştirmeler ve sahnelemeler aracılığı ile ortaya çıkar. Bu durumlarda eşlik eden terapistler yoğun ve çoğunlukla olumsuz karşıaktarım hisleri deneyimler. Alanyazında ilkel / bedensel olarak tehdit altında hissetme, korku ve dehşet, iğrenme ve öfke sıklıkla dillendirilmiştir (Elliot, 2011; Hale ve Dhar, 2008; JR Meloy ve MJ Meloy, 2003; Yakeley, 2018). Bu duygular çoğunlukla tekrarlanan bir fail-mağdur döngüsü bağlamında canlanır (Draijer ve Van Zon, 2013). Bazen bu duyguların ya da yinelemelerin yoğunluğu ile baş etmek için terapist yatırımını çekerek danışandan ya da mesleki konumundan kopabilir, durumu inkâr edebilir. Bazen de bir büyülenme/hayranlık, heyecan ya da cinsel çekim hissedebilir (Yakeley, 2018). Bu hisler de gerek adli ve kurumsal kararlarda gerekse terapötik tercihlerde terapisti daha cezalandırıcı ya da sadistik tutumlara itebilir ve bu da danışanın saldırganlaşma riskini artırarak bir döngü tetikleyebilir (Yakeley, 2018). Terapistin bu tür aktarımsal dinamiklerin hareketlenebileceğini bilmesi ve fark ettiğinde bilinçdışı bir iletişim, sahneleme olarak adlandırması ve anlamlandırması bu deneyimi kendisi için de danışan için de dillendirilebilir ve baş edilebilir hale getirmeye yardımcı olabilir (Clark, 1999; Draijer ve Van Zon, 2013; Yakeley, 2018; Yakeley ve Adshead, 2013). Çoğu durumda, özellikle de şiddet eyleminin suç teşkil ettiği durumlarda, başka kişi ve kurumlarla da iletişim halinde olmak gerekir (Adshead, 2000). Bu tür bağlamlarda tüm taraflar zorlayıcı karşıaktarım duyguları ve yineleyen sahnelemeler yaşayabilir; psikodinamik bir bakış açısı bu durumların seans dışında da fark edilmesi, söze dökülmesi ve dolayısıyla daha baş edilebilir olmasına katkı sağlayabilir (Yakeley ve Adshead, 2013).

Bu tür bir sahneleme, adlandırma ve anlamlandırma sürecini mümkün kılan terapötik bağlam, çağdaş psikanalitik kuramın alt yapısını sağladığı bazı teknik dönüşümler ve esneklikler ile mümkün olmuştur. Şiddet uygulayan kişi ile çalışırken ilişkisel zeminin *kapsama* (*containment*; Bion, 1962) ve *kucaklayıcı çevre* (*holding environment*; Winnicott, 1965) işlevleri öne çıkmaktadır. Bu çalışmalarda uzun sessizlikler, aktarım yorumları gibi danışanın duygu düzenleme becerilerini zorlayacak tekniklerin daha geri planda tutulması ve dikkatli uygulanması; terapötik ittifakı güçlendirecek ve kişinin baş etme kapasitesini destekleyecek daha aktif müdahalelere alan açılması önerilmektedir (Yakeley, 2018).

Kuramın pratiğe bu tür yansımaları, özellikle sınırdurumla çalışmak üzere görece daha yapılandırılmış ve manüelize edilmiş bazı psikanalitik terapilerin geliştirilmesi ve şiddet eylemlerinin failleri ile de etkililiklerinin araştırılması ile sonuçlanmıştır. Zihinselleştirme-Temelli Terapi (MBT; Adshead ve ark., 2013; Yakeley ve Adshead, 2013) ve Aktarım-Odaklı Psikoterapi (TFP; Diamond ve ark., 2013; Draijer ve Van Zon 2013) ile yapılan etkililik çalışmalarının sonuçları oldukça umut vericidir. Bir sonraki bölümde de bahsedileceği gibi MBT kişinin kendi davranışları ve ötekilerin davranışları altında yatan durumları anlamlandırmasını amaçlamaktadır; antisosyal kişilik ile çalışmaya uyarlanmıştır ve adli durumlarda da kullanılmaktadır (Adshead ve ark., 2013; Bateman, 2016; Yakeley ve Adshead, 2013). TFB ise kendi-öteki ayrışmasını ve iyi-kötü entegrasyonunu desteklemeyi hedeflemektedir ve saldırganlıkla çalışmak konusunda da etkililiği desteklenmiştir (Caligor ve ark., 2007; Diamond ve ark., 2013; Levy ve ark., 2006). Psikodinamik Sanat Psikoterapisi için de öncül olarak görülebilecek bir çalışma mevcuttur (Hackett ve Aafjes-van Doorn, 2019)

Şiddetin psikodinamiklerini anlamanın terapist açısından da fail açısından da terapötik olabileceği durumların yanında bazı failler için şiddet davranışının yalnızca yırtıcı ve sadistik zevk odaklı olarak tanımlanabileceği ve bu tür bir farkındalığın fayda sağlamayabileceği de dillendirilmektedir (Meloy, 2006). Ancak bu durumlar şiddet eğiliminin fizyolojik yapılanma kaynaklı olmasına bağlı olabileceği gibi (Viding ve ark., 2008; Raine ve ark., 2000), fail tarafında dissosiyatif bir süreç işlediği için zorlayıcı duyguyla temas edilemiyor olmasına (Stein, 2007) ya da terapistin savunmalarına bağlı da olabilir. Burada durum ne olursa olsun şiddet riskini en aza indirecek tutum, hızla bir varsayıma tutunmadan ve failinin sorumluluğunu gözeterek anlamlandırma çabasını sürdürmek olacaktır (Draijer ve van Zon, 2013; Yakeley ve Adshead, 2013). Böylece durum, dinamik ya da yönelim ne olursa olsun, seçilen konumun şiddetsizlik olması desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Abrahamsen, D. (1973). *The murdering mind*. Hogarth Press.
- Adshead G. (2000). Care or custody? Ethical dilemmas in forensic psychiatry. *Journal of Medical Ethics*, 26(5), 302-304. <https://doi.org/10.1136/jme.26.5.302>
- Adshead, G., Moore, E., Humphrey, M., Wilson, C. ve Tapp, J. (2013). The role of mentalising in the management of violence. *Advances in Psychiatric Treatment*, 19(1), 67-76. <https://doi.org/10.1192/apt.bp.110.008243>

- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayımsal el kitabı* (DSM-5). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Angel, V. T. (2017). Violence, terror, and terrorism today: Psychoanalytic perspectives, Part I, *International Forum of Psychoanalysis*, 26(3), 135-136. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2017.1341643>
- Aron, L. (1991). The patient's experience of the analyst's subjectivity. *Psychoanalytic Dialogues*, 1, 29-51. <https://doi.org/10.1080/10481889109538884>
- Bancroft, L. (2002). *Why does he do that? Inside the minds of angry and controlling men*. The Penguin Group.
- Bateman, A. ve Fonagy, P. (2008). 8-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder: Mentalization-based treatment versus treatment as usual. *The American Journal of Psychiatry*, 165(5), 631-638. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.07040636>
- Belsky, J. ve Fearon, R. M. P. (2002). Early attachment security, subsequent maternal sensitivity, and later child development: Does continuity in development depend upon continuity of caregiving? *Attachment & Human Development*, 4(3), 361-387. <https://doi.org/10.1080/14616730210167267>
- Benedek, E. P. (1993). Violence: The malignancy of our times: Is there hope? *The American Journal of Psychoanalysis*, 53(4), 283-293. <https://doi.org/10.1007/BF01248796>
- Benjamin, J. (1990). An outline of intersubjectivity: The development of recognition. *Psychoanalytic Psychology*, 7(Suppl.), 33-46. <https://doi.org/10.1037/h0085258>
- Benjamin, J. (2004). Beyond doer and done to: An intersubjective view of thirdness. *The Psychoanalytic Quarterly*, 73(1), 5-46. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2004.tb00151.x>
- Benjamin, J. (2016). Non-violence as respect for all suffering: Thoughts inspired by Eyad El Sarraj. *Psychoanalysis, Culture and Society*, 21, 5-20. <https://doi.org/10.1057/pcs.2015.60>
- Benjamin, J. (2017). "The Wolf's dictionary": Confronting the triumph of a predatory world view, *Contemporary Psychoanalysis*, 53(4), 470-488. <https://doi.org/10.1080/0107530.2017.1386043>
- Bergstein, A. (2020). Violent emotions and the violence of life. *International Journal of Psychoanalysis*, 101(5), 863-878. <https://doi.org/10.1080/00207578.2020.1796492>
- Binks, C. A., Fenton, M., McCarthy, L., Lee, T., Adams, C. E. ve Duggan, C. (2006). Psychological therapies for people with borderline personality disorder. *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1, CD005652. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005652>
- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. Tavistock.
- Bion, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. Tavistock Publications.
- Bion, W. R. (1992). *Cogitations*. Karnac Books.
- Bohlin, G., Hagekull, B. ve Rydell, A. M. (2000). Attachment and social functioning: A longitudinal study from infancy to middle childhood. *Social Development*, 9(1), 24-39. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00109>
- Bornstein, M. (2016). Epilogue: Psychoanalytic reflections on a critical question: Are we a culture that glorifies violence?, *Psychoanalytic Inquiry*, 36(6), 523. <https://doi.org/10.1080/07351690.2016.1192405>
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.

- Brandt, S. ve Rudden, M. (2020). A psychoanalytic perspective on victims of domestic violence and coercive control. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 17, 215-231. <https://doi.org/10.1002/aps.1671>
- Brunet, L. (2019). They think they find themselves: radical violence and narcissistic-identity suffering. *International Journal of Forensic Psychotherapy*, 1, 21-31. <https://doi.org/10.33212/ijfp.v1n1.2019.21>
- Caligor, E., Kernberg, O. F. ve Clarkin, J. F. (2007). *Handbook of dynamic psychotherapy for higher level personality pathology*. American Psychiatric Publishing.
- Campos, Érico B. V., Bocchi, J. C., Sertori, D. R. ve Turato Junior, E. D. (2021). Psychoanalysis, helplessness and contemporary violence. *Free Associations*, 84, 30-42. <https://doi.org/10.1234/fa.v0i84.411>
- Chodorow, N. J. (1998). The enemy outside: Thoughts on the psychodynamics of extreme violence with special attention to men and masculinity. *Psychoanalysis Culture and Society*, 3, 25-38.
- Clark, J. J. (1999). Chapter 9 Clinical Risk and Brief Psychodynamic Therapy. *Psychoanalytic Social Work*, 6(3-4), 219-235. https://doi.org/10.1300/J032v06n03_10
- Critchfield, K. L., Levy, K. N., Clarkin, J. F. ve Kernberg, O. (2008). The relational context of aggression in borderline personality disorder: Using adult attachment style to predict forms of hostility. *Journal of Clinical Psychology*, 64(1), 67-82. <https://doi.org/10.1002/jclp.20434>
- Diamond, D., Yeomans, F. E., Stern, B., Levy, K. N., Hörz, S., Doering, S., Fischer-Kern, M., Delaney, J. ve Clarkin, J. F. (2013). Transference focused psychotherapy for patients with comorbid narcissistic and borderline personality disorder. *Psychoanalytic Inquiry*, 33(6), 527-551. <https://doi.org/10.1080/07351690.2013.815087>
- Diamond, M. J. (2018). When fathering fails: Violence, narcissism, and the father function in ancient tales and clinical analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 66, 7-40. <https://doi.org/10.1177/0003065118761106>
- Draijer, N. ve Van Zon, P. (2013). Transference-focused psychotherapy with former child soldiers: Meeting the murderous self. *Journal of Trauma & Dissociation*, 14(2), 170-183. <https://doi.org/10.1080/15299732.2013.724339>
- Eigen, M. (1999). *Toxic nourishment*. Karnac Books
- Elliott, S. (2011). 'Blind spots': Shame, jealousy and envy as hidden aspects within forensic psychotherapy. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 13, 1-13. <https://doi.org/10.1080/13642537.2011.625199>
- Fairbairn, W. R. D. (1954). *An object-relations theory of the personality*. Basic Books.
- Falshaw, L., Friendship, C., Travers, R. ve Nugent, F. (2004). Searching for 'What Works': HM Prison Service accredited cognitive skills programmes. *The British Journal of Forensic Practice*, 6(2), 3-13. <https://doi.org/10.1108/14636646200400007>
- Fonagy, P. (2004). The developmental roots of violence in the failure of mentalization. F. Pfafflin ve G. Adshead (Ed.), *Matter of security: The application of attachment theory to forensic psychiatry and psychotherapy* içinde (s. 13-56). Jessica Kingsley Publishers.
- Fonagy, P. ve Target, M. (1996). Playing with reality: I. Theory of mind and the normal development of psychic reality. *International Journal of Psychoanalysis*, 77(2), 217-33.
- Fonagy, P. ve Target, M. (1998). Mentalization and the changing aims of child psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 8(1), 87-114. <https://doi.org/10.1080/10481889809539235>
- Fors, M. (2021). Power dynamics in the clinical situation: A confluence of perspectives. *Contemporary Psychoanalysis*, 57(2), 242-269. <https://doi.org/10.1080/00107530.2021.1935191>

- Freud, S. (1912). *Recommendations to physicians practising psycho-analysis* (Standart Baskı, Cilt 12, s. 109-120). Hogarth.
- Freud, S. (1915). *The unconscious* (Standart Baskı, Cilt 14, s. 159-190). Hogarth.
- Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle* (Standart Baskı, Cilt 18, s. 7-64). Hogarth.
- Freud, S. (1930). *Civilization and its discontents* (Standart Baskı, Cilt 21, s. 57-146). Hogarth.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psycho-analysis* (Standart Baskı, Cilt 22, s. 1-182). Hogarth.
- Frosh, S. (2019). Psychoanalysis, politics, and society: What remains radical in psychoanalysis? R. G. T. Gipps ve M. Lacewing (Ed.), *The Oxford handbook of philosophy and psychoanalysis* içinde (s. 667-686). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198789703.013.44>
- Gerodimos, R. (2022). Humiliation, shame and violence: Honor, trauma and political extremism before and after the 2009 crisis in Greece. *International Forum of Psychoanalysis*, 31(1), 34-45. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2018.1523558>
- Gerson, S. (2009). When the third is dead: Memory, mourning, and witnessing in the aftermath of the Holocaust. *International Journal of Psychoanalysis*, 90(6), 1341-1357. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2009.00214.x>
- Gilligan, J. (2003). Shame, guilt, and violence. *Social Research: An International Quarterly*, 70(4), 1149-1180. <https://doi.org/10.1353/sor.2003.0053>.
- Gilligan, J. (2016). Can psychoanalysis help us to understand the causes and prevention of violence? *Psychoanalytic Psychotherapy*, 30(2), 125-137. <https://doi.org/10.1080/02668734.2016.1169768>
- Gilligan, J. (2017). Toward a psychoanalytic theory of violence, fundamentalism and terrorism. *International Forum of Psychoanalysis*, 26(3), 174-185. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2017.1333145>
- Glass, J. M. (2015). Bloodlust: On the roots of violence from Cain and Abel to the present. *Psychoanalysis Culture and Society*, 20, 102-104. <https://doi.org/10.1057/pcs.2015.15>
- Glasser, W. (1999). *Choice theory: A new psychology of personal freedom*. Harper Perennial.
- Glorney, E., Perkins, D., Adshead, G., McGauley, G., Murray, K., Noak, J. ve Sichau, G. (2010). Domains of need in a high secure hospital setting: A model for streamlining care and reducing length of stay. *International Journal of Forensic Mental Health*, 9(2), 138-148. <https://doi.org/10.1080/14999013.2010.499552>
- Glover, E. (1933). The relation of perversion-formation to the development of a reality sense. *International Journal of Psycho-Analysis*, 14, 486-504.
- Guntrip, H. (1971). The Promise of psychoanalysis. B. Landis ve E. S. Tauber (Ed.), *Name of life. Essays in honor of Erich Fromm* içinde (s. 44-56). Holt, Rinehart and Winston.
- Greenacre, P. (1954). The role of transference: practical considerations in relation to psychoanalytic therapy. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2, 671-684. <https://doi.org/10.1177/000306515400200406>
- Hackett, S. S. ve Aafjes-van Doorn, K. (2019). Psychodynamic art psychotherapy for the treatment of aggression in an individual with antisocial personality disorder in a secure forensic hospital: A single-case design study. *Psychotherapy*, 56(2), 297-308. <https://doi.org/10.1037/pst0000232>
- Hale, R. ve Dhar, R. (2008). Flying a kite-observations on dual (and triple) diagnosis. *Criminal Behavior and Mental Health*, 18, 145-152. <https://doi.org/10.1002/cbm.694>
- Hinshelwood, R. D. (1989). *A dictionary of Kleinian thought*. Free Association Books.

- Ingala, E. (2020). Freud's trope of the 'beyond': On conditions, critique, and violence. *Psychoanalysis, Culture & Society*, 25, 576-593. <https://doi.org/10.1057/s41282-020-00201-5>
- Kaufmann, G. (1989). *The psychology of shame*. Springer.
- Kermani, E. J. (1977). Human aggression and depression: Can these drives be utilized in a constructive way? *American Journal of Psychoanalysis*, 37, 201-206.
- Kernberg, O. F. (1992). *Aggression in personality disorders and perversions*. Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (1998). Aggression, hatred, and social violence. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 6, 191-206.
- Klein, M. (1927). Criminal tendencies in normal children. *British Journal of Medical Psychology*, 7, 177-192.
- Klein, M. (1932). *The psycho-analysis of children*. WW Norton & Co.
- Klein, M. (1948). A contribution to the theory of anxiety and guilt. *The International Journal of Psychoanalysis*, 29, 114-123.
- Klein, M. (1958). On the development of mental functioning. *The International Journal of Psychoanalysis*, 39, 84-90.
- Klein, M. (1975). *Envy and gratitude and other works, 1946-1963* (Cilt 3). Hogarth Press.
- Knoll, J. L., White, S. G. ve Meloy, J. R. (2022). Envy and extreme violence. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 19(4), 462-482. <https://doi.org/10.1002/aps.1744>
- Knox, J. (2010), 'The so-called mindlessness of violence: violence as a pathological variant of aggression' by Mizen, Richard. *Journal of Analytical Psychology*, 55, 596-599. https://doi.org/10.1111/j.1468-5922.2010.01867_4.x
- Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *Psychoanalytic Study of the Child*, 27, 360-400.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. University of Chicago Press.
- Kohut, H. (1984). *How does analysis cure?* University of Chicago Press.
<http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226006147.001.0001>
- Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition* (B. Fink, Çev.). Norton. (Orijinal yayın tarihi 1966).
- Leichsenring, F., Abbass, A., Luyten, P., Hilsenroth, M. ve Rabung, S. (2013). The emerging evidence for long-term psychodynamic therapy. *Psychodynamic Psychiatry*, 41(3), 361-384. <https://doi.org/10.1521/pdps.2013.41.3.361>
- Levendosky, A. A. (2013). Drawing conclusions: An intergenerational transmission of violence perspective. *Psychodynamic Psychiatry*, 41, 351-360. <https://doi.org/10.1521/pdps.2013.41.2.351>
- Levy, K. N., Meehan, K. B., Kelly, K. M., Reynoso, J. S., Weber, M., Clarkin, J. F., ve Kernberg, O. F. (2006). Change in attachment patterns and reflective function in a randomized control trial of transference-focused psychotherapy for borderline personality disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(6), 1027-1040. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.74.6.1027>
- Lijtmaer R. (2017). Untold stories and the power of silence in the intergenerational transmission of social trauma. *American Journal of Psychoanalysis*, 77(3), 274-284. <https://doi.org/10.1057/s11231-017-9102-9>
- Lothane, Z. (2011). Evil and the death instinct. J. H. Ellens (Ed.), *Explaining evil* içinde (s. 268-291). Praeger.

- Lothane, Z. (2012). Freud's civilization and its discontents and related works: A reappraisal. *Psychoanalytic Inquiry*, 32(6), 524-542. <https://doi.org/10.1080/07351690.2012.703601>
- Lothane, H. Z. (2016). Violence as a manifestation of evil. *Psychoanalytic Inquiry*, 36(6), 454-475. <https://doi.org/10.1080/07351690.2016.1192384>
- Mahler, M. (1975). *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. Basic Books.
- Meloy, J. R. (1992). *Violent attachments*. Jason Aronson.
- Meloy, J. R. (2006). Empirical basis and forensic application of affective and predatory violence. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 40, 539-547. <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2006.01837.x>
- Meloy, J. R. ve Meloy, M. J. (2003). Autonomic arousal in the presence of psychopathy. *Journal of Threat Assessment*, 2(2), 21-33. https://doi.org/10.1300/J177v02n02_02
- Menninger, K. A. (1968). *The crime of punishment*. Viking.
- Mitchell, S. A. (1988). *Relational concepts in psychoanalysis*. Harvard University Press.
- Mitchell, S. A. (1993). *Hope and dread in psychoanalysis*. Basic Books.
- Mizen, R. (2002). Love, hate and violation. D. Mann (Ed.), *Love and hate - Psychoanalytic perspectives* içinde (s. 284-298). Routledge.
- Mizen, R. (2003). A contribution towards an analytic theory of violence. *Journal of Analytical Psychology*, 48, 285-305. <https://doi.org/10.1111/1465-5922.t01-2-00001>
- Mizen, R. (2009). The so-called mindlessness of violence: Violence as a pathological variant of aggression. *Global Crime*, 10(4), 416-431. <https://doi.org/10.1080/17440570903248494>
- Morgan, R. D., Flora, D. B., Kroner, D. G., Mills, J. F., Varghese, F. ve Steffan, J. S. (2012). Treating offenders with mental illness: a research synthesis. *Law and Human Behavior*, 36(1), 37-50. <https://doi.org/10.1037/h0093964>
- Movahedi, S. (2003). An interdisciplinary dialogue on violence: A commentary. *Modern Psychoanalysis*, 28(2), 207-216.
- Morrison, E.F. (1989). Theoretical modeling to predict violence in hospitalized psychiatric patients. *Research in Nursing & Health*, 12, 31-40. <https://doi.org/10.1002/nur.4770120106>
- Mueller, I. ve Tronick, E. (2020). The long shadow of violence: The impact of exposure to intimate partner violence in infancy and early childhood. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 17, 232-245. <https://doi.org/10.1002/aps.1668>
- Mulay, A. L., Kelly, E. ve Cain, N. M. (2017). Psychodynamic treatment of the criminal offender: Making the case for longer-term treatment in a longer-term setting. *Psychodynamic Psychiatry*, 45(2), 143-173. <https://doi.org/10.1521/pdps.2017.45.2.143>
- Nemirovsky, K. (2019). Silence is violence: Psychic trauma and its working-through. *The International Journal of Forensic Psychotherapy*, 1(1), 32-45. <https://doi.org/10.33212/ijfp.v1n1.2019.32>
- Nissim-Sabat, M. (2016). Violence and its glorification: Transcending incommensurable psychoanalytic paradigms. *Psychoanalytic Inquiry*, 36(6), 476-487. <https://doi.org/10.1080/07351690.2016.1192389>
- Pereira Mendes, E. R. (2019). The roots of violence in Brazil: Impasses and possibilities. *International Forum of Psychoanalysis*, 28, 34-39. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2017.1333144>
- Perelberg R. J. (1995). A core phantasy in violence. *The International Journal of Psychoanalysis*, 76(6), 1215-1231.

- Perelberg R. J. (2013). Paternal function and thirdness in psychoanalysis and legend: has the future been foretold? *The Psychoanalytic Quarterly*, 82(3), 557-585. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2013.00047.x>
- Perelberg, R. J. (2015). *Murdered father, dead father: Revisiting the Oedipus complex*. Routledge & The Institute of Psychoanalysis.
- Petersen, B., Toft, J., Christensen, N. B., Foldager, L., Munk-Jørgensen, P., Lien, K. ve Valbak, K. (2008). Outcome of a psychotherapeutic programme for patients with severe personality disorders. *Nordic Journal of Psychiatry*, 62(6), 450-456. <https://doi.org/10.1080/08039480801984271>
- Raine, A., Lencz, T., Bihle, S., LaCasse, L. ve Colletti, P. (2000). Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder. *Archives of General Psychiatry*, 57(2), 119-127. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.57.2.119>
- Rivara, F., Adhia, A., Lyons, V., Massey, A., Mills, B., Morgan, E., Simckes, M. ve Rowhani-Rahbar, A. (2019). The effects of violence on health. *Health Affairs (Project Hope)*, 38(10), 1622-1629. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2019.00480>
- Ronningstam, E. F. (2005). *Identifying and understand the narcissistic personality*. Oxford University Press.
- Rosenfeld, H. (1971). A clinical approach to the psychoanalytic theory of the life and death instincts: An investigation into the aggressive aspects of narcissism. *The International Journal of Psycho-analysis*, 52(2), 169-178.
- Rothberg, M. (2019). *The implicated subject: beyond victims and perpetrators*. Stanford University Press.
- Rycroft, C. (1967). *A critical dictionary of psychoanalysis*. Pelican Books.
- Sacco, F. C. (1999). The application of psychoanalytic thinking to social problems: I. community violence. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, 355-357.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. University of Pennsylvania Press.
- Salzer, S., Cropp, C., Jaeger, U., Masuhr, O. ve Streeck-Fischer, A. (2014). Psychodynamic therapy for adolescents suffering from co-morbid disorders of conduct and emotions in an in-patient setting: A randomized controlled trial. *Psychological Medicine*, 44(10), 2213-2222. <https://doi.org/10.1017/S003329171300278X>
- Scheff, T. J. (2011). Social-emotional origins of violence: A theory of multiple killing. *Aggression and Violent Behavior*, 16(6), 453-460. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.03.007>
- Scheper-Hughes, N. (2003). A genealogy of genocide. *Modern Psychoanalysis*, 28(2), 167-197.
- Shapland, J. ve Hall, M. (2007). What do we know about the effects of crime on victims? *International Review of Victimology*, 14(2), 175-217. <https://doi.org/10.1177/026975800701400202>
- Stein, A. (2007). *Prologue to violence: Child abuse, dissociation, and crime*. The Analytic Press/Taylor & Francis Group.
- Stolorow, R. D., Atwood, G. E. ve Brandchaft, B. (1994). *The intersubjective perspective*. Jason Aronson.
- Summers, F. (2011). Violence in American foreign policy: A psychoanalytic approach. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 6(4), 300-320.
- Vermote, R., Fonagy, P., Vertommen, H., Verhaest, Y., Stroobants, R., Vandeneede, B., Corveleyn, J., Lowyck, B., Luyten, P. ve Peuskens, J. (2009). Outcome and outcome trajectories of personality disordered patients during and after a psychoanalytic hospitalization-based treatment. *Journal of Personality Disorders*, 23(3), 294-307. <https://doi.org/10.1521/pedi.2009.23.3.294>

- Vermote, R., Lowyck, B., Luyten, P., Vertommen, H., Corveleyn, J.M., Verhaest, Y., Stroobants, R., Vandeneede, B., Vansteelandt, K. ve Peuskens, J. (2010). Process and outcome in psychodynamic hospitalization-based treatment for patients with a personality disorder. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 198, 110-115. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181cc0d59>
- Viding, E., Larsson, H. ve Jones, A. P. (2008). Quantitative genetic studies of antisocial behaviour. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1503), 2519-2527. <https://doi.org/10.1098/rstb.2008.0037>
- Vitacco, M. J., Neumann, C. S. ve Jackson, R. L. (2005). Testing a four-factor model of psychopathy and its association with ethnicity, gender, intelligence, and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), 466.
- Volkan, V. (2004). *Blind trust: Large groups and their leaders in times of crisis and terror*. Pitchstone Publishing.
- Werbart, A., Forsström, D. ve Jeanneau, M. (2012). Long-term outcomes of psychodynamic residential treatment for severely disturbed young adults: A naturalistic study at a Swedish therapeutic community. *Nordic Journal of Psychiatry*, 66(6), 367-375. <https://doi.org/10.3109/08039488.2012.654508>
- Winnicott, D. (1960). The theory of the parent-child relationship. *The International Journal of Psychoanalysis*, 41, 585-595.
- Winnicott, D. W. (1965). A clinical study of the effect of a failure of the average expectable environment on a child's mental functioning. *International Journal of Psycho-Analysis*, 46, 81-87.
- Winnicott, D. W. (1969). The use of an object and relating through identifications. *International Journal of Psychoanalysis*, 50, 711-716.
- Winnicott, D. W. (1975). *Through paediatrics to psycho-analysis: Collected papers*. Brunner/Mazel.
- Yakeley, J. (2010). *Violence: A contemporary psychoanalytic approach*. Palgrave MacMillan.
- Yakeley, J. (2018). Psychodynamic approaches to violence. *BJPsych Advances*, 24(2), 83-92. <https://doi.org/10.1192/bja.2017.23>
- Yakeley, J. ve Adshead, G. (2013). Locks, keys, and security of mind: psychodynamic approaches to forensic psychiatry. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 41(1), 38-45.

Zihinselleştirme Perspektifinde Şiddetin Gelişimsel Temelleri

SİBEL HALFON*

Zihinselleştirme (*mentalization*), kişinin kendisinin ve başkalarının davranışlarının arkasında yatan düşünce, istek, niyet, ihtiyaç ve duygu gibi zihin durumlarını anlama ve bunları birbirine bağlayabilme yetisidir (Fonagy ve ark., 1998). Bu yeti, karşılıklı iletişim ve duygu düzenleme becerileri için çok önemlidir (Fonagy ve ark., 2002). Son yıllarda ise zihinselleştirme ve şiddet eylemleri arasındaki ilişkiler araştırılmaya başlanmış, zihinselleştirme yetisinin şiddet eylemlerini önleyici bir unsur olduğu ileri sürülmüştür (Levinson ve Fonagy, 2004). Başkasının zihin durumlarını doğru anlayabilmenin, duygusal zihin durumları ile empati kurabilmenin ve zihin durumları ve davranışlar arasında güçlü bağlar oluşturabilmenin şiddete başvurma eğilimini azaltabileceğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Fonagy, 2003). Aynı zamanda, yetersiz zihinselleştirme, şiddet eylemlerine yol açan bir risk unsuru olabilir (Allen ve ark., 2008). Özellikle zihinselleştirmenin tamamen ketlendiği zamanlarda ortaya çıkan ilkel zihinselleştirme (pre-mentalistik modlar) durumları şiddet içeren davranışlar ile ilişkilendirilmiştir (Fonagy, 2003). Bu modlarda kişi kendinin ya da karşı tarafın ne hissettiğine dair herhangi bir çıkarım yapamadığından ya da tamamen hatalı çıkarımlar yaptığından olası şiddet eylemlerinin ortaya çıkma riski artar (Fonagy,

(*) Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6171-3010.

2003). Şiddet eylemlerini açıklayabilecek bir başka unsur ise zihinselleştirme ve duygu düzenleme becerisi arasındaki ilişkidir. Zihinselleştirme, kişinin iç dünyasında yaşadığı duyguları tanımlaması, anlamlandırması ve yoğun duygular yaşadığı zaman bunları düzenleyebilmesi ile yakından ilişkilidir (Fonagy ve ark., 2002). Zihinselleştirme yetisi mevcut olmadığında, duygu düzenleme ve dürtü kontrolü ile ilgili sorunlar artar (Fonagy, 2003, 2004) ve saldırganlık için risk oluşturabilir.

Zihinselleştirme Kuramı'nda erken çocukluk döneminde bağlanma ilişkisinde kronik şekilde maruz kalınan ihmal ve/veya istismarın, yetişkinlikte şiddete başvurma riskini artırabileceği düşünülmektedir (Allen ve ark., 2008). Özellikle olumsuz çocukluk deneyimleri içeren travmaların zihinselleştirme kapasitesinin gelişimini bozduğu, duyguları anlama ve düzenlemelerde zorluklara yol açtığı bulunmuştur (Fonagy ve ark., 2011). Güvensiz bir bağlanma ilişkisinde büyümüş, ihmal ve istismar gibi olumsuz erken çocukluk deneyimlerine maruz kalmış kişilerde ciddi zihinselleştirme eksiklikleri görülür (Ensink ve ark., 2015). Bu kişilerin empati kurma ve başkalarının zihinlerini anlayabilme becerilerinin gelişimi sekteye uğrar. Olumsuz duygular, üzerine düşünülebilecek zihin durumları olmaktan çıkarak somut fiziksel bir gerçeklik olarak deneyimlenir ve bu şekilde sözel ve fiziksel şiddet olarak davranışlara yansiyabilir. Ayrıca başkalarının niyetleri yanlış algılanarak yıkıcı ya da saldırgan atıflar yapılabilir ve beraberinde şiddet içeren davranışları getirebilir (Sharp, 2013). Hatalı ve eksik zihinselleştirme ile birlikte yıkıcı duyguların bastırılmasında azalma, bunların dışsallaştırılmasında artma ve davranışların sorumluluğunu üstlenmede azalma görülür. Tüm bunlar şiddet içeren durumların ortaya çıkması için risk faktörleri teşkil eder (Fonagy, 2004).

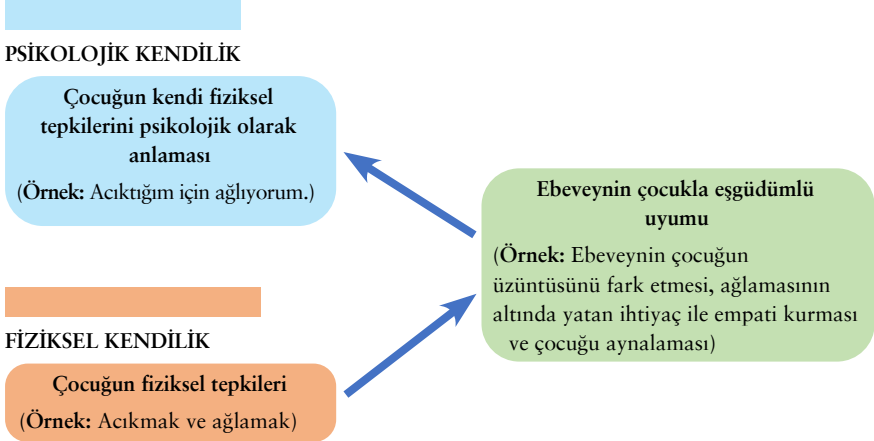
Bu bölümde önce zihinselleştirmenin normal gelişiminden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra özellikle olumsuz çocukluk deneyimleri sonucu ortaya çıkan zihinselleştirme sorunları ve bunların yıkıcı eylemlerle ilişkileri anlatılacaktır. Ancak zihinselleştirme ve şiddet arasında birebir nedensel bir bağ kurulması doğru olmayacaktır. Bu kitaptan da anlaşılacağı gibi, şiddeti doğuran birçok sosyal, psikolojik ve ilişkisel boyut vardır. Bu bölümde zihinselleştirme eksikliklerinin olası şiddet durumlarına nasıl risk teşkil edebileceği ve gelişimsel olarak şiddet eylemlerinin nasıl ortaya çıkabileceği anlatılacaktır.

ZİHİNSELLEŞTİRMENİN NORMAL GELİŞİMİ

Zihinselleştirme kavramı kendiliğin (*self*) oluşumunda önemli bir yer tutar. Zihinselleştirme becerisinin gelişimi, ebeveyn ve çocuk arasındaki erken dönem bağlanma ilişkisinin niteliği ile yakından ilişkilidir. Zihinselleştirme, bedenler arası etkileşimde oluşur. Bebek, zihin durumlarına duyarlı bir ebeveynin bunları aynalaması ve eşgüdümlü uyumu sayesinde kendi zihin durumlarını fark etmeye ve zamanla bunlar üzerine düşünebilmeye başlar (Feldman, 2007; Luyten ve ark., 2020; Tronick, 2004). Anne, bebeğin beden hareketlerinin ritmini, yoğunluğunu, süresini ve biçimini aynaladıkça, bebek de annede gördüğü ritimlere cevap vermeye başlar. Bebeğin kendilik temsilleri, bu etkileşimli uyum ilişkisi içinde şekillenme sürecine girer. Anne, bebeğinin duygudurumlarını, Gergely ve Watson'ın (1996) terimi ile "işaretlemeye" başlar. Bu işaretleme sürecinde onun duygularını hafifçe abartarak, bebeğe yaşadığı duyguyu bir temsil olarak geri verir. Bu şekilde annesinde kendi zihin durumlarını bir miktar farklı biçimde gören bebek, bunları fark etmeye başlar (Fonagy ve ark., 2002; Bkz. Şekil 2.1).

Anlatıldığı gibi zihinselleştirme doğuştan gelen değil, gelişimsel süreçte kazanılan bir beceridir. Erken yaşta yaşanan travmalar ve anne-çocuk ilişkisindeki bağlanma sorunları zihinselleştirme yetisini olumsuz şekilde etkiler (Allen, 2012; Bateman ve Fonagy, 2010). Özellikle istismar ve ihmal

Şekil 2.1 Zihinselleştirmenin Oluşumu

Not. Choi-Kan ve Unruh (2016) tarafından yazılmış, "Mentalization-based Treatment" isimli makaledeki şekilden esinlenilmiştir.

yaşamış ve bu nedenle güvensiz ve düzensiz bağlanma örüntüleri geliştirmiş çocuklar, zihinselleştirmede kalıcı sorunlar veya sık sık yaşanan çöküntüler gösterebilir (Midgley ve ark., 2017). Bu çocukların zihinselleştirme kapasiteleri gelişmemiştir ve maruz kaldıkları tehdide hazır olabilmek için sadece saldırgan davranışlara odaklanırlar (Ensink ve ark.; 2015; Ostler ve ark., 2010). Ayrıca, bağlanma ilişkilerini korumak için, kötü niyetler barındırdığına inandıkları ebeveynlerinin zihinlerini zihinselleştirmekten aktif olarak kaçınabilirler (Allen, 2012; Fonagy ve ark., 2002).

Fiziksel istismara uğramış çocuklar, kendileri ve başkaları hakkında düşünmekte güçlük çekerler (Ensink ve ark., 2015); zihinsel durumlara daha az atıfta bulunurlar (Shipman ve Zeman, 1999); duyguları ayırt edemezler (Edwards ve ark., 2005; Pollak ve ark., 2000) ve duyguları anlamada güçlük çekerler (Rogosch ve ark., 1995; Shipman ve Zeman, 1999). Öte yandan, çocukların zihinselleştirme yetisinin, istismar ile depresyon (Ensink ve ark., 2016) ve dışa yönelim sorunları (Taubner ve Curth, 2013) arasındaki ilişkiye aracılık ettiğine dair bulgular mevcuttur. Buna göre, zihinselleştirme becerileri daha gelişmiş olan çocuklar istismar gibi olumsuz çocukluk deneyimleri yaşamış olsalar dahi psikopatoloji geliştiremeyebilirler.

ŞİDDET VE YABANCI KENDİLİK

Zihinselleştirme yetisi, güvenli bağlanma ilişkisinde çocuğun zihin durumlarını başka bir zihinde bulması sayesinde oluşur. Bebeğin niyetssel kendiliği (*intentional self*), bebeğin annenin zihninde kendi zihin durumlarını algılaması sayesinde oluşur (Bkz. **Şekil 2.1**). Fakat ebeveynin verdiği bakım duyar-sız ve çocuğun zihin durumlarına uyumsuz olduğunda, psikolojik kendiliğin inşasında bir araz oluşur (Fonagy ve ark., 2002). Winnicott'un (1968) deyi-mi ile annenin gözünde kendini bulamayan bebek, bunun yerine anneye ait yabancı zihin durumlarını bulur. Bu durumlarda içselleştirilen zihin durum-ları bebeğe “yabancı” ve kopuk kalır. Bunun sonucu olarak kişi anlamsız ve kafa karıştırıcı bir iç dünyaya terk edilir. Yansıtıcı bir nesnenin olmaması, benliğin içinde bir boşluk yaratır ve içsel gerçeklik isimlendirilemeyen korkunç bir hal alır. Çocuk “kendi içinde yabancı bir deneyim” ile artık baş başadır (Fonagy ve ark., 2002). Kendine ait olmayan fikirler veya duygular-dan oluşan *yabancı benlik*, tutarlılık duygusunu yok eder (Fonagy ve ark., 2002). Bu tip bir tutarsızlık, zihinselleştirme çöküşlerine yol açarak kişide

kendine karşı şiddet, yani kendini yaralama ve daha uç durumlarda intihar ile sonuçlanabilir (McLaren ve ark., 2020). Fonagy ve arkadaşları (2002) bu durumu kişinin kendiliğine, ona ve başkalarına zulmeden bir başkasının yerleştiğini söyleyerek açıklar. Bebek, ebeveynin ihmalkâr ve şiddet içeren niyetlerini kendinin bir parçası olarak içselleştirip kendisini yıkıcı olarak deneyimleyebilir (Bkz. **Şekil 2.2**).

Yabancı kendilik, bir başkasına yönelik şiddet ile de doğrudan ilişkilidir (Fonagy, 2004). Yabancı kendilik geliştirmiş kişiler ancak yabancı kendiliğini dışsallaştırdığı ilişkiler kurabilir. İlişkide oldukları bir başkası benliğin tahammül edilemez yabancı parçalarını taşımak için bir araç görevi görür (Bkz. **Şekil 2.3**). Bir başka deyişle, kişi kendine ait bir parçayı başka birine atfeder ve aynı zamanda onu kendi istediği gibi davranmaya zorlar. Buna yansıtılmalı özdeşim de denmektedir (Kernberg, 2018). Yabancı kendilik deneyimi yaşayan kişi bir diğerini kontrol eder ve onu ilişkide tutmak için manipülasyona başvurabilir (Kernberg, 2018). Ancak, ilişkide oldukları kişilerin onlardan bağımsız hareket ettiklerini gördüklerinde onlara karşı şiddet ve tehdit gibi radikal eylemler gerçekleştirebilirler. Burada dışsallaştırılmış olanın geri dönüşü o kadar büyük bir tehdit ve dehşet yaratır ki bu korku sadece karşı tarafı daha fazla kontrol ve manipüle ederek yok edilebilir. Böyle zamanlarda uygulanan şiddet yabancı benliği tekrar dışsallaştırmak ve

Şekil 2.2 Yabancı Kendiliğin Oluşumu

YABANCI KENDİLİK

Yabancı zihin durumları
(Örnek: Ağladığım için kötü bir çocuğum ve cezalandırılmayı hak ediyorum.)

FİZİKSEL KENDİLİK

Çocuğun fiziksel tepkileri
(Örnek: Acıkmak ve ağlamak)

Ebeveynin duyarsız ve uyumsuz tepkileri

(Örnek: Çocuğun üzüntüsünü ihmal etme, ağladığı için ona öfkelenme ve kötü bir çocuk olduğunu düşünme)

Not. Choi-Kan ve Unruh (2016) tarafından yazılmış, “Mentalization-based Treatment” isimli makaledeki şekilden esinlenilmiştir.

Şekil 2.3 Yabancı Kendiliğin Dışsallaşması

Not. McLaren ve Sharp (2020) tarafından yazılan “What is Mentalizing?” isimli makaledeki şekilden esinlenilmiştir.

aynı zamanda karşı tarafa şiddet uygulayarak onun bağımsız varlığını yok etmek arzusu taşır. Bu döngü içindeki saldırgan, şiddet uyguladığı kişinin gözlerindeki dehşeti algıladığında tekrar güvende hisseder—bir nevi yabancı kendilik deneyimine karşı bir zafer kazanmıştır—ve aynı döngüyü tekrarlar (Fonagy, 2003).

ŞİDDET VE “NİYETSEL KENDİLİK”

Zihinselleştirme Kuramı’nda şiddet eylemleri, öznel zihin durumları ile eylemler arasında bir kopukluk oluştuğunda ortaya çıkar. Şiddetin gelişimsel kökenlerini anlamak için bu tür bir kopukluğun hangi koşullar altında gerçekleştiğini kavramak gerekir. Daha evvel anlatıldığı gibi niyetssel kendilik, erken bağlanma ilişkisinde ebeveynin bebeğin zihin durumlarına olan duyarlılığı sayesinde gelişir (Gergely ve Watson, 1996). Bebeğin niyetlerinin bir başkası tarafından fark edilebilmesi sonucu bebeğin duygu ve düşünceleri “gerçek” bir hal alır (Fonagy ve ark., 2002). Bu bağlamda ebeveynin bebeğin zihin durumlarını aynalaması, bebeğin zamanla kendi zihin durumları hakkında düşünebilmesi, bunları sahiplenmesi ve bunlar hakkında sorumluluk hissedebilmesi için önemli bir rol oynar ve niyetssel kendiliğinin bir parçası haline gelir (Fonagy ve ark., 2002).

Ancak ağır ihmal ya da istismara uğramış çocuklar niyetssel kendiliklerinde bir kesinti yaşarlar. Davranışları ve niyetleri doğru şekilde algılanmadığı veya davranışlarının arkasındaki niyetler görülmediği için kendi iç dünyalarını anlamlandırabilecek bir aynadan yoksun kalırlar (Bkz. Şekil 2.1 ve Şekil 2.2; Fonagy, 2003). Neyi neden yaptıklarını açıklamakta, davranışlarının arkasındaki niyetler üzerinde düşünmekte ve sorumluluk almakta zorlanırlar. Örneğin bir başkasına çok öfkelenildiği için şiddete başvuran bir kişi, kendi öfkesi ve şiddet eylemi arasında güçlü bir bağ kuramadığından bu

eylem hakkında büyük bir sorumluluk hissetmeyecektir. Yani öznel deneyiminde bunun yeri niyetssel kendiliği yerleşmiş kişiler kadar sağlam olamayacaktır ve eylemlerinin sonuçlarını zihinselleştiremeyeceklerdir.

ŞİDDET VE İLKE ZİHİNSELLEŞTİRME

Bazı durumlarda ise anne çocuğa zihin durumlarını fazla gerçekçi şekilde yansıtabilir (Fonagy ve ark., 2002). Düzensiz bağlanma özellikleri gösteren ebeveynler, bebeklerinin korktuğunu gördüğünde onun kadar korkmuş bir tepki verebilirler (Kelly ve ark., 2005). Bu durumda bebek zihin durumlarını iç dünyasına ait duygu ve düşünceler şeklinde değil, bir dış gerçeklik şeklinde algılar. Ayrıca karşı tarafın kendisi kadar korktuğunu gördüğünde, duyguları temsil düzeyinde değil, korkulacak somut nesneler düzeyinde deneyimler. Aynalanmanın tamamen eksik olduğu, ağır ihmal içeren durumlarda ise bebek kendi iç dünyasının yansımalarını dış dünyada bulamaz ve boş ya da parçalanmış bir kendilik geliştirme riski ile karşı karşıya kalır. Böyle durumlarda zihinselleştirme çöküşleri ortaya çıkar.

Fonagy ve arkadaşları (2002) üç farklı zihinselleştirme arazından, bir başka deyişle ilke zihinselleştirme (pre-mentalistik) deneyiminden bahseder (Bkz. Şekil 2.4).

“Psişik denklik” iç dünyadaki duygu ve düşüncelerin ‘gerçeklik’ olarak algılanmasına denir. Bu durumda, kişi iç ve dış dünyadaki olayları birbirinden ayıramaz. Örneğin kişi iç dünyasındaki bazı inançlara geçmiş diye tutunarak dış dünyayı bu şekilde algılar. “Teleolojik düşünme” sadece somut davranışlara odaklanarak arkasında yatan duygu ve düşünceleri an-

Şekil 2.4 İlke Zihinselleştirme (Pre-mentalistik) Türleri

Psişik Denklik	Hatalı Zihinselleştirme	Teleolojik Düşünme
Duyguların gerçek gibi algılanması	Hatalı, uygunsuz ve saldırgan atıflar yapma	Somut davranışlara odaklanma
İç dünya ve dış dünya arasındaki sınırın kalkması	Zihinselleştirmeyi karşı tarafı manipüle etmek için kullanma	Psikolojik çıkarımların yadsınması
Katı inançlara sarılma		Sadece fiziksel gerçekliğe saplanma

layamama ya da yadsıma durumudur. Bu durumda kişi iç dünyayı sadece fiziksel ve somut davranışların varlığında değerlendirir. Bu, az gelişmiş bir zihinselleştirme kapasitesine işaret eder. “Hayali tavır” (*pretend mode*) ise zihin durumlarının dış gerçeklikten kopması sonucu dışarının gerçekçi olmayan şekilde algılanmasına denir. Bu durumlarda kişi hatalı zihinselleştirme yapar, yani zihinselleştirme yapıyor gibi görülür ancak yaptığı çıkarımlar hatalı, gerçekten uzak ve çoğunlukla kendi kendine hizmet edecek şekildedir. Bu durumlarda kişi diğerlerinin ne hissettiğinden ve düşündüğünden emindir; ancak yaptığı varsayımlar yeterli kanıtı dayanmaz. Hiper-zihinselleştirme durumlarında ise kişi karşı tarafın duygu ve düşünceleri hakkında birçok farklı çıkarım yapmasına rağmen, bu çaba bir sonuca bağlanmaz ve yapılan çıkarımlar çoğunlukla gerçeklikten uzaktır (Sharp ve ark., 2013). Son olarak, yapılan zihinselleştirme kötüye kullanılabilir. Örneğin zihinselleştirmenin kullanımı art niyetli ve kırıncı olabilir. Kişi, karşı tarafın mutsuzluk ve kaygısını koz olarak kullanarak onu daha fazla üzmeye ya da kaygılandırmaya çalışabilir (Fonagy ve ark., 2002).

İhmal ve istismar gibi travmatik deneyimlere uğramış kişiler, ebeveynlerinin zihin durumlarını düşünmekten korktukları için genel olarak tüm zihinselleştirme süreçlerini durdurabilirler. Fonagy ve arkadaşlarına (2000) göre ihmal ya da istismar içeren bağlanma ilişkileri bebek için korkunç bir ikilem barındırır. 2 yaş ile birlikte çocuklar karşı tarafın ne düşündüğüne ve niyetlerine dair genel çıkarımlar yapabilirler. Fakat, bağlanma karmaşası yaratan bir ebeveyn çelişkili mesajlar içeren davranışlar içinde bulunur (Lyons-Ruth ve ark., 1999). Bazen çocuğa şiddet uygularken, bazen duyarlı şekilde davranabilir. Çocuk, ebeveynin eş zamanlı şiddet ve bakım içeren davranışlarını algılamaya çalışırken imkânsız bir ikilem içine girer. Ortaya çıkan belirsizlik ve kaygıya karşı ilkel savunma mekanizmaları kullanmak zorunda kalır. Şiddet uygulayan ebeveyn temsilini, duyarlı bakım veren ebeveyn temsilinden tamamen ayırarak bu ikilemden kurtulmaya çalışır (Fonagy ve Target, 2006). Ancak bu durumda zihin durumları bütünleşmemiş ve anlaşılmasız olmaya devam edecektir.

Zihin durumlarının anlaşılmasız olması kişinin yaşadığı stres ve kaygıyı arttırır. Bu durumlarda yukarıda anlatılan ilkel zihinselleştirme modları ortaya çıkar. Şiddetin ortaya çıkmasında özellikle erken dönemde yaşanan duygusal ve fiziksel ihmal ile birleşen psişik denklik modunun önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir. Psişik denklik, yaşanan bazı duyguları ölüm kalım meselesi

haline getirir. Özellikle utanç ve aşağılanma gibi zor duygular zihinselleştirilemediğinde, şiddete yol açabilir (Fonagy, 2004). Psikik denklik modunda, düşünceler ve duygular “gerçek” gibi hissedilir. Kişi bu modda iken alternatif bakış açılarını değerlendiremez. Bu durum kişinin katı düşüncelere saplanmasına ve inançlarını kesin gerçeklikler gibi deneyimlemesine yol açar. Gilligan (2000) özellikle utanç duygusunun psikik denklik modunda deneyimlenmesinin yıkıcı sonuçları olabileceğinden bahseder. Fonagy (2004) bu durumda yaşanan utanca “ego-yıkıcı” utanç adını verir. Bu durumda deneyimlenen utanç bir duygusal durum değil, dayanılmaz ve değişmez bir gerçeklik gibi algılandığından bununla baş etmenin tek yolu bir başkasını aşağılayarak kişinin iç dünyasında yaşadığı deneyimi dışarı atmasıdır.

Aşağılanma, yaşanan utancın yoğunluğuna göre daha sert tepkilere de yol açabilir. Zihinselleştirilmemiş utanç bir “duygu” değildir, aksine kişinin kendilik deneyimine karşı bir darbedir. Kendilik temsiline tutarlılığı—kimliğin kendisi saldırı altındadır. Kendini savunmanın tek yolu karşıya saldırı eylemidir (Bateman ve Fonagy, 2010). Bu şekilde bir deneyimi yaşayan mahkumlar ile yaptıkları mülakatlarda, Fonagy ve arkadaşları (2003) mahkumların yaşanan aşağılanma deneyiminin ağırlığından ötürü o anda düşünmeyi tamamen bıraktıklarını bulmuşlardır. Mahkumlar sık sık “O anda düşünmeyi bıraktım”, “Tamamen hissizleştim”, “Düşünmek dayanılmaz bir hal aldı” gibi cümleler kurmuşlardır.

Teleolojik düşünme modunda ise öfke ya da yıkıcılık gibi saldırganlıkla ilişkili durumlar zihinsel olarak temsilleştirilemez. Bu duyguların ortaya çıkışı kişinin kendi bedenine yönelik şiddet (örn. kendi kendini kesme) veya diğerine karşı bir şiddet eylemi şeklinde gerçekleşir. Şiddet uygulayan bireyler belki de başkalarını ihlal ettiği kadar kendilerini de ihlal ederler (Gilligan, 1997). Zihin durumlarını “içeriden” hissedemedikleri için, kendi varlıklarını eylemsel canlandırmalar (*enactment*) aracılığıyla ortaya koyarlar. Ayrıca kişi teleolojik modda iken eylemlerinin başka bir kişi üzerindeki etkisini de temsilleştiremez. Bu durumda dışarıdan şiddet dolu görünen eylemler kişi için anlamsız ve duygusal yükten yoksun somut eylemler düzeyinde yaşanır. Aynı zamanda kişi eylemlerini duygusal olarak önemsizmiş gibi algılar. Azalan empatik kapasite şiddet üzerindeki sınırları kaldırır. Bu anlatılanlar özellikle anti-sosyal kişilik ya da psikopatik narsisizm bozukluğu yaşayan kişiler temelinde bulunmuştur (Fonagy, 2003).

Hatalı zihinselleştirme durumlarında ise saldırgan kişi, şiddet uyguladığı kişileri manipüle etmek veya aldatmak için zihinselleştirme kullanır. Burada yapılan zihinselleştirme herhangi duygusal bir öğeden yoksundur ve karşı tarafı anlamak veya empati kurmak için kullanılmaz. Sadece bilişsel bir taktik uygulayarak karşı tarafı manipüle etmeyi içerdiğinden “*pseudo-mentalization*” kavramı altında tartışılır (Sharp, 2013). Bu durumda saldırgan, yıkıcı davranışlarını stratejik ve hedefe yönelik bir şekilde kullanır. Örneğin karşı tarafın zayıf olduğu konuları sezinleyerek bunu ona karşı kullanır. Bu kişiler bilişsel zihinselleştirme konusunda yetkin olsalar da başkalarıyla empati kurmada eksiklik gösterirler (Sharp, 2006) ve empati kurmadan kurbanlarının zihinsel durumlarını anlamaya çalışırlar (Doenyas, 2017). Bu da zihinselleştirmenin kötüye kullanımına yol açar.

Bir başka hatalı zihinselleştirme örneği de aslında zararsız olan etkileşimlerin tehditkâr şekilde algılandığı durumlarda olur (Crick ve Dodge, 1994). Özellikle davranış sorunu yaşayan çocuklar başkalarının zihinsel durumlarını yanlış yorumlama (Chandler ve Carpendale, 1998; O'Connor ve Hirsch, 1999) ve kendilerine ve başkalarına uygunsuz atıflarda bulunma (Happe ve Frith, 1996) eğilimindedirler. Sharp ve arkadaşları (2007), ağır davranış sorunları yaşayan çocukların muğlak durumları düşmanca atıflar içeren biçimde yorumladıklarını görmüş ve bunun da saldırgan tepkilere yol açtığını bulmuşlardır.

DUYGU DÜZENLEME, EMPATİ VE ŞİDDET

Son yıllarda zihinselleştirmenin birden fazla boyutu olduğu tartışılmaya başlanmıştır (Fonagy ve Luyten, 2009). Örneğin zihinselleştirmenin bilişsel ve duygusal boyutları vardır; kişinin kendi iç dünyası ya da başkaları hakkında yapılabilir; bilinçli ya da otomatik şekillerde ortaya çıkabilir. Bu bağlamda zihinselleştirme ve şiddet arasındaki ilişkileri daha iyi anlamak için zihinselleştirmenin özellikle duygular ve empati ile ilişkisine odaklanmak önemlidir. Duygusal empati, zihinselleştirmenin duygusal boyutu ile örtüşür; hızlı, otomatik ve bilinçli çaba harcamadan yapılan bir süreçtir. Örneğin kişinin hızlıca empati kurarak karşı tarafın hal ve tavırlarına göre davranması otomatik bir şekilde karşı tarafın duygu durumunu anlaması sayesinde olur (Choi-Kain ve Gunderson, 2008).

Ancak empati yoksunluğu durumunda kişi kendini bir başkasının yerine koymakta ve şiddet içeren davranışlarının karşı taraf üzerindeki etkile-

rini değerlendirmekte zorlanabilir (Lovett ve Sheffield, 2007). Empati yoksunluğu özellikle antisosyal kişilik bozukluğu bağlamında çalışılmıştır. Bu hastalar başkasının yüz ifadelerinden duygularını tanımakta ciddi eksiklikler göstermiştir (Dolan ve Fullam, 2004). Son araştırmalar, bu hastaların beyinlerinde, kendilerine atıfta bulunan bilgilerin işlenmesi ve başkalarının duygularının tanınması ile ilgili alanları etkileyen bölgelerde hacimsel azalmalar olduğunu bulmuştur (Bertsch ve ark., 2013). Bahsedilen duygusal tanıma ve işleme sorunları, kişilerin sıklıkla gösterdiği empati eksikliğiyle ilişkilendirilmiştir. Fakat şiddet eylemlerine başvuran tüm bireylerin empati sorunları olduğu söylenemez, o nedenle empati yoksunluğu ve şiddet arasında yukarıda anlatılan ilişkiler bazı bireyler için geçerli olsa da bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Fonagy, 2004). Ancak empati yoksunluğunun şiddete meyilli olan kişilerde yıkıcı eylemler üzerindeki temel engelleyici mekanizmaları kaldırdığı söylenebilir.

Zihinselleştirme, duyguları anlama ve düzenleme ile birebir ilişkidir. Yukarıda belirtilen gelişimsel bakış açısına göre, duyguların ikinci dereceden bir temsilini oluşturma kapasitesi, yani duygusal uyarılmayı psikolojik bir zihin durumu olarak deneyimleyebilme, ancak zihinselleştirme yolu ile olur. Duyguları zihinselleştirme, bu duyguları tanımlamayı, hissedebilmeyi ve zamanla duyguların altında yatan diğer zihinsel durumları veya davranışları anlamayı içerir (Allen ve ark., 2008). Buna bağlı olarak, Jurist (2005) zihinselleştirilmiş duygulanım (*mentalized affectivity*) adlı bir kavram geliştirmiş, duygu düzenlemenin sadece duyguların yoğunluğunu ayarlamaktan değil, aynı zamanda onlara yeni anlamlar verebilmekten geçtiğini belirtmiştir. Zihinselleştirilmiş duygulanım, duyguların kişinin öznel öyküsüne anlamlı bir şekilde katılmasına karşılık gelir (Jurist, 2005).

Fakat duygular anlamlandırılmadığında ve onları düzenleyen güvenli bir iç temsilin yokluğunda, duygular çok yoğun boyutlara ulaşabilir. Kişinin kontrolünün dışında fazlasıyla yükselebilir. Dürtü kontrolü sorunlarının temelinde de duygu düzenleme ve zihinselleştirme eksiklikleri yatar (Fonagy ve ark., 2002). Kişinin duyguları düzenlemek için tek yolu dışarda bunu onun için yapacak başka birisini aramaktır. Bu kişiler duyguları onlar için düzenleyecek birinin varlığına bağımlı hale gelirler. Bu işlevi bazen bir kişi, bazen de somut bir madde (örn. alkol) görür. Kişi böyle birini dışarıda bulmadığı durumlarda öfke patlamaları ve şiddet içeren duygusal dışavurumlar yaşayabilir (Fonagy, 2004).

Zihinselleştirme eksikliklerinin duygusal etkilerine bakıldığında ortaya çıkan bir başka konu duygusal düzensizliklerin aksine, duygusal hissizlik ve boşluktur. Holmes'a göre (2006) zihinselleştirmenin antitezi aleksitimidir. Aleksitimik kişiler duyguları tanımlamada, bunları bedensel duyumsamalardan ayırtırmakta ve isimlendirmede zorluk yaşarlar (Taylor, 2000). Duygularını, somut ve iç dünyaları ile ilişkilendirilemeyecek olgular olarak deneyimler ve kendi zihinsel durumları ile ilişki kuramazlar. Aleksitiminin adli alanda faydalı bir kavram olabileceği öne sürülmüştür (Velloti ve ark., 2017). Adli hastaların birçoğu hem bedenlerinde hem de iç dünyalarında neler olduğunu anlamakta güçlük çekerler. Bu yoğun, fakat aynı zamanda belirsiz duyumsamalar, şiddetli bir rahatsızlık hissini beraberinde getirerek dürtüsel bir saldırganlığa yol açabilir. Velloti ve arkadaşları (2017) aleksitimik kişilerin herhangi bir zihin durumu ya da fanteziden yoksun, yıkıcı öfke patlamaları geçirebileceğini gözlemlemiştir.

ŞİDDET VE ZİHİNSELLEŞTİRMEYE DAYALI PSİKOTERAPİ

Zihinselleştirmeye Dayalı Terapi (*Mentalization Based Treatment, MBT*) ilk olarak sınır kişilik bozukluğu olan yetişkinler için geliştirilmiştir (Bateman ve Fonagy, 2010). Fakat son yıllarda şiddete meyilli danışanların tedavisinde de kullanılmaya başlanmıştır (Fonagy ve ark., 2020). MBT'de danışanın zihin durumları seansın odak noktasını oluşturur. Danışanın hem kendisinin hem de başkalarının davranışlarını zihin durumları üzerinden yorumlayabilmesi sağlanmaya çalışılır. Şiddete meyilli danışanların duyguları tanımakta, duygular ve davranışlar arası bağları kurmakta ve başkalarının davranışlarının arkasındaki duygu durumlarını anlamakta zorlandığı göz önünde bulundurulduğunda, zihinselleştirmeye dayalı müdahalelerin şiddet eğilimini azaltması beklenmektedir. Bu bağlamda zihinselleştirme temelli uygulamaların okullarda şiddeti (Fonagy ve ark., 2009), sınır kişilik ve antisosyal kişilik bozuklukları gösteren danışanlarda şiddete eğilime yol açan dürtüsel davranışları azalttığı bulunmuştur (Bateman ve ark., 2013).

Özellikle şiddete eğilimli kişilik bozukluğu gösteren danışanlarda MBT, hem bireysel hem de grup formatında uygulanmaktadır (Bateman ve Fonagy, 2008). Seanslar çoğunlukla grup terapisi şeklinde devam etmekte, bireysel terapi seanslarında ise danışanla grup süreçleri ve grupta yaşanan sorunlar konuşulmaktadır. Grup terapisi başkalarının bakış açısını almakta zorlanan danışanlar için oldukça verimli bir ortam sunmaktadır. Bu seans-

larda, başkalarının niyetlerini anlamak, yanlış anladıkları zamanları düşünebilmek ve alternatif bakış açıları geliştirebilmek hedeflenir. Şiddete meyilli danışanların akranlarının etkisi altında kalarak hareket etme olasılığı çok yüksektir. Grup terapisi, dışarıda danışanların içinde bulunduğu bir akran grubunun benzerini yaratarak danışanların hiyerarşilere ve otoritelere karşı duyarlılığını çalışmak için çok faydalı bir ortam oluşturur.

Yapılan seansların yoğun bir duygu odağı bulunmaktadır. Danışanların hem kendilerinin hem de başkalarının duygusal işaretlerini tanınması ve bunların hangi duygu durumuna tekabül ediyor olabileceğini anlamlandırması önem taşır. Danışanların duygusal sinyalleri daha iyi anlayabilmeleri için yapılan grup seansları, duygular üzerine psiko-eğitim ile başlar. Bu seanslarda yüz ifadesinden duygu okuma ve sözel olmayan duygu ifadeleri (örn. ses tonu, beden hareketleri) tartışılır. Danışanlardan kendi hayatlarından örnekler vermeleri istenir. Bu örneklerin ilk etapta fazla kişisel ve duygusal olmamasına dikkat edilir, böylece danışanların terapinin erken süreçlerinde zihinselleştirmeyi keteleyecek yoğun ve zor duygular yaşamaması engellenir. Zamanla danışanların daha kişisel örnekler vermesine izin verilir (Bateman ve Fonagy, 2008).

Danışanlar hayatlarındaki olayları anlatırken, terapist anlatılan olaylar ve davranışlardan ziyade, danışanın olayı aktarırken yaşadığı duyguya odaklanır. Ayrıca şiddete meyilli danışanlar çoğunlukla kendi duygularından kaçındıkları ve karşı tarafı suçlama eğiliminde oldukları için, danışana sık sık kendi duygusu sorulur. Aynı şekilde grupta bulunan diğer danışanların da hikayeyi dinlerken başkaları hakkında zihinselleştirme yetilerini geliştirmesi hedeflenir. Bu amaçla terapist grup üyelerine hikayesini paylaşan danışanın nasıl hissettiğini ve bu duyguyu nasıl anladıklarını sorar. Bu süreçte hikayeyi anlatan kişiden de kendi duygusunu paylaşması istendiğinden, dinleyen ve anlatan kişilerin duyguları nasıl anladığı ve anlamlandığı karşılaştırılır. Böylece danışanlar birbirlerine duyguları hakkında sorular da sorabilirler (örn. “sen üzgün görünüyorsun fakat kızgın olduğunu söyledin, bu iki duygu arasındaki farkı anlatabilir misin?” gibi; Bateman ve Fonagy, 2008).

Grup üyeleri şiddete yol açabilecek durumlar üzerinde birlikte düşünmeye davet edilir. (Bateman ve Fonagy, 2008). Bunun için danışanların kendi hayatlarından örneklerin yanı sıra faydalı olabilecek film klipleri ve alternatif senaryolar da seanslarda tartışılır. Bu durumlarda danışanların teolojik cevaplar vermesi çok muhtemeldir. Danışanlar çoğunlukla başkala-

rının niyetlerini anlamaya çalışırken sadece davranışlara odaklanırlar (örn., eğer korksaydı, kalkar giderdi). Bu tip söylemler MBT müdahaleleri ile ele alınır. Örneğin danışanın bu söylemi aktif olarak sorgulanarak danışan sadece davranışları görmeye değil, daha örtük duygusal sinyalleri keşfetmeye yönlendirilebilir.

Tüm bunlar yapılırken terapistin zihinselleştirici bir terapötik duruş sergilemesi, zamanla danışanların bunu özümlemesi için kritik önem taşır. Bu duruş, uzman pozisyonuna geçmeden danışanla beraber sorgulama, farklı bakış açılarını ortaya çıkarma ve kabul etme, danışanları deneyimleri hakkında aktif olarak düşünmeye teşvik etme ve davranışların ötesinde bulunan zihin durumlarını anlamaya çalışma şeklinde özetlenebilir (Allen ve ark., 2008). Terapistler kendi duygu ve düşüncelerini de şeffaf olarak dile getirmeye çalışarak zihinlerinin nasıl işlediğini danışanlara göstermeye ve onların da başka farklı zihinler hakkında merak duymasını sağlamaya çalışırlar.

SONUÇ

Zihinselleştirme çok boyutlu bir kavramdır ve şiddetin hem ortaya çıkmasında hem de önlenmesinde önemli bir rol oynar. Gelişimsel olarak bakıldığında özellikle istismara ve ihmale uğramış, düzensiz bağlanma örüntüsüne sahip çocuklar, zihinselleştirmede sık sık çöküntüler gösterir. Aynı zamanda erken dönemde kendiliğin inşasında olmazsa olmaz bir rol oynayan uyumlu aynalama deneyimlerinden yoksun kaldıkları için, kendilik deneyimleri tutarsız ve yabancı ya da sıklıkla yıkıcı deneyimlerden oluşur. İçselleştirilmiş fakat kişiye ait olmayan yıkıcı deneyimler ve sık sık yaşanan zihinselleştirme çöküşleri şiddet için bir temel olabilir. Bu kişilerin duygusal yaşantıları psikolojik boyuta ulaşamayıp, bedensel bir yerde kaldığı için, iç dünyada düzenlenemeyen duygular fiziksel olarak sahnelenir. Bu durum ilkel zihinselleştirme stratejileri ile birleştiğinde duyguların ölüm kalım meselesi gibi yaşanması, katı sabit tutumlar, karşı tarafın bakış açısını görememe ve karşı tarafın niyetlerini hatalı ve saldırgan şekilde yorumlama ile sonuçlanabilir. Aynı zamanda niyetleri ile bunların dış dünyaya etkisi arasındaki bağların kopuk olmasından dolayı öznel olarak davranışlarının sorumluluğunu hissetmekte güçlük yaşarlar. Tüm bunlar şiddet için önemli bir risk teşkil eder.

Zihinselleştirme aynı zamanda olumsuz ve şiddet içeren erken çocukluk deneyimlerine ve bunların yetişkinlikte saldırgan davranışlar ile so-

nuçlanmasına karşı koruyucu bir rol oynar. Birçok araştırma çocuklukta yaşanan ihmal ve istismar ile yaşamın ileriki dönemlerinde ortaya çıkan saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiye zihinselleştirmenin aracılık ettiğini göstermektedir (örn. Taubner ve Curth, 2013). Şiddete meyilli danışanlarla çalışırken zihinselleştirme temelli klinik uygulamalar da zihinselleştirme yetisini geliştirerek koruyucu bir rol oynarlar.

KAYNAKÇA

- Allen, J. G. (2012). *Restoring mentalizing in attachment relationships: Treating trauma with plain old therapy*. American Psychiatric Publishing.
- Allen, J., Fonagy, P. ve Bateman, A. W. (2008). *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Publishing.
- Bateman, A., Bolton, R. ve Fonagy, P. (2013). Antisocial personality disorder: A mentalizing framework. *Focus*, 11(2), 178-186. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.11.2.178>
- Bateman, A. ve Fonagy, P. (2010). Mentalization based treatment for borderline personality disorder. *World Psychiatry*, 9(1), 11-15. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/j.2051-5545.2010.tb00255.x>
- Bateman, A. ve Fonagy, P. (2008). Comorbid antisocial and borderline personality disorders: Mentalization based treatment. *Journal of Clinical Psychology*, 64(2), 1-14. <https://doi.org/10.1002/jclp.20451>
- Bertsch, K., Grothe, M., Prehn, K., Vohs, K., Berger, C., Hauenstein, K., ... ve Herpertz, S. C. (2013). Brain volumes differ between diagnostic groups of violent criminal offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 263, 593-606. <https://doi.org/10.1007/s00406-013-0391-6>
- Choi-Kain, L. ve Unruh, B. (2016). Mentalization-based treatment: A common-sense approach to borderline personality disorder. *Psychiatric Times*, 33(3), 1-3.
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115(1), 74-101. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.1.74>
- Choi-Kain, L. W. ve Gunderson, J. G. (2008). Mentalization: Ontogeny, assessment, and application in the treatment of borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 165(9), 1127-1135. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2008.07081360>
- Doenyaş, C. (2017). Self versus other-oriented social motivation, not lack of empathic or moral ability, explains behavioral outcomes in children with high theory of mind abilities. *Motivation and Emotion*, 41(6), 683-697. <https://doi.org/10.1007/s11031-017-9636-4>
- Dolan, M. ve Fullam, R. (2004). Theory of mind and mentalizing ability in antisocial personality disorders with and without psychopathy. *Psychological Medicine*, 34(6), 1093-1102. <https://doi.org/10.1017/S0033291704002028>
- Edwards, A., Shipman, K. ve Brown, A. (2005). The socialization of emotional understanding: A comparison of neglectful and nonneglectful mothers and their children. *Child Maltreatment*, 10(3), 293-304. <https://doi.org/10.1177/107755950527845>

- Ensink, K., Bégin, M., Normandin, L. ve Fonagy, P. (2016). Maternal and child reflective functioning in the context of child sexual abuse: Pathways to depression and externalizing difficulties. *European Journal of Psychotraumatology*, 7(1), 1-10. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.30611>
- Feldman, R. (2007). Parent-infant synchrony and the construction of shared timing; physiological precursors, developmental outcomes, and risk conditions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(3-4), 329-354. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01701.x>
- Fonagy, P. (2003). The developmental roots of violence in the failure of mentalization. F. Pfäfflin ve G. Adshead (Ed.), *A matter of security: The application of attachment theory to forensic psychiatry and psychotherapy* içinde (s. 13-56). Jessica Kingsley.
- Fonagy, P. (2003). Towards a developmental understanding of violence. *The British Journal of Psychiatry*, 183(3), 190-192. <http://doi.org/10.1192/bjp.183.3.190>
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. ve Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. Other Press
- Fonagy, P., Target, M. ve Gergely, G. (2000). Attachment and borderline personality disorder: A theory and some evidence. *Psychiatric Clinics*, 23(1), 103-122. [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70146-5](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70146-5)
- Fonagy, P., Target, M., Steele, H. ve Steele, M. (1998). *Reflective-functioning manual, version 5.0, for application to Adult Attachment Interviews*. University College London.
- Fonagy, P. ve Levinson, A. (2004). Offending and attachment: The relationship between interpersonal awareness and offending in a prison population with psychiatric disorder. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 12(2), 225-251. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2009.tb00406.x>
- Fonagy, P. ve Luyten, P. (2009). A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder. *Developmental Psychopathology*, 21(4), 1355-1381. <https://doi.org/10.1017/S0954579409990198>
- Fonagy, P., Luyten, P. ve Strathearn, L. (2011). Borderline personality disorder, mentalization, and the neurobiology of attachment. *Infant Mental Health Journal*, 32(1), 47-69. <https://doi.org/10.1002/imhj.20283>
- Fonagy, P. ve Target, M. (2006). The mentalization-focused approach to self pathology. *Journal of Personality Disorders*, 20(6), 544-576. <https://doi.org/10.1521/pedi.2006.20.6.544>
- Fonagy, P., Twemlow, S. W., Vernberg, E. M., Nelson J. M., Dill E. J., Little T. D. ve Sargent, J. A. (2009). A cluster randomized controlled trial of child-focused psychiatric consultation and a school systems-focused intervention to reduce aggression. *J Child Psychol Psychiatry*, 50(5), 607-616. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.02025.x>
- Fonagy, P., Yakeley, J., Gardner, T., Simes, E., McMurrin, M., Moran, P., ... ve Bateman, A. (2020). Mentalization for Offending Adult Males (MOAM): Study protocol for a randomized controlled trial to evaluate mentalization-based treatment for antisocial personality disorder in male offenders on community probation. *Trials*, 21, 1-17. <https://doi.org/10.1186/s13063-020-04896-w>
- Gergely, G. ve Watson, J. S. (1996). The social biofeedback model of parental affect-mirroring. *The International Journal of Psychoanalysis*, 77(6), 1181.
- Gilligan, J. (1997) *Violence: Our deadliest epidemic and its causes*. Grosset/Putnam.
- Gilligan, J. (2003). Shame, guilt, and violence. *Social Research: An International Quarterly*, 70(4), 1149-1180. <https://doi.org/10.1353/sor.2003.0053>
- Holmes, J. (2006). Mentalizing from a psychoanalytic perspective: What's new? J. G. Allen ve P. Fonagy (Ed.), *Handbook of mentalization based treatment* içinde (s. 31-49). Wiley.

- Jurist, E. L. (2005). Mentalized affectivity. *Psychoanalytic Psychology*, 22(3), 426-444. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.22.3.426>
- Kelly, K., Slade, A. ve Grienemberger, J. F. (2005). Maternal reflective functioning, mother-infant affective communication, and infant attachment: Exploring the link between mental states and observed caregiving behavior in the intergenerational transmission of attachment. *Attachment & Human Development*, 7(3), 299-311. <https://doi.org/10.1080/14616730500245963>
- Kernberg, O. (1987). Projection and projective identification: Developmental and clinical aspects. J. Sandler (Ed.), *Projection, identification, projective identification* içinde (s. 93-116). Int. Univ. Press.
- Lovett, B. J. ve Sheffield, R. A. (2007). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 27(1), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.03.003>
- Luyten, P., Campbell, C., Allison, E. ve Fonagy, P. (2020). The mentalizing approach to psychopathology: State of the art and future directions. *Annual Review of Clinical Psychology*, 16, 297-325. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-071919-015355>
- Lyons-Ruth, K., Bronfman, E. ve Parsons, E. (1999). Chapter IV: Maternal frightened, frightening, or atypical behavior and disorganized infant attachment patterns. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(3), 67-96.
- McLaren, V. ve Sharp, C. (2020). What Is Mentalizing? L. Williams ve O. Muir (Ed.), *Adolescent suicide and self-injury* içinde (s. 1-15). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42875-4_1
- Midgley, N., Ensink, K., Lindqvist, K., Malberg, N. ve Muller, N. (2017). *Mentalization-based treatment for children: A time-limited approach*. American Psychological Association.
- O'Connor, T. G. ve Hirsch, N. (1999). Intra-individual differences and relationship-specificity of mentalizing in early adolescence. *Social Development*, 8(2), 256-274. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00094>
- Ostler, T., Bahar, O. S. ve Jessee, A. (2010). Mentalization in children exposed to parental methamphetamine abuse: relations to children's mental health and behavioral outcomes. *Attachment & Human Development*, 12(3), 193-207. <https://doi.org/10.1080/14616731003759666>
- Pollak, S. D., Cicchetti, D., Hornung, K. ve Reed, A. (2000). Recognizing emotion in faces: Developmental effects of child abuse and neglect. *Developmental Psychology*, 36(5), 679-688. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.5.679>
- Rogosch, F. A., Cicchetti, D. ve Aber, J. L. (1995). The role of child maltreatment in early deviations in cognitive and affective processing abilities and later peer relationship problems. *Development and Psychopathology*, 7(4), 591-609. <https://doi.org/10.1017/S0954579400006738>
- Sharp, C. (2006). Mentalizing problems in childhood disorders. J. G. Allen ve P. Fonagy (Ed.), *Handbook of mentalization-based treatments* içinde (s. 101-120). John Wiley & Sons.
- Sharp, C., Croudace, T. J. ve Goodyer, I. M. (2007). Biased mentalizing in children aged seven to 11: Latent class confirmation of response styles to social scenarios and associations with psychopathology. *Social Development*, 16(1), 181-202. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00378.x>

- Sharp, C., Ha, C., Carbone, C., Kim, S., Perry, K., Williams, L. ve Fonagy, P. (2013). Hypermentalizing in adolescent inpatients: Treatment effects and association with borderline traits. *Journal of Personality Disorders*, 27(1), 3-18. <https://doi.org/10.1521/pedi.2013.27.1.3>
- Shipman, K. L. ve Zeman, J. (1999). Emotional understanding: A comparison of physically maltreating and non maltreating mother-child dyads. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28(3), 407-417. <https://doi.org/10.1207/S15374424jccp280313>
- Taubner, S. ve Curth, C. (2013). Mentalization mediates the relation between early traumatic experiences and aggressive behavior in adolescence. *Psihologija*, 46(2), 177-192.
- Tronick, E. (2012). Why is connection with others so critical? The formation of dyadic states of consciousness and the expansion of individuals' states of consciousness: coherence governed selection and the co-creation of meaning out of messy meaning-making. J. Nadel ve D. Muir (Ed.), *Emotional development: Recent research advances* içinde (s. 293-316). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198528845.003.0011>
- Velotti, P., Garofalo, C., Callea, A., Bucks, R. S., Robertson, T. ve Daffern, M. (2017). Exploring anger among offenders: The role of emotion dysregulation and alexithymia. *Psychiatry, Psychology and Law*, 24(1), 128-138. <https://doi.org/10.1080/13218719.2016.1164639>
- Winnicott, D. W. (1968). Playing: Its theoretical status in the clinical situation. *International Journal of Psychoanalysis*, 49, 591-619.

Şiddetin Gelişimsel Boyutu ve Çocuk Psikoterapisinde Şiddetle Çalışmak

ELİF AKDAĞ GÖÇEK*

Şiddet günümüz toplumlarını en çok endişelendiren kavramlar arasında bulunmaktadır. Bu bölümde şiddetin çocuk ruh sağlığındaki gelişimsel boyutuna kısaca değinilecek ve çocuk psikoterapisinde şiddetle nasıl çalışılabileceğine dair bilgiler paylaşılacaktır. Tüm teorilere yer verme imkanı olmasa da okurlarla önemli olduğu düşünülen bilgilerin paylaşılmasına gayret edilecektir.

Şiddeti anlamak için insanın temel duygularından biri olan agresyon duygusunu iyi incelemek gerekmektedir. Şiddet davranışının altında yatan agresif duygulara bakıldığında özellikle insanın evrimleşme süreci içinde agresyonun adaptif bir özellik olduğu ve insanın doğada var olmasına destek olduğu belirtilmektedir (Veroude ve ark., 2016). Agresif duygular uyumlu (adaptif) ve uyumlu olmayan (maladaptif) şeklinde ifade edilmelerine göre de ayrılmaktadır (Spielberber ve ark., 1988). Uyumlu agresyonun ifade şeklinde kızgınlık duyguları kontrol edilebilmekte ve kişi kendisini rahatlatabilmektedir. Uyumlu olmayan ifade şeklinde ise kişi kızgınlığını düzenleyemeyerek ya içeri atmakta ya da vurma, bağırma gibi davranışlarla uygun olmayan bir şekilde dışarı çıkartmaktadır. Agresyon ayrıca proaktif veya reaktif olarak da tartışılmaktadır (Evans ve ark., 2021; Walters, 2005). Proaktif agresyon amaca yönelik, hesaplanmış bir agresyon olarak görülebilirken, reaktif agresyon daha çok bir provokasyona veya tehdide karşı sergilenebilmektedir.

(*) Dr. Öğr. Görevlisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0009-0002-7439-7031.

Toplumda tehlikeli olarak tanımlanan agresif davranışlar kişinin kendine, başkasına veya çevresine zarar vermesi durumunda da tanımlanabilmektedir (Kauffman ve Landrum, 2013). Fiziksel, cinsel, psikolojik, sözel, duygusal gibi birçok formda karşımıza çıkabilmektedir (Dishion ve Patterson, 2006; Frick, 2006; Mash ve Wolfe, 2013). Ayrıca bu davranışlar açık, kapalı, ilişkisel gibi birçok şekilde sergilenebilmekte; bu davranışların sadistik, mazoşistik gibi birçok boyutu da tartışılmaktadır (Dishion, 2014; Frick ve Kimonis, 2008).

Agresif davranışların kökenini inceleyen uzmanlar erkeklerde bu davranışların özellikle doğrudan ve açık olarak görülebildiğini, ilişkisel agresyonun ise kadınlarda daha çok ortaya çıktığını belirtmekte, hatta agresif davranışların (örn., proaktif vb.) genetik aktarımlarla geçtiğini tartışmaktadırlar (Gagne ve ark., 2011; Lighthart ve ark., 2005; Rhee ve Waldman, 2002; Veroude ve ark., 2016). Çocuklarda görülen dışa dönük sorunlarda da aynı şekilde genetik aktarımlar tespit edilmektedir (Boutwell ve ark., 2012).

Çocukluk döneminde agresif duyguların yaşanması ve agresif davranışların görülmesi son derece normaldir. Ancak bu davranışların gelişim basamaklarına uygun ve adaptif olup olmadığına dikkat etmek gerekmektedir. On sekiz aydan itibaren küçük çocuklarda kızgınlık içeren birçok davranış görülebilmektedir (Peterson ve Flanders, 2005; Renouf ve ark., 2010; Tremblay, 2003, 2010). Örneğin iki yaşındaki bir çocuk istediği olmadığında kendini hemen yere atıp çok hızlı sinirlenebilirken, altı yaşına doğru bu olumsuz duyguları daha iyi kontrol edebilmeye başlamaktadır. Çocuklarda görülen birçok agresif davranışın gelişimsel süreçte azaldığı tespit edilmiştir. Özellikle de beyindeki gelişimler, çocukların kendilerini daha iyi kontrol edebilmelerinde önemli rol oynamaktadır (Archer ve Cote, 2005; Siegel ve Bryson, 2012). Beyinde “dur”, “düşün” ve “hareket et” diye bizlere komut veren beynin ön lobu ve diğer bölgeler olgunlaştıkça, çocukların duygularını düzenleme becerileri artmakta ve çocuklar davranışlarına daha rahat hâkim olabilmektedirler. Beyin ergenlik döneminde yeniden şekil almakta, hormonlar ve nörobiyolojik değişimler sebebiyle agresif ve şiddet içerikli davranışlar daha sık görülebilmektedir (Jensen, 2015; Siegel, 2015).

Çocuk gelişiminde aile, okul ve çevrenin de olumlu ve olumsuz davranışların ortaya çıkmasında birçok etkileri olduğu bilinmektedir (örn., Brofenbrenner, 1974; Brofenbrenner ve Ceci, 1994; Cicchetti ve Aber, 1998; Deater-Deckard, 2001). Özellikle çocuklardaki davranış sorunları (örn.,

karşıt gelme bozukluğu, davranış bozuklukları vb.) birçok risk etkeni içermektedir. Bu nedenle bu davranışlarda biyolojik ve çevresel birçok boyutun dikkate alınarak incelenmesi gerekmektedir (Boxer ve Frick, 2008; Dodge ve Pettit, 2003; Dishion, 2014; Dishion ve Patterson, 2006; Sameroff, 2009). Çocuklarda ve yetişkinlerde görülen şiddet davranışlarının kaynakları incelendiğinde özellikle erken çocukluk döneminde yaşadıkları olumsuz hayat olaylarının sıklığının ve ciddiyetinin bu davranışları belirlediğini gösteren birçok araştırma vardır (örn., Copeland ve ark., 2007; Jesperden ve ark., 2009; Pine ve Cohen, 2002; Putnam, 2003; Reavis ve ark., 2013; Seto ve Lalumière, 2010; Yule, 2001).

15000'den fazla yetişkinle yapılan Olumsuz Hayat Olayları (*Adverse Childhood Experiences-ACEs*) Araştırması'nda geriye dönük hayat olayları sorgulanmış ve araştırma sonuçları bize erken dönemde yaşanan olumsuz hayat olaylarının, yani travmaların, yetişkinlik yıllarına uzanan olumsuz yansımaları olduğunu göstermiştir (Chapman ve ark., 2004; Dube ve ark., 2001; Felitti ve ark., 1998). Olumsuz hayat olayları arasında, bakım verenin ani kaybı, yoğun sağlık problemleri sonucunda karşılaşılan olumsuz müdahaleler, zorbalık, kazalar, göç, savaş ve doğal afetler gibi birçok olay yer alabilmektedir. Özellikle kronik aile sorunları, ebeveynlerde akıl sağlığı sorunları ve madde bağımlılığının olması, boşanma, aile içi şiddete maruz kalma, duygusal ihmal ve istismar, yeterli barınma, giyinme, beslenmenin olmaması gibi birçok olayın ileriki yaşlarda kişilerde olumsuz etkiler bıraktığı tespit edilmiştir. Bu hayat olayları sonucunda çocuklarda şiddet davranışının artmasının yanı sıra nörolojik gelişimlerinde bozulmalar, ilişki kurma kapasitelerinde zorluklar, öğrenme becerilerinde güçlükler, duygularını düzenlemede zorluklar, öz güven eksiklikleri, hiperaktivite, karşıt gelme bozukluğu, konuşmada güçlük, yüksek endişe, zihinselleştirme becerilerinde eksiklikler, duyu bütünlemede güçlükler ve sağlık sorunları gibi birçok sorun olabilmektedir (D'Andrea ve ark., 2012; Copeland ve ark., 2007; Frick, 2006; Jesperden ve ark., 2009; Pine ve Cohen, 2002; Reavis ve ark., 2013; Seto ve Lalumière, 2010; Teicher ve Samson, 2016; Yule, 2001). Araştırma sonuçları ayrıca bu olaylara çok sık maruz kalanların ömür boyu sürececek davranışsal (örn., sigara, alkol ve madde kullanımı vb.), fiziksel (örn., kronik hastalıklar, kalp hastalıkları, kanser, felç, diyabet, kırıklar vb.) ve ruhsal (örn., intihar, depresyon, endişe, travma sonrası stres bozuklukları) birçok sorunla hayatlarına devam etmek zorunda kaldıklarını göstermiştir. Hayat

olaylarının sayısı arttıkça, özellikle de çocuklukta dört ve daha fazla hayat olayı yaşandıysa, kişide görülen fiziksel ve ruhsal sağlığı sorunlarının da bu oranda arttığı, hayat kalitesinin düştüğü, ölüm oranının arttığı bulunmuştur (Anda ve ark., 2010; Felitti ve ark., 1998). Hapishanede yatan erkek mahkumlarla yapılan birçok araştırmada bu mahkumların ACEs sonuçlarında da dört kat daha fazla olumsuz hayat olayı yaşadıkları belirtilmiştir (Jesperden ve ark., 2009; Reavis ve ark., 2013; Seto ve Lalumière, 2010). Çocuklukta çok yoğun bir şekilde yaşanan cinsel ve fiziksel taciz ile olumsuz hayat olaylarının da birçok cinsel saldırı suçuyla ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Langstrom ve ark., 2015).

Çocuklar ve yetişkinlerde güvensiz bağlanmayla, özellikle de dezorganize bağlanmayla (Main ve Solomon, 1986), olumsuz duygular ve şiddet içerikli davranışlar arasında ilişki bulunmaktadır (örn., Cicchetti ve Barnett, 1991; Critchfield ve ark., 2007; Lyons-Ruth, 1999; Lyons-Ruth ve ark., 2016; Mikulincher ve Shaver, 2003; Simons ve ark., 2001). Bebekler doğdukları andan itibaren kendilerine bakım veren kişiyle duygusal bağ kurmakta ve bu kişiyle kurdukları ilişkinin niteliği (güvenli/güvensiz bağlanma) içsel çalışan bir ilişki modeli olarak ömür boyu birçok boyutta onları etkilemektedir (Ainsworth ve ark., 1978; Bowlby, 1969, 1977; Erickson ve ark., 1985; Fagot ve Kavanagh, 1990). Duyguları düzenleyebilme becerisi ile bağlanma arasındaki ilişki günümüzde çok iyi bilinmektedir (Bowlby, 1988; Mikulincher ve Shaver, 2003, 2008). Beyin gelişimi doğum sonrasında da devam etmekte, özellikle bebeklik ve erken çocukluk döneminde son derece hızlı nöral bağlantılar kurulmaktadır. Beynin duyguları kontrol etme, duygusal ilişkiler kurma, problem çözme gibi becerileri de bu erken dönemlerde şekillenmeye devam etmektedir (Schore ve Schore, 2008).

Bebegin ilk yıllarında güvensiz ve tutarsız bir bakıcıyla, dengesiz bir ortamda büyümesi sonucunda kendini düzenleme kapasitesinde ve nörobilyolojisinde bozulmalar olduğu belirtilmektedir (Arancibia, 2023; Luijk ve ark., 2011; Schore, 2008). Bebeklerin çok ağlatılması ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde karşılanmaması bebeklerde stres yaratmakta ve bu duygular bebegin fiziksel ve ruhsal gelişimini olumsuz etkilemektedir. Kendilerine bakım verenlere travmatik bir şekilde bağlanmış veya onlardan ayrılmış çocukların ön lob ve amigdalalarındaki bağlantılarda farklılıklar bulunmaktadır (Schore, 2008). Özellikle ebeveynlerin düşmanca ve reddedici davranışlarıyla erken çocukluk döneminde görülen agresif davranışlar arasında önemli

ilişkiler bulunmuştur (Lyons-Ruth, 1996). Araştırmalar ilk yıllarda kurulan güvensiz bağlanma sonucunda çocukların başkalarını anlamalarına yardımcı olacak zihinselleştirme becerilerinde zorluklar yaşadıklarını (Fonagy ve ark., 2004; Meins ve ark., 2001), dolayısıyla suça sürüklenme oranlarının arttığını göstermiştir (Bowlby, 1944; Greenberg ve ark., 1993; Lewinson ve Fonagy, 2004; Rutter ve ark., 1998). Davranış sorunları yaşayan çocuklar genellikle başkalarının davranışlarına olumsuz atıflarda bulunmakta (Dodge, 2006; Sutton ve ark., 2000), duyguları anlamada zorlanmakta (Sharp, 2008) ve davranışlarının sonuçlarını değerlendirememektedir (Sutton ve ark., 2000).

Olumsuz ebeveynlik modelleri, aile içi şiddet ve çocuklarda görülen davranış problemleri arasında da önemli ilişkiler bulunmaktadır (Davis ve Sturge-Apple, 2014; Fujisawa ve ark., 2012; Saxe ve ark., 2009). Aile içi şiddet çocuklarda yeme ve uyku bozuklukları (De Bellis ve Zisk, 2014; Javanbakht ve Poe, 2016; Kovachy ve ark., 2013), depresyon, kaygı ve davranış bozuklukları gibi birçok soruna sebep olmaktadır (Perry, 2006; Yoon ve ark., 2016). Aile içi şiddete maruz kalan (örn., ebeveynler arasındaki şiddet, çocuklara yönelik şiddet vb.) çocukların beyinlerinde kaçma ve donma tepkilerinin daha çok görüldüğü ve kişiler arası ilişkilerde zorlandıkları belirtilmektedir (Ford, 2019; Jewkes ve ark., 2006, 2011; Putnam, 2003; Reavis ve ark., 2013; Saxe ve ark., 2009).

Araştırmalar birçok erkekte kadına yönelik şiddetin temellerinin çocukluk dönemlerinde atıldığını belirtmektedir (Beech ve ark., 2005). Cinsel tacize uğramış bireylerle yapılan araştırmalarda birçok davranış sorunları bulunmuş ve bu kişilerin mağduriyeti normal bir deneyim olarak içselleştirebildikleri belirtilmiştir (Putnam, 2003). Ayrıca araştırmalar, aile içi şiddet davranışlarının nesiller arası devam edebildiğini de göstermişlerdir (Serbin ve Krap, 2004; Thornberry ve ark., 2003).

Özetle, çocukluk çağında yaşanan travmatik stresle gelişimsel psikopatoloji arasında çok kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır (Hornsveld ve Kruyk, 2005; Pynoos ve ark., 1995; Satapathy ve ark., 2022; Stinson ve ark., 2021). Bu nedenle erken yıllarda temelleri atılan duygusal ilişkiler, mizaç, çevresel etkenler gibi birçok boyutun sosyo-ekolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve bu etkenlerin şiddet içerikli davranışlar üzerindeki etkisinin incelenmesi çok önemli olacaktır.

ÇOCUK PSİKOTERAPİSİNDE ŞİDDETLE ÇALIŞMAK

Çocuk ruh sağlığı alanında şiddet içerikli davranış problemleri çocukların psikolojik/psikiyatrik tedaviye yönlendirilmelerinde en sık karşılaşılan nedenler arasındadır (Lochman ve Matthys, 2017; Merikangas ve ark., 2009). Özellikle erken yaşlarda travmalar yaşamış çocuklarda karşıt gelme bozukluğu, davranış bozukluğu gibi problemler daha çok görülebilmektedir (Ford, 2004). Çocukluk döneminde ilk sinyallerini veren yoğun agresif duygular ve şiddet içerikli davranışlar tedavi edilmediklerinde, çocukların ileriki yaşlarında madde bağımlılığı, sosyal ilişkilerde zorluklar, akademik başarısızlıklar gibi birçok sorun yaşamalarına da sebep olabilmektedir (Burks ve ark., 2001; Campbell ve ark., 2006; Girard ve ark., 2019; Jester ve ark., 2008). Dolayısıyla, şiddet sorunları yaşayan çocuklarda erken müdahale ve uzun süreli, kapsamlı bir tedavi planlaması çok önemli olmaktadır.

Uzmanların tedavi sürecine başlamadan önce detaylı değerlendirmelerde birçok bireysel ve çevresel etkenin şiddet davranışına sebep olan kompleks birleşimi anlamaları gerekmektedir (Dishion ve Patterson, 2006; Frick ve Kimonis, 2008). Günümüzde çocuklarda şiddet içeren davranış sorunlarını ayırt etmede birçok tanı el kitapçığı kullanılabilmektedir. Bunlardan en sık kullanılanları arasında Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*; DSM-V), Uluslararası Hastalık Sınıflandırması (*International Classification of Diseases*; ICD-10), Psikodinamik Tanı Kılavuzu (*Psychodynamic Diagnostic Manual*; PDM-2) bulunmaktadır.

Değerlendirmelerde detaylı demografik ve özgeçmiş bilgilerinin yanı sıra tarama ölçeklerinin kullanılması ruh sağlığı çalışanlarına yardımcı olmaktadır. Çocuklarda Agresyon Ölçeği (Halperin ve ark., 2002), Okul Çağı Çocuk ve Gençler için Davranış Değerlendirme Ölçeği (Achenbach, 1991; Achenbach ve Ruffle, 2000) gibi ölçekler birçok uzman tarafından kullanılabilmektedir. Ebeveyn ve öğretmenlerden alınan detaylı bilgiler ve yapılan gözlemler ruh sağlığı çalışanlarının şiddet içerikli davranışların kaynağını ve bu davranışları tetikleyen sebepleri daha iyi anlamasına yardımcı olacaktır (Achenbach, 1991; Cohen ve Mannarino, 2015). Şiddet içerikli davranışların tedavisinde ise ruh sağlığı çalışanlarının hangi teorik yaklaşımla eğitim aldığı (örn., psikososyal, bilişsel-davranışçı, psikodinamik, farmakolojik, sosyo-kültürel vb.) vaka formülasyonlarının ve tedavi yöntemlerinin şeklini belirleyecektir.

Psikoterapiye yönlendirilen birçok çocukta agresif duygular ve bunların ifadesi oldukça sık görülebilmektedir (Foulkrod ve Davenport, 2010). Bazı çocuklar terapi odasında olumsuzluklar karşısında çok daha hızlı ağlayıp kızabilir ve vurabilirken, diğerleri aynı olumsuzluklar karşısında kendilerine zarar verebilmekte ve duygularını sergilemekten kaçınabilmektedirler. Çocuklar arası bu farklar yukarı kısımda da tartıştığımız birçok sebepten (örn., mizaç, çevresel etkenler vb.) kaynaklanabilmektedir. Danışanın erken dönemde nasıl bir bakım aldığı, güvenli veya güvensiz bağlanması, ebeveyn tutumu, çevresindekilerin çocuğun kızgın davranışlarını nasıl karşıladıkları ve yönetebildikleri, okul sorunları gibi birçok boyut ruh sağlığı alanında çalışan uzmanların müdahale etmelerini gerektirecek alanlar olabilmektedir. Özellikle çocuğa yönelik ihmal ve istismar gibi durumları uzmanların resmi mercilere (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, polis ve savcılıklara) kesinlikle bildirme yükümlülükleri bulunmaktadır.

Agresif ve şiddet içerikli davranış sorunları gösteren çocuklarla birçok terapi modeli uygulanmaktadır. Aile terapisi (Henggeler ve ark., 1992; Jimenez ve ark., 2019), bilişsel davranışçı terapiler (Boxer ve Frick, 2008; Cohen ve Mannarino, 2015; Lochman, 1992; Yalçın ve ark., 2023), psikodinamik terapi (Emde ve Robinson, 2000; Fonagy ve Target, 2003; Gatta ve ark., 2019; Halfon ve Bulut, 2017; Muratori ve ark., 2003), travma odaklı terapiler (Cohen ve Mannarino, 2015; Cohen ve ark., 2012; Saxe ve ark., 2009), sanat terapileri, Bilinçli Farkındalık (*Mindfulness*) terapisi (Boxmeyer, 2021; Kabat-Zinn, 2003; Siegel, 2007), zihinselleştirme (Fonagy ve ark., 2004; Rossouw ve Fonagy, 2012), ebeveynlerle ve öğretmenlerle yapılan psikoeğitim ve destek çalışmaları (Webster-Stratton ve Hammond, 1997; Whitefield ve Midgley, 2015), oyun terapileri (Foulkrod ve Davenport, 2010; Landreth, 2012; Mills ve Allan, 1992; Schaefer ve Drewes, 2013, 2015), terapötik video oyunları (Ducharme ve ark., 2012, 2021), bibliyoterapi (Shechtman, 1999) veya bunların bir arada uygulanabildiği birçok terapi programı kullanılabilir.

Agresif ve şiddet içerikli davranış sorunları yaşayan çocuklarla terapi süreci kolay olmamaktadır. Bu sorunlarla gelen çocuklar terapi odasında karşılarına engeller çıkınca veya terapistin anlam veremediği durumlarda bağırma, vurma, atma, küfretme, tükürme, kendine zarar verme gibi terapisti zorlayan birçok davranış sergileyebilmektedir. Bu nedenle terapistlerin olumsuz duygu ve davranışları nasıl yönetecekleri, danışanı nasıl sakinleştire-

rebilecekleri gibi birçok tekniği eğitimlerinde öğrenmeleri yararlı olacaktır. Öncelikle terapistlerin çocuklarda görülebilen agresif duygu ve davranışların gelişimsel basamaklarına, yaşa ve duruma uygun nedenlerle olup olmadığını tespit edebilmeleri gerekecektir. Riskli ailelerde büyüyen çocukların çok sık yaşadığı suçluluk, utanç gibi taşımakta zorluk çektikleri duygular terapi odasında öfke olarak kendisini gösterebilmektedir (Fonagy, 2004; Spielberger ve ark., 1988). Bu nedenle agresif duyguların danışan için ne anlam ifade ettiğini bulabilmek de süreçte önemli olacaktır (Fonagy, 2004; Norton ve Norton, 2002; Putzu-Williams, 2015). Özellikle bilinçdışı çatışmalar ve aktarımları tanımak ve anlamlandırmak terapistlere yardımcı olacaktır. Terapistin terapi odasında hissedeceği duygular karşı aktarım, yansıtılmalı özdeşim diye adlandırılan süreçlerle aktive olacak ve terapistin kendi geçmişinde yaşadığı olaylar da tekrar terapistin kendi zihninde hızlıca canlanabilecektir. Örneğin sınır koyulmayı gerektiren tüm davranışlar terapistin geçmişinde yer alan kendi ebeveynlik modellerinin de aktive olmasına sebep olacaktır. Zor durumlarda, özellikle kendi terapilerinden geçmemiş terapistler duygularını yönetmede oldukça güçlük çekebilmektedir. Bu nedenle terapistlerin kendi terapi süreçlerinden mutlaka geçmiş olmaları ve zorlandıkları vakalar için süpervizyon almaları gerekmektedir (Gray ve Pithers, 1993; Schaefer ve Drewes, 2013, 2015).

Çocukların yaşadıkları travmaların sayısı arttıkça, sözel becerileri ve kelimeleri kullanma oranları da düşebilmektedir. Terapistlerin çocukların yaşadıkları travmaların etkisiyle seans odasında “kaç”, “don”, “savaş” gibi tepkilerinin artabileceğini, travmatik anılarının yeniden tetiklenebileceğini, regresyon ve sınırları zorlayan davranışlar sergileyebileceğini bilmeleri gerekmektedir. Danışanın mizacı, aile dinamikleri ve başına gelen hayat olayları zorlaştıkça terapi sürecinde terapistin zorlanması da artacaktır. Özellikle erken dönemdeki travmatik deneyimlerin beyni çok olumsuz etkilediği ve kişinin çevredeki tehlikelere karşı çok daha hassaslaştığı bilinmektedir (örn., Siegel, 2012). Agresif çocuklarla yapılan araştırmalar da bu çocukların özellikle net olmayan belirsiz sözel uyarınlara düşmanca algıladıklarını ve sosyal ipuçlarını kaçırdıklarını belirtmektedir (Mpofu ve Crystal, 2001). Bu nedenle terapi odasında çocukların öncelikle kendilerini güvenli bir ortamda hissetmeleri amaçlanmalıdır (Bentovim, 2009; Blaustein ve Kinniburgh, 2010; Bloom, 2013; Cavanaugh, 2016). Bu ortamı sağlayabilmek için de terapistlerin travma üzerine iyi eğitimler almış olmaları ve odada daha çok

otonom sinir sistemi aktive olmuş bir danışanla nasıl çalışabileceklerine dair bilgileri olması gerekmektedir.

Terapi sürecinde terapistler danışanın zihninden geçeni ifade etmesine ve fark etmesine destek olacaklardır (Fonagy, 2004). Terapideki tedavi edici en önemli güç, danışandan gelen olumsuz duyguları kapsayan, düzenleyen bir terapistle kurulan güvenli ilişki olacaktır. Terapist ve danışan arasında ortak bir dünya yaratılmasında ayna nöronları önemli bir rol oynamaktadır (Gaskill ve Perry, 2014). Terapistin sadece kelimeleri kullanmaları odadaki olumsuz duygu ve düşünceleri düzenlemesi için yeterli olamayacaktır; terapistin kullandığı vücut dili, ses tonu ve yüz ifadesiyle de danışanı anladığını yansıtmaması gerekecektir (Patton ve Benedict, 2016; Schore, 2016).

Terapi sürecinde çocuklar sınırları da test edeceklerdir (Norton ve Norton, 2002). Olumsuz davranış ve ifadeler karşısında terapistin sakin kalabilmesi önemli olacaktır. Bu nedenle danışanlarla tanışırken öncelikle terapi sürecinin çerçevesini oluşturmak gerekir. Terapi sürecindeki çerçeve ve sınırlar terapistlerin aldıkları eğitime ve kullandıkları tekniklere göre de değişebilecektir. Ayrıca terapi sürecinin çerçevesi terapi odasındaki karşılıklı ilişki ilerledikçe de şekillenecektir.

Sonuç olarak toplumlarda şiddeti önlemek için çocukların yetiştiği aile ortamı, mahalle, takip ettikleri sosyal medya, bilgisayar oyunları ve içinde bulundukları kültür gibi birçok risk etkenine dikkat etmek gerekmektedir (Boer ve ark., 2020; Bond, 2004; Bozzola ve ark., 2022; Chen, 2012; Twigg ve ark., 2020). Şiddet içerikli davranışlar gösteren çocuklarla çalışacak ruh sağlığı uzmanlarının risk etkenlerini değerlendirmeyi, agresif davranışları ve kriz anlarını yönetmeyi iyi öğrenmeleri gerekmektedir. Özellikle travmaya maruz kalmış bireylerle çalışan uzmanların kendilerinin de ikincil travmalara maruz kaldığı bilinmektedir (Walker, 2004; Zara ve İçöz, 2015). Bu nedenle bu alanda çalışanlara sürekli eğitimler ve süpervizyonlar vermek, bunun yanı sıra iş şartlarının iyileştirilmesi gerekli olacaktır. Ayrıca riskli çocuk ve aileleri erken tanımda ve müdahalede ruh sağlığı uzmanları ile okullar, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve devletin tüm yetkili kurumları iş birliği içinde çalışmalıdır. Çocuklar ve ailelerine verilecek desteklerin kapsamlı bir şekilde çok boyutta (örn., ekonomik, sosyal, psikolojik vb.) planlanması, gerekirse yıllarca sürecek takiplerin yapılandırılması gereklidir (Lochman ve Matthys, 2017; Loeber ve Farrington, 2000). Tüm bu destek çalışmalarının ailelerin kültürüne uygun olarak tasarlanmasına da dikkat edilmesi yararlı

olacaktır. Bu tür kapsamlı ve uzun süreli müdahaleler sonucunda toplumlarda nesiller arası sürecek olan şiddet davranışlarının azaltılması mümkün olabilecektir. Sonuç olarak şiddet toplumsal maliyet getiren bir sorundur ve şiddetin önlenmesine yönelik sosyo-ekolojik modeller uygulanmalı ve eğitim, hukuk, ruh sağlığı gibi birçok alanda araştırmalar yapılmalı ve güncel politikalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arancibia, M., Lutz, M., Ardiles, Á. ve Fuentes, C. (2023). Neurobiology of disorganized attachment: A review of primary studies on human beings. *Neuroscience Insights*, 18, 26331055221145681. <https://doi.org/10.1177/26331055221145681>
- Achenbach, T. M. ve Ruffle, T. M. (2000). The child behavior checklist and related forms for assessing behavioral/emotional problems and competencies. *Pediatrics in Review*, 21(8), 265-271. <https://doi.org/10.1542/pir.21-8-265>
- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the child behavior checklist/4-18 and 1991 profile*. University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Ainsworth, M. D., Blehar, M.C., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A Psychological study of the strange situation*. Erlbaum.
- Anda, R. F., Butchart, A., Felitti, V. J. ve Brown, D. W. (2010). Building a framework for global surveillance of the public health implications of adverse childhood experiences. *American Journal of Preventive Medicine*, 39(1), 93-98. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2010.03.015>
- Archer, J. ve Côté, S. (2005). *Sex differences in aggressive behavior: A developmental and evolutionary perspective*. The Guilford Press.
- Beech, A., Fisher, D. ve Ward T. (2005). Sexual murderers' implicit theories. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(11), 1366-1389. <https://doi.org/10.1177/0886260505278712>
- Bentovim, A. (2009). *Safeguarding children living with trauma and family violence: Evidence-based assessment, analysis and planning interventions*. Jessica Kingsley Publishers.
- Blaustein, M. ve Kinniburgh, K. (2010). *Treating traumatic stress in children and adolescents: How to foster resilience through attachment, self-regulation, and competency*. Guilford Press.
- Bloom, S. L. (2013). *Creating sanctuary: Toward the evolution of sane societies*. Routledge.
- Boer M., Van den Eijnden, R. J. J. M., Boniel-Nissim, M., Wong, S. L, Inchley, J. C., Badura, P., Craig, W. M....Stevens, G. W. J. M. (2020). Adolescents' intense and problematic social media use and their well-being in 29 countries. *Journal of Adolescent Health*, 66(6S), 89-99. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.02.014>
- Bond, M. H. (2004). Culture and aggression-from context to coercion. *Personality and Social Psychology Review*, 8(1), 62-78. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0801_3
- Boutwell, B. B., Beaver, K. M., Barnes, J. C. ve Vaske, J. (2012). The developmental origins of externalizing behavioral problems: Parental disengagement and the role of gene-environment interplay. *Psychiatry Research*, 197(3), 337-344. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2011.12.032>

- Bowlby, J. (1944). Forty-four juvenile thieves: Their characters and home life. *International Journal of Psychoanalysis*, 25, 19-52. <https://doi.org/10.4324/9780203779958-9>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Volume 1: Attachment*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. I. Etiology and psychopathology in the light of attachment theory. *The British Journal of Psychiatry*, 130, 201-210. <https://doi.org/10.1192/bjp.130.3.201>
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development* Basic Books.
- Boxer, P. ve Frick, P. J. (2008). Treating conduct problems, aggression, and antisocial behavior in children and adolescents: An integrated view. R. G. Steele, T. D. Elkin ve M. C. Roberts (Ed.), *Handbook of evidence-based therapies for children and adolescents: Bridging science and practice* içinde (s. 241-259). Springer.
- Boxmeyer, C. L., Miller, S., Romero, D. E., Powell, N. P., Jones, S., Qu, L., Tueller, S. ve Lochman J. E. (2021). Mindful coping power: Comparative effects on children's reactive aggression and self-regulation. *Brain Sciences*, 11(9), 1119. <https://doi.org/10.3390/brainsci11091119>
- Bozzola, E., Spina, G., Agotianiani, R., Barni, S., Russo, R., Scarpato, E....Staiano, A. (2022). The use of social media in children and adolescents: Scoping review on the potential risks. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 9960. <https://doi.org/10.3390/ijerph19169960>
- Bronfenbrenner, U. (1974). Developmental research, public policy, and the ecology of childhood. *Child Development*, 45(1), 1-5. <https://doi.org/10.2307/1127743>
- Bronfenbrenner, U. ve Ceci, S. J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review*, 101(4), 568-586. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.101.4.568>
- Burks, V. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Pettit, G. S. ve Bates, J. E. (2001). Knowledge structures, social information processing, and children's aggressive behavior. *Social Development*, 8(2), 220-236. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00092>
- Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., Poe, M. D. ve NICHD Early child care research network. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 791-800. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01636.x>
- Cavanaugh, B. (2016). Trauma-informed classrooms and schools. *Beyond Behavior*, 25(2), 41-46. <https://doi.org/10.1177/107429561602500206>
- Chapman, D. P., Whitfield, C. L., Felitti, V. J., Dube, S. R., Edwards, V. J. ve Anda, R. F. (2004). Adverse childhood experiences and the risk of depressive disorders in adulthood. *Journal of Affective Disorders*, 82(2), 217-225. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2003.12.013>
- Chen, X. (2012). Culture, peer interaction, and socioemotional development. *Child Development Perspectives*, 6(1), 27-34. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00187.x>
- Cicchetti, D. ve Aber, J. L. (1998). Contextualism and developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 10(2), 137-141. <https://doi.org/10.1017/s0954579498001540>
- Cohen, J. A. ve Mannarino, A. P. (2015). Trauma-focused cognitive behavior therapy for traumatized children and families. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 24(3), 557-570. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2015.02.005>

- Cicchetti, D. ve Barnett, D. (1991). Attachment organization in maltreated preschoolers. *Development and Psychopathology*, 3(4), 397-411. <https://doi.org/10.1017/S0954579400005009>
- Cohen, J. A., Mannarino, A. P. ve Deblinger, E. (Ed.). (2012). *Trauma-focused CBT for children and adolescents: Treatment applications*. Guilford Press.
- Copeland, W. E., Keeler, G., Angold, A. ve Costello, E. J. (2007). Traumatic events and posttraumatic stress in childhood. *Archives of General Psychiatry*, 64(5), 577-584. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.64.5.577>
- Cortes Hidalgo, A. P., Muetzel, R., Luijk M. P. C. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., El Barroun, H., Vernooij, M.W....White, T. (2019). Observed infant-parent attachment and brain morphology in middle childhood-A population-based study. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 40, 100724. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2019.100724>
- Critchfield, K. L., Levy, K. N., Clarkin, J. F. ve Kernberg, O. F. (2007). The relational context of aggression in borderline personality disorder: Using adult attachment style to predict forms of hostility. *Journal of Clinical Psychology*, 64(1), 67-82. <https://doi.org/10.1002/jclp.20434>
- D'Andrea, W., Ford, J., Stolbach, B., Spinazzola, J. ve Van der Kolk, B. A. (2012). Understanding interpersonal trauma in children: Why we need a developmentally appropriate trauma diagnosis. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(2), 187-200. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01154.x>
- Davis, P. T. ve Sturge-Apple, M. L. (2014). Family context in the development of psychopathology. M. Lewis ve K. D. Rudolph (Ed.), *Handbook of developmental psychopathology* içinde (s. 143-161). Springer.
- Deater-Deckard, K. (2001). Annotation: Recent research examining the role of peer relationships in the development of psychopathology. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(5), 565-579. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00753>
- De Bellis, M. D. ve Zisk, A. (2014). The biological effects of childhood trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 23(2), 185-222. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2014.01.002>
- Dishion, T. J. (2014). A developmental model of aggression and violence: Microsocial and macrosocial dynamics within an ecological framework. M. Lewis ve K. D. Rudolph (Ed.), *Handbook of developmental psychopathology* içinde (s. 449-465). Springer.
- Dishion, T. J. ve Patterson, G. R. (2006). The development and ecology of antisocial behavior. D. Cicchetti ve D. Cohen (Ed.), *Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation* içinde (s. 503-541). Wiley & Sons.
- Dodge, K. A. ve Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39(2), 349-371. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.349>
- Dube, S. R., Anda, R. F., Felitti, V. J., Chapman, D. P., Williamson, D. F. ve Giles, W. H. (2001). Childhood abuse, household dysfunction, and the risk of attempted suicide throughout the life span: Findings from the adverse childhood experiences study. *Jama*, 286(24), 3089-3096. <https://doi.org/10.1001/jama.286.24.3089>
- Ducharme, P., Kahn, J., Vaudreuil, C., Gusman, M., Waber, D., Ross, A. ve Gonzalez-Heydrich, J. (2021). A "proof of concept" randomized controlled trial of a video game requiring emotional regulation to augment anger control training. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.591906>

- Ducharme, P., Wharff, E., Hutchinson, E., Kahn, J., Logan, G. ve Gonzalez-Heydrich, J. (2012). Videogame assisted emotional regulation training: An ACT with RAGE-Control case illustration. *Clinical Social Work Journal*, 40, 75-84. <https://doi.org/10.1007/s10615-011-0363-0>
- Emde, R. N. ve Robinson, J. (2000). Guiding principles for a theory of early intervention: A developmental-psychoanalytic perspective. J. P. Shonkoff ve S. J. Meisels (Ed.), *Handbook of early childhood intervention* içinde (s. 160-178). Cambridge University Press.
- Luijk, M. P., Roisman, G. I., Haltigan, J. D., Tiemeier, H., Booth-Laforce, C., van Ijzendoorn, M. H. Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). Dopaminergic, serotonergic, and oxytonergic candidate genes associated with infant attachment security and disorganization? In search of main and interaction effects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(12), 1295-1307. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02440.x>
- Erickson, M., Sroufe, L. A. ve Egeland, B. (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in preschool in a high-risk sample. I. Bretherton ve E. Waters (Ed.), *Monographs of the society for research in child development* içinde (s. 147-166).
- Evans, S. C., Díaz, K. I., Callahan, K. P., Wolock, E. R. ve Fite, P. J. (2021). Parallel trajectories of proactive and reactive aggression in middle childhood and their outcomes in early adolescence. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 49(2), 211-226. <https://doi.org/10.1007/s10802-020-00709-5>
- Fagot, B. I. ve Kavanagh, K. (1990). The prediction of antisocial behavior from avoidant attachment classifications. *Child Development*, 61(3), 864-873. <https://doi.org/10.2307/1130970>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D. ve Williamson, D. F. (1998). Adverse childhood experiences and health outcomes in adults: The ACE study. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 90(3), 31. [https://doi.org/10.1016/s0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/s0749-3797(98)00017-8)
- Frick, P. J. (2006). Developmental pathways to conduct disorder. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 15(2), 311-331. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2005.11.003>
- Frick, P. J. ve Kimonis, E. (2008). Externalizing disorders. J. Maddux ve B. Winstead (Ed.), *Psychopathology: Contemporary issues, theory and research* içinde (s. 349-374). Erlbaum.
- Fonagy, P., Gergely, G. ve Jurist, E. L. (2004). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. Karnac Books.
- Fonagy, P. ve Target, M. (2003). *Psychoanalytic theories: Perspectives from developmental psychopathology*. Whurr Publishers.
- Ford, J. D. (2004). Traumatic victimization in childhood and persistent problems with oppositional defiance. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 6(1), 25-58. https://doi.org/10.1300/J146v06n01_03
- Foulkrod, K. ve Davenport, B. R. (2010). An examination of empirically informed practice within case reports of play therapy with aggressive and oppositional children. *International Journal of Play Therapy*, 19(3), 144-158. <https://doi.org/10.1037/a0020095>
- Frick, P. J. ve Kimonis, E. (2008). Externalizing disorders. J. Maddux ve B. Winstead (Ed.), *Psychopathology: Contemporary issues, theory and research* içinde (s. 349-374). Erlbaum.
- Fujisawa, K. K., Yamagata, S., Ozaki, K. ve Ando, J. (2012). Hyperactivity/inattention problems moderate environmental but not genetic mediation between negative parenting and conduct problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 189-200. <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9559-6>

- Gagne, J. R., Saudino, K. J. ve Asherson, P. (2011). The genetic etiology of inhibitory control and behavior problems at 24 months of age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(11), 1155-1163. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02420.x>
- Gatta, M., Miscioscia, M., Svanellini, L., Spoto, A., Difronzo, M., De Sauma, M. ve Ferruzza, E. (2019). Effectiveness of brief psychodynamic therapy with children and adolescents: An outcome study. *Frontiers in Pediatrics*, 7, 501. <https://doi.org/10.3389/fped.2019.00501>
- Gaskill, R. L. ve Perry, B. (2014). The neurobiological power of play: Using the neurosequential model of therapeutics to guide play in the healing process. C. A. Malchiodi ve D. A. Crenshaw (Ed.), *Creative arts and play therapy for attachment problems* içinde (s. 178-194). Guilford Publications.
- Girard, L. C., Tremblay, R. E., Nagin, D. ve Côté, S. M. (2019). Development of aggression subtypes from childhood to adolescence: A group-based multi-trajectory modelling perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47(5), 825-838. <https://doi.org/10.1007/s10802-018-0488-5>
- Gray, A. S. ve Pithers, W. D. (1993). Relapse prevention with sexually aggressive adolescents and children: Expanding treatment and supervision. H. E. Barbaree, W. L. Marshall ve S. M. Hudson (Ed.), *The juvenile sex offender* içinde (s. 289-319). Guilford Press.
- Greenberg, M. T., Speltz, M. ve DeKlyen, M. (1993). The role of attachment in the early development of disruptive behavior problems. *Development and Psychopathology*, 5(1-2), 191-214. <https://doi.org/10.1017/S095457940000434X>
- Halfon, S. ve Bulut, P. (2019). Mentalization and the growth of symbolic play and affect regulation in psychodynamic therapy for children with behavioral problems. *Psychotherapy Research*, 29(5), 666-678. <https://doi.org/10.1080/10503307.2017.1393577>
- Halperin, J. M., McKay, K. E. ve Newcorn, J. H. (2002). Development, reliability and validity of the children's aggression scale-parent version. *Journal of Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41(3), 245-252. <https://doi.org/10.1097/00004583-200203000-00003>
- Henggeler, S. W., Melton, G. B. ve Smith, L. A. (1992). Family preservation using multisystemic therapy: An effective alternative to incarcerating serious juvenile offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(6), 953-961. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.60.6.953>
- Hornsveld, R. H. ve Kruyk, C. D. (2005). Forensic psychiatric outpatients with sexual offences: Personality characteristics, aggression and social competence. *Psychology, Crime and Law*, 11(4), 479-488. <https://doi.org/10.1080/10683160500256644>
- Javanbakht, A. ve Poe, G. R. (2016). Behavioral neuroscience of circuits involved in arousal regulation. I. Liberzon ve K. J. Ressler (Ed.), *Neurobiology of PTSD: From brain to mind* içinde (s. 130-147). Oxford University Press.
- Jensen, F. E. (2015). *The teenage brain*. Harper Thorsons.
- Jespersen, A. F., Lalumière, M. L. ve Seto, M. C. (2009). Sexual abuse history among adult sex offenders and non-sex offenders: A meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 33(3), 179-192. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.07.004>
- Jester, J. M., Nigg, J. T., Buu, A., Puttler, L. I., Glass, J. M., Heitzeg, M. M., Fitzgerald, H. E., ve Zucker, R. A. (2008). Trajectories of childhood aggression and inattention/hyperactivity: Differential effects on substance abuse in adolescence. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 47(10), 1158-1165. <https://doi.org/10.1097/CHI.0b013e3181825a4e>

- Jewkes, R., Dunkle, K., Koss, M. P., Levin, J. B., Nduna, M., Jama, N. ve Sikweyiya, Y. (2006). Rape perpetration by young, rural South African men: Prevalence, patterns and risk factors. *Social Science ve Medicine*, 63(11), 2949-2961. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.07.027>
- Jewkes, R., Sikweyiya, Y., Morrell, R. ve Dunkle, K. (2011). Gender inequitable masculinity and sexual entitlement in rape perpetration South Africa: Findings of a cross-sectional study. *PloS One*, 6(12), e29590. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0029590>
- Jimenez, L., Hidalgo, V., Baena, S., Leon, A. ve Lorence, B. (2019). Effectiveness of structural-strategic family therapy in the treatment of adolescent with mental health problems and their families. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(7), 1-14. <https://doi.org/10.3390/ijerph16071255>
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>
- Kauffman, J. ve Landrum, T. (2013). *Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth* (Uluslararası Baskı). Pearson/Merrill.
- Kovachy, B., O'Hara, R., Hawkins, N., Gershon, A., Primeau, M. M., Madej, J. ve Carrion, V. (2013). Sleep disturbance in pediatric PTSD: Current findings and future directions. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 9(5), 501-510. <https://doi.org/10.5664/jcsm.2678>
- Landreth, G. L. (2012). *Play therapy: The art of the relationship*. Routledge.
- Långström, N., Babchishin, K. M., Fazel, S., Lichtenstein, P. ve Frisell, T. (2015). Sexual offending runs in families: A 37-year nationwide study. *International Journal of Epidemiology*, 44(2), 713-720. <https://doi.org/10.1093/ije/dyv029>
- Lewis, M. D., Granic, I. ve Lamm, C. (2006). Behavioral differences in aggressive children linked with neural mechanisms of emotion regulation. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 164-177. <https://doi.org/10.1196/annals.1376.017>
- Levinson, A. ve Fonagy, P. (2004). Offending and attachment: The relationship between interpersonal awareness and offending in a prison population with psychiatric disorder. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 12(2), 225-251.
- Lighthart, L., Bartels, M., Hoekstra, R. A., Hudziak, J. J. ve Boomsma, D. I. (2005). Genetic contributions to subtypes of aggression. *Twin Research and Human Genetics*, 8(5), 483-491. <https://doi.org/10.1375/twin.8.5.483>
- Lochman, J. E. (1992). Cognitive-behavioral intervention with aggressive boys: Three-year follow-up and preventive effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(3), 426-432. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.60.3.426>
- Lochman, J. E. ve Matthys, W. (2017). *The Wiley handbook of disruptive and impulse-control disorders*. John Wiley & Sons.
- Loeber, R. ve Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737-762. <https://doi.org/10.1017/S0954579400004107>
- Lyons-Ruth, K. (1996). Attachment relationships among children with aggressive behavior problems: The role of disorganized early attachment patterns. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(1), 64-73. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.1.64>
- Lyons-Ruth, K. ve Jacobvitz D. (1999). Attachment disorganization: Unresolved loss, relational violence, and lapses in behavioral and attentional strategies. J. Cassidy ve P. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (s. 520-554). Guilford Press.

- Lyons-Ruth, K., Pechtel, P., Yoon S. A., Anderson, C. M. ve Teicher, M. H. (2016). Disorganized attachment in infancy predicts greater amygdala volume in adulthood. *Behavioral Brain Research*, 308, 83-93. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2016.03.050>
- Main, M. ve Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. T. B. Brazelton ve M. W. Yogman (Ed.), *Affective development in infancy* içinde (s. 95-124). Ablex Publishing.
- Mash, E. ve Wolfe, D. (2013). *Abnormal child psychology* (Uluslararası Baskı). Wadsworth.
- Meins, E., Fernyhough, C., Fradley, E. ve Tuckey, M. (2001). Rethinking maternal sensitivity: Mothers' comments on infants' mental processes predict security of attachment at 12 months. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(5), 637-648.
- Merikangas, K. R., Nakamura, E. F. ve Kessler, R. C. (2009). Epidemiology of mental disorders in children and adolescents. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 11(1), 7-20. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2009.11.1/krmerikangas>
- Mikulincer, M., ve Shaver, P. R. (2003). The attachment behavioral system in adulthood: Activation, psychodynamics, and interpersonal processes. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Cilt 35) içinde (s. 56-152). Academic Press.
- Mikulincer, M. ve Shaver, P. R. (2008). Adult attachment and affect regulation. J. Cassidy ve P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. Baskı) içinde (s. 503-531). Guilford Press.
- Mills, B. ve Allan, J. (1992). Play therapy with the maltreated child: Impact upon aggressive and withdrawn patterns of interaction. *International Journal of Play Therapy*, 1(1), 1-20. <https://doi.org/10.1037/h0090231>
- Moustakas, C. (1997). *Relationship play therapy*. Jason Aronson.
- Moutsiana, C., Fearon, P., Murray, L., Cooper, P., Goodyer, I., Johnstone, T. ve Halligan, S. (2014). Making an effort to feel positive: Insecure attachment in infancy predicts the neural underpinnings of emotion regulation in adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(9), 999-1008. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12198>
- Mpofu, E. ve Crystal, R. (2001). Conduct disorder in children: Challenges, and prospective cognitive behavioural treatments. *Counselling Psychology Quarterly*, 14(1), 21-32. <https://doi.org/10.1080/09515070110053355>
- Muratori, F., Picchi, L., Bruni, G., Patarnello, M. ve Romagnoli, G. (2003). A two-year follow-up of psychodynamic psychotherapy for internalizing disorders in children. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 42(3), 331-339. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00014>
- Norton, C. C. ve Norton, B. E. (2002). *Reaching children through play therapy: An experiential approach*. White Apple Press.
- Patton, S. C. ve Benedict, H. E. (2016). Play therapy with children with attachment disorders. K. J. O'Connor, C. E. Schaefer ve L. D. Braverman (Ed.), *Handbook of play therapy* içinde (s. 381-396). John Wiley & Sons.
- Perry, B. D. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children: The neurosequential model of therapeutics. N. B. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare* içinde (s. 27-52). Guilford Press.
- Peterson, J. B. ve Flanders, J. L. (2005). Play and the regulation of aggression. R. E. Tremblay, W. H. Hartup ve J. Archer (Ed.), *Developmental origins of aggression* içinde (s. 133-157). Guilford Press.

- Pine, D. S. ve Cohen, J. A. (2002). Trauma in children and adolescents: Risk and treatment of psychiatric sequelae. *Biological Psychiatry*, 51(7), 519-531. [https://doi.org/10.1016/s0006-3223\(01\)01352-x](https://doi.org/10.1016/s0006-3223(01)01352-x)
- Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 42(3), 269-278. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00006>
- Putzu-Williams, S. (2015). Understanding anger. L. French ve R. Klein (Ed.), *Therapeutic practice in schools* içinde (s. 71-80). Routledge.
- Pynoos, R. S., Steinberg, A. M. ve Wraith, R. (1995). A developmental model of childhood traumatic stress. D. Cicchetti ve D. Cohen (Ed.), *Manual of developmental psychopathology* içinde (s. 72-95). John Wiley & Sons.
- Pynoos, R. S., Steinberg, A. M. ve Piacentini, J. C. (1999). A developmental psychopathology model of childhood traumatic stress and intersection with anxiety disorders. *Biological Psychiatry*, 46(11), 1542-1554. [https://doi.org/10.1016/s0006-3223\(99\)00262-0](https://doi.org/10.1016/s0006-3223(99)00262-0)
- Reavis, J. A., Looman, J., Franco, K. A. ve Rojas, B. (2013). Adverse childhood experiences and adult criminality: How long must we live before we possess our own lives? *The Permanente Journal*, 17(2), 44-48. <https://doi.org/10.7812/TPP/12-072>
- Renouf, A., Brendgen, M., Séguin, J. R., Vitaro, F., Boivin, M., Dionne, G., Tremblay, R. E. ve Pérouse, D. (2010). Interactive links between theory of mind, peer victimization, and reactive and proactive aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(8), 1109-1123. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9432-z>
- Rhee, S. H. ve Waldman, I. D. (2002). Genetic and environmental influences on antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Psychological Bulletin*, 128(3), 490-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.3.490>
- Rossouw, T. I. ve Fonagy, P. (2012). Mentalization-based treatment for self-harm in adolescents: A randomized controlled trial. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 51(12), 1304-1313. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2012.09.018>
- Rutter, M., Giller, H. ve Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. Cambridge University Press.
- Sameroff, A. (2009). *The transactional model of development: How children and contexts shape each other*. American Psychological Association.
- Sameroff, A. J. ve Chandler, M. J. (1975). Reproductive risk and the continuum of caretaking casualty. *Review of Child Development Research*, 4(1), 187-244.
- Satapathy, S., Choudhary, V., Behera, C., Swain, R., Sharma, R. ve Sagar, R. (2022). Adverse childhood experiences, aggression, empathy, and psychopathology in adult males accused of rape. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 44(5), 466-473. <https://doi.org/10.1177/02537176221106278>
- Saxe, G. N., Ellis, B. H. ve Kaplow, J. (2009). *Collaborative treatment of traumatized children and teens: The trauma systems therapy approach*. Guilford Press.
- Schaefer, C. E. ve Drewes, A. A. (2013). *The therapeutic powers of play: 20 core agents of change*. John Wiley & Sons.
- Schaefer, C. E. ve Drewes, A. A. (2015). Prescriptive play therapy. K. J. O'Connor, C. E. Schaefer ve L. D. Braverman (Ed.), *Handbook of play therapy* içinde (s. 227-240). John Wiley & Sons.
- Schore, J. R. ve Schore, A. N. (2008). Modern attachment theory: The central role of affect regulation in development and treatment. *Clinical Social Work Journal*, 36(1), 9-20. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0111-7>

- Schore, A. N. (2016). *Affect regulation and the origin of the self: The neurobiology of emotional development*. Routledge.
- Serbin, L. A. ve Karp, J. (2004). The intergenerational transfer of psychosocial risk: Mediators of vulnerability and resilience. *Annual Review of Psychology*, 55, 333-363. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145228>
- Seto, M. C. ve Lalumière, M. L. (2010). What is so special about male adolescent sexual offending? A review and test of explanations through meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(4), 526-575. <https://doi.org/10.1037/a0019700>
- Sharp, C. (2008). Theory of mind and conduct problems in children: Deficits in reading the “emotions of the eyes”. *Cognition and Emotion*, 22(6), 1149-1158. <https://doi.org/10.1080/02699930701667586>
- Shechtman, Z. (1999). Bibliotherapy: An indirect approach to treatment of childhood aggression. *Child Psychiatry and Human Development*, 30, 39-53. <https://doi.org/10.1023/A:1018633903818>
- Siegel, D. J. (2007). Mindfulness training and neural integration: Differentiation of distinct streams of awareness and the cultivation of well-being. *Social, Cognitive and Affective Neuroscience*, 2(4), 259-263. <https://doi.org/10.1093/scan/nsm034>
- Siegel, D. J. (2012). *Pocket guide to interpersonal neurobiology: An integrative handbook of the mind*. WW Norton & Company.
- Siegel, D. J. (2015). *Brainstorm: The power and purpose of the teenage brain*. Penguin.
- Siegel, D. J. ve Bryson, P. H. D. T. P. (2012). *The whole-brain child*. Random House.
- Simons, K. J., Paternite, C. E. ve Shore, C. (2001). Quality of parent/adolescent attachment and aggression in young adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 21(2), 182-203. <https://doi.org/10.1177/0272431601021002003>
- Spielberger C. D., Krasner S. S. ve Solomon E. P. (1988). The experience, expression, and control of anger. M. P. Janisse (Ed.), *Individual differences, stress, and health psychology: Contributions to psychology and medicine* içinde (s. 89-108). Springer.
- Stinson, J. D., Quinn, M. A., Menditto, A. A. ve LeMay, C. C. (2021). Adverse childhood experiences and the onset of aggression and criminality in a forensic inpatient sample. *International Journal of Forensic Mental Health*, 20(2), 1-12. <https://doi.org/10.1080/14999013.2021.1895375>
- Sutton, J., Reeves, M. ve Keogh, E. (2000). Disruptive behaviour, avoidance of responsibility and theory of mind. *British Journal of Developmental Psychology*, 18(1), 1-11. <https://doi.org/10.1348/026151000165517>
- Teicher, M. H. ve Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241-266. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12507>
- Thornberry, T. P., Freeman-Gallant, A., Lizotte, A. J., Krohn, M. D. ve Smith, C. A. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 171-184. <https://doi.org/10.1023/A:1022574208366>
- Tremblay, R. E. (2003). Why socialization fails: The case of chronic physical aggression. B. B. Lahey, T. E. Moffitt ve A. Caspi (Ed.), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* içinde (s. 182-224). The Guilford Press.
- Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behaviour problems: The ‘original sin’ hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(4), 341-367. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02211.x>

- Twigg L., Duncan C. ve Weich S. (2020). Is social media use associated with children's well-being? Results from the UK household longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 80, 73-83. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.02.002>
- Veroude, K., Zhang-James, Y., Fernández-Castillo, N., Bakker, M. J., Cormand, B. ve Faraone, S. V. (2016). Genetics of aggressive behavior: An overview. *American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics*, 171(1), 3-43. <https://doi.org/10.1002/ajmg.b.32364>
- Walker, M. (2004). Supervising practitioners working with survivors of childhood abuse: Counter-transference, secondary traumatization, and terror. *Psychodynamic Practice: Individuals, Groups and Organizations*, 10(2), 173-193. <https://doi.org/10.1080/14753630410001686753>
- Walters, G. D. (2005). Proactive and reactive aggression: A lifestyle view. J. P. Morgan (Ed.), *Psychology of aggression* içinde (s. 29-439). NovaScience Publishers.
- Webster-Stratton, C. ve Hammond, M. (1997). Treating children with early-onset conduct problems: A comparison of child and parent training interventions. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65(1), 93-109. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.65.1.93>
- Whitefield, C. ve Midgley, N. (2015). 'And when you were a child?': How therapists working with parents alongside individual child psychotherapy bring the past into their work. *Journal of Child Psychotherapy*, 41(3), 272-292. <https://doi.org/10.1080/0075417X.2015.1092678>
- Yalçın, M., Arıtürk, S., Görgü Akçay, N. S. ve Tekinsav Sütcü, S. (2023). Cognitive behavioral group therapy for anger management in juvenile delinquents: Effectiveness study in a Turkey child prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Çevrimiçi Ön Yayın. <https://doi.org/10.1177/0306624X231165418>
- Yoon, S., Steigerwald, S., Holmes, M. R. ve Perzynski, A. T. (2016). Children's exposure to violence: The underlying effect of posttraumatic stress symptoms on behavior problems. *Journal of Traumatic Stress*, 29(1), 72-79. <https://doi.org/10.1002/jts.22063>
- Yule, W. (2001). Post-traumatic stress disorder in children and adolescents. *International Review of Psychiatry*, 13(3), 194-200. <https://doi.org/10.1080/09540260120074064>
- Zara, A. ve İçöz, F. J. (2015). Türkiye'de ruh sağlığı alanında travma mağdurlarıyla çalışanlarda ikincil travmatik stres. *Klinik Psikiyatri*, 18, 15-23.

Yakın İlişkide Şiddetle Mücadelede Psikolojik Çalışma: Feminist Yaklaşımlar

BÜŞRA YALÇINÖZ UÇAN*, ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL**

Yakın ilişkide partner şiddetine maruz kalan kadın ve gençlerin deneyimleri üzerine yapılan incelemeler şiddetin ne derece olumsuz psikolojik sonuçları olduğunu göstermiştir (Herman, 2015; Warshaw ve ark., 2009). Alandaki deneyimler ve akademik çalışmalar şiddetin kişilerin ruh sağlığı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinin anlaşılması ve isimlendirilmesinin şiddetle mücadelenin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuş; psikolojik destek ve müdahale çalışmalarının önemine işaret etmiştir (Baird ve ark., 2021). Travma kavramı ve kuramı bu destek ve müdahale çalışmalarının geliştirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır (Tseris, 2019). Bu anlamda travma odaklı yaklaşımlar ilgili psikolojik çalışmaların temelinde yer almaktadır. Ancak bu yaklaşımların medikal, psikiyatrik bir anlayışa doğru kayan yapısı özellikle feminist araştırmacı ve psikologlar tarafından eleştirilmiş, bu anlamda travma odaklı yaklaşımların getirdiği kısıtlılıklar sıklıkla vurgulanmıştır (Brown, 2004; Tseris, 2013, 2019). Bu eleştirilerle birlikte şiddet ve travmaya müdahale çalışmalarında feminist bir yaklaşımla hareket etmenin önemi üzerinde durulmuştur.

(*) Doktora sonrası araştırmacı, Stavanger Üniversitesi – Norveç, ORCID: 0000-0002-8335-6779.

(**) Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1983-6372.

Bu yazıda öncelikle şiddet alanında travma odaklı yaklaşımların kısa bir özeti sunulacak ve bu yaklaşımların yakın ilişkide şiddetin psikolojik etkilerinin anlaşılmasındaki katkıları ve kısıtlılıkları ele alınacaktır. İkinci bölümde feminist klinik çalışmanın temel ilkeleri özetlenecektir. Üçüncü bölümde ise yakın ilişkide şiddet bağlamında yürütülen psikolojik çalışmalarda bu feminist klinik ilkelerin nasıl uygulanabileceğine ve bu ilkelerle çalışmanın önemine dair bir tartışma yürütülecektir.

YAKIN İLİŞKİDE ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE TRAVMA ODAKLI YAKLAŞIMLAR

Travma Odaklı Yaklaşımlar

Psikoloji alanında, yakın ilişkide şiddete maruz kalan kadınların ve gençlerin deneyimlerinin kavramsallaştırılması çoğunlukla travma odaklı bir yaklaşıma dayanarak yapılmaktadır (Tseris, 2013, 2019). Buna göre, travma kuramı şiddetin psikolojik sonuçlarının ortaya konulmasında tanımlayıcı ve açıklayıcı bir çerçeve niteliğindedir. Bu anlamda da travma yaklaşımı şiddetin kadınların ve gençlerin ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin görünür kılınmasını sağlamıştır. Bu görünürlük, yani şiddette maruz kalmanın kişinin benliği ve yaşamı üzerindeki yıkıcı etkilerinin bilinir olması, şiddete karşı etkin toplumsal ve politik mücadele yürütmede merkezi bir rol oynamıştır (Brown, 2004; Warshaw ve ark., 2009).

Bu etkilerin nasıl bir çerçevede kavramsallaştırıldığına baktığımızda hem akademik çalışmalarda hem de klinik uygulamalarda çok sıklıkla kullanılan iki değerlendirme ölçütü karşımıza çıkar: *Travma Sonrası Stres Bozukluğu* ve *Kompleks Travma* (Herman, 2015; Tseris, 2019; Warshaw ve ark., 2009). Bu ölçütler, tanımlanabilir psikolojik belirtiler üzerinden travmanın sonuçlarının değerlendirilmesini sağlayan tanı kategorileri olarak kullanılırlar. Örneğin kişide dehşet ve çaresizlik hissi uyandıran olumsuz anıların tekrar yaşantılanması, tekrarlayan kabuslar, travmayı hatırlatabilecek durumlardan ve duygulardan kaçınmaya çalışma veya bu hatırlatıcılar karşısında kolayca irkilme gibi tepkiler ve belirtiler bu tanı ölçütleri bağlamında değerlendirilir.

Bu klinik belirtilerin ötesinde düşündüğümüzde ise *kompleks travma* kavramı, şiddete maruz kalmanın kişilerin benlik algıları ve dünyayla kurdukları ilişki üzerindeki uzun süreli etkilerinin deneyimsel bir düzeyde

ortaya konulmasını sağlamıştır (Courtois ve Ford, 2009; Herman, 2015). Kendini yoğun suçluluk ve utanç duygularının içinde bulma, geleceğe dair umutsuz hissetme, benlik bütünlüğünün kaybolduğunu hissetme, yoğun değersizlik duyguları, ilişkilerden koparılmış ve kopmuş ve duygusal olarak donuk ve izole hissetme gibi deneyimler sıklıkla kompleks travmanın göstergeleri olarak değerlendirilir. Kompleks travma kavramı, şiddete maruz kalmanın kişinin psikolojik iyilik haline ve bu iyiliğin oluşmasını sağlayan içsel ve sosyal kaynaklara nasıl bir saldırı niteliği taşıdığını ortaya koyar. Kısaca, psikolojik travmaya dair bu değerlendirmelerle şiddetin yıkıcı etkilerinin net bir şekilde tanımlanması ve isimlendirilmesi mümkün olmuştur. Bu şekilde de şiddetten ve şiddetin olumsuz etkilerinden korunma mekanizmalarının üretilmesi ve geliştirilmesi için kuramsal bir çalışma zemini sağlanabilmiştir (Warshaw ve ark., 2009).

T travma Odaklı Yaklaşımların Kısıtlılıkları

T travma odaklı yaklaşımların bütün katkılarının yanı sıra, bazı kısıtlılıkları da özellikle feminist araştırmacı ve psikologlar tarafından tartışılmaktadır (Brown, 2004; Tseris, 2019). Öncelikle travma odaklı değerlendirmelerin kadınların ve gençlerin şiddet karşısındaki yaşantılarını sosyal ve politik bağlamından kopuk bir şekilde bireysel bir yaşantıya indirgeme riski taşıdığını vurgulamak gerekir. Böyle bir indirgemeci yaklaşım söz konusu olduğunda da cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik deneyimleri görünmez olmaktadır (Buchanan ve Wiklund, 2020). Bir başka deyişle, bireysel mikro dinamiklerin ötesine bakılmadığında, ekonomik bağımlılık, kadın yoksulluğu, eril tahakkümün getirdiği yapısal eşitsizlikler (örn., eğitime erişim eşitsizlikleri ya da eşitsiz çalışma koşulları vb.), cinsiyetçi sosyal normlar ve toplum baskısı, şiddeti önleme ve şiddetle mücadele politikalarında ve uygulamalarındaki eksiklik ve yetersizlikler gibi birbiriyle iç içe geçmiş makro faktörler değerlendirilememektedir (Baird ve ark., 2021; Barrios ve ark., 2021). Bunun sonucunda ise şiddetle mücadele yalnızca bireysel düzeyde kalmakta ve bu mücadeledeki toplumsal ve politik sorumluluklar göz ardı edilmektedir.

T travma odaklı yaklaşımların getirdiği bir başka kısıtlılık ise özellikle travma kavramının klinik bir tanıya -bir anlamda bir ruhsal patolojiye- işaret edecek şekilde kullanılmasıdır. Bu, kişilerin şiddet karşısındaki eylemlilik biçimlerinin, hayatta kalma ve psikolojik dayanıklılık deneyimlerinin ve baş

etme stratejilerinin görülememesine sebep olabilir (Hamby, 2013). Elbette ki şiddete maruz kalmış kadınlar ve gençlerle çalışırken şiddetin yarattığı olumsuz psikolojik deneyimleri tanımak, isimlendirmek ve anlamak önemlidir. Ancak psikolojik çalışmaların psikiyatrik bir yaklaşım üzerinden, ağırlıkla travma belirtilerinin tespit edilmesi ve bu belirtilere müdahale etmeye yönelik yürütülmesi, kadın ve gençlerin deneyimlerinin bütünlük içinde görülmesine yol açar ve psikolojik destek çalışmalarının etkinliğini kısıtlar (Baird ve ark., 2021).

Sonuç olarak hem toplumsal ve politik etmenlerin hem de travma belirtilerinin ötesindeki psikolojik dayanıklılık ve güçlenme süreçlerinin yeterli kadar dikkate alınmaması travma odaklı yaklaşımlardaki temel kısıtlılık olarak karşımıza çıkar. Bu kısıtlılıkların ortaya konulması ve değerlendirilmesi yeni yaklaşımların geliştirilmesi açısından önemlidir.

FEMİNİST KLİNİK YAKLAŞIMLAR

Feminist klinik yaklaşımlar, 1960'lardan başlayarak bilinç yükseltme grupları, kadına yönelik şiddete ve cinsel şiddete karşı mücadele hareketinin etkileriyle şekillenmiştir (Evans ve ark., 2005). Feminist klinik çalışmalar her ne kadar travma odaklı yaklaşımları içerebilse de travma çerçevesinin yukarıda sıraladığımız kısıtlılıklarına karşı çeşitli eleştiri ve öneriler getirir. Bu öneriler de feminist klinik yaklaşımlardaki a) bağlamsallaştırma, b) bilinç yükseltme, c) güçlenme/eylamlilik ve d) eşitlikçilik ilkelerine dayanır.

Bağlamsallaştırma (contextualization), birey, çift ve ailelerin yaşadıkları stres ve psikolojik zorlukların sosyal bağlam içinde anlaşılmasını sağlar. Bağlamı incelerken, ilk olarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, ayrımcılık ve ayrıcalık sistemleri incelenmiş, zaman içinde toplumsal cinsiyetin ötesinde sosyal sınıf, göç, ırk, etnik kimlik, kültür gibi diğer toplumsal boyutlar da analiz edilmeye başlanmıştır (Conlin, 2017; Enns, 2012). Bu bakımdan, feminist klinik yaklaşımlar birey, çift ve ailelerin yaşadıkları zorlukların toplumsal kökenlerini dikkate alır ve “bireysel olan politiktir” fikrini benimser. Yaşanan zorluklar adaletsiz bir toplumsal yapıya verilen tepkiler olarak değerlendirilir. Bu anlamda bağlamsallaştırma, bireysel deneyimleri ve içsel psikolojik dinamikleri toplumsal eşitsizlikler sistemi içinde anlamlandırır.

Bilinç yükseltme (*consciousness raising*), toplumsal eşitsizlikler ve bunların ortak etkileri konusunda farkındalık kazanma anlamına gelmektedir. Bilinç yükseltme grupları, kadınların bir araya gelerek ortak sorunları üzerine konuştukları politik bir hareket olarak başlamış ve feminist klinik yaklaşımların öncülü olmuştur (Enns, 1993). Bilinç yükseltme gruplarında esas olan, kadınların bireysel yaşamlarında karşılaştıkları şiddet, taciz, yeme bozuklukları, cinsel sorunlar gibi zorlukların tekil deneyimler olarak değil, paylaşılan ve toplumsal-temelli deneyimler olarak anlaşılması ve var olan eşitsizlik sistemleri içinde incelenmesidir (Evans ve ark., 2005). Bu deneyimlerin bir grup ortamı içinde birlikte anlaşılması kadınların dayanışma duygusunu desteklemekte; yalnızlık, kendinden şüphe etme, suçluluk, utanç gibi duyguları azaltmakta ve bu sayede güçlenme süreçlerine katkı sunmaktadır (Crethar ve ark., 2008).

Güçlenme (*empowerment*), feminist klinik yaklaşımlarda temel hedeflerden biridir (Conlin, 2017). Enns (2012) güçlenmeyi “bireylerin kişisel, ilişkisel ve politik bağlamlarda kendilerini etken özneler olarak görmesini desteklemek” olarak tanımlar (s. 446). Buna göre, güçlenme sürecinin altında toplumsal eşitsizliklere karşı eleştirel bir bakış açısı oluşturma, bu eşitsizliklerin olumsuz etkilerinin farkına varma ve bunlarla baş etme yöntemleri geliştirme adımları yatmaktadır (Crethar ve ark., 2008; Enns, 2012). Bu nedenle, güçlenmenin etkileri her bir birey, çift ya da ailenin içinde bulunduğu yaşam koşulları ve toplumsal baskı/ayrımcılık sınırlarına bağlı olarak değişir; duygusal dayanıklılık, eşitsizliklere karşı direnme, başkalarıyla dayanışma kurma ve destek kaynaklarına erişim gibi çeşitli alanlarda gözlemlenebilir (Crethar ve ark., 2008). Benzer şekilde, eylemlilik (*agency*) dış dünyadaki engel ve sınırlılıklarla karşı karşıya kalındığında bireylerin geliştirdiği çeşitli, dönüştürücü ve yaratıcı davranış ve tutumları içermektedir (Lloyd ve ark., 2009).

Feminist klinik yaklaşımlarda ruh sağlığı çalışanı ile birey, çift ve aileler arasındaki hiyerarşik güç ilişkileri sorgulanır ve eşitlikçi bir ilişki zemini oluşturulmaya çalışılır (Evans ve ark., 2005). Bu zeminde klinik çalışmanın hedeflerinin belirlenmesi, çalışmanın etkililiğinin değerlendirilmesi gibi konularda birlikte ve ortak karar almak, süreci iş birliği içinde yürütmek önemli unsurlardır (Enns, 2012). Bu eşitlikçi ilişkiyi kurmak, güçlenmeyi ve iyileşmeyi destekler (Enns, 2011). Bu amaçla, klinik çalışma süreciyle ilgili

şeffaf olmak, hakları hatırlatmak, eşitlikçi değerler ya da uygun olan diğer konularda kendini açmak ruh sağlığı çalışanlarının önem verdiği uygulamalar arasındadır (Conlin, 2017).

YAKIN İLİŞKİDE ŞİDDETLE PSİKOLOJİK ÇALIŞMADA FEMİNİST İLKELERİN UYGULANMASI

Yukarıda sıraladığımız temel feminist ilkeler her türlü zorluk ve danışan grubuyla çalışırken kullanılabilir; ancak özellikle yakın ilişkide şiddete maruz kalan kadın ve gençlerle yürütülen psikolojik destek çalışmalarının merkezinde yer almalıdır. Bu ilkelerin şiddetle psikolojik çalışma bağlamında nasıl kullanılabileceği aşağıda tartışılmaktadır.

Toplumsal Bağlama Odaklanmak

Bağlamsallaştırma ilkesi çerçevesinde şiddeti toplumsal ve politik bir sorun olarak anlayabilmek önemlidir. Feminist araştırmacılar şiddeti toplumsal kökenleri olan, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerden kaynaklanan ve büyük oranda kadınları etkileyen bir sorun olarak kavramsallaştırır (Bograd, 1990). Kadınların eğitim ve iş olanakları gibi güçlenme kaynaklarına erişimindeki sınırlılıklar, patriarkal ideoloji ve normlar içinde sosyalizasyon, erkekliğin şiddet, güç ve kontrol gibi unsurlarla inşa edilmesi nedeniyle yakın ilişkiler içinde ve özellikle heteroseksüel ilişkilerde şiddetin erkeklerden kadınlara yöneldiği görülmektedir (DeKeseredy, 2016). Bu bakımdan yakın ilişkiler içindeki şiddet toplumsal bağlamdaki eşitsizliklerin ilişkisel alandaki bir yansıması olarak ortaya çıkar. Şiddet uygulayan erkekler şiddeti üstünlüklerini pekiştirme ve güçlü hissetme motivasyonu ile uygularken kadınların çoğunlukla kendini koruma motivasyonu ile şiddetli davranışlara başvurduğu bildirilmiştir (Bograd, 1990).

Sanılanın aksine, bu anlayış erkeklerin yakın ilişkiler içinde şiddete uğrayabileceğini, kadınların şiddet uygulayıcısı olabileceğini kabul etmemek anlamına gelmez (Johnson, 2011). Toplumsal cinsiyet bağlamına odaklanmak, şiddeti yalnızca bir öfke kontrolü veya duygu düzenleme sorununa indirgeme riskini bertaraf eder; şiddete uğrayan bir kadın veya gencin gösterebileceği psikolojik belirtileri yalnızca içsel dinamiklerle anlamaya çalışmanın sınırlılıklarını ortaya koyar. Örneğin ekonomik bağımsızlık imkânı olmayan, şiddete uğrayan ve çocukları olan evli bir kadının fiziksel şiddet karşısında sessiz kalması bir eylemlilik göstergesi olarak tanımlanabilir (Camp-

bell ve Mannell, 2016; Lloyd ve ark., 2009). Ancak bu bağlamsal koşullar dikkate alınmadığında sessizliğin mazoşist karakter yapılanmasının bir göstergesi olduğu yönünde yanlış bir değerlendirme yapılabilir. Benzer şekilde, flört ilişkisinde şiddete uğrayan genç bir kadın partnerine karşı sabırlı ve toleranslı olması gerektiğini düşünerek partnerinin talep ve isteklerine uyum gösterebilir. Toplumsal cinsiyet sosyalizasyon süreçleri içinde öğrenilen ve kadınlara atfedilen uyumlu, sabırlı, fedakâr olma, başkalarını memnun etme rolü dikkate alınmadığında uyumlu davranmanın bağımlı kişilik yapılanmasından kaynaklandığı düşünülebilir ve yanlış çıkarımlar yapılabilir. Bu nedenle de ruh sağlığı çalışanlarının şiddetle ve toplumsal cinsiyet sistemiyle ilgili genel bilgi ve farkındalığının yüksek olması önemlidir.

Bunların dışında, toplumsal bağlam içinde düşünürken toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin tüm kadınları ve gençleri aynı şekilde etkilemediğini görmek önemlidir. Keşişimsellik kavramının kadına yönelik şiddet çalışmalarına etki etmesiyle şiddetin yekpare bir olgu olmadığı fark edilmeye başlanmıştır. Keşişimsellik, toplumsal cinsiyetin yanı sıra cinsel yönelim, etnik köken, ırk, din, sosyal sınıf gibi toplumsal boyutlara odaklanır ve bunlar arasındaki keşişimlerin nasıl farklı baskı, ayrımcılık ve ayrıcalık sistemleri oluşturduğunu inceler (Rosenthal, 2016; Sokoloff ve Dupont, 2005). Şiddet konusunda düşündüğümüzde, farklı toplumsal konumlara ve kimliklere sahip olan kadınların ve gençlerin şiddetle karşılaşmaları, şiddet karşısındaki tepkileri, bu şiddetin nasıl sonuçlar doğuracağı, çözüm ve çıkış yolları farklılık gösterecektir (Bograd, 1999). Bu nedenle, feminist klinik yaklaşımlardaki değerlendirmelerde bir kadının veya gencin yaşamında ırk, cinsiyet, sosyal sınıf, cinsel yönelim gibi toplumsal boyutların etkilerini anlamak önemlidir (Enns, 2011). Toplumsal kimlik analizi olarak da tanımlanan bu değerlendirmeyi kadınla veya gençle birlikte yapmak, yakın ilişki içindeki şiddeti geniş bağlamı içinde görmeye ve şiddet nedeniyle kendini suçlama eğilimini azaltmaya yardımcı olabilir (Enns, 2011, 2012). Bu tür bir analiz, bir psikolojik belirti değerlendirmesi veya travma semptomu taramasının ötesine geçer.

Şiddeti, Şiddet Dinamiklerini ve Etkilerini Adlandırmak ve Görünür Kılmak

Bilinç yükseltme ilkesine göre, feminist klinik yaklaşımla yürütülen psikolojik destek çalışmalarında şiddet dinamiklerinin ve şiddetin etkilerinin tanımlanması, görünür kılınması ve bu konudaki farkındalığın artırılması

temel hedeflerden biridir (Brown, 2004). Psikolojik destek arayan kadın ve gençler, içinde bulundukları ilişkisel durumun şiddet içerdiğini düşünmeye-bilir; maruz kaldıkları davranışları bir şiddet biçimi olarak tanımlamaya-bilir. Bu, şiddetin birçok biçiminin (özellikle de fiziksel şiddetin olmadığı kısıtlayıcı kontrol veya psikolojik, ekonomik şiddet durumlarında) adeta bir norm olduğu toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile örülü sosyal bağlam düşün-ülendiğinde çok da şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, şiddetin farklı biçimlerinin tanımlanması ve konuşulması psikolojik çalışmaların bir parçası olmalıdır. Örneğin şiddetin sistematik bir yapısının olduğu, aşırı kıskançlık ve kontrol davranışlarının birer şiddet biçimi olabileceği, ilişkide gönülsüzce ve baskı altında girilen bir cinsel ilişkinin cinsel şiddet kapsamında değerlendirilebile-ceği, hakarete uğramanın ve aşağılanmanın sözlü şiddet olduğu gibi tanımla-malar bu amaca hizmet eder. Elbette ki bunun için ruh sağlığı çalışanlarının şiddetin özellikle de daha kapalı ve gizil formlarına dair bir farkındalıkları-nın ve yeterli bilgilerinin olması gereklidir.

Aynı şekilde, destek arayan kişiler için deneyimlenen duygusal zorluk-ların (örn., kaygılı hissetme, suçluluk ve utanç, değersizlik, yalnızlık, çare-sizlik vb.) maruz kalınan şiddetten kaynaklı olduğu her zaman açık olmaya-bilir. Böyle durumlarda, şiddete ve buna bağlı kompleks travma tepkilerine açıklıkla işaret etmek ve bunları net bir şekilde adlandırmak önemlidir. Ancak önceki bölümde vurgulandığı gibi, bu tarz bir adlandırma çalışma-sının sadece belirti tarama ve müdahale hedefiyle yapılmaması gerekir (Tse-ris, 2019). Bunun için, öfke, kaygı, çaresizlik gibi duyguları sadece ortadan kaldırılması gereken anormal bir travma tepkisi olarak yorumlamamak; bu duyguları aynı zamanda şiddet karşısında verilen normal ve beklenebilir tep-kiler olarak görmek ve değerlendirmek önemlidir.

Bu yaklaşım aynı zamanda şiddetin psikolojik sonuçlarının toplumsal bağlam içinde nasıl şekillendiğinin görülmesini de gerektirir (Enns, 2012; Tseris, 2019). Örneğin kişinin kaygısı veya çaresizliği sadece içsel bir trav-manın göstergesi olarak anlaşılmaz; aynı zamanda ve belki de daha fazla, kurumsal ve toplumsal desteklerin yokluğunda şiddetten uzaklaşma yolla-rının önündeki bariyerlere işaret eder. Şiddet karşısında utanç duymak ve kendini suçlamak yalnızca psikolojik bir tanının işareti olarak görülmez; suçluluğu ve utancı tetikleyen, arttıran cinsiyetçi ve patriarkal mekanizma-ların etkilerini gösterir. Bu anlamda da psikolojik destek çalışmalarında kadın ve gençlerin duygusal durumları değerlendirilirken bu duyguların sadece şid-

detin yarattığı travma bağlamında değil, geniş toplumsal ve politik bağlam içinde nasıl oluştuğu ve deneyimlendiği incelenmeli ve buna dair bir farkındalık çalışması yapılmalıdır.

Bu farkındalık ve adlandırma çalışması psiko-eğitim niteliğindedir ve bilinç yükseltme ilkesiyle uyumludur. Ancak buradaki amaç destek arayan kişilere, şiddete ve şiddetin etkilerine dair hazır tanımlar sunmak olmamalıdır. Farkındalık çalışması, deneyimsel düzeyde şiddetin niteliğinin ve boyutlarının anlaşılması, kişinin günlük hayatında ne gibi zorluklar yaşadığının konuşulması, yaşadıklarına dair kendi anlamlandırma süreçlerinin değerlendirilmesi, yaşanan zorluklarla maruz kalınan şiddet ve toplumsal bağlam arasındaki bağlantıların birlikte kurulması gibi hedefleri içerir (Brown, 2004). Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi güçlenmenin önemli bir adımı olarak düşünülebilir. Bu şekilde, destek arayan kişiler kendi hayat koşullarına, deneyimlerine, ihtiyaç ve beklentilerine dair net bir değerlendirme yapabilirler. Bu netlik ise kişilerin kendi güvenlik ve iyilik hallerine yönelik karar alma ve eylemlilik süreçlerine kısa ve uzun vadede katkıda bulunur.

Risk, İhtiyaç ve Kaynakları Değerlendirmek

Şiddetle karşılaşmak, kadın ve gençlerin hayatlarına farklı biçim ve boyutlarda riskler getirir (Goodman ve Smyth, 2011; Thomas ve ark., 2015). Bu riskler hayati, ekonomik, psikolojik veya sosyal niteliklerde olabilir. Örneğin şiddet kişinin kendisinin ya da çevresindeki diğer insanların (örn., çocuklar, diğer aile üyeleri vb.) hayati güvenliğini tehdit edici boyutlarda yaşanabilir. Şiddetten uzaklaşmak, bunun için ayrılma kararı vermek ya da boşanmak, bir kadın veya genç için aile ve yakın çevre desteğini kaybetme ya da boşanmış kadınlarla ilgili ayrımcı görüşlere maruz kalma riskini yaratabilir. Ekonomik bağımlılık ve yoksulluk koşulları altında şiddetten uzaklaşmak, özellikle sınıfsal olarak dezavantajlı kadınlar ve gençler için risklerle dolu bir hayatta kalma mücadelesine işaret edebilir (Campbell ve Mannell, 2016; Goodman ve ark., 2009). Dolayısıyla, feminist bir yaklaşımla sürdürülen psikolojik destek çalışmalarının öncelikli amaçlarından birisi bu risklerin belirlenmesi ve bunların giderilmesine dair ihtiyaçların değerlendirilmesidir (Goodman ve Smyth, 2011).

Risk ve ihtiyaçların değerlendirilmesi konusunda psikolojik destek süreçlerinde sıklıkla karşılaşılan iki hata vardır. Bunlardan birisi sadece duygusal risklere, yani şiddetin olumsuz psikolojik sonuçlarına odaklanarak

Sonuç olarak, şiddete maruz kalan bir kadın veya gençle çalışırken hem ilişkide kalmanın hem de ilişkiden ayrılmanın hayati, ekonomik, psikolojik ve sosyal risklerinin gerçekçi ve bütünlüklü bir şekilde analiz edilmesi gerekir. Bu risk ve ihtiyaç analizi, aynı zamanda destek arayan kişinin güvenliğinin önündeki toplumsal ve yapısal bariyerlerin, kaynaklarındaki yetersizliklerin değerlendirilmesini de içerir. Türkiye bağlamı düşünülürse, etkili ve erişilebilir kurumsal desteklerin yetersizliği, artan kadın yoksulluğu ve ekonomik bağımlılık, çalışma imkanlarının giderek azalması, barınma sorunları, aile desteği ve sosyal-ilişkisel kaynakların kısıtlılığı gibi etmenler kadınların karşı karşıya oldukları riskleri belirler (Ekal, 2019; Yalcinoz-Ucan, 2022). Dolayısıyla, yapılacak destek çalışmalarında şiddetle mücadelenin bireysel bir çabanın ve bireysel karar verme mekanizmalarının ötesinde düşünülmesi gerektiğini hatırlamak önemlidir. Bunlara ek olarak, keşişimsellik kuramı, sosyal sınıf, cinsel yönelim, etnik köken, ırk veya dini inanç gibi sebeplerle dezavantajlı gruplardaki kadın ve gençler için hem şiddetin yarattığı risklerin daha fazla hem de bu risklerin giderilmesi için erişilebilir kurumsal desteklerin daha az olduğunu gösterir. Bu yüzden de psikolojik destek çalışmalarında risk ve ihtiyaç değerlendirmesi yapılırken kadın veya gencin sosyal konumunun keşişimsel bir bakış açısıyla da anlaşılması gerekir.

Psikolojik Dayanıklılık ve Güçlenmeye Odaklanmak

Yukarıda açıklanan risk ve ihtiyaç analizinin yanı sıra psikolojik destek çalışmalarının önemli bir hedefi de kadın ve gençlerin hayatta kalma yöntemlerine ve şiddetle mücadele etme deneyimlerine odaklanmaktır. Bu bağlamda özellikle feminist araştırmacılar bize şiddete maruz kalan kadınların deneyimlerinin sadece “mağduriyet” içermediğini, ilk bakışta mağduriyet ya da travmaya işaret edebilecek birçok deneyimin aynı zamanda mücadele, dayanıklılık ve hayatta kalma yöntemlerine de işaret ettiğini gösterir (Hamby, 2013; Lloyd ve ark., 2015; Mannell ve ark., 2016). Dolayısıyla, yürütülen destek çalışmalarında kadın ve gençlerin şiddetle mücadelesinin, psikolojik dayanıklılığa işaret eden eylemlerinin ve destek kaynaklarının görünür kılınmasının önemi vurgulanır.

Kadınların şiddet ilişkisinden ayrılma ya da ilişkide kalmaya dair karar süreçlerini bağlamsal düzeyde ve güçlenme perspektifi üzerinden incelediğimizde, ilişkide kalmanın çaresizliğe işaret eden bir eylemsizlik halinden çok bir hayatta kalma stratejisi olduğunu görmek mümkün olur (Campbell

ve Mannell, 2016; Mannell ve ark., 2016). Araştırmalar kadınların karar verme süreçlerinde bir çeşit “kar-zarar” hesabı yaptıklarını, karar süreçlerinin önemli bir parçasının ilişkide kalmanın riskleriyle ayrılmanın risklerini karşılaştırmak oldu  ğunu göstermektedir (Davis, 2002; Kelly, 2009; Thomas ve ark., 2015). Dolayısıyla, ilişki içinde kalma kararını şiddetin sorgulanmadan kabul edildiği ya da şiddete karşı “sessiz” kalındığı şeklinde yorumlamak yerine bu görünür “eylemsizliğin” arka planındaki eylemlilik halini görmek gerekir. Bu noktada kadın ve gençler de “sessiz” kaldıkları, ilişkiden ayrılma kararı veremedikleri ya da ayrılırsalar bile ilişkiye tekrar döndükleri için kendilerini suçluyor olabilirler. Ancak sessizlik ve pasiflik, çoğu zaman maruz kalınan şiddetin risklerini kontrol etmek ve hayatta kalmayı kolaylaştırmak için uygulanan stratejiler olarak kar  şımıza çıkar. Bu yüzden de böyle kendini suçlayıcı tutumlar kar  şısında ruh sağlığı çalışanının, ki  şilerin mücadele şekillerine ve psikolojik dayanıklılığına işaret eden     leri görünür kılması önemlidir.

Buna ek olarak, psikolojik dayanıklılık ve güçlenmeyi de içsel bir süreç olmanın ötesinde, toplumsal bağlamı içinde değerlendirmek gerekir (Campbell ve Mannell, 2016). Bu noktada kadın ve gençlerin hayatında şiddetle mücadele ederken faydalanabilecekleri ilişkisel, sosyal, ekonomik veya kurumsal kaynakların neler olduğunun değerlendirilmesi önemlidir. Güçlenme ancak bu kaynakların en azından belirli bir seviyede bir araya gelmesiyle mümkün olur (Cattaneo ve Goodman, 2015; Goodman ve Smyth, 2011). Kesil  msel bir bakış açısıyla değerlendirirsek, şiddete maruz kalan ki  şilerin sınıfsal ve sosyal konumları büyük oranda ki  şinin hayatındaki kaynakların seviyesini ve niteliğini belirler; dolayısıyla da hayatta kalma, psikolojik dayanıklılık ve güçlenme süreçlerini şekillendirir (Barrios ve ark., 2021; Bogard, 1999; Rosenthal, 2016;     nel, 2022). Buna göre, psikolojik dayanıklılık ve güçlenmenin herkes için farklı anlamlarının ve göstergelerinin olabileceği vurgulanır. Örneğin ekonomik ve sosyal destek kaynakları çok kısıtlı bir kadın için şiddet ilişkisinden çıkıp her şeye sıfırdan bağlamaktansa ili  şinin içinde kalıp para biriktirmek, bir yandan da sosyal kaynaklarını genişletmeye çalışmak hayatta kalmanın ve güçlenmenin daha “güvenli” (ayrılı  ın getirdiği risklerle karşılaştırıldığında) bir yolu olabilir. Ancak sınıfsal avantajları olan, güvenli bir destek a  ına ve erişilebilir ekonomik kaynaklara sahip bir kadın veya genç için ayrılık kararı, şiddetle mücadelenin ve güçlenmenin temel koşulu olarak düşünülebilir.

Eşitlikçi İlişkisel Çerçeve Kurmak

Feminist klinik yaklaşımlarda eşitlikçi bir çerçevenin kurulması ve korunması şiddete maruz kalan kadın ve gençlerle çalışırken büyük önem arz eder ve güçlenmeyi destekler. Bu eşitlikçi zeminin kurulmasında ilk adım kadınlarla ve gençlerle çalışırken işbirlikçi bir yaklaşımı benimsemek ve çalışmanın hedeflerini birlikte belirlemektir. Önceki bölümlerde açıklandığı gibi, bu tür bir yaklaşımın önündeki en yaygın engellerden biri şiddete uğrayan bir kadın veya gencin ilişkiden çıkması gerektiği veya çıkmak isteyeceği yönündeki hatalı inanıştır. Şiddet karşısında tek eylemlilik biçiminin ilişkiyi sonlandırma ve partnerden ayrılma olduğu varsayımı alanyazında pek çok kez eleştirilmiştir (Lloyd ve ark., 2009; Mirza, 2018). Psikolojik destek çalışmasını bu varsayımla yürütmek, kişinin karar alma ve kendini etken bir özne olarak tanımlama sürecini de sekteye uğratır. Bu bakımdan, eşitlikçi bir çalışma zemini kurabilmek için kadın veya genç adına karar alıcı olmamak, peşin bir hükme varmamak ve kişinin kendi ilişkisiyle ilgili değerlendirmelerine ve kararlarına güvenmek ruh sağlığı çalışanları için ön planda olmalıdır (Enns, 2011).

Diğer yandan, eşitlikçi bir zeminde destek arayan kişiyle birlikte hedefleri belirlemek şiddetin klinik çalışma içinde sorunsallaştırılmayacağı anlamına gelmez. Feminist bir yaklaşımı benimseyen ruh sağlığı çalışanları şiddet karşıtı tutum ve duruşlarını kadın veya gence doğrudan aktarabilir; şiddetin bir insan hakkı ihlali olduğu düşüncesini dile getirebilir. Ancak bunu yaparken amaç, kişi adına karar almak değildir. Eşitlikçi çerçeve farklı dünya görüşlerine saygı duymayı ve destek alan kişinin duygularını, şiddete verdiği tepkileri ve tutumları bağlam içinde, yargılamadan birlikte anlamayı önemser (Enns, 2011; Goldner, 1998).

Eşitlikçi bir ilişki kurmada kadın veya gencin beyanına güvenmek ve bu beyandan şüphe etmemek bir diğer önemli adımdır. Yakın ilişkilerinde şiddete maruz kalan pek çok kadın ve genç, deneyimlerini başkalarıyla paylaştıkları durumlarda kendi davranışlarının sorgulandığını, şiddetin normal görüldüğünü veya şiddetin boyutlarına inanılmadığını belirtmişlerdir (Baird ve ark., 2021; Brown, 2004). Feminist klinik çalışma içinde bu tutumların tekrar etmemesi önemlidir. Toplumda yaygın olarak benimsenen mağdur suçlama eğilimi ve klinik çalışmalardaki tekil psikolojik odak danışanla kurulan eşitlikçi güven ilişkisi için bir engel oluşturur. Örneğin Enns (2011) cinsel şiddete maruz kalmış olan bir kadın danışanın terapi sürecinde te-

rapistinin şiddeti ve şiddetin etkilerini anlamak yerine mazoşist eğilimleri ve şiddete uğramaktan alınan sözde hazzı yorumlamaya odaklandığını göstermiştir. Bu tür bir yaklaşım, kadının veya gencin neyi eksik veya yanlış yaptığına vurgu yaparak utanç, suçluluk ve izolasyon gibi sonuçlar doğurur. Benzer şekilde, şiddete uğrayan kadınların yakın ilişkilerinde şiddeti her zaman öngörebileceği ve dolayısıyla durdurabileceği yönünde bir yanlış inanış vardır (Lloyd ve ark., 2009). Bu suçlayıcı, yargılayıcı ve şüpheli bakış açısı ruh sağlığı çalışanı ile danışan arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmasına neden olur ve feminist çalışma ilkelerinden uzaklaşır.

Son olarak, eşitlikçi ilişkişel çerçevenin kurulabilmesi için ruh sağlığı çalışanlarının kendilerini içinde yaşadıkları toplumsal yapının bir parçası olarak görmesi ve bu yapının düşünceleri, tutumları, klinik uygulamaları üzerindeki etkilerini gözlemlemesi en elzem adımlardan biridir. Bu nedenle ruh sağlığı çalışanları toplumsal yapı içindeki konumlarının farkında olmalı, sosyalleşme süreçlerinde toplumsal cinsiyet ve şiddetle ilgili öğrendikleri yanlış inanış ve öğretileri sorgulamalıdır. Feminist klinik yaklaşımlarda düşünömsellik (reflexivity) olarak tanımlanan bu düşünme biçimi, bir ruh sağlığı çalışanın kendi değerleri, önyargıları, güç ilişkileri içindeki rolleriyle ilgili farkındalık kazanması ve bunları gözlemlemeyi düzenli bir pratik haline getirmesi anlamına gelir (Enns ve ark., 2021). Bu gözlem, şiddetle ve şiddete uğrayan kadınlar ve gençlerle ilgili varsayımlar kadar toplumsal cinsiyetle kesişen cinsel yönelim, sosyal sınıf, etnik kimlik, göçmenlik durumu gibi diğer boyutlarla ilgili önyargılara da odaklanmalıdır.

SONUÇ

Bu yazı, yakın ilişkide şiddete maruz kalan kadın ve gençlerle yapılan psikolojik destek ve müdahale çalışmalarının feminist psikoloji ve psikoterapi ilkelerine dayanarak uygulanmasının katkılarını ve önemini tartışmıştır. Feminist yaklaşımlar 1) şiddetin bireysel bir problem olmanın ötesinde değerlendirilmesi, 2) şiddete verilen tepkilerin, karar ve eylemliliğin bağlamsal bir çerçevede ele alınması, 3) çalışmanın şiddetle mücadeleye dair bir bilinç yükseltme niteliği taşıması, 4) psikolojik zorlukların ve risklerin yanı sıra psikolojik dayanıklılık ve güçlenme deneyimlerinin merkeze konulması ve 5) çalışmanın eşitlikçi bir zeminde ilerletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu

yaklaşımlar, psikolojik destek çalışmasında travma tanısı ve belirti odaklı, medikal ve psikiyatrik değerlendirmelerin ötesinde kadın ve gençlerin şiddet deneyimlerini, hayat bütünlüklerini ve toplumsal bağlamı dikkate almayı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Baird, S. L., Alaggia, R. ve Maiter, S. (2021). Broadening the “survivor capsule” of intimate partner violence services. *The British Journal of Social Work*, 51(7), 2517-2535. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa067>
- Barrios, V. R., Khaw, L. B. L., Bermea, A. ve Hardesty, J. L. (2021). Future directions in intimate partner violence research: An intersectionality framework for analyzing women’s processes of leaving abusive relationships. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(23-24), NP12600-NP12625. <https://doi.org/10.1177/0886260519900939>
- Bograd, M. (1990). Why we need gender to understand human violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 5(1), 132-135. <https://doi.org/10.1177/088626090005001013>
- Bograd, M. (1999). Strengthening domestic violence theories: Intersections of race, class, sexual orientation, and gender. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25(3), 275-289. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1999.tb00248.x>
- Brown, L. (2004). Feminist paradigms of trauma treatment. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice and Training*, 41(4), 464-471. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.41.4.464>
- Buchanan, N. T. ve Wiklund, L. O. (2020). Why clinical science must change or die: Integrating intersectionality and social justice. *Women & Therapy*, 43(3-4), 309-329. <https://doi.org/10.1080/02703149.2020.1729470>
- Cattaneo, L. B. ve Goodman, L. A. (2015). What is empowerment anyway? A model for domestic violence practice, research, and evaluation. *Psychology of Violence*, 5(1), 84-94. <https://doi.org/10.1037/a0035137>
- Campbell, C. ve Mannell, J. (2016). Conceptualising the agency of highly marginalised women: Intimate partner violence in extreme settings. *Global Public Health*, 11(1-2), 1-16. <https://doi.org/10.1080/17441692.2015.1109694>
- Conlin, S. E. (2017). Feminist therapy: A brief integrative review of theory, empirical support, and call for new directions. *Women’s Studies International Forum*, 62, 78-82. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.04.002>
- Courtois, C. A. ve Ford, J. D. (Editörler). (2009). *Treating complex traumatic stress disorders: An evidence-based guide*. Guilford Press.
- Crethar, H. C., Rivera, E. T. ve Nash, S. (2008). In search of common threads: Linking multicultural, feminist, and social justice counseling paradigms. *Journal of Counseling & Development*, 86(3), 269-278. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2008.tb00509.x>
- Davis, R. E. (2002). Leave-taking experiences in the lives of abused women. *Clinical Nursing Research*, 11(3), 285-305. <https://doi.org/10.1177/10573802011003005>
- DeKeseredy, W. S. (2016). Understanding woman abuse in intimate heterosexual relationships: The enduring relevance of feminist ways of knowing. *Journal of Family Violence*, 31(8), 1043-1046. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9861-8>

- Duffy, L. (2015). Achieving a sustainable livelihood after leaving intimate partner violence: Challenges and opportunities. *Journal of Family Violence*, 30(4), 403-417. <https://doi.org/10.1007/s10896-015-9686-x>
- Ekal, B. (2019). Collaboration gone awry: The formation of women's shelters as public institutions in Turkey. *Mediterranean Politics*, 24(3), 320-337. <https://doi.org/10.1080/13629395.2017.1398904>
- Enns, C. Z. (1993). Twenty years of feminist counseling and therapy: From naming biases to implementing multifaceted practice. *The Counseling Psychologist*, 21(1), 3-87. <https://doi.org/10.1177/0011000093211001>
- Enns, C. Z. (2011). Feminist counseling as a pathway to recovery. T. Bryant-Davis (Ed.), *Surviving sexual violence: A guide to recovery and empowerment* içinde (s. 160-177). Rowman & Littlefield.
- Enns, C. Z. (2012). Feminist approaches to counseling. E. M. Altmaier ve J. C. Hansen (Ed.), *The Oxford handbook of counseling psychology* içinde (s. 434-460). Oxford University Press.
- Enns, C. Z., Bryant-Davis, T. ve Díaz, L. C. (2021). Transnational feminist therapy: Recommendations and illustrations. *Women & Therapy*, 44(1-2), 212-233. <https://doi.org/10.1080/02703149.2020.1776021>
- Evans, K. M., Kincade, E. A., Marbley, A. F. ve Seem, S. R. (2005). Feminism and feminist therapy: Lessons from the past and hopes for the future. *Journal of Counseling & Development*, 83(3), 269-277. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2005.tb00342.x>
- Ford-Gilboe, M., Wuest, J. ve Merritt-Gray, M. (2005). Strengthening capacity to limit intrusion: Theorizing family health promotion in the aftermath of woman abuse. *Qualitative Health Research*, 15(4), 477-501. <https://doi.org/10.1177/1049732305274590>
- Goodman, L. A., Smyth, K. F., Borges, A. M. ve Singer, R. (2009). When crises collide: How intimate partner violence and poverty intersect to shape women's mental health and coping. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(4), 306-329. <https://doi.org/10.1177/1524838009339754>
- Goodman, L. A. ve Smyth, K. F. (2011). A call for a social network-oriented approach to services for survivors of intimate partner violence. *Psychology of Violence*, 1(2), 79-92. <https://doi.org/10.1037/a0022977>
- Goldner, V. (1998). The treatment of violence and victimization in intimate relationships. *Family Process*, 37(3), 263-286. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1998.00263.x>
- Hamby, S. (2013). *Battered women's protective strategies: Stronger than you know*. Oxford University Press.
- Humphreys, C. ve Thiara, R. K. (2003). Neither justice nor protection: Women's experiences of post-separation violence. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 25(3), 195-214. <https://doi.org/10.1080/0964906032000145948>
- Herman, J. L. (2015). *Trauma and recovery: The aftermath of violence from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Johnson, M. P. (2011). Gender and types of intimate partner violence: A response to an anti-feminist literature review. *Aggression and Violent Behavior*, 16(4), 289-296. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2011.04.006>
- Kelly, U. A. (2009). "I'm a mother first": The influence of mothering in the decision-making processes of battered immigrant Latino women. *Research in Nursing and Health*, 32(3), 286-297. <https://doi.org/10.1002/nur.20327>

- Lloyd, S. A., Emery, B. C. ve Klatt, S. (2009). Discovering women's agency in response to intimate partner violence. S. A. Lloyd, A. L. Few ve K. R. Allen (Ed.), *Handbook of feminist family studies* içinde (s. 264-278). Sage.
- Mannell, J., Jackson, S. ve Umutoni, A. (2016). Women's responses to intimate partner violence in Rwanda: Rethinking agency in constrained social contexts. *Global Public Health*, 11(1-2), 65-81. <https://doi.org/10.1080/17441692.2015.1013050>
- Mirza, N. (2018). Reframing agency in abusive contexts: Beyond 'free choice' and 'open resistance'. *Journal of Gender-Based Violence*, 2(1), 41-56. <https://doi.org/10.1332/239868017X15127297709475>
- Rosenthal, L. (2016). Incorporating intersectionality into psychology: An opportunity to promote social justice and equity. *American Psychologist*, 71(6), 474-85. <https://doi.org/10.1037/a0040323>
- Sokoloff, N. J. ve Dupont, I. (2005). Domestic violence at the intersections of race, class, and gender challenges and contributions to understanding violence against marginalized women in diverse communities. *Violence against Women*, 11(1), 38-64. <https://doi.org/10.1177/1077801204271476>
- Thomas, K. A., Goodman, L. ve Putnins, S. (2015). "I have lost everything": Trade-offs of seeking safety from intimate partner violence. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(2), 170-180. <https://doi.org/10.1037/ort0000044>
- Tseris, E. J. (2013). Trauma theory without feminism? Evaluating contemporary understandings of traumatized women. *Journal of Women and Social Work*, 28(2), 153-164. <https://doi.org/10.1177/0886109913485707>
- Tseris, E. J. (2019). *Trauma, women's mental health, and social justice: Pitfalls and possibilities*. Routledge.
- Üstünel, A. O. (2022). Dating violence in an urban Turkish context: Listening to young people from an intersectional perspective. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(13-14), NP11652-NP11682. <https://doi.org/10.1177/0886260521997441>
- Warshaw, C., Brashler, P. ve Gil, J. (2009). Mental health consequences of intimate partner violence. S. Mitchell ve D. Anglin (Ed.), *Intimate partner violence: A health-based perspective* içinde (s. 147-172). Oxford University Press.
- Yalçınöz-Uçan, B. (2022). Seeking safety from male partner violence in Turkey: Toward a context-informed perspective on women's decisions and actions. *Feminism & Psychology*, 32(4), 501-5019. <https://doi.org/10.1177/09593535221085497>

Kesişimsellik ve Sosyal Adalet Çerçevesinden Şiddet

BUKET KILIÇER*, FATMA ARICI-ŞAHİN**

Kolların sadece bir tarihi yoktur; tarih tarafından şekillendirilirler; kollar, tarihi kanlı canlı kılar. Kolların kalkıp durmasına şaşmamalı. Aksi takdirde buluşur gibi görünmeyen tarihler arasında bağlantı kurmamıza yardımcı olabilecek olan kollarıdır. Pek çok kol vardır; kaslı kollar, güçlü, çalışan kollar, çalıştırılmayı reddeden kollar, grevdeki kollar, sanayi makinesine hizmet yolunda kaybedilen kollar, kırık kollar. Kesişimsellik koldur. Kesişimsellik ordudur.

Ahmed (2017/2018, s. 317)

Kesişimsellik, toplumsal eşitsizliklerle bağlantılı bir şekilde insan ilişkilerindeki ezme-ezilme deneyimlerine zemin yaratan güç dinamiklerini ele almayı kolaylaştırması bakımından psikoloji alanı için sosyal adalet odağındaki psikoterapötik müdahalelere kapı açan bir perspektif olarak düşünülebilir. Kimliğin cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim, yaş, engellilik vb. sınıflandırma sistemleri içerisinde tek boyutlu bir şekilde açıklanmasına karşı çıkan bu anlayış, dikkatimizi sınıflandırma sistemlerinin dinamik oluşuna ve birbiriyle kesişimine, bu bağlamda öznelliğin de çoklu deneyimler içerisinde yapılandırıldığına yöneltir (Warner ve ark., 2020; Warriier, 2022). Kesişimsellik, söz gelimi göçmen, eşcinsel ve engelli bir kadının ayrımcılık deneyimlerini yalnızca “göçmen”, “eşcinsel”, “engelli” ve “kadın” olmanın veya bunların basit bir toplamının sonucu olarak değil de her bir sınıflandırmanın birbiriyle etkileşiminde ele almayı önerir. Karmaşık görünen bu denklemin

(*) Psk. Dr. (a.), Ankara Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9232-8892.

(**) Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9763-803X.

önemi, hem sistemleri sarmalayan güç ilişkilerinin birbirine bağlı ve benzer dinamiklerle açığa çıktığını hem de benliğin söz konusu sosyal bağlamlar içerisinde çoklu olasılıklara dayanarak inşa edildiğini vurgulamasında yatar (Hill-Collins, 2021).

Kavramın ileri sürüldüğü tarihsel bağlama bakmak, denklemi daha net bir şekilde anlamlandırmayı sağlayacaktır. Kesişimsel düşüncenin ilk ortaya çıkışı 1823 yılında özgür bir siyah kadın olarak Amerika Boston’da yaşayan Maria Stewart’ın ırk, toplumsal cinsiyet ve ekonomik bileşenlere dair eleştirisinde görülebilmektedir (Hancock, 2015). Stewart kadın olduğu için siyahi toplulukta etki yaratmakta zorlanmakla birlikte beyaz sermaye sahipleri tarafından da baskılanmıştır. Yaşadığı zorluğun temel sebebini Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yürüttüğü ırkçı ekonomi ve toplumsal cinsiyet politikalarına bağlayan Stewart, güç kullanımının çeşitli bileşenler aracılığıyla oluşturulduğuna ve gizil bir baskı sisteminin varlığına dikkat çekmiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde kesişimsellik, feminist hareketin kendi içerisinde norm olarak ürettiği ve evrensel kıldığı “kadın” kategorisinin beyaz, heteroseksüel ve orta sınıftan kadınların deneyimlerini temsil etmesine getirilen bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır (Agustin ve Lombardo, 2019). Kavramı ilk kez aktivist bir hukuk profesörü olan Kimberle Crenshaw (1989) kullanmıştır. Crenshaw yazdığı eleştirel makalede, hem feminist hareketin hem de anti-ırkçı mücadelenin kendi içlerinde hiyerarşi ürettiğine ve siyah kadınların her iki bağlamda da kendisine yer edinemediğine dikkat çekmiştir. Ayrımcılığı farklı yönlerdeki yolları birleştiren bir kavşaktan akan trafiğe benzeten Crenshaw, kavşakta meydana gelebilecek bir kazanın herhangi bir yöndeki araçtan, belirli yönlerdeki araçlardan veya bütün yönlerden gelen araçların hepsinden de kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Bu bakış temelinde ayrımcılık, cinsiyet veya ırk temelli sınıflandırma sisteminin kendisine bağlı farklılıkların ötesinde, hepsinin bulunduğu kavşakta trafiğin akışı; yani güç, ayrıcalık ve baskı dinamikleri incelenerek anlaşılabilir.

Hiyerarşik sosyal yapıları daha adil sistemlere dönüştürme amacı ve hak savunuculuğu içeren bir bağlamı olduğundan, kesişimselliği sosyal adalet ile iç içe geçen bağından, feminist ve eleştirel literatürden koparmadan düşünmek yerinde olacaktır (Warrier, 2022). Sosyal bağlamdaki eşitsizlikleri odağına yerleştirmeyen bir çeşitlilik vurgusu, azınlık gruplara yönelik tek boyutlu kimlik kategorileri yaratmaktan öteye gitmeyecektir (Warner ve arkadaşları, 2020).

Çalışmalarında ve uygulamalarında eleştirel, sistemik ve feminist yaklaşımları benimseyen yazarlar olarak biz de bu bölüme aynı vurguyla başlama ihtiyacı duyuyoruz. Hem dış dünya hem de dış dünyanın bir yansıması olarak terapi odası eşitsizliklerle doluyken sosyal adaleti hedefleyen terapötik dönüşümü nasıl sağlarız? Eleştirel araştırmacılar, eğitimciler ve pratisyenler psikoloji alanının “normal” ve “anormal” ayrımları ile insanları hizalanmaya ittiğini ileri süren kıymetli çalışmalar yaptılar (Fanon, 2022; Foucault, 2006). Ne var ki bugün de alan çalışanlarının baskıcı yapıların ortadan kaldırılmasına ne şekilde katkıda bulunabileceği hala çok az kişinin ilgisini çekebiliyor (örn., McDowell ve ark., 2023; TODAP Çalışma Grubu, 2022). Bu bölüm içerisinde “Terapi odasındaki öznel deneyimler sosyal-bağlamsal bakışla nasıl işlenir ve bunu yaparken terapistin konumu nasıl olmalıdır?” sorusuyla bir nebze değişimde nasıl rol alabileceğimize değinmek istiyoruz. Bir diğer önemli sorumuz da şiddet öyküsü dinlerken ve müdahalede bulunurken neden kesişimselliğin önemli olduğu ile ilişkilidir. Bu tür soruları metnin kalbine yerleştirerek öncelikle kesişimsellik ve sosyal adalet odağındaki psikoterapi sürecinin dayandığı ilkeleri ve imkânlarını tartışacağız. Ardından örnek olarak sunacağımız şiddet deneyimi olan bir danışanın öyküsünü kesişimselliği temel alarak kavramsallaştıracacağız. Vaka incelemesinde, sosyal adaleti hedefleyen bir terapistin danışanın söylemlerini sosyal-bağlamsal bir bakışla yeniden anlamlandırma yollarına ve terapinin danışanı güçlendirme olanaklarına dikkat çekerek bölümü sonlandıracağız. Bu akış ile çoğunluğun çıkarları üzerine kurulu bir düzende genel olarak insanlığın çıkarlarını tehdit eden bir sistemin destekçisi, işbirlikçisi ya da seyircisi olmaya direncimizi paylaşmak istiyoruz.

KEŞİŞİMSELLİK VE SOSYAL ADALET ODAĞINDA PSİKOTERAPİ

Kesişimsellik perspektifi ile baskılanan gruplar içerisinde farklılıkları görme imkânımız oluşur. Türkiye özelinde bir örnekle bakarsak, Türk-Sünni bir kadınla, Kürt-Alevi bir kadının deneyimleri ya da Kürt heteroseksüel bir kadınla, Türk lezbiyen bir kadının deneyimleri birbirinden farklılaşmaktadır. Kesişimselliği gözettiğimizde bu kimlikleri ayrı ayrı konuşmak önemini yitirir ve bir araya gelen kimliklerin deneyimlediği eşitsizlikleri daha net görebiliriz. Kimliklere ayrı ayrı, etkileşimleri yokmuş gibi bakmak yerine bir araya geldiklerinde yarattığı etkileri psikoterapi sürecinde göz ardı etmeden

anlamaya çalışmak ve danışanlarımıza bu bağlantıları işaret etmek, yapısal eşitsizliklere dikkat çekmek açısından önemlidir. Bu noktada, kesişimselliğin sadece çoklu kimliklerin ele alındığı bir kavram olmayıp sosyal adalet hedefine köklenen bir yaklaşım olduğunun bir kez daha altını çizmek yerinde olacaktır (Alexander-Floyd, 2012; Bilge, 2013). Yani, sadece çeşitliliği gündem yapmanın ötesine geçerek toplumsal eşitsizlikler bağlamında nasıl çoklu bir şekilde zorlanmalar yaşanabildiği gözetilmeli ve adaleti hedefleyen uygulamalar geliştirilmelidir.

Rosenthal (2016) kesişimselliğin psikoloji bilimine nasıl dâhil edilebileceğini tartıştığı makalesinde, çeşitli ülkelerde yürütülen çalışmalara yaptığı atıflarla kişilerarası ayrımcılık veya damgalamanın yaş, kronik rahatsızlıklar, cinsiyet, HIV durumu, psikolojik rahatsızlık, ırk/etnik köken, cinsel yönelim gibi niteliklerle ilişkili olduğuna dikkat çeker. Bunların dolayımı ile kişilerin olumsuz beden imajı, eğitim alanında sorunlar, fiziksel veya psikolojik sağlıkla ilgili zorluklar, iş memnuniyeti, yaşam ve ilişki kalitesi, uyku düzeni gibi konularda sorunlar yaşadıklarına işaret eder. Rosenthal ayrıca eşcinsel evliliklerin yasal olarak engellenmesi, medyada psikolojik rahatsızlığı bulunan kişilere dair oluşturulan-yaygınlaştırılan kalıpyargılar, yaşam alanlarının ırklara göre ayrışması, yoksulluk ve işsizlik gibi çeşitli yapısal meselelerin; gelişim sorunları, bilişsel fonksiyonlarda zayıflık, psikolojik ve fiziksel sağlık, psikiyatrik tanılar ve erken ölüm riski ile ilişkili olduğunu gösterir. Yapısal eşitsizliklerin azaltılmasının veya ortadan kaldırılmasının azınlık grupların genel sağlığı üzerindeki olumlu etkisine değinerek kesişimselliğin psikolojinin gündeminde olan konular ile ne kadar iç içe olduğunu vurgular. Bu bağlamda, psikoloji alanının Amerikan Psikoloji Derneği'nin (APA, 2015) de misyon olarak belirttiği şekilde "topluma fayda sağlamak ve insanların yaşamlarını iyileştirmek için psikolojik bilginin üretimini, erişimini ve uygulanmasını ilerletmenin" gerçekleşmesi yönünde odağına sosyal adaleti yerleştirmesi gerekir.

Kesişimselliği tamamlayıcı bir kavram olarak sosyal adalet, çeşitli kimlikleriyle tüm insanların topluma eşit katılımının ve toplumsal yaşamı düzenleyen kaynaklara (örn., eğitim, kariyer, sağlık vb.) adil bir şekilde erişiminin sağlanması yönünde baskıyı ve eşitsizliği ortadan kaldırmayı hedefleyen uygulamaları yansıtır (Kennedy ve Arthur, 2014). Bu doğrultuda sosyal adalet odağındaki psikoterapi de anaakım yaklaşımların bireyci dünya gö-

rüşünün aksine, danışanın öznelliğini kültürel ve sosyal bağlamlara gömülü bir şekilde kavramsallaştırmayı (Fox ve ark., 2012) ve terapiyi sosyal bir müdahale süreci haline getirmeyi (McDowell ve ark., 2023) içerir. Başka deyişle, danışanın öyküsünü içsel yaşantılar bütünü olarak görmek yerine sosyal-kültürel bağlamları içerisinde anlamlandırmanın ve söz konusu bağlamlardaki güç ilişkilerinin *sorgulanması-bozulması-eşitliği amaçlayacak şekilde yeniden kurulması yoluyla* yeni bir öykü yaratmanın terapinin merkezinde yer aldığı düşünülebilir. Bir bakıma bir yapı-bozum süreci olarak terapinin, danışanlarla *birlikte* direnmenin alanı haline geldiği söylenebilir.

Bu noktada baskının direnmeyle bir arada olduğunu belirten Hill-Colins'in (2017) şiddeti toplumsal bir mesele ve bir güç yumağı olarak ele almanın, yumaktaki akışı kesmeye ve normalleştirilen baskıyı dönüştürmeye ortam oluşturacağı vurgusuna dikkatimizi vermek yerinde olacaktır. Ona göre şiddet, bir yandan kesişen güç ilişkileri içerisinde şekillenirken bir yandan da bu ilişkilerin yeniden üretilmesine neden olduğundan, kesişimselliğin eksik olduğu bir bakışla bireyselleştirilmiş bir şekilde gelişigüzel gerçekleşen eylemler gibi görünebilir. Yani, Türkiye'de sözgelimi göçmen ve lezbiyen bir kadının Türk ve heteroseksüel bir erkek tarafından uğradığı saldırıda göçmenlere, kadınlara veya LGBTİ+'lara yönelik üretilen nefret söylemleri bu görünüme örnek oluşturabildiği gibi, saldırının erkeğin öfkesini kontrol edememesinin bir sonucu olarak gerçekleştiği düşüncesi de sorunu bireyselleştirmeye neden olabilir. Ayrımcılığın, günümüzde gündelik yaşamın içindeki ince ayrıntılarda çoğu zaman suç ve ceza kapsamında değerlendirilmeden örtük ve dolaylı olarak "yeni ırkçılık" adı verilen bir biçimde yer alması (Çoban-Keneş, 2021), şiddetin meşrulaştığı politik bağlamı ve toplumsal yapıları görünmez kılabilir. Bu bağlamda, Hill-Collins (2017) farklı güç sistemlerinin baskıyı besleyen farklı şiddet biçimlerine dayanabildiğine (örn., cinsiyetçilik çerçevesinde kadınların aile içinde deneyimlediği şiddet; dini veya etnik açıdan azınlıklara yönelen nefret söylemi; milliyetçilik çerçevesinde savaş durumlarında devlet tarafından desteklenen şiddet) ve şiddetin kesişimsellik açısından önemli düğüm noktaları olduğuna dikkat çeker. Onun benzetmesiyle şiddet, kesişen güç örüntülerini birbirine bağlayan kavramsal bir yapıştırıcı gibidir. Dolayısıyla, terapide şiddet öyküsü dinlerken terapistlerin düğüm noktalarını anlamlandırarak dönüştürebilmeleri için kesişimselliği ve sosyal adaleti terapötik sürecin merkezinde tutacakları bir perspektife gereksinim duyacakları söylenebilir.

McDowell (2015), toplumda belirli grupların ayrıcalıkları ve iyi oluşu sistematik bir şekilde başkalarının ezilmesi üzerinden sürdürülürken terapi için böylesi bir odağın kaçınılmaz olduğunu vurgular ve terapötik dönüşümü “eleştirel bir bakışla sömürgelelikten kurtulma” (*critical decolonizing*) süreci olarak tanımlar. Ona göre eleştirel yaklaşımları modernizmi sorgulayan postmodern anlayışın ötesine götüren temel de buradadır; modernizmin yönünü değiştirecek doğrultuda eylemlerde bulunmayı (praksis) içeren eleştirel terapötik bir süreç hem özgürleşmeyi hem de adil bir toplum yaratmayı amaçlar. Sömürgeleştirme süreçlerini bozma odağı ise terapistin, terapi odasındayken dahi odanın dışındaki dünyayı hesaba katmasını ve baskıyı sosyal, kültürel ve tarihsel gerçeklikler bağlamında irdelemesini sağlayacak meta bir perspektif geliştirmesini gerektirir. Bu temelde McDowell, çeşitlilik içermekle birlikte eleştirel yaklaşımlarla yürütülen uygulama süreçlerinde dikkat çeken ortaklıkları şu üç maddede özetler: 1) diyalektik bir yöntemle ve diyalog yoluyla gerçekleri açığa çıkarmaya çalışmak, 2) toplumsal düzenlemeleri sadece psikolojik sağlığı ve ilişki problemlerini tanımlayarak anlamak için değil, terapötik değişim yaratmak için de eleştirel bir gözle değerlendirmek ve 3) baskının ve ezilmenin bireylere, çiftlere, ailelere ve topluluklara zarar verdiği, bu deneyimlerin daha adil ilişkiler kurma yönünde sorgulanması gerektiği inancına sahip olmak.

Almeida ve arkadaşları (2007) bu çerçevede geliştirdikleri Kültürel Bağlam Modeli’nde, terapinin bir özgürleşme yolculuğu olduğunu vurgulayarak özgürleşmenin de ayrıcalıklı ve baskı uygulayan insanların hesap verebilirliği yoluyla gücün yeniden yapılandırılmasına bağlı olduğuna dikkat çeker. Eleştirel bilinç geliştirmenin, hesap verebilirliğin ve güçlendirmenin terapötik sürecin odağını oluşturduğu yaklaşımda, insanların toplulukları içerisinde diyalog kurarak güç ilişkilerini dönüştürdükleri, sosyoeğitim adı verilen grup çalışmalarının özel bir yeri olduğu görülür. Almeida ve Durkin (1999) Kültürel Bağlam Modeli’ni özellikle heteroseksüel ilişkilerdeki şiddetle çalışırken nasıl uyguladıklarını anlattıkları makalelerinde, kültür grupları (*culture circles*) olarak ifade edilen, topluluk üyelerinden oluşturulan gruplarda erkekleri yıkıcı ve kontrol etmeye dönük davranışları konusunda hesap verebilir olmaya, kadınları ise kendini suçlamak yerine baskılanmaya karşı uygun bir yanıt olarak öfkelerini anlamaya ve ifade etmeye davet ettiklerine değinirler. Erkeklerle gruplarında ilişkilerinde şiddetsizliği hedefleyen, erkeklik tanımını kırılganlık, bakım ve empati gibi ilişkisel ilgileri de içerecek şekilde genişleten ve adeta

bir model olarak eleştirel diyalog sürecini başlatan erkek bir topluluk üyesi (*sponsor*) eşlik eder. Çift terapisinin topluluk temelli müdahaleyle birlikte sunulduğu bu yaklaşım, ilişkilerde eşitliği uygulamalarının merkezinde tutan sistemlerin iş birliğine anlamlı bir örnek oluşturur.

Ailelerle çalışırken terapi odasında açığa çıkan yaşantıları daha geniş toplumsal bağlamlardaki güç dinamiklerini göz önünde tutarak dinlemeyi, anlamayı ve bu yaşantılara hassasiyetle eğilmeyi sosyokültürel ahenk (*socio-cultural attunement*) olarak tanımladıkları yaklaşımlarında Knudson-Martin ve arkadaşları (2020), terapistin etik açıdan bu süreçte tarafsız olamayacağına dikkat çeker. Terapide sosyokültürel ahengi hedefleyen bir konumlanışın nasıl gerçekleştirilebileceğini ele aldıkları makalelerinde yazarlar, ilişkisel bir odak, üçüncü düzeyden düşünme, eşitlik yönünde sorumluluk ve bağlama dikkatini verme olmak üzere dört önemli ögenin altını çizerek. Genel bir ifadeyle ilişkisel odak, katılmanın ve yaşantılarında danışanlarla birlikte olmanın; üçüncü düzeyden düşünme ise, meta bir bakışla bu yaşantıları toplumsal süreçlerle ilişkilendirmenin karşılığıdır. Eşitlik yönünde sorumluluk, terapistin hâkim kültürel söylemleri onaylamaktan kaçınmasını, bütün kültürlere saygı göstermesini ve hem danışanlarla ilişkisindeki hem de danışanların öykülerindeki güç dinamiklerini irdelemesini içerir. Bağlama dikkatini verme ise, terapistin danışanların kimliklerinin ve yaşantılarındaki anlamların toplumsal olarak nasıl yapılandırıldığına ilişkin merak duygusunu yansıtır. Terapötik iş birliğini geliştirmeyi, danışanları güçlendirmeyi ve sosyal adalet odağında değişim yaratmak yönünde seçenekleri araştırmayı kolaylaştıran bu öğeler, terapinin nasıl sosyal bir müdahale ortamı haline getirilebileceği konusunda terapistlere ve süpervizörlere rehberlik edebilir.

Eleştirel yaklaşımların genel olarak temellendiği zemine bakıldığında, Pare'nin (2014) vurguladığı şekilde, kimliklerin hem açığa çıktığı hem de inşa edildiği bir yer olarak terapide dilin önemi göze çarpar. Sosyal adalet ile terapötik iletişimin bağımlı ele aldığı makalesinde Pare, adalet arayışının eylem ile bütünleşmesinden hareketle terapistlerin terapi odasının dışında yapabileceklerinin (örn., homofobi konusunda bilinçlendirme çalışmaları) yanı sıra, mikro düzeyde terapi odasında kurulan ilişkinin ve etkileşimin kendisinin de dönüştürücü etkilerinin olabileceğine dikkat çeker. Onun ifade ettiği şekilde, ilişki içerisinde konuştuğumuz her an kimliklerimizi eyleme dökerek (*enactment*) yeniden yapılandırırız. Bu çerçevede terapist ve danışan arasındaki ilişkinin kendisinin sosyal bağlamı görünür kılmayı, danışanın

söylemlerini hassasiyetle hâkim kültürel söylemlerden ayırarak bu konuda danışanla diyalog geliştirmeyi ve dışsallaştırılan söylemleri daha adil bir yaşam için irdelemeyi sağlayacak yönde aktif bir terapist duruşu gerektirdiği söylenebilir.

Bölümümüz boyunca başvurduğumuz kaynakların çoğu Batı temellidir. Bununla birlikte Türkiye’de de terapide sosyal adalet vurgusu son yıllarda öne çıkmaktadır. Eleştirel yaklaşımların teori-ötesi bir şekilde çeşitli sosyokültürel bağlamlara uygulanabilir olması bakımından terapötik sürece dair buraya kadar paylaştığımız öğelerin ve açıklamaların Türkiye bağlamında da kullanılabileceğine inanıyoruz. Hatta Türkiye’nin tarihsel arka planı ve coğrafyası ile çeşitli kültürel gruplara ev sahipliği yapmış-yapmakta olan bir ülke olduğu göz önünde bulundurulduğunda, terapide böylesi bir kullanımın ve odağın gerekli ve kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz.

ÖRNEK BİR DANIŞANIN ÖYKÜSÜNE KESİŞİMSELLİK VE SOSYAL ADALET ODAĞINDA BAKIŞ

Aşağıda yer alan vakaya ilişkin bilgiler yazarlar tarafından kurgulanmıştır. Paylaşılan yaş, meslek, cinsiyet gibi kişisel bilgiler tamamen gerçek kişilerden farklıdır ve vaka öyküsü, bölümün yazarlarından Buket Kılıçer’in birlikte çalıştığı farklı danışanların öyküleri harmanlanarak oluşturulmuştur. Vaka kurgulanırken ele alınan zorlukların ve deneyimlerin Türkiye bağlamında gerçek yaşam öykülerini ve terapi süreçlerini yansıtmaya özen gösterilmiştir.

41 yaşında evli bir kadın olan ve 16 yaşında bir kız çocuğu bulunan Emel, üniversite mezunudur ve hemşire olarak çalışmaktadır. Çekirdek ailesi ile birlikte İstanbul’da yaşamaktadırlar. Çerkes bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiş olan Emel’in bir abisi, bir ablası ve bir erkek kardeşi vardır. Anne ve babası hayattadır ve Kayseri’de yaşamaktadırlar. Emel, terapiye uzun zamandır sürmekte olan “depresyon” şikâyetiyle ve mevcut sorunlarını çözmede desteğe ihtiyaç duyduğuna karar vererek kendisi başvurmuştur. Kendisine depresyon tanısı çalıştığı hastanenin psikiyatri servisinde konulmuştur ve yaklaşık 8 aydır antidepresan kullanmaktadır.

İlk görüşmede Emel, bir süredir eşi ile aralarında gerginliğin olduğunu, kızının bundan etkilendiğini ve kendisinin artık ne yapacağını bilmez halde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ilaç tedavisinin iştahsızlık, uykuya dal-

ma güçlüğü ve içinden işe bile gitmek istememe şikâyetlerine iyi gelse de hissettiği karamsarlık, genel keyifsizlik ve çaresizlik duygularının derinleştiğini, aklının sürekli aynı konularla meşgul olmasından yorulduğunu söylemiştir. Emel, tüm bunları oldukça kısa ifadelerle paylaşmıştır.

Emel sağlık meslek lisesindeki eğitimi sonrasında İstanbul'a atanmış, sonraki yıl başladığı üniversitede bir tiyatro topluluğunda Ali ile tanışmıştır. Önceleri arkadaş iken Ali'nin o dönemki ilişkisinin bitmesinin ardından sevgili oldukları öğrenilmiştir. Ali iki üst dönemden kimya mühendisliği öğrencisiymiş ve mezun olduktan sonra hemen İstanbul'da çalışmaya başlamış. Emel de mezun olunca evlenmişler. Ali'nin Alevi olmasını özellikle ailenin yaşlıları bir sorun olarak görse de anneannesinin gözyaşlarına rağmen Emel kararında ısrarcı olmuş. Evliliğin ikinci yılında kızları dünyaya gelmiş. Emel iki yıl ücretsiz izin kullanarak çocuğunu büyütmüş. Evlilikleri için Emel, "Başlarda çok güzeldi, ama çocukla birlikte bir şeyler değişmeye başladı sanki. Ali'nin işi yoğunlaştıkça da her şey daha da zorlaştı." yorumunu yapmıştır. Eşini, "evini ve ailesini asla zora sokmayan, elindeki esirgemeyen ama pek sevgisini ifade etmeyen, hızlı sinirlenip sinirliyken de ağır konuşabilen biri" olarak anlatan Emel, Ali'nin "her şeyi eleştirdiğini, işler umduğu gibi ilerlemezse çıkıştığını" belirtmiştir. Ali'nin "dilin kemiği pek yokmuş ve bazen ağır konuşmuş". Emel, elinden geldiğince onun suyuna gider ve aile huzurunu gözetmeye çalışmış. "Sanırım yıllar içinde bu konuşmama ve hep dikkatli olma hali bana ağır geldi, bir yerden sonra bir soğuma oluştu aramızda. Cinsel hayatımız hep sorun olurdu, bir de böyle soğuyunca iyice azaldı. Cinsellik de azalınca galiba daha kötüye gitti ilişkimiz." diye ekleyerek aralarındaki fiziksel ve duygusal mesafeye dikkat çekmiştir.

Terapist, Emel'i dinlerken bir yandan onun "ilişki sorunu" olarak adlandırdığı durumu somut bir şekilde kavramaya çalışmış, bir yandan da öyküsünü anlatırken kullandığı ifadeler ile bu ifadelerin temellendiği sosyal bağlam arasındaki ilişkileri araştırmaya başlamıştır. Terapist Emel'e süreç odağında sorular sorarak (örn., eşinin hangi davranışlarından kendisinin ve kızının nasıl etkilendiği, karamsarlığa kapıldığında ne yaptığı ve yaptıklarıyla birlikte neler olduğu, olan-biten karşısında neler hissettiği vb.) anlattıklarının aslında yoğun düzeyde psikolojik şiddet ve zaman zaman bedenine temas şeklinde olmasa da eşya kırma, kapıyı tekmeleme gibi yollarla fiziksel şiddet içeren bir tabloyu yansıttığını öğrenmiştir. Eşi Ali, Emel'in giydiği kıyafetlere karışır, dışarıda geçirdiği zamanı sorun eder ve bedeni hakkında

olumsuz yorumlar yaparmış. Emel, Çerkes kadınları güzellikleriyle bilinirken bu “çirkin” yakıştırmalara bir yandan “belki de başka kadınlardan daha fazla içerliyor olabileceğini”, bir yandan da “kendini zaten güzel bulmadığını” belirtmiştir. Ali, tartışmalarda aşağılayıcı ve alay eder tarzda, hakarete varan söylemlerle konuşmuş. Emel genel olarak eşinin davranışlarını “anlaşılabilir, belki de haklı olabilir” şeklinde görse de 16 yaşındaki kızının yanında bu davranışlara maruz kalmaktan dolayı incindiğini belirtmiştir. Emel belki de boşanmanın onlar için uygun bir çözüm olacağını zaman zaman aklından geçirmekle birlikte, buna kalkışacak cesareti olmadığını eklemiştir. Terapist bu söylemiyle Emel’i daha geniş sosyal bağlam odağında konuşmaya davet ettiğinde, Emel boşanmanın daha önce geniş ailelerinde hiç duyulmamış bir durum olduğundan içinde büyüdüğü ailenin bu kararına göstereceği tepkiden endişe duyduğunu paylaşmıştır. Boşanmış kadınların toplumda artık daha çok olduğunu bilse de iş yerinde boşanmış kadınların yaşadığı tacize varan durumları da anlatmıştır. Terapist, Emel’in endişesine empatik bir yaklaşımla eğildikçe Emel, annesinin ve anneannesinin kendisini “Çalışıyorsun diye evini ve kocanı sakın ihmal etme” diye tembihlediğini, ama hem evde hem de işte çok çalışmaktan artık çok yorgun düştüğünü paylaşmıştır. Terapist, Emel’in “Çerkes kadınlarının ilişkilerini yürütmekten sorumlu olması gerektiği” anlayışıyla hissettiği başarısızlıkta onunla birlikte kalarak yaşadıklarını geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkilendirmesine alan açmış, adaletsizlikleri adlandırarak bunlar karşısında hissettiği duyguların çok anlaşılır olduğunu söylemiştir.

Terapist, ilişki öyküsünü anlatırken Emel’in Ali’nin davranışlarını “onun yapısı” gibi cümlelerle betimlediğine ve kendisini daha çok Ali’ye göre düzenleyerek aralarındaki ilişkiyi yürütmek için daha çok çabaladığına dikkat etmiştir. Aralarındaki güç dengesizliğini görünür kılmak için terapist, Emel’in ilişkisel konumunu “nasıl aldığına” dair sorular yöneltmiş; bunu yaparak Emel’in verdiği yanıtları sosyal bağlamdaki eşitsizliklerle ilişkilendirmesine ortam oluşturmuştur. Örneğin, Emel Ali’nin suyuna giderek aile huzurunu gözetmek durumunda hissetmesini evli ve çocuklu bir Çerkes kadını olmaya dair geleneksel cinsiyet rolleriyle ilişkilendirmeye başlamıştır. Böylesi bir ilişkilendirme hem Emel’in ilişki içerisindeki konumunun yapı-bozumunun gerçekleşmesini, betimlenen davranışların aslında sosyal olarak yapılandırılmış olduğunun fark edilerek adlandırılmasını, hem de değişim için Emel’in iyi oluşunu destekleyen daha adil seçeneklerin araştırılmasını sağlamıştır.

Emel, ilişki içerisinde hem kendisinin hem de Ali'nin konumunu anlamlandırdıkça, şiddet içeren davranışların da adını daha net koymaya başlamıştır. Devam eden görüşmeler içerisinde şiddeti normalleştirme eğilimi gündem edilmiştir. Terapist bu gündemle ilişkili olarak Emel'in büyüdüğü ailede buna benzer şiddet olaylarını araştırdığında Emel'in ebeveynlerinin sık tartıştığını, babasının annesini bazen dövdüğünü hatta bazen annesinin vücudundaki morlukları hatırladığını öğrenmiştir. Emel şiddeti hep fiziksel zarar görmekle ilişkilendirdiği için kendi deneyimlerini içini acıtıyor olsa da şiddet olarak algılamadığını fark etmiştir. Emel babası ve abisinden genel olarak çekinirmiş, fiziksel olarak ciddi zarar görmese de sürekli dikkatli olma halinin yarattığı gerilimin bugün eşiyle yaşadığına benzer bir zorluk olduğunu ifade etmiştir. Terapist bu iki deneyim arasındaki bağlantının kurulmasıyla ilişkilerde şiddeti doğal bir parça olarak görme ve sisteme uyumlanmaya çalışmasını tutarlı bulduğunu ifade etmiştir. Çocukluğundan beri diğerlerini izleyerek olası tepkilere göre kendine çeki düzen verme girişiminin kendisinde yarattığı etki üzerine konuştuğunda kendi benliği ile yabancılaşması gündemi oluşmuştur. Emel kendisine hiç sormadığı sorular üzerinde çalışırken çeşitli güçlükler yaşamaktaydı. Bu zorlanmayı Judith Herman'ın (2015) değindiği gibi kişilerarası ilişkilerde travmatize olmuş kadınların kendi benlik algılarının sarsılması durumuna bir örnek olarak görebiliriz.

Emel'in aile ilişkilerinde deneyimlediği şiddetin sosyal bağlam içerisinde anlaşılabilmesi için kadın olma ve şiddete maruz bırakılma arasındaki ilişkiye ayrıca yer verilmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında geleneksel yaklaşımların kadının aleyhine nasıl çalışabildiği çeşitli örneklerle ele alınmıştır. Güç kavramı Emel ile birlikte diyalog yoluyla tartışılmış ve geleneksel rollerin gücü kadının aleyhine organize eden yapısı gündem edilmiştir. Çerkes kültürü içerisinde kadın ve erkek rollerinin daha da keskin ayrımlar üreterek sert bir tablo ürettiği üzerinde durulmuştur. Emel kendinde stres yaratan deneyimleri şiddet olarak tanımlayabilmenin kendisini rahatlattığını ancak bir yandan da hangi biriyle başa çıkacağını bilemediğini söylediğinde, terapist bu cesaretin ne kadar kıymetli olduğunu vurgulamıştır. Terapist Emel'in kendi direnme gücünün de adını koyabilmesi için yaşamını sürdürürken karşılaştığı çeşitli zorluklar karşısında neler yaptığını gündeme almıştır. Emel babasına rağmen yatılı lisede okuyabilmiş; 17 yaşında tek başına İstanbul'a çalışmaya gelmiş; üniversiteye başlamış; hem çalışıp hem ev ve aile hayatını organize edebilmişti. Bugüne kadar kendi deneyimlerine

“güçlü olmak” olarak bakmadığını ama bunların doğru olduğuna yürekten inandığını paylaşmıştır. Üstelik bu sistemi kurarken ve sürdürürken önünde ailesinden bir modeli de bulunmuyordu.

Seanslar şiddet ve danışan üzerindeki etkileri odağında devam ederken Emel artık anlatması gereken önemli bir konu daha olduğunu dile getirerek “içindeki bir ses”ten bahsetmiştir. Kadınlarla ilişkilerinde bir tuhafılık sezindiğini söyleyip bu sesi kadınlara karşı hissettiği kafasını karıştıran bir ses olarak betimlemiştir. Kız lisesinde yatılı okuma, kadın ağırlıklı bir üniversite ortamı ve iş yaşamında olmaktan dolayı kadınlarla arasının doğal olarak iyi olduğunu, bu yakınlığı hep “arkadaşlık” içinde anlamaya gayret ettiğini ama “daha fazlasını söylemeye çalışan sesi” ise yıllarca duymamaya çalıştığını ifade etmiştir. Son dönemde tanıştığı bir kadına karşı yoğun duygular beslediğini, cinsel olarak uyarıldığını ve bunun kendisine çok korkunç görüldüğünü ifade etmiştir. Emel 40’lı yaşlarına kadar cinselliğine sağır kalmayı denemiş ama bu ses yine karşısına çıktığında bu sefer ona ciddiyetle kulak verebilmiştir. Bu durumun, Emel’in bir kadın olarak karşı karşıya olduğu cinsiyetçilik, ırkçılık, sınıf ayrımcılığı gibi sosyopolitik faktörlerin gölgesinde; pek çok kadın gibi kendi arzusunun bastırılmaya çalışıldığı bir coğrafyada, cinsel gelişimine dair korkusuna rağmen ancak şimdi durup ciddiyetle düşünebildiğine işaret ettiği söylenebilir (Battle ve Barnes, 2010). Seanslarda bu “daha fazlasını söyleyen sesi” susturması gerektiğini toplumsal yapıların katı eğitimleri ile öğrendiği üzerinde durularak kişisel olan ile politik olan arasındaki ilişki belirgin hale getirilmiştir.

Terapist yeni olan bu gündemi ilk olarak seanslarda “evli ve çocuklu bir kadın” olarak kendisiyle bugüne kadar cinsel yönelim hakkında hiç konuşmadıkları için özür dileyerek ele almıştır. Cinsel yönelim hakkında konuşmanın öncelikle kendi sorumluluğunda olduğunu paylaşmış ve birlikte terapistin nasıl bu konuyu atlamış olabileceğine dair tartışmışlardır. Seans sırasında Emel “Herhalde Çerkes bir kadından siz de beklemiyordunuz.” demiş ve terapist Emel’in bu düşüncesini çok daha detaylı bir şekilde ele almaya başlamıştır. Çerkes olmak hakkında konuştukça “Çerkes âdeti dinin önüne geçebilir” ifadesi ile ait olunan etnik kültürünün baskınlığı daha da ortaya çıkmıştır. Emel’in “Çerkes kadınları” hakkındaki anlatıların tümünden dışında olduğunu hissetmesinin, biseksüel mi lezbiyen mi henüz emin olamasa da cinsel yöneliminden utanmasının, yöneliminden kaynaklı kendine öfkesinin, ailesine bunu asla anlatamayacağını düşünmesinin, tüm aileden

dışlanacağı endişesinin ve en önemlisi de kızının kendisiyle asla görüşmeyeceğine olan inancının, yaşamakta olduğu gerilim ve depresif hali üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Seanslar Çerkes, biseksüel ya da lezbiyen ve kadın olması bağlamı gözetilerek çerçevelendirilmiştir.

Emel cinsel yönelimini, pek çok LGBTİ+ gibi, ailesinden ya da iş ve sosyal çevresinden kimseye açıklamamıştır (Yılmaz ve Göçmen, 2015). Kendi cinsel yönelimine dair kafasındaki sorular, çevresindeki toplumsal baskı ve içselleştirdiği homofobik yaklaşım sebebiyle bugüne kadar hem yönelimine hem de kadınlarla olan ilişkilerinde yaşadıklarına dair hiç sosyal ya da psikolojik destek al(a)mamıştır. Bu izolasyonun içselleştirilmiş homofobi ile ilişkisini kurmak önemlidir (Öztürk ve Kındap, 2011). Emel'in hem çalışma boyunca daha net ortaya çıkan suçluluk, utanç ve kendine yönelmiş öfke duygularının hem de izolasyonunun Çerkes olmanın gölgesinde içselleştirilmiş homofobi ile ilişkilendirilmesi önemli bir kırılma noktası yaratmıştır. İlk görüşmede paylaştığı şikâyetlerden olan yalnızlık, benlik saygısında azalma, çaresizlik ve yaşamından keyif alamama durumlarının ilgili literatür ışığında yine içselleştirilmiş homofobi ile ilişkilerinin kurulması da Emel'in güçlenmesine katkı sağlamıştır (diPlacido, 1998).

Emel'in cinsel yönelimine, içselleştirdiği homofobik tutuma dair bilgilendirme ve danışanı güçlendirme çalışmaları devam etmiştir. Süreç içinde LGBTİ+ kurumları ile temasa geçmek, yeni arkadaşlar edinmek ve başka bir biseksüel anne ile deneyimlerini konuşabilmek Emel'e çok iyi gelmiş ve Emel'in kendisiyle temasını arttırmıştır. Emel, Ali ile ilişkisine dair önemli bir adım atarak kendi mutsuzluğunu ifade etmiş ve çift terapisine gitmek istediğini söylemiştir. Süreç içerisinde Ali ile uzun zamandır tek başına yürüttüğü sorumluluklar hakkında da konuşmuş, sosyal yaşama daha fazla zaman ayırabilmek için iş bölümüne ihtiyacı olduğunu iletmiştir. Ali uzun bir ısrar süreci sonrasında çift terapisine katılmaya onay verdiğinde, Emel maddi olarak zorluk yaşayabileceği gerekçesiyle bireysel terapisine ara vermeyi teklif etmiştir. Terapist ve Emel bu yaşam koşulunun gerçekliği ve kısıtlayıcılığı konusunda hemfikir olarak çalışmalarına Emel'in kendini daha iyi ve daha güçlü hissettiği bir noktada ara vermişlerdir.

Emel ile terapötik süreç boyunca, kişisel yaşam olayları çerçevesinde karşılaştığı veya kendisinin sahip olduğu katı düşünce kalıplarının ve yaşadığı ilişkisel ve/veya sistemik problemlerin toplumsal ve politik yapılarla ilişkileri ele alınmıştır. Emel'in Türkiye'de yaşayan bir Çerkes olarak görece

az önyargılı yaklaşılacak azınlık bir gruba dâhil olması bakımından görece bir ayrıcalığı olacağı düşünülebilse de kadın ve biseksüel kimlikleri ile hem aile yaşamı gibi özel alanda hem de işyeri, sosyal alanlar gibi kamusal alanlarda ayrımcılıkla mücadele etmesi gerekmiştir. Üst üste kesişen kimlikleri ile yaşamında karşılaştığı güç eşitsizlikleri ve çeşitli şiddet edimleri arasındaki bağlantılar terapide görünür kılınmıştır. Terapi, Emel'in biricik kişisel deneyimlerinin aslında bir sistem tarafından üretilmekte ve yeniden üretilmekte olduğunu, söz konusu yeniden üretim sürecine kendisinin nasıl dâhil olabildiğini görebilmesini sağlamış; Emel'in kendi sorumlulukları ve kontrol alanı dışında kalanlar için yeni bir sınır çizme girişimine dönüşmüştür. Bu süreç, Knudson-Martin ve arkadaşlarının (2020) yaklaşımlarında vurguladıkları gibi ilişkisel bir odakla, üçüncü düzeyden düşünme ve değerlendirmelerle, eşitliğin gözetildiği, bağlam içinde olayları ve kişileri değerlendirme yoluyla çalışmaya bir örnek oluşturmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması’na (2014) göre, her iki kadından biri psikolojik şiddete maruz bırakılmaktadır. Bu istatistik hem psikolojik şiddetin yaygınlığını hem de güç ilişkilerinin yapı olarak kurulumunda sıklıkla başvurulan bir yöntem olduğunu göstermektedir. Psikolojik şiddete uzun süreli maruz kalmak kadının güçlenmesini engellerken yeterince iyi baş etme yöntemleri geliştirmesini ve kullanmasını da engelleyebilir. Çalışmalar uzun süreli psikolojik şiddete maruz bırakılmanın kadınlarda depresyon yaşamaya yol açabildiğini de göstermektedir (Estefan ve ark., 2016).

Emel ile yürütülen çalışma onun “depresyon” şikâyetini gündeme almasıyla başlamış olsa da bu durumun oluşumuna etki eden yaşam olaylarının, çocukluk çağından başlayıp kendi yetişkin hayatında da devam etmekte olan bir şiddet sarmalını yansıttığı görülmüştür. Bu şiddet sarmalının ardında da Çerkes kültürü içerisinde özellikle üst kuşaklarda ciddiyetle devam eden bazı adetlerin, kadınların ezilmesi ve şiddete maruz bırakılmasına zemin oluşturabildiği ve genç kuşakların adetleri sürdürmeseler de içselleştirdikleri değerler gibi işlediği fark edilmiştir. Emel'in cinsel yönelimine dair içselleştirdiği homofobi ile ilişkili olarak kötü muamele görmeye kendisinin yol açtığına dair inancı da şiddet karşısında çaresizlik ve yalnızlık hislerini ayrıca arttırmıştır.

Çalışma boyunca Emel'in paylaştığı biricik yaşam deneyimleri ile toplumsal, kültürel, tarihsel, ekonomik ve politik yapılar arasında mekikler dokunmuştur. Sadece kendi deneyimi olarak ele aldığı zorluk ya da sorunları bir sistem üretimi olarak görebilmek danışan için kıymetli olmuştur. Deneyimlerinin ardındaki kişisel ve sosyo-politik bağlamları birlikte ele almak güçlendirme çalışmaları için uygun zemini yaratmaktadır. Emel kendi güçsüzlüğü ve yetersizliği üzerine inşa olan bir hikâyeyi yeniden yazmaya başlamıştır.

Bu sürecin bir diğer aktif üyesi olarak terapistin de deneyimleri süreç boyunca değişmiştir. Kendi cinsiyetçi kabulleri ile karşı karşıya gelmiş, teorik olarak bildiği “şeyleri” pratikte kullanmanın zorluğu ile karşılaşmıştır. Ayrıca yine teorik olarak bilgisi dâhilinde olan LGBTİ+’ların karşılaşabilecekleri zorlukları Emel'in yaşamı ile daha farklı açılardan görebilme imkânı elde etmiştir. Emel ile görüşmeleri sayesinde Çerkes kültürüne dair derinlemesine bilgi edinmiş ve gelecekteki çalışmalarında yararlanmak üzere Çerkes kültürünün temel değerlerine ilişkin farkındalık kazanmıştır.

Terapötik ilişki içerisinde terapist ve danışan iki aktör olarak birlikte çalışmış ve birlikte değişmişlerdir. Bu birlikteliğin kurulumunda, terapistin terapi odasında yaşananlar ile daha geniş sosyal bağlamlar arasındaki ilişkileri ele almasını kolaylaştıran meta perspektifinin yanı sıra danışanı ile arasındaki güç ilişkisini de sürekli değerlendirerek konum almasını sağlayan ve daha adil yaşam biçimlerini birlikte araştırmaya davet eden işbirlikçi yaklaşımı etkili olmuştur.

Şiddet gibi toplumsal yapılarla ilişkisi kuvvetli bir olgunun ele alınmasında kesişimsellik ve sosyal adalet perspektifiyle çalışmak, danışanların anlattıkları hikâyelerin ardındaki hikâyeyi duymayı ve bu hikâyeye eğilmeyi sağlamaktadır. Kesişen güç ilişkilerinin ve baskının düğümlendiği bu hikâyeler, danışanların iyi oluşunu destekleyen daha adil örüntülerin yapılandırılmasına alan açan bir yeniden yazım motivasyonunun şekillendiği yerdir.

KAYNAKÇA

- Agustin, L. R. ve Lombardo, E. (2019). Intersectionality. L. J. Shepherd (Ed.), *Handbook on gender and violence* içinde (s. 43-59). Edward Elgar Publishing.
- Ahmed, S. (2018). *Feminist bir yaşam sürmek*. (B. Sümer Aydaş, Çev.). Sel. (Orijinal yayın tarihi 2017)

- Alexander-Floyd, N. G. (2012). Disappearing acts: Reclaiming intersectionality in the social sciences in a post-black feminist era. *Feminist Formations*, 24(1), 1-25. <http://www.jstor.org/stable/23275087>
- Almeida, R., Dolan-Del Vecchio, K. ve Parker, L. (2007). Foundation concepts for social justice-based therapy: Critical consciousness, accountability, and empowerment. E. Aldarondo (Ed.), *Advancing social justice through clinical practice* içinde (s. 175-206). Routledge.
- Almeida, R. V. ve Durkin, T. (1999). The cultural context model: Therapy for couples with domestic violence. *Journal of Marital and Family Therapy*, 25(3), 313-324. <http://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1999.tb00250.x>
- American Psychological Association (APA, 2015). *About APA*. <http://www.apa.org/about/> Erişim Tarihi: 02.01.2023
- Bilge, S. (2013). Intersectionality undone: Saving intersectionality from feminist intersectionality studies. *Du Bois Review*, 10(2), 405-424. <http://doi.org/10.1017/S1742058X13000283>
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-168.
- Çoban-Keneş, H. (2021). Eskimeyen “yeni” ırkçılık: Irkçılığın bitmeyen kurgusal dayanakları. *Cogito*, 101, 147-158.
- DiPlacido, J. (1998). Minority stress among lesbians, gay men, and bisexuals: A consequence of heterosexism, homophobia, and stigmatization. G. Herek (Ed.), *Stigma and sexual orientation* içinde (s. 138-159). Sage.
- Estefan, L. F., Coulter, M. L. ve VandeWeerd, C. (2016). Depression in women who have left violent relationships: The unique impact of frequent emotional abuse. *Violence Against Women*, 22(11). <http://doi.org/10.1177/1077801215624792>
- Fanon, F. (2022). *Siyah deri, beyaz maskeler* (O. Türkay, Çev.). Metis. (Orijinal yayın tarihi 1952)
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin tarihi* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge. (Orijinal yayın tarihi 1961)
- Fox, D., Prilleltensky, I. ve Austin, S. (2012). Toplumsal adalet için eleştirel psikoloji: Meseleler ve ikilemler. (E. Erdener, Çev.). *Eleştirel psikoloji* içinde (s. 31-51). Ayrıntı. (Orijinal yayın tarihi 2001)
- Hancock, A. M. (2015). Intersectionality's will toward social transformation. *New Political Science*, 37(4), 620-627. <https://doi.org/10.1080/07393148.2015.1089049>
- Herman, J. (2015). *Tavma ve iyileşme* (T. Tosun, Çev.). Literatür. (Orijinal yayın tarihi 1997).
- Hill-Collins, P. (2017). On violence, intersectionality and transversal politics. *Ethics and Racial Studies*, 40(9), 1460-1473. <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1317827>
- Hill-Collins, P. (2021). Intersectionality as critical inquiry. N. A. Naples (Ed.) *Companion to feminist studies* içinde (s. 105-128). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781119314967.ch7>
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM, 2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/23338/KKSATRAAnaRaporKitap26Mart.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 02.01.2023
- Kennedy, B. A. ve Arthur, N. (2014). Social justice and counselling psychology: Recommitment through action. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 48(3), 186-205.

- Knudson-Martin, C., McDowell, T. ve Bermudez, M. (2020). Sociocultural attunement in systemic family therapy. K. S. Wampler, R. B. Miller ve R. B. Seedall (Ed.), *The handbook of systemic family therapy: Volume 1* içinde (s. 619-637). John Wiley & Sons.
- McDowell, T. (2015). *Applying critical social theories to family therapy practice*. AFTA Springer Briefs.
- McDowell, T., Knudson-Martin, C. ve Bermudez, J. M. (2023). *Socioculturally attuned family therapy: Guidelines for equitable theory and practice* (2. baskı). Routledge.
- Öztürk, P. ve Kındap, Y. (2011). Lezbiyenlerde içselleştirilmiş homofobi ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 24-35.
- Pare, D. (2014). Social justice and the word: Keeping diversity alive in therapeutic conversations. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 48(3), 206-217.
- Rosenthal, L. (2016). Incorporating intersectionality into psychology: An opportunity to promote social justice and equity. *American Psychologist*, 71(6), 474-485. <http://dx.doi.org/10.1037/a0040323>
- TODAP Çalışma Grubu (2022). *Eleştirel psikoloji: Yaklaşımlar, gündemler, tartışmalar*. İletişim.
- Yılmaz, V. ve Göçmen, İ. (2015). Türkiye’de lezbiyen, gey, biseksüel ve trans bireylerin sosyal ve ekonomik sorunları araştırmasının özet sonuçları. *Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi (Research Turkey)*, 4(6), 94-101. <http://researchturkey.org/9142>
- Warner, L., Kurtiş, T. ve Adya, A. (2020). Navigating criticisms of intersectional approaches: Reclaiming intersectionality for global social justice and well-being. *Women & Therapy*, 43(3-4), 262-277. <https://doi.org/10.1080/02703149.2020.1729477>

Psikoterapide Şiddetle Çalışmanın Adli Boyutu

ÖZLEM BUGUR ÖZDEMİR*

ŞİDDET KAVRAMINA PSİKOLOJİK AÇIDAN BİR BAKIŞ

Şiddet; kişinin vücut bütünlüğünün fiziksel veya cinsel yönden zarar görmesi, kişinin acı çekmesi ya da ekonomik olarak zarara uğratılması olarak tanımlanabilir. Tehdit, baskı, engelleme gibi tutum veya davranışlarla şiddet kendini dışa vurabilir. Bununla birlikte karşıdakini koruma, karşıdakinin iyiliğini isteme gibi maskelerle de görülebilir (Gardner ve ark., 2008). Sağlıklı ve olağan olan öfke duygusu şiddet eylemi ile birlikte ortaya çıkabilir. Şiddet eylemlerinin failleri her zaman fark edilebilir özellikler taşıyabilirler. Bazen psikopati puanı yüksek kişiler tarafından gündelik hayatta fark edilemeyecek bir görünümde de profesyonellerin veya diğer kişilerin karşısına çıkabilirler (Bugur Özdemir ve Akdaş Mitrani, 2022).

Şiddet eylemi kişisel haklara karşı bir saldırı olduğundan, konunun hukuki açıdan da ele alınmasının gerektiği haller mutlaka olacaktır. Bu noktada hem seans odasının mahremini korumak hem danışanın menfaatini gözetmek hem de hukuki açıdan var olan sorumlulukları yerine getirmek bir psikoterapist için bazen düşünüldüğü kadar kolay olmayabilir. Öyle ki, şiddete uğrayan kişi mağdur edildiğinin ya da şiddete maruz kaldığının o anda farkına dahi varamayabilir. Farkına vardığında ise ne yapabileceğini ya da nereye başvurabileceğini bilemeyebilir. Bununla birlikte şiddet uygulayan kişi davranışının suç olan bir eylemin parçası olduğunu da bazen fark etmeyebilir.

(*) Klinik Psikolog – Doktor, Tria Psikoloji, ORCID: 0000-0002-7672-8183.

Seans odasında da şiddet ve şiddetin türleri var olabilir. Bu var oluş, danışanın şiddet uyguladığı, danışanın şiddet mağduru olduğu, psikoterapistin maruz kaldığı ya da uygulanan şiddete şahit olduğu şekillerde vuku bulabilir. Bu durumun psikoterapinin insanların duyguları, düşünceleri ve davranışları ile ilgilenen, zaman zaman iyileştiren, zaman zaman örtük bir yaşantıyı açığa çıkaran sistemli bir tedavi modeli olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Şiddetin adli bilimler açısından psikoterapiye yansımaları olduğu bilinmektedir. Psikoterapistin, danışanın uğramış olduğu ya da bir başkasına uyguladığı şiddet karşısında yapabileceği müdahaleler vardır.

Örneğin psikoterapi seansına gelen birincil bakıcı konumunda olan bir anne, önceki akşam eşine çok kızgın olduğunu, öfkesine yenilip elindeki su bardağını yere düşüren çocuğuna vurduğunu ve sonrasında çok üzüldüğünü ifade ettiğinde bir psikoterapistin önceliği ne olmalıdır? Bu konuda birincil bakım veren kişinin, danışan olarak duygularını anlamak ve duygularını yönetme becerileri ile ilgili gerekli psiko-eğitimi vermek elbette önceliklidir. Bununla beraber, çocuğa karşı uygulanan şiddetin suç olduğu bilgisine psikoterapistin teknik olarak sahip olması gereklidir. Küçüğe karşı uygulanan ihmal ve istismar fiziksel, cinsel, duygusal ve ihmal şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu toplumsal sorun tıbbi, hukuki, psikolojik boyutları olan ve maalesef yeterince bilinmeyen önemli bir durumdur. Ülkemizin de taraflarından biri olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 19. maddesinde "Sözleşmeye taraf devletler, çocuğun anne-babasının ya da onlardan yalnızca birinin yasal vasi veya vasilerinin ya da bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında iken bedensel saldırı, şiddet veya suiistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dâhil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı korunması için; yasal, idari, toplumsal, eğitsel bütün önlemleri alırlar" şeklinde çocukların hakları güvence altına alınmıştır (Beyaztaş ve ark., 2014). Dolayısıyla bu konuda psikoterapistin bakım veren kişiye, kültürel olarak normal kabul edilse dahi, çocuğa karşı şiddetin yasal boyutlarını ifade etmesi, sorumluluklarını anlatması ve eğitsel anlamda müdahale etmesi önemli görülmektedir.

Şiddetin psikoterapi seansına yansıdığı hallerde de psikoterapistin suç olan ve müdahale gerektiren şiddeti suç olmayan şiddetten ayırt edebilmesi gerekir. Elbette durumu ne şekilde ele alabileceğine dair genel bir fikrinin olması oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Psikoloji bilimi şiddet kavramını farklı boyutlarıyla ele almaktadır. Bununla birlikte hukuk sistemindeki

formları ile ilgili daha az çalışma yapılmaktadır. Bu konu disiplinler arası çalışmayı gerektiren bir konudur, çünkü bir tarafı insan doğası ile ilişkili bireysel bir durum iken diğer bir tarafı toplumsal bir meseledir.

Şiddet karşısında psikoterapistin danışanının sırlarını saklama yükümlülüğünü de ihlal etmemesi gerekir; dolayısıyla hangi bilgileri ne kadar paylaşabileceğini ve kimlerle paylaşabileceğini bilmesi önemlidir. Örneğin son yıllarda elektronik ortamlarda da korunmaya başlanan seans notlarının sehven diğer kişilerin eline geçmesi dahi, psikoterapistin sırları koruma yükümlülüğünü ihlal etmesi şeklinde bir dava konusu olabilir. Bu bölümde, şiddetin seans odasına yansımaları, danışan hakları, psikoterapistin yükümlülükleri tanımlanacak ve anayasamızdaki ilgili maddeler psikoterapötik müdahaleler açısından ve adli bilimler açısından farklı boyutlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

PSİKOTERAPİDE ETİK SINIRLAR

Psikoterapi sürecine yansıyan şiddet eylemlerini ele alırken danışan haklarının gözetilmesi gerekmektedir. Sağlık alanında imzalanan birçok bildiri vardır. Örneğin Dünya Tabipler Birliği tarafından 1981 yılında yayınlanan Lizbon Hasta Hakları Sözleşmesi bunlardan biridir. İmzalanan sözleşmeler göz önüne alındığında, ortak dört temanın tekrarlandığı görülmektedir. Bu temalar, insanın özerkliğine saygı, eşitlik/adalet, insana faydalı olma ve insana zarar vermeme şeklindedir. Bu değerleri koruyabilmek ve danışanın haklarını koruyabilmesinin yolunu kolaylaştırabilmek adına psikoterapi seansları, tıpkı diğer tüm sağlık müdahaleleri gibi bilgilendirilmiş onam formuyla başlamalıdır. Türk Psikologlar Derneği'nin de Etik Yönetmeliği'nde (2004) ele aldığı önemli konulardan bir tanesi bilgilendirilmiş onam formudur. Bilgilendirilmiş onam formu, sözel ya da görsel olarak kişinin hak ve sorumluluklarını anlamasını ve belirsizlikleri gidermesini kolaylaştıracak herhangi bir yöntemle danışana sunulmalıdır. Bununla birlikte mutlaka yazılı ve ıslak imzalı bir form danışan dosyasında saklanmalıdır. İlk seansta sürece dair gerekli olan tüm bilgilerin danışanla paylaşılması ve tartışılması hem danışanın hem de psikoterapistin sınırlarının korunmasına yardımcı olacaktır. İlk seansta ele alınan bu gündem, güven ilişkisinin sürecin başından itibaren korunmasına yönelik değerli bir adım niteliği taşımaktadır. Bilgilendirilmiş onam formunda, psikoterapistin eğitimi, yetki alanları, beraber sürdürecekleri sürecin ne şekilde ilerleyeceği, danışanın acil bir durum olduğunda hangi

numaraya ulaşabileceği, alternatif olarak başvurabileceği tedavi seçenekleri, gizliliğin hangi durumlarda korunacağı ya da hangi durumlarda psikoterapistin gizliliği ihlal edeceği gibi konular detaylı bir şekilde paylaşılmalıdır. Tüm bu sürecin danışan tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı takip edilmeli ve yazılı olarak belgelendirilmelidir. Bu noktada, danışanın karar verme ve onaylama becerilerinin bu tür bir protokolü değerlendirirken yeterli olması şartı göz ardı edilmemelidir. 18 yaşından küçük bir birey için ise bilgilendirilmiş onam formu ebeveynin de bulunduğu bir ortamda paylaşılmalıdır.

HUKUK SİSTEMİNE GÖRE PSİKOTERAPİNİN SINIRLARI

Psikoterapi süreci tamamen güven ilişkisi üzerine inşa edilmiş bir sistemdir denebilir. Gönüllülük üzerine kurulmuş olan bu güven ilişkisinde psikoterapist danışanın paylaştığı her türlü bilgiyi saklamakla yükümlüdür. Danışandan gelen bilgilerin hepsi hukuk doktrininde kişisel veri olarak değerlendirilir. Bu veriler hukuki olarak psikoterapistin sır saklama yükümlülüğü getirmektedir (Aşkın, 2021). Psikoterapist, danışanın gönüllü olarak kendisiyle paylaştığı bilgileri danışanın rızası olmadan herhangi bir başka kimseyle paylaşamaz. Bu değer korunmadığı takdirde, Türk Ceza Kanunu'nun 136. Maddesi'ne göre psikoterapist suç işlemiş sayılır. İlgili madde "Kişisel verileri, hukuka aykırı olarak bir başkasına veren, yayan veya ele geçiren kişi, iki yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." şeklindedir.

Hukuk sisteminde kişisel verilerin paylaşılmasına dair sınırların net bir şekilde belirlenmiş olması, psikoterapistin iyi niyetle, danışanına yardımcı olmak amacıyla ya da kendi kaygısını yönetemediği için aldığı kararlardan da sorumlu olacağı anlamına gelmektedir. Örneğin ilk seansta danışandan alınan acil durumlarda bilgi verilecek kişinin numarası danışana sorulmadan veya bilgi verilmeden herhangi bir nedenle arandığında bu davranış Türk Ceza Kanunu'nun 136. Maddesi'ne göre suç olan bir davranış mahiyeti kazanmış olacaktır. Danışanın kendine zarar verme ihtimali söz konusu olduğunda dahi, danışana numarası önceden paylaşılmış olan kişinin arana-
cağının bilgisi verilmelidir. 18 yaşından küçük olan kişilerle çalışılırken ise durum çok daha farklı şekilde ilerleyebilir. Bu durumda ebeveynin koruması altında olan çocuğun bazı paylaşımları küçüğü korumak adına yasal sorumlulukları olduğu için aileyle çocuğun izni olmadan paylaşılabilir. Ancak bu durumda öncelik, küçüğü korumak olmalıdır. Reşit olmayanla cinsel iliş-

ki suçu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 104. Maddesi'nde şu şekilde belirtilmiştir: “Cebir, tehdit ve hile olmaksızın, on beş yaşını bitirmiş olan çocukla cinsel ilişkide bulunan kişi, şikayet üzerine iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacaktır”. Buna göre, örneğin 15 yaşını doldurmuş bir çocuğun kendi rızasıyla 17 yaşındaki bir çocukla yakınlaşmaya girmesi küçüğün rızası olmadan aile ile paylaşılması gereken bir bilgi değildir. Burada sınırları korurken çeşitli kaynaklardan faydalanılması önerilir. Psikoterapistin hangi adımları atacağı konusunda kararsızlık yaşadığı ya da süreci yönetmekte zorlandığı durumlarda süpervizyon alması gerekmektedir.

Şiddetin pek çok çeşidinin olması, haliyle psikoterapistin psikoterapi ilişkisi içindeki sınırları çizebilmesini güçleştirmektedir. Hangi durumları şiddet olarak tanımlayacağını, hangi olayları şiddet suçu olarak tanımlayacağını, nerede müdahale edeceğini ya da nerede müdahale edemeyeceğini bilmek belli bir bilgi ve tecrübe gerektirmektedir. Hukuki olarak psikoterapistin de yükümlülüklerinin bulunduğu haller vardır. Herhangi bir suçun mevcut olduğu durumda, konu kamuyu ilgilendirdiği için psikoterapistin rolü ve yükümlülükleri anayasamızın ilgili maddelerine göre değişmektedir. O halde Türk Ceza Hukuku'nun değerlendirmelerinin ne şekilde olduğuna bakmak işlevsel bir yol olabilir.

Suç genel anlamda haksızlığa uğramaktır denebilir; ancak her haksızlığın suç olarak değerlendirilemeyecek olması bu kavramın kapsam ve sınırlılıklarının anlaşılmasını önemli kılmaktadır. Hukuki bir değer korunması ve toplumsal düzenin sağlanması amacıyla Türk Ceza Kanunu'nda birtakım değerler (örn., vücut dokunulmazlığı, mal varlığı vb.) belirlenmiş ve korunması istenmiştir. Belirlenen değerlerin bilerek, istenerek ihlal edilmesinin neticeleri ise yine kanunla düzenlenmiştir.

Örneğin çift terapisi sırasında eşlerden birinin öfkelenerek diğerine sesini yükseltmesi, tokat atması ya da bıçak çıkarıp vücut bütünlüğüne zarar vermesi hukuki açıdan birbirinden farklı olaylardır. Psikoterapistin hangi olayda nasıl tepki vereceğini bilmesi için suça dair bir miktar bilgiye sahip olması gerekir. Örneğin sesin yükselmesi de bir çeşit şiddet olayıdır ancak bu durumda bildirme yükümlülüğü yoktur. Bunun nedeni Türk Ceza Kanunu'nda ya da Medeni Kanun'da belirlenmiş bir hükmün olmamasıdır. Hukuk sisteminde yasalarla belirlenmemiş bir durum suç olmayacağı için bu noktada şahit olan kişinin bildirme yükümlülüğü yoktur denebilir.

Herhangi bir eylemin suç olarak değerlendirilebilmesi için Türk Ceza Hukuku'nun ele aldığı birtakım şartların sağlanması gerekmektedir. Bir olayın suç olarak değerlendirilebilmesi için suçun maddi unsurlarının oluşması, suçun manevi unsurlarının oluşması ve hukuka aykırılık unsurunun oluşması gerekmektedir. Suçun maddi unsurları; fiil, netice, fail, suçun maddi konusu, suçun hukuki konusu, suçun mağduru, suçun nitelikli unsurları şeklindedir. Suçun manevi unsurları ise kast, taksir ve saik şeklindedir (Dursun ve ark., 2016).

Yani, bir olayın suç olarak ele alınabilmesi için öncelikle bir insan davranışı olması gerekir. Bu insan davranışının yine suç sayılabilmesi için, failin kusurlu bir irade gösterme kabiliyetinin olması gerekir. Son olarak, iradi olarak ortaya çıkan bu davranışın, hukuki zeminde bir uygunluk nedeninin bulunamaması gerekir. Tüm bu şartlar aynı anda olduğu hallerde ortaya çıkan davranış suç olarak tanımlanabilir (Karakehya ve Usluadam, 2015). Dolayısıyla bir ebeveynin çocuğunu evden dışarı çıkarmayıp gün boyu ders çalışmasını istemesi ve bu isteğinin gerçekleşmesi için net bir tutum sergilemesi suçun maddi ve manevi unsurları göz önüne alındığında bir suç olarak kabul edilemez; ancak bu baskı bir psikoterapi seansının gündemi olabilir. Psikoterapi seansında bu durum şikayete tabii olmayan bir şiddet davranışı olarak değerlendirilebilir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 21. Maddesi "(1) Suçun oluşması kastın varlığına bağlıdır. Kast, suçun kanuni tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir." şeklindedir. Yani denebilir ki, suç kastla işlenir. Fiili bir hata kastı ortadan kaldıracağı için seans odasına yansıyan bazı durumlar kusurluluktur, suç değildir (Hafızogulları ve Özen, 2009). Örneğin seansta sözel tartışma yaşarken çiftlerden birinin elindeki telefonu yanlışlıkla eşinin ayağına düşürüp basit bir yaralanmaya neden olması, suçun pek çok unsuru oluşmuş olsa da hukuk doktrininde bir suç değeri taşımamaktadır.

Kusurluluk, hukuk doktrininde suçun bir unsuru olarak ele alınmamaktadır. Ortada bir suç davranışının bulunduğu durumlarda dahi, hata ya da haksız tahrik gibi unsurların bulunması, ilgili makamlar tarafından kusurluluğu etkileyen haller olarak ele alınmaktadır. Haksız tahrik, Türk Ceza Kanunu'nun 29. Maddesi'nde ele alınan bir durumdur. Kusurluluğu azaltan bu hal, kişiyi suça iten herhangi bir neden olup olmadığı göz önünde bulundurularak ceza yargılamasında olası bir adaletsizliği engelleme amacı taşımaktadır (Dönmez, 2013).

Bununla birlikte bir kabahatin ya da disiplin cezası gerektiren bir eylemin bildirim yükümlülüğü yoktur. Bu durumda seans odasına yansıyan hal-lerin suç mu, kabahat mı yoksa kusur mu olduğunu bilebilmenin ruh sağlığı profesyonelleri açısından zaman zaman kolay olmayabileceği söylenebilir.

Peki, ortada suç olarak değerlendirilebilecek bir davranış olduğunda durum değişir mi? Yasalar, suç olarak kabul edilebilecek bir durum söz konusu olduğunda, sır saklama yükümlülüğünün ortadan kalktığına ve bu kez suçu bildirme yükümlülüğünün ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu durum aslında bir çelişki oluşturmaktadır; dolayısıyla mesleki etik, yükümlülük ve sınırların bilinmesi hem psikoterapi sürecinin hem de psikoterapötik ilişkinin dengesinin korunması açısından oldukça önemlidir. Bu konuda suçun maddi ve manevi unsurlarının oluşmuş olması büyük bir önem arz etmektedir. Bazen suç olmayan, kabahat ya da kusur olarak değerlendirilebilecek olan bir durum, psikoterapistin kaygısı ya da aşırı hassasiyeti nedeniyle danışan ile kurulan güven bağına zedeleyebilmektedir. İkili ilişkilerde öfkenin ifade ediliş biçimi bazen yıkıcı olabilmektedir. Bu tabii bir durum olarak değerlendirilebilir. Davranış değerlendirilirken toplumda görülme sıklığı, davranışın ne kadar normal görüldüğü, ortada bir mağdur ya da fail olup olmadığı, davranışın Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerinde yer alıp almadığı gibi faktörler göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılabilir. Bazen de sehven ortaya çıkan durumlar yaşanabilir. Örneğin herhangi bir kasıt olmaksızın aynı evde yaşayan kişiler arasında gerginlik anında, bu gerginlikten bağımsız yaralanmalar meydana gelebilir. Bu durum tıbbi müdahale gerektirse de gerektirmese de hastane polisinin bildirme yükümlülüğü görmediği basit bir kaza sonucu oluşmuş ise bu noktada psikoterapistin durumu bildirme yükümlülüğü oluşmamaktadır.

Bununla beraber onam formu alınırken danışana, kendisine veya etrafındakilere zarar verme ihtimali olduğu durumlarda bu durumu bildirme yükümlülüğünün olduğu aradaki psikoterapi ilişkisini bozmadan sözel olarak ifade edilmeli ve yazılı olarak imzalatılmalıdır. Bu durum Türk Ceza Kanunu çerçevesinde hem danışanın menfaati üzerine hem de psikoterapistin kanuna uygun davranması üzerine alınan bir önlem olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle ilk seansta psikoterapi sürecinin çerçevesi çizilirken danışanla kendine ya da bir başkasına zarar verme durumu söz konusu olduğunda ya da yasalar karşısında bildirme yükümlülüğüne tabii bir durum oluştuğunda gizliliğin danışanın bilgisi dahilinde ihlal edileceği danışanla paylaşılmalıdır. Suçu

bildirmeme suçu için, Türk Ceza Kanunu'nda herkesi ilgilendiren ve herkes için geçerli olan bir madde bulunmaktadır. Suçu bildirmeme suçu, Türk Ceza Kanunu'nun "Özel Hükümler" başlıklı 2. kitabının "Adliye Karşı Suçlar" başlığını taşıyan 4. bölümü içerisinde düzenlenmiştir. "Suçu bildirmeme" başlığını taşıyan Türk Ceza Kanunu'nun 278. Maddesi uyarınca,

- (1) İşlenmekte olan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişi, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- (2) İşlenmiş olmakla birlikte, sebebiyet verdiği neticelerin sınırlandırılması hâlen mümkün bulunan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.
- (3) Mağdurun on beş yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan özürlü olan ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda bulunan kimse olması hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza, yarı oranında artırılır.

Bu madde ile hukuksal olarak koruma öncelenmektedir ve kanun koyucu hukuksal yararın ihlal edilmemesini istemektedir (Erdem, 2009). Dolayısıyla bu noktada gerekli hallerde psikoterapistin gizlilik ilkesini ihlal etmesi bir tercih değil, yasada belirtilmiş ve uygulanmaması halinde ortaya yeni bir suç davranışının çıkacağı söylenmiş bir mecburiyettir.

Bir diğer bildirme yükümlülüğü olan madde, kamu görevlisinin suçu bildirmeme suçu olarak tanımlanmış olan Türk Ceza Kanunu'nun 279. Maddesi'dir. İlgili madde "Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme gösteren kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." şeklindedir. Kamu personeli olarak mesleğini icra eden bir ruh sağlığı profesyonelinin sınırlarının belirlendiği bu madde tüm kamu personelleri için geçerlidir.

Son olarak, Türk Ceza Kanunu'nun 280. Maddesi'nde sağlık mesleği mensuplarının suçu bildirmemesi suçu ele alınmış ve ilgili madde şu şekilde düzenlenmiştir:

- (1) Görevini yaptığı sırada bir suçun işlendiği yönünde bir belirti ile karşılaşmasına rağmen, durumu yetkili makamlara bildirmeyen veya bu hususta gecikme gösteren sağlık mesleği mensubu, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

- (2) Sağlık mesleği mensubu deyiminden tabip, diş tabibi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişiler anlaşılır.

Göröldüėü üzere, ilgili maddeler olduğa net bir şekilde danışanla psikoterapist arasındaki ilişkinin sınırlarını da belirlemektedir. Dolayısıyla kamu menfaati ve düzenin sağlanabilmesi için alınması gereken sorumlulukları psikoterapistin kendi kararıyla değiştirebilmesi mümkün görünmemektedir. Bilinmesinin psikoterapist ačíndan menfaat sağlayacağı düşünülen bir başka hüküm, Ceza Muhakemesi Kanunu Madde 46’da tanımlanan “meslek ve sürekli uğraşıları sebebiyle tanıklıktan çekinme hakkı”dır. İlgili madde řu şekildedir:

- 1) Meslekleri ve sürekli uğraşıları sebebiyle tanıklıktan çekinebilecekler ile çekinme konu ve koşulları şunlardır:
 - a) Avukatlar veya stajyerleri veya yardımcılarının, bu sıfatları dolayısıyla veya yüklendikleri yargı görevi sebebiyle öğrendikleri bilgiler.
 - b) Hekimler, diş hekimleri, eczacılar, ebeler ve bunların yardımcıları ve diğer bütün tıp meslek veya sanatları mensuplarının, bu sıfatları dolayısıyla hastaları ve bunların yakınları hakkında öğrendikleri bilgiler.
 - c) Mali işlerde görevlendirilmiş müşavirler ve noterlerin bu sıfatları dolayısıyla hizmet verdikleri kişiler hakkında öğrendikleri bilgiler.
- 2) Yukarıdaki fıkranın (a) bendinde belirtilenler dişında kalan kişiler, ilgilinin rızasının varlığı halinde, tanıklıktan çekinemez.

Şiddet suçunun bildirilmesi için, ortada en azından bir teşebbüsün olması gerekir. Örneėin danışanın seans sırasında artık yorulduğunu ve çağıştığı şirkete zarar verme düşüncelerinin olduğunu paylaşması psikoterapist ačíndan herhangi bir bildirme yükümlölüğü doğurmaz (Aşkın, 2021).

Meslek sırrı saklama yükümlölüğü ile işlenen bir suçun yetkili mercilere bildirilmesi yükümlölüğü, kapsamlarının çok net olamamasından dolayı sürekli bir çelişki teşkil etmektedir (Bayındır, 2018). Ceza Muhakemesi Kanunu Madde 46 ile Türk Ceza Kanunu Madde 136 sır saklama yükümlölüğünü ele alırken, Türk Ceza Kanunu’nun 278., 279. ve 280. Maddeleri

kamu düzeni için aksinin hukuka uygunluğunu düzenlemektedir. Bu konuda psikoterapistin yüksek bir farkındalığa sahip olması beklenmektedir. Kamu menfaati bireysel menfaatten üstün tutulduğu için suçun bildirilmesi gerekse de verilen bilgilerin konu ile ilgisi olmayan diğer özel bilgileri de içermediğinden emin olunmalıdır.

Bununla birlikte bazen şiddet suçu failinin değil, şiddet suçu mağdurunun danışan olarak seansta bulunduğu durumlar da olabilmektedir. Bu konuda psikoterapistin kendi sınırlarını bilmesi ve danışan adına karar vermeyi durdurabilmesi önemlidir. Örneğin eşinin kendisine tehditler savurduğunu anlatan danışanın durumu şikayet etmemesi halinde herhangi bir yaptırımında bulunulamaz. Türk Ceza Kanunu Madde 106'da bu konu ele alınmıştır:

Bir başkasını, kendisinin veya yakınının hayatına, vücut veya cinsel dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştireceğinden bahisle tehdit eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu suçun kadına karşı işlenmesi hâlinde cezanın alt sınırı dokuz aydan az olamaz. Malvarlığı itibarıyla büyük bir zarara uğratacağından veya sair bir kötülük edeceğinden bahisle tehditte ise, mağdurun şikayeti üzerine, altı aya kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur.

Örneğin şikayete tabii olan bu suç karşısında psikoterapistin yapabileceği şey yalnızca bilgilendirme yapmak olabilir. Danışanın, Polis Merkezleri veya İl Emniyet Müdürlükleri, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri bünyesindeki Sosyal Hizmet Merkezleri, kamu sağlık kuruluşları ve hastaneler, jandarma karakolları, Cumhuriyet Savcılıkları, baroların kadın danışma merkezleri de dâhil olmak üzere barolar ve adli yardım kurulları, belediyelerin kadın danışma merkezleri ve sivil toplum kuruluşları arasından birini tercih edebileceği ya da 183: Şiddetle Mücadele Hattı, 155: Türk Polisi Suç İhbar Hattı, 156: Türk Jandarması Suç İhbar Hattı olarak kamunun hizmetine sunulmuş olan numaralardan birine ulaşabileceği anımsatılabilir.

Terapist danışanı tarafından kendisine aktarılan veya seans odasında şahit olduğu bir durumun suç olduğuna ikna olur ve bildirmek isterse, Cumhuriyet Başsavcılığı'na veya kolluk makamlarına bildirebilir.

Sonuç olarak, insan ilişkisi üzerine inşa edilmiş bir disiplin olan psikoterapinin adli bilimler açısından da değerlendirilmesi bu bölümde ele alın-

mıştır. Mağdur olmanın kapsamı ve boyutları, çerçevesi hala tam olarak çizilememiş olan önemli bir çalışma konusudur (Özdemir ve Aşcıoğlu, 2022). Dolayısıyla bu durum psikoterapistin hassas davranmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, etik ilkeleri biliyor olmak, Türk Ceza Kanunu'nun bölümde yer yer ifade edilen ilgili kanun maddelerini biliyor olmak hem danışanın haklarını korumak hem de psikoterapistin sorumluluklarını belirlemek ve uygun davranmasına katkıda bulunmak açısından önemli görülmektedir. Öznesi insan olan psikoloji bilimi disiplinlerarası çalışmalarla ele alınan geniş bir alandır. Dolayısıyla psikoterapi öncelikli olarak bir uygulama sahası olsa da diğer alanlardan bağımsız bir şekilde hareket edilmesinin danışanın haklarının ihlal edilmesine, gerekli yönlendirmelerin yapılamamasına ya da psikoterapistin sorumluluklarını tam olarak yerine getirememesine neden olacağı düşünülmektedir.

KARŞILAŞILABİLECEK SORUNLARA ÖRNEK BİR OLGU

Aşağıdaki bölümde yer alan bilgiler gerçek bir olgudan esinlenilerek, danışan gizliliğinin olabildiğince korunabilmesi için değiştirilerek aktarılmıştır.

Psikiyatri servisine Pika Sendromu yaşadığı için başvuran 14 yaşında bir danışanın ilaç tedavisi ile birlikte psikoterapi desteği alması gerektiği düşünülmüştür. Danışan T. ile psikoterapi süreci, psikolog eşliğinde ailesinin de onamı alınarak başlatılmıştır. Süreç içerisinde yaşadığı sorunla alakalı müdahaleler etik sınırlar çerçevesinde uzman kişi tarafından gerçekleştirilmiştir. Psikoterapi sürecinde danışan T. duygusal anlamda kendisini zorlayan yeni bir yaşam deneyimi yaşamıştır. Bu süreçte danışan T. için yeniden bir psikiyatri görüşmesi gerçekleştirilmesi gerekli görülmüştür. Psikoterapi seansında durum ele alınmış ve yönlendirmenin gerekliliği danışana anlatılmıştır. Ebeveynlerinin de bilgisi ve rızası dahilinde ortak bir kararla aynı psikiyatriste gitmesi kararlaştırılmıştır. Buraya kadar yaşananların hemen hemen her psikoterapi sürecinde yaşanabilecek kadar olağan olduğu görülmektedir.

Yapılan yönlendirme sonrasında danışan T. psikoterapistine ulaşarak, süregelen bir şiddetin mağduru olduğunu, konuyu psikiyatristiyle paylaştığını belirtmiştir. Annesinin evli olduğu ve aynı evde yaşadığı kişinin kendisine zarar verdiğini psikoterapistine telefonda anlatmıştır. Sonrasında yaşanan yasal süreci de anlatarak psikoterapistini de şahit olarak yazdığını, yetkililere psikoterapistinin her şeyi bildiğini ifade ettiğini ve kendisinden

destek beklediğini, bununla beraber çok korktuğunu anlatmıştır. Terapist bu telefon görüşmesinde yaşanan olaydan ilk kez haberdar olmuştur.

Bu olguda psikiyatrist 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 278. Maddesi’nde düzenlenen suçu bildirmeme suçunu işlememek için durumu yetkili mercilere bildirmiştir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda bu suç, “adliye karşı suçlar” arasında düzenlenmiştir.

İlgili madde

- (1) İşlenmekte olan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişi, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.
- (2) İşlenmiş olmakla birlikte, sebebiyet verdiği neticelerin sınırlandırılması halen mümkün bulunan bir suçu yetkili makamlara bildirmeyen kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.
- (3) Mağdurun on beş yaşını bitirmemiş bir çocuk, bedensel veya ruhsal bakımdan özürlü olan ya da hamileliği nedeniyle kendisini savunamayacak durumda bulunan kimse olması halinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza, yan oranında arttırılır.

Bu durumu bildirmek yasal bir sorumluluk olarak kabul edilebilir. Sorun şu ki, psikoterapi sürecinde bu konu herhangi bir şekilde seans gündemi olmamasına rağmen danışan T. kolluk kuvvetlerine verdiği ifadelerde -belki de kendini güvende hissetmek için- psikoterapistine durumu anlattığını ve psikoterapistinin bu durumun şahidi olarak yazılmasını istediğini belirtmiştir. Yasal düzenlemelerin neticesinde annenin ikinci eşi evden uzaklaştırma almış ve yasal süreç başlatılmıştır. Konudan haberi olmayan psikoterapist ise şahit olarak yazılmıştır. Danışanın endişelerini anlayan psikoterapist, kendisini yanında görmeyi istemesini garip karşılamamış ve mahkemede şahit olarak bulunmuştur. Bu süreçte, psikoterapistin seans notlarının sadece gerekli yerlerini alarak mahkeme ile paylaşması, çalışılan konunun Pika Sendromu olduğunun aile tarafından da onaylanması hukuki anlamda mahkeme tarafından yeterli bulunmuştur. Bu durum psikoterapi notlarını arşivlemenin, onam formu alınmasının ve süreci aile ile beraber sürdürmenin önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aşkın, U. (2021). Hekimin sır saklama yükümlülüğü ile suçu bildirmeme suçu arasındaki ilişki. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 1368-1394. <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.1011205>
- Bayındır, S. (2018). *Türk Ceza Hukukunda akıl hastalığı*. On İki Levha Yayıncılık.
- Beyaztaş, F. Y., Özen, B. ve Bütün, C. (2014). Fiziksel çocuk istismarının incelenmesi. *Medicine Science*, 3(2), 1315-1331. <https://doi.org/10.5455/medscience.2014.03.8128>
- Bugur Özdemir, Ö. ve Akdaş Mitrani, A. (2022). Kadın mahkûmlarda sosyodemografik özellikler ile psikopati arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kesitsel bir çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine & Forensic Sciences*, 19(2), 109-118. <https://doi.org/10.5336/forensic.2021-87395>
- Dönmez, B. D. (2013). Ceza sorumluluğunu azaltan bir neden olarak haksız tahrik. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 71(1), 267-294. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9188/115170>
- Dursun, S. ve Bozbayındır, A. E. (2016). Ceza hukukunda hukuka uygunluk nedenlerinin manevi unsurları meselesi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 73(1), 63-90. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuhfm/issue/25016/264140>
- Erdem, M. R. (2009). Suçu bildirmeme suçu (TCK m. 278). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 80, 105-120. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1863561>
- Gardner, F. L. ve Moore, Z. E. (2008). Understanding clinical anger and violence: The anger avoidance model. *Behavior Modification*, 32(6), 897-912. <https://doi.org/10.1177/0145445508319282>
- Hafizoğulları, Z. ve Muharrem, Ö. (2009). Özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 9-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/397650>
- Karakehya, H. ve Usluadam, A. K. (2015). Türk Ceza Hukuku öğretisinde suçun manevi unsuru bağlamında suç genel teorisine ilişkin görüşler. *Journal of Penal Law and Criminology*, 3(2), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuchkd/issue/30753/332428>
- Türk Psikologlar Derneği. (2004). *Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği*. <https://psikolog.org.tr/belgeler/etik-yonetmeligi-qbf8w.pdf>

İKİNCİ KISIM
Şiddetsizlik Odaklı Önleyici
Ruh Sağlığı Çalışmaları

Şiddetsiz Aile için Ebeveyn Farkındalık ve Destek Grupları

YUDUM SÖYLEMEZ*

Değer duygusu, yalnızca bireysel farklılıkların takdir edildiği, hatalara hoşgörüyle bakıldığı, iletişimin açık olduğu ve kuralların esnek olduğu bir ortamda gelişebilir – besleyici bir ailede bulunan türden bir ortam.

Virginia Satir (1988, s.25)

Toplumda şiddetin önlenmesi için öncelikle bireyin kendi içinde ve en yakın ilişkilerinde barışın tesis edilmesi gerekir. Ekosistemik Teori ve Aile Sistemleri Teorisi, bireyin içinde bulunduğu sistemler içinde anlaşılması ve bireye yönelik psikolojik müdahalelerin de bu sistemler göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğinin altını çizer (Bronfenbrenner, 1979; Kerr ve Bowen, 1988). Bu bakış açısıyla, ailede şiddetin önlenmesi için, bireyden aile içi ilişkilere, geniş ailedeki ilişkisel dinamiklere, okul, işyeri gibi daha geniş sistemlere ve son olarak içinde yaşadığımız topluma doğru tüm katmanlarıyla hem şiddetin ortaya çıkmasındaki unsurların hem de şiddetin karşısında duran güçlü yönlerin, kaynakların bir bütün olarak düşünülmesi gerekir.

Şiddetin en sık aile içinde ve genellikle kadınlara ve çocuklara yönelik olduğu bilinmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2002). Çocuğa yönelik aile içi şiddet ile ilişkili etmenler; çevre koşulları, demografik özellikler, ekonomik durum, baba desteği, ebeveynin ruh sağlığı, ebeveynin şiddet deneyimi, ebeveynin çocuk yetiştirme tutumları olarak ele alınabilir (Müderrişoğlu ve

(*) Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000 0001 7018 8715.

ark., 2014). Çocuklarını sorun olarak algılayan, ebeveyn-çocuk ilişkileri zayıf olan, çocuk gelişimi konusunda yetersiz bilgiye sahip olan, stres ve depresyon düzeyi yüksek olan, bedensel cezanın üstünlüğüne inanan veya kendisi de istismara uğramış ebeveynlerin çocuklarına şiddet uygulama olasılığı daha yüksektir (McCloskey, 2011).

Duyguların öğrenildiği ilk sosyal ortam olan ailede, çocuklara duygularını nasıl ifade edecekleri, nasıl düşünecekleri ve nasıl davranacakları doğrudan öğretilmez. Çocuk, yaşadığı ailenin ve çevrenin davranış modellerini benimser (Karğın, 2011). Dolayısıyla anne ve babası arasındaki iletişim de çocuk için bir model oluşturur. Ebeveynlerinin birbirlerine karşı şiddet kullandıklarını gören çocukların gelecekte kendi eşlerine karşı fiziksel şiddet kullanma eğilimlerinin yüksek olacağı bilinmektedir (Akers, 2000). Bunun yanı sıra, eğer çocuk küçük yaşlarda çevresindeki kişilerin sorunlara yapıcı, rasyonel ve ahlaki olarak yaklaştıklarını görürse bu davranış şekillerini model alacak ve şiddetsizlik bir değer olarak aktarılacaktır (Karğın, 2011).

Şiddet olan bir ailede büyümenin yanı sıra ekonomik sıkıntılar da ailede şiddet riskini artıran faktörler arasında yer almaktadır (APA, 1996). Savaşın, şiddetin ve olumsuz sosyal koşulların olduğu yerlerden yeni bir ülkeye sığınan kişilerin yaşadıkları çevrenin de onların uyum sürecini olumsuz etkilediği bilinmektedir (Rousseau ve Drapeau, 2004). Göç deneyimi, azınlık olmak ve bunlara bağlı uyum zorluklarının, mülteci anne ve babaların ruhsal sağlıklarını, dolayısıyla ebeveynlik becerilerini olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013). Ayrıca, göçmen ve mülteci kadınların şiddet görme sıklığının da diğer kadınlara oranla daha yüksek olduğu bilinmektedir (Perilla, 2002).

Aile içi şiddetin hem birey hem de toplum temelinde yol açtığı tüm olumsuzluklar düşünüldüğünde şiddeti önlemeye yönelik müdahalelerin toplum ruh sağlığı açısından önemi yadsınmaz. Bu bölümde ailelerde şiddetsiz ilişkileri geliştirmeye yönelik müdahale girişimlerinden biri olan ebeveynlik programları özetlenecek, sonrasında da Türkiye'deki ebeveynler için geliştirilen bir ebeveynlik programına yer verilecektir.

EBEVEYNLİK PROGRAMLARI İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmalar, birçok ebeveynlik programının çocuklara yönelik şiddeti azaltmada, tekrarını önlemede ve risk faktörlerini azaltmada etkili olduğunu göstermiştir. Ebeveynlik programları, ebeveynliğe yönelik bilgi edinme, be-

ceri geliştirme, yetkinlik geliştirme ve ebeveynlere destekten oluşan bütüncül bir hizmet sunar (Cowen, 2001). Meta-analiz çalışmaları bu tip müdahale programlarının ebeveynin depresyon, anksiyete, öfke, suçluluk duygularının azalmasında, eş ilişkilerinin iyileşmesinde (Barlow ve ark., 2002; Barlow ve ark., 2014) ve çocuğa yönelik fiziksel şiddet, istismar ve ihmalin azaltılmasında (Sandler ve ark., 2011) etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Ebeveynlik grupları içinde etkinliği en çok kanıtlanmış programlardan biri Olumlu Ebeveynlik Programı'dır (*Positive Parenting Program - 3P*; Sanders, 2012). Bu program olumlu ebeveynliği beş prensip üzerine yapılandırmıştır: güvenli ve ilgi çekici bir ortam, olumlu bir öğrenme ortamı, etkili disiplin, gerçekçi beklentiler ve ebeveynin öz-bakımı. Farklı ülkelerde geniş çaplı yürütülen 3P ebeveynlik destek gruplarının, ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirerek ve ebeveynlerin çocuk gelişimi konusundaki bilgilerini artırarak çocuk istismarını önlemede oldukça etkili olduğu bulunmuştur (Chen ve Chan, 2016; Knerr ve ark., 2013). Bu araştırmalardan bazılarında ebeveynlerin öz yeterliliklerinde artış da bulunmuştur (Wittkowski ve ark., 2016). Babaların davranışlarında ise üç alanda azalma olmuştur: (a) düşmanlık, (b) iftira ve çocuğun reddi ve (c) çocuk ve aile ile ilgili durumlarda öfkeli uyarılma. Ebeveynlik eğitimlerine katılanların çocuklarında ise içselleştirme ve dışsallaştırma davranış problemleri kadar uyum davranışlarında da gelişmeler görülmüştür (Ducharme ve ark., 2000; Scott ve ark., 2007). Azınlıklarla yapılan ebeveyn eğitimlerinin hem ebeveynlik tutum ve davranışları hem de çocukların ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri ise 18 araştırma üzerinden yapılan bir meta-analiz çalışması ile gösterilmiştir (Van Mourik ve ark., 2017).

Türkiye'de yapılan ebeveynlik çalışmalarından en kapsamlısı Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın (AÇEV) yaptığı Anne Destek Programı'dır. 2007 yılında Diyarbakır'da düzenlenen ve 10 hafta süren, Anne Destek Programı'nın anne-çocuk ilişkisi ve iletişimi, çocuğa sunulan çevresel uyaranlar, annenin benlik kavramı ve kendine güven duygusu alanlarında fark yaratıp yaratmadığına bakılmıştır (AÇEV, 2008). Bulgulardan en çarpıcısı, annelerin çocuklarının olumsuz davranışlarına gösterdikleri olumsuz tepkilerdeki azalma olmuştur.

Ebeveynlik programlarının etkili yönlerini ortaya koyan çalışmalar, ebeveynlerin özel ihtiyaçlarına odaklanan, sağlam bir teorik altyapısı olan, eğitilmiş uzmanlar tarafından yürütülen, farklı sistemlerle iş birliği içinde

olan, bireysel yerine sosyal desteği de içeren grup çalışmalarının (riskli durumlarda evde bireysel destek eklenerek), ebeveyn, aile ve çocuğa paralel şekilde temas eden programların daha etkili olduğunu bulmuştur (Moran ve ark., 2004). En etkili üç ebeveynlik programının ortak yönlerine bakan başka bir araştırma ise ebeveyn-çocuk ilişkisindeki olumlu yönlerin güçlendirilmesinin, ödev ve canlandırma gibi müdahalelerin kullanılmasının, broşür gibi malzemelerin sağlanmasının, düzenli geri bildirim ve takip yapılmasının ve programın en az 25 saat olmasının altını çizmiştir (Hurlburt, 2007). Nock ve Kazdin (2005) ise katılımcı ebeveynlerle grup çalışmaları öncesinde yapılan, onların motivasyonlarının ve zorluklarının konuşulduğu seansların grup çalışmasının etkisini artırdığını bulmuştur.

ANNE BABALIĞIN ABC'Sİ PROGRAMI

Anne Babalığın ABC'si programının ana amacı anne ve babaların kendilerine, ebeveynliklerine ve çocuklarına dair farkındalık ve bilgilerini artırmak, güçlü yönlerini ortaya çıkararak dayanıklılıklarını ve geleceğe dair umutlarını güçlendirmek, anlaşılmış hissettikleri bir destek sistemi oluşturarak yaşadıkları sorunlarda yalnız olmadıkları hislerini desteklemektir. Bu sayede ebeveynlerin öz yeterlik duygularını artırmak hedeflenmiştir. Öz yeterlik, ebeveynin farklı durumları etkin bir şekilde yönetmek için kendi becerilerine olan inançlarını ifade eder (Sanders ve Woolley, 2005). Bu yeterlik duygusunun en önemli unsurları çocuk bakımı konusunda yeterli bilgi düzeyi, ebeveynlik görevini yerine getirmede kendine güven ve çevresindekiler tarafından çocuğun gelişim ve davranışlarının desteklenebileceği inancıdır (Elibol ve ark., 2007). Böylelikle, hem ebeveynlerin depresyon ve ebeveynlik streslerinin azalmasını hem de çocuklarına daha sağlıklı ebeveynlik yapabilmelerini sağlamak amaçlanmıştır.

Programın içeriği, sistemik ve deneyimsel terapi temeline dayanarak, güç ve sağlık temelli bir bakış açısıyla oluşturulmuştur. Sistemik bakış açısına göre bireyin yaşadığı sorunlar, onun içinde bulunduğu yakın ilişkileri, geniş ailesi ve toplumsal bağlam içinde değerlendirilir ve çözüm de bu farklı katmanların etkisini çalışarak gerçekleşir (D. S. Becvar ve R. J. Becvar, 2013). Sistemik terapide sorun bireyin kendisinde değil parçası olduğu sistemdedir, birey sistemdeki sorunlarla başa çıkabilmek için farklı çözüm yolları bulmak zorundadır. Bu da psikoterapide bireylerle ve gruplarla ça-

lırırken, bir yandan bireylerin parçası oldukları sistemlerden aktardıkları örüntülere, bir yandan da bireysel olarak duygu, düşünce ve davranışlarına, güçlü yanlarına ve sağlamlıklarına odaklanmayı gerektirmektedir. Deneyimsel terapi ise danışanın kendi duygularını, bedensel duyumlarını ve algılarını fark etmesine ve bunları olduğu gibi kabul etmesine odaklanan bir terapi ekolüdür (Rogers, 1957). Bireyin değişimi için gerekli olan şey güvenli bir ortamda bu duygu ve duyularını harekete geçirecek deneyimleri yeniden yaşayarak bunları fark etmesi ve dönüştürebilmesini sağlamaktır. Psikodrama, oyun, sanat gibi aktiviteler bu deneyimi kolaylaştırıcı etkileri dolayısıyla hem bireysel hem de grup çalışmalarında sıkça kullanılır (Kempler, 1965).

Grup Katılımcıları

Yüksek Öğretimde Rehberliği Tanıtma ve Rehber Yetiştirme Vakfı (YÖRET) ve İstanbul Bilgi Üniversitesi iş birliğinde geliştirilen ABC Projesi kapsamında yaklaşık bir buçuk sene ara ile iki farklı zamanda 17 grup çalışması yürütülmüş ve toplam 130 anneye hizmet verilmiştir. Bu grup çalışmaları, İstanbul'daki çeşitli toplum merkezlerinde dezavantajlı kesimlerden annelerle sekiz haftalık oturumlar halinde sürdürülmüştür.

Projenin ilk aşaması Aralık 2017 ve Mayıs 2018 tarihleri arasında Small Projects İstanbul, ASAM (*Association for Social Development and Aid Mobilization*) Al-Farah, ASAM Karagörmük ve ASAM Dolapdere, Tarlabası Toplum Merkezi, Şişli Toplum Merkezi'nde yürütülmüştür. Gruplara katılım 3 ile 11 kişi arasında değişiklik göstermiş, sonuç olarak toplam 65 kişi grup çalışmalarından yararlanmıştır. Çalışmalara katılan 44 Suriyeli, 21 Türkiyeli annenin yaşları 19 ile 62 arasında değişmektedir. Annelerin ortalama üç çocuğu vardır ve bu çocukların çoğunluğu okul çağındadır. Annelerin eğitim seviyesi hiç okula gitmeyenle üniversite mezunu arasında değişkenlik göstermekle birlikte ilkökul mezunlarının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Suriyeli annelerin yaklaşık yarısı savaşta bir yakını kaybetmiştir. Bu annelerin Türkiye'ye geliş zamanları altı ay ile altı yıl öncesi arasında değişim göstermektedir.

Projenin ikinci aşamasında, Ekim 2019-Aralık 2019 tarihleri arasında Sarıyer ve Şişli Belediyelerinin yedi farklı şubesinde, Sultanbeyli Mülteciler Derneği'nde (SMD) ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde dokuz farklı grup çalışması yapılmıştır. Gruplara katılım üç ile 10 kişi arasında değişiklik göstermiş, sonuç olarak toplam 65 kişi grup çalışmalarından yararlanmıştır.

ABC Projesi'nin ikinci aşamasına tamamen ya da kısmen katılan 65 kadının yaşları 27 ile 51 arasında değişmektedir. Genellikle evli ve iki çocuk sahibi anneler asgari ücretle geçinmekte, çocuklarının yaşları altı ay ile 24 yaş arasında değişmektedir.

Grup Liderleri

Her grup iki grup lideri tarafından yürütülmüştür. Grup liderleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi ve Işık Üniversitesi Klinik Psikoloji, Çift ve Aile Terapisi ve Çocuk Gelişimi Yüksek Lisans programlarında eğitimlerine devam eden, teorik eğitimini tamamlamış öğrencilerden oluşmuştur. Grup liderleri, projeyi tasarlayan Yudum Söylemez ve Süheyla Erdoğan'dan proje kapsamında iki buçuk günlük bir eğitim ve sonrasında da sekiz saat süpervizyon almışlardır. Eğitimlerde liderler uygulayacakları çalışmaları kendi üzerlerinde deneyimleme fırsatı bulmuşlardır. Deneyimsel öğrenmenin terapist eğitiminde etkin bir yöntem olduğu araştırmalarca kanıtlanmıştır (Piercy ve ark., 2016).

Proje Uygulaması

Proje kapsamında annelerle ön görüşme, son görüşme ve sekiz haftalık ebeveynlik grup oturumları olmak üzere toplam 10 oturum yapılmıştır. Türkçe konuşmayan annelerle Arapça bilen tercümanlar eşliğinde oturumlar yapılmıştır. Öncelikle, proje koordinatörü toplum merkezlerinin yöneticileri ile iletişime geçerek, projenin amacı ve kapsamı ile ilgili bilgi vermiştir. Merkez yöneticileri, çevredeki annelere projeyi duyurarak kayıt aldıktan sonra proje koordinatörü o merkezde eğitim verecek grup liderlerine kayıt listesini iletilmişlerdir.

Grup çalışmasının anneler üzerindeki etkisi, onlarla yapılan ön ve son görüşmelerin içerik analizi ve depresyon ve ebeveynlik stresi puanlarının farklarına bakarak yorumlanmıştır. Grup çalışması başlamadan önce her lider takımı, başka bir merkezde projeye kayıt yaptıran annelerle ön değerlendirme görüşmeleri ayarlayarak annelerin demografik bilgilerini almış, hayatlarında genel olarak yaşadıkları zorlukları, ebeveyn olarak zorlandıkları konuları, grup çalışmasından beklentilerini sormuşlardır. Bu açık uçlu sorular dışında katılımcıların kendilerini ebeveyn olarak ne kadar yeterli gördüklerini ve hayatlarının daha iyiye gideceğine dair umutlarını 10 üzerinden puanlamaları istenmiştir. Grup çalışmasının bitiminin ardından, çalış-

manın etkisini anlamak için, katılımcılarla ikinci bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede grup çalışmasının kendilerinin, çocuklarının ve aile ilişkilerinin üzerindeki etkileri, en çok faydalandıkları konular, akıllarında kalan anlar sorulmuş ve proje için geribildirim vermeleri istenmiştir. Ön görüşmede olduğu gibi, ebeveyn olarak kendilerini ne kadar yeterli gördükleri ve geleceğe dair ne kadar umut taşıdıklarını 10 üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir.

Annelere grup çalışmasının öncesinde ve sonrasında Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ) (Beck ve ark., 1961; Hisli, 1988) verilerek, hem yüksek depresyon puanları olan anneleri tarayarak onları psikiyatrik destek alabilecekleri bir kuruma yönlendirmek hem de gruba kabul edilen annelerin depresyon puanlarında bir değişiklik olup olmadığını anlamak istenmiştir. Ebeveynlere verilen ikinci ölçek ise Ebeveynlik Stres Ölçeği'dir (Aydoğan ve Özbay, 2017). Bu ölçeğin amacı, anne ve babaların ebeveyn olmaya dair yaşadıkları stresin boyutunu ölçmektir. Grup çalışmalarında artırılması amaçlanan ebeveynliğe dair farkındalık, bilgi ve becerilerin bu stresi azaltması beklenmiştir.

Grup Çalışmasının İçeriği

Sekiz haftalık ABC programında farklı etkinlikler aracılığı ile üç ana hedef doğrultusunda çalışılmıştır: farkındalık artırma, bilgi kazandırma ve sosyal destek sistemi oluşturma. Her hafta açılış sohbeti arkasından beden tarama (ayaktan başa kadar bedensel hislerin fark edilmesini amaçlayan egzersiz) yapılarak hem çerçeve oluşturulması hem de ebeveynlerin kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmıştır.¹ Liderler tarafından o hafta işlenecek konuya dair yapılan bilgilendirmelerin, ardından gelen deneyimsel etkinlikler ile pekişerek içselleştirilmesi ve grup dışına taşınabilmesi amaçlanmıştır. Sosyal

1 ABC Ebeveynlik Programı'nda kullanılan farklı teknikler için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılabilir.

Altınay, D. (2003). *Psikodrama grup psikoterapisi: 400 ısınma oyunu ve yardımcı teknik*. Sistem Yayıncılık.

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>

Kempler, W. (1965) Experiential family therapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, 15(1), 57-71. <https://doi.org/10.1080/00207284.1965.11642807>

Rivett, M. ve Street, E. (2009). *Family therapy: 100 key points and techniques*. Routledge.

Ülker, A. ve Genç, G. B. (2021). Ebeveynliği güçlendirmede triple P-olumlu anne-babalık programı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(30-Ulusal Özel Eğitim Kongresi Özel Sayısı), 240-284. <https://doi.org/10.19171/uefad.849935>

destek hissinin artması için her etkinliğin sonunda grup paylaşımlarına yer verilmiştir. Ayrıca katılımcıların öğrendikleri bilgi ve deneyimleri kendi hayatlarına taşımaları için grupta yapılan egzersizleri evde de uygulayabileceklerine dair yönergeler verilmiştir.

Haftalık program akışı belirlenirken öncelikle grubun kaynaşması ve katılımcıların kendilerini grup içinde güvende hissetmelerine yardımcı olacak aktiviteler seçilmiştir. Konuların ve aktivitelerin sonraki haftalarda aşamalı olarak derinleşmesine, bilgi aktarımına ve son haftalarda da toparlamaya yönelik olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca her hafta açılışta ve kapanışta yaptırılan bedensel aktivitelerle katılımcıların o ana gelerek deneyimlerini fark etmeleri ve duygularını düzenleyebilmeleri amaçlanmıştır. Her hafta benzer bir rutinin izlenmesi grubun çerçevesini oluşturarak katılımcıları kapsayan ve güvende hissettiren bir ortam sağlanmıştır. Grup çalışmasının haftalık akış özeti şu şekildedir:

1. Hafta - TANIŞMA: Tanışma, grup kurallarının oluşturulması, katılımcıların ortak yanlarını fark etmelerine yönelik grup egzersizi, ihtiyaçlar ve beklentilerin paylaşılması ve beden taraması.
2. Hafta - KİŞİSEL TARİHÇE: Açılış, beden taraması, zaman çizgisi etkinliği, grup paylaşımı, güvenli yer etkinliği, ev ödevi.
3. Hafta - AİLE HİKAYESİ: Açılış, beden taraması, ödev takibi, aile ağacı etkinliği, grup paylaşımı, ev ödevi.
4. Hafta - ÇOCUK, HAKLARI ve GELİŞİMİ: Açılış, beden taraması, ödev takibi, çocuk kimdir etkinliği, çocuk hakları bilgilendirmesi, grup paylaşımı, ev ödevi.
5. Hafta - KABUL ve EMPATİ: Açılış, beden tarama, ödev takibi, oyun canlandırması, kabul ve empati konusunda bilgi paylaşımı, ev ödevi.
6. Hafta - SINIR ve KURALLAR: Açılış, beden tarama, ödev takibi, sınırlar canlandırması, kurallarla ilgili bilgilendirme, ev ödevi.
7. Hafta - KIZGINLIK ve ÖFKE: Açılış, beden tarama, ödev takibi, kızgınlık ve öfke konusunda resim çalışması, bilgi paylaşımı, öfke ifadesi ve kontrolü çalışması, ev ödevi.
8. Hafta - GÜÇLENDİRME ve KAPANIŞ: Açılış, beden tarama, ödev takibi, hayat ağacı etkinliği, grup paylaşımı ve geribildirim.

Nicel Sonuçlar

Beck Depresyon Ölçeği ve Ebeveyn Stres Ölçeği okuma yazma becerilerinin düşük olması sebebiyle maalesef oldukça az sayıda anneye verilebilmiştir. Bu sebeple bu ölçek puanlarının program öncesi ve sonrası değerlendirmelerinin anlamlı bir veri vermeyeceği söylenebilir. Bunlar yerine ebeveynlerin kendilerini 10 üzerinden değerlendirdikleri ebeveynlik yeterlilik algılarındaki ve geleceğe yönelik umutlarındaki değişimlere bakılmıştır. İlk ve son puanlar karşılaştırıldığında, katılımcıların ebeveyn olarak kendilerini yeterli görme puanlarının ortalaması ilk görüşmelerde 6.8 iken, programın sonunda bu ortalama 8.5'e yükselmiştir. Diğer bir deyişle program, annelerin kendi anne-lik becerilerine daha fazla güvenmelerine yardımcı olmuştur. Annelerin hayatlarının daha iyiye gideceğine dair umutları ise ilk görüşmede ortalama 6.6 iken, program sonunda 7.8'e yükselmiştir. Bu projeye katılmanın annelerin geleceğe bir parça daha umutla bakmalarına yardımcı olduğu söylenebilir.

Nitel Sonuçlar

Çalışmaya katılan tüm annelerle yapılan ön görüşme ve son görüşmelerde sorulan açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda annelerin yaşadıkları zorluklar, programdan beklentileri ve programın onlar üzerindeki etkileri aşağıda özetlenmiştir. İlk görüşmelerde ortaya çıkan ana temalar, genel zorluklar, ebeveyn olarak yaşanan zorluklar, programdan beklentiler; son görüşmelerdeki ana temalar ise olumlu duygularda artış, öfke kontrolü, ebeveynlik becerilerinde gelişme, farkındalık, paylaşım ve sosyalleşme ve en çok akılda kalanlar olmuştur.

Ön Görüşmelerde Ortaya Çıkan Temalar

Genel Zorluklar. Gruplara katılacak kişilerle yapılan ön görüşmelerde, katılımcı adaylarına son zamanlarda yaşadıkları zorlukların neler olduğu sorulmuştur. Yaşadıkları zorluklarda *maddi zorlukların* başı çektiği, ikinci olarak da *fiziksel ya da psikolojik sağlık* sorunları olduğu görülmüştür. Bunları, kendisinin ya da aile bireylerinin işsizliği ya da çeşitli sebeplerle çalışmaması, dil yetersizliği nedeniyle iletişim kuramamak ve çocuklarla ilgili yaşanan zorluklar izlemiştir. Daha sonra, yas/kayıplar, savaş deneyiminin getirdiği zorluklar, geniş ailede yaşanan zorluklar, eşle iletişim kurma zorlukları belirtilmiştir.

Yukarıdakilerden daha az görülen bir sorun ise, okul/eğitim sistemiyle ilgili yaşanan zorluklar olmuştur. Öncekilerden daha az görülen diğer sorunlar, uyum sorunları, ötekileştirme, tüm sorumlulukları omuzlarında taşımanın getirdiği yorgunluk, kendisinin ya da eşinin öfke kontrolünde zorlanması, aile üyelerinden/sevdiklerinden uzakta olmak, kötü koşullarda yaşamak, komşularla ilişkilerde zorlanma ve yabancı kimliğiyle hizmet alma zorlukları diye adlandırılabilir. Zorluklar olmuştur. Yabancı kimliğiyle hizmet alma zorluklarına şunlar dahil edilebilir: Geçici koruma kimliklerinin başka bir ilde kayıtlı olması sebebiyle İstanbul'da sağlık ve eğitim gibi hizmetleri almakta zorlanmak, kimlik çıkartmadan önce yaşanan zorluklar, Irak'tan göç edenlerin Suriye'den göç edenlere göre hizmetlerden daha zor yararlanabilmeleri. Komşular konusunda ise şöyle bir bilgi verilmiştir: Apartman yaşamına alışkın olmadıkları için çocukların çok gürültü yapması sebebiyle komşularla ilişkilerde sorunlar çıkması ve gürültüyü önleme amacıyla çocuğa şiddet uygulama. Ayrıca, komşular tarafından dışlandıklarını hissettiklerini ya da komşuların bazı olumsuz tutumlarla kendilerine yaklaştıklarını söylemişlerdir.

Ebeveyn Olarak Yaşanan Zorluklar. Katılımcı adaylarına ebeveyn olarak kendilerini en çok neyin zorladığı sorulduğunda, *çocuklarla iletişim kurmak, çocuklara öfkelenmek, kardeş kavgası ve çocukların inatçılığının* en çok zorlayan konular olduğu görüldü. Dört kişi çocuklarının hareketliliğini, evlerinin küçük olmasını, hareket alanlarının kısıtlı olmasını ve onları uyarmanın zorunda kalmalarını yaşadıkları zorluklar olarak gördüklerini ifade etti. Yukarıdakilerden daha az görülen ama yine de üç katılımcı tarafından dile getirilen zorluklar ise, çocukların çalışıyor oluşu, çocuklara yetememek, annelerin dil bilmiyor oluşu, çocukların ağlaması, sağlık sorunları ve sınır koyma zorluklarıyla ilgiliydi. Üç kişi de kendilerini ebeveyn olarak bir şeyin zorlamadığını söyledi. İki kişi yaşadığı gelecek kaygısını, ergenlik sorunlarını, çocuğunun yemek yemiyor oluşunu, çocukların sinirli oluşunu, çocuğun altını ıslatmasını, çocuğun kendini korumayı bilmemesini ve başkalarının çocuğuna vurduğunu belirterek bunların yaşadıkları zorluklar olduğunu söyledi. Aileden uzakta yaşayan evli çocuğu görememek de iki kişinin ebeveyn olarak yaşadığı zorluklardandı.

Ayrıca, farklı kişiler tarafından birer kez söylenen ancak tümü bir araya getirildiğinde çocukların davranış sorunlarıyla ilgili zorluklar olarak

gruplanabilecek bazı şeyler dile getirildi: Çocukların tablet veya telefona olan düşkünlüğü, birbirlerine vurmaları, dalgın oluşları, dağınık oluşları, acele cevap verişleri, hayal kırıklığına uğratmaları, şımarıklıkları, uyumuyor oluşları gibi. Tümü bir araya getirildiğinde çocukların duygusal sorunları olarak gruplanabilecek ama yine farklı kişiler tarafından birer kez dile getirilen zorluklar ise şunlardı: Yetişkin çocuğun anneden ayrılmak istememesi, çocuğun içine kapanıklığı, çocuğun hayallere dalması ve çocuğun arkadaşının olmaması. Bunların yanı sıra, aslında eşle ilgili olan ama ebeveyn olarak yaşanan zorluklar vardı. Bunlar, eşin evde olmaması, babanın davranışlarının çocukları kötü etkilemesi, zorluklarla tek başına mücadele etmek, babasız çocuk büyütmek, hem anne hem baba olmak ve çocuk yetiştirme konusunda eşle farklı tutuma sahip olmaktı.

Programdan Beklentiler. Katılımcı adaylarına grup çalışmasından en çok almak istedikleri şey sorulduğunda alınan cevaplar üç başlık altında özetlenebilir: *Ebeveynlikle ilgili bilgi ve beceri edinimi, sosyal ve duygusal destek, psikolojik yardım.* Katılımcı adaylarının çoğunluğunun çocuklara nasıl davranmaları gerektiğini öğrenmek ve bilgilenmek için grup çalışmasına katılmak istediği anlaşıldı. En fazla dile getirilen ihtiyaçlar ise şu şekilde özetlenebilir: Çocuklarla doğru iletişim kurma yollarını öğrenmek, çocuklarla bağlarını güçlendirmek, daha iyi bir anne olmak, Türkiye'nin kurallarını öğrenmek, ergenliğe dair bilgi edinmek, savaş ve yer değişiminin çocukları nasıl etkilediğini anlamak, çocuğuna eğitim konusunda destek olmak, sakın davranmayı öğrenmek, sabırlı olmak, iyi örnek olabilmek ve değerlerini aktarabilmek.

Katılımcı adayları sosyal ve duygusal destek almak için gruba katılma isteklerini şu kelimelerle ifade etmişlerdir: Yardımlaşma, karamsarlıktan kurtulma, insanlarla kaynaşma, sosyalleşme, başkalarının tecrübelerinden yararlanma ve başkalarıyla yaşadıklarını paylaşma isteği. Ayrıca, katılımcı adaylarının psikolojik yardım almak istedikleri, en fazla kendilerini sakinleştirmek ve rahatlatmak için gruba katılmak istedikleri görüldü. Bunun dışında belirtilen psikolojik yardım ihtiyaçları şunlardı: Umudu arttırmak, asabiyetin azalması, eskiden sahip olunan enerjiye yeniden kavuşmak, hayata bakışını değiştirmek, kaygıyı gidermek, yaşadıklarına karşı rahat bir tavır alabilmek, psikolojinin değişmesi ve güçlenmek.

Son Görüşmelerde Ortaya Çıkan Temalar

Son görüşmelerde annelerin programdan en çok faydalandıkları alanlar belirlenmiştir. Katılımcılar genel olarak birden çok alanda geliştiklerinden bahsetmişlerdir. Ancak özellikle olumlu duygularında, öfke kontrolünde, ebeveynlik becerilerinde ve farkındalıklarındaki artıştan söz etmişlerdir. Ayrıca paylaşım ve sosyalleşmenin onlara iyi geldiğinden ve en çok akıllarında kalanlar sorulduğunda ise uygulamalardan örnekler vermişlerdir. Bazı katılımcılar grup çalışmasından kazandıkları şeylerin ilk başta beklediklerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Örneğin bir anne *“çocukları daha iyi kontrol edebilmek istiyordum ama şimdi daha çok serbest bırakacağım gibi”* demiş, bir diğeri ise ilk başta oğlunun daha düzenli ve daha çok ders çalışmasını sağlayabilmek için gruba geldiğini ancak projenin kendisine kızının korkularını yenmek konusunda çok yardımcı olduğunu anlatmıştır.

Olumlu Duygularda Artış. Son görüşmelerde katılımcılara sekiz haftalık grup çalışmasının kendilerine ne kattığı sorulmuştur. Verilen cevaplardan *olumlu duygularda artış olduğu* görülmüştür. Olumlu duyguların artışına sebep olan en önemli etkenin *bir gruba ait olmak ve sosyalleşebilmekten* kaynaklandığı söylenebilir. Grupta paylaşımda bulunmanın, birbirlerinin deneyimlerini dinlemenin, beraber gülmenin ve birlikte yiyip içmenin kendilerine iyi geldiğini, ayrıca grup çalışmasının rahatlamalarını sağladığını dile getirmişlerdir. Dinlendiklerini, mutlu olduklarını, moral yükselmesi olduğunu, gruptan enerji dolu çıktıklarını, cesaretlerinin arttığını, şükrettiklerini, özgüven artışı hissettiklerini, grup çalışmasının kendilerine çok destek olduğunu söylediler.

Grup çalışması sürecinde, grup üyeleri genel olarak psikolojik anlamda rahatladıklarını söylemişlerdir. Diğer olumlu gelişmelere baktığımızda, annelerden gruba gelerek kafasını dağıttığını, kendini bulduğunu, cesaretlendiğini, hayata olumlu bakabildiğini, hoşgörülü olabildiğini, iyi hissettiğini, enerjisini boşaltacak bir alan bulduğunu, çalışmanın kendisi için motivasyon olduğunu, çocuğuyla ilgili kaygısının geçtiğini, artık insanlarla kaynaşabildiğini ve daha sabırlı olduğunu söyleyenler olmuştur.

Öfke Kontrolü. Bazı katılımcılar hem genel olarak hayatta hem de çocuklarla eskiden sinirlendiklerinde ne yapacaklarını bilmediklerini, artık sakinleşme tekniklerini kullanıp sonra konuşmayı denediklerini belirtmiştir. Bir anne *“Eşime ve çocuklarıma öfkeliydim, kavga ediyorduk. Şimdi öfkeme*

hâkim olabiliyorum. Sinirlensem de daha az kavga ediyoruz.” demiştir. Diğer anneler de özet olarak, öfkelerini daha iyi yönetebildiklerini, daha sabırlı olduklarını, çocuklarını dinleyip anlamaya çalıştıklarını ve çocukları dövmeyi bırakmayı başardıklarını söylemişlerdir. Örneğin bir anne kendisindeki değişimi şu şekilde ifade etmiştir: “*Ben kesinlikle daha sakin olmayı öğrendim. Bazen sözümü dinlemediklerinde vururdum. Şimdi biraz daha sabre diyorum. Vurmuyorum. Kızgınlıkla konuşamayacağımı öğrendim. Daha sakin konuşuyorum. Sevgi göstermeye çalışıyorum.*” Anneler genel olarak çocuklarıyla ve eşleriyle daha iyi iletişim kurabilir hale gelmişlerdir. Bu değişim sayesinde çocukları da daha fazla söz dinlemeye başlamıştır. Bir anne “*Ben evde çocuklara daha sakin davranınca genel olarak ev de daha huzurlu oluyor.*” diyerek evdeki değişiklikleri özetlemiştir.

Ebeveynlik Becerilerinde Gelişme. Olumlu duyguların artışının yanı sıra, katılımcılar ebeveynlikle ilgili pek çok şey öğrendiklerini de dile getirdiler. Öncelikle çocuklara nasıl davranacaklarını öğrendiklerini belirten anneler, dinlemeyi, hayır demeyi, sakin davranmayı, orta yolu bulmayı, çocuk haklarını, çocuklarını olduğu gibi kabul etmeyi ve sevgi göstermenin önemini öğrendiklerini ifade etmiştir. Çocuklarla daha iyi vakit geçirebilmek de annelerin sık bahsettiği bir kazanım oldu. Bazıları çocuklarla daha çok oyun oynadığını, dans ettiğini, artık çocuklar okuldan gelince öğrendiklerini daha çok anlattıklarını ve paylaşımlarının arttığını belirtmişlerdir. Anneler, çocuklarının zor duygularını daha sakin bir şekilde yönetip farklı yöntemler kullanmaya da başlamışlardır. Örneğin bir anne öğrendiği beceriyi şu şekilde aktarmıştır: “*Kızımın korkuları vardı. Tek başına uyuyamıyordu, karanlıktan korkuyordu. Karanlığı bir canavara dönüştürdük beraber ve onu bir odaya hapsedtik. Artık kızım tek başına uyumaktan ve karanlıktan korkmuyor.*” Bazı anneler diğer katılımcılardan kendine iyi davranmayı öğrendiklerini belirtmişlerdir.

Farkındalık. Annelerin en çok farkındalık yaşadıkları konular, kendi hatalarını fark etmek ve kendi annelerinin davranışlarıyla kendilerinin çocuklarına yönelik davranışlarının benzerlikleri ve farklılıkları olmuştur. Grup çalışması sırasında, geriye dönüp kendi ailelerini gözden geçirmenin, kendi geçmişlerini ve çocukluklarını hatırlamanın böyle bir etkisi olduğu anlaşılmıştır. Doğru davranışlarını fark eden, tecrübeli olduğunu fark eden, bildiği şeyleri hatırladığını gören, sorumluluğunu fark eden ve kendine zaman ayırmanın önemini fark eden de olmuştur.

Farkındalıklarından söz eden annelerden birinin bir sözü de annelerin çocuklarıyla ilgili sorunlarında kendi sorumluluklarını daha fazla kabul etmiş olduklarının göstergesi gibi görünüyor: “Çocuklar sorun değil. Çocuklarımızın sorunlarının kaynağı biziz. Onlar bizim yansımamız, tıpkı ayna gibi.” Diğer annelerin sözleri de bunu destekliyor: “Fikrini sormak, bağırmadan, kavgaya etmeden konuşmak önemli. Anne olarak bize iş düşüyor. Onların bize ihtiyacı var”; “Çocukların bedeni küçük ama zihinleri büyük, her şeyi anlayabilirler, tıpkı yetişkin gibi. Aynı zamanda masum olmayabilirler, yalan söyleyebilirler, hata yapabilirler.”

Paylaşım ve Sosyalleşme. Grup üyelerinin grupta paylaşımda bulunmasının, yalnızlıktan kurtulmalarına ve sosyalleşmelerine faydalı olduğu görülmüştür. Bir katılımcı her hafta grup çalışmasının yapıldığı günü beklediğini, kendi ailesi dışında İstanbul’da kimsesi olmadığı için grupta sosyalleşmenin çok iyi geldiğini söylemiştir. Bir başkası, birlikte olmanın, dert anlatmanın, yalnız olmamanın, duyulmanın ve sosyalleşmenin iyi geldiğini belirtmiştir. Bir diğeri, herkesin aynı şeyi yaşadığını görmenin kendisine iyi geldiğini ifade etmiştir.

En Çok Akılda Kalanlar. Katılımcılara son görüşmede akıllarında çalışmalarından en çok ne kaldığı sorulduğunda, çoğunluk grup çalışması sırasında yapılan uygulamalardan örnekler vermiştir. En çok akılda kalan ise, her hafta yapılan, katılımcıları rahatlatmanın yanı sıra, “şimdi ve burada”ya getirmek gibi hedefleri olan beden tarama uygulaması olmuştur. Annelerin akıllarında en çok kalan bir diğer şey ise çocukla şiddetsiz ve sevgiyle iletişim kurulması üzerine yapılan çalışmalar olmuştur. Bir katılımcı, “Sakinlik ve sevgiyle iletişim hoşuma gitmişti en çok. Kural, hüküm ve zorlama işe yaramıyor. Çocuğu rahat bıraksam, çocuğun kendini ifade etmesine izin versem, çocuk da daha rahat olacak” demiştir. Başka bir anne “Bağırınca karşındakine kendini anlatamıyorsun. Belki senden sıkılıp bun alıyor. Sakince anlatmak önemli, sabırlı olmak.” demiştir.

Yukarıdakilere ek olarak, katılımcıların grup ortamı içinde yaşadıklarının da en çok akıllarında kalan şeyler arasında olduğu söylenebilir. Bu yaşantılar arasında, bir gruba ait hissetmek, hep birlikte bir şeyler yapmak, paylaşımda bulunmak, grup süreci içerisinde rahatlamak olduğu görülmüştür. Bir anne, “Gevşeme egzersizleri yaparken çok rahatlardım, hep birlikte

yapıyor olmak çok özeldi, hiç unutmayacağım.” demiştir. Bir diğer anne de *“Burada yaptığımız hoş sohbetler kaldı en çok aklımda.”* diyerek grup çalışmasındaki deneyimini paylaşmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son görüşmelerde katılımcılardan alınan bilgiler, projenin başarıya ulaştığını ve önümüzdeki yıllarda da çalışmaya devam edilerek daha fazla sayıda kişiye ulaşılmasının yararlı olacağını göstermektedir. Nicel sonuçlar annelerin depresyon seviyelerinde ve ebeveynlikleriyle ilgili yeterlilik hislerinde iyileşmeyi gösterirken, nitel sonuçlar annelerin öznel deneyimlerine dayanarak gruba katılmanın onlara çocukları üzerindeki etkilerini görmeleri, duygularının farkına vararak onları daha iyi yönetebilmeleri, dolayısıyla da ebeveynlik becerilerini güçlendirmeleri yönünde iyi geldiğini göstermiştir.

Projenin etkisinin artırılması için hem ebeveynlerden hem de grup liderlerinden alınan geribildirimler değerlendirilmiştir. İlk olarak anneler, sekiz haftanın yeterli olmadığını ve proje süresinin uzatılmasını istediklerini ortaya koymuşlardır. Babaların katılımının çok önemli olduğu, eşle iletişim konusunda ve başka konularda da grup çalışmaları yapılmasını istediklerini dile getirenler olmuştur. Son olarak çocuklarla ilgili konularda daha fazla bilgi ve beceri aktiviteleri eklenmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Grup liderleri bu projenin en önemli yapı taşları olmuşlardır. Birçoğu yüksek lisans programlarında okuyan ve akademik sorumlulukları olan kişiler olarak bu projeye verdikleri emek projenin verimliliğini artırmıştır. Liderler, hem bu projenin hem de annelerin gelişim süreçlerinin bir parçası olabildikleri için çok mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Eğitim içeriğinin bilgi ve beceri kısımlarının iyi dengelendiği ve bunun onların yeterlik duygularını pekiştirdiğini de eklemişlerdir. Programın iyileştirilmesi aşamasında, zorlu duygularla ilgili konuşmaların ilk oturumlarda değil, daha ileriki oturumlarda yapılmasının daha faydalı olacağı ve dördüncü haftadan sonra bir süreç değerlendirmesinin etkinliği artırabileceği de dile getirilmiştir. Program, bu geribildirimlerle yeniden düzenlenerek İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı’nda uygulanmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇEV (2008). *Güneydoğu Anadolu anne destek programı değerlendirme araştırması raporu*. http://www.acev.org/wcontent/uploads/2017/11/guneydogu_anadolu_anne_destek_programi_degerlendirme_arastirmasi_raporu_eylul_2008.pdf
- Akers, R. (2000). *Criminological theories: Introduction and evaluation*. Roxbury Publishing Company.
- American Psychological Association (1996). Violence and the family: Report of the American Psychological Association presidential task force on violence and the family.
- Aydoğan, D. ve Özbay, Y. (2017). Ebeveynlik stres ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 24-38.
- Barlow, J., Coren, E. ve Stewart-Brown, S. (2002). Meta-analysis of the effectiveness of parenting programmes in improving maternal psychosocial health. *The British Journal of General Practice*, 52(476), 223-233. <https://doi.org/10.1186/2048-4623-1-S3-PA044>
- Barlow, J., Smailagic, N., Huband, N., Roloff, V. ve Bennett, C. (2014). Group based parent training programmes for improving parental psychosocial health. *Cochrane Database Systematic Review*, 6(5), CD002020. <https://doi.org/10.4073/csr.2012.15>
- Beck, A.T., Ward, C.H., Mendelson, M., Mock, J. ve Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561-571.
- Becvar, D. S. ve Becvar, R. J. (2013). *Family therapy: A systemic integration*. Pearson Education.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Chen, M. ve Chan, K. L. (2016). Effects of parenting programs on child maltreatment prevention: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(1), 88-104. <https://doi.org/10.1177/1524838014566718>
- Cowen, P. S. (2001). Effectiveness of a parent education intervention for at-risk families. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 6(2), 73-82. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6155.2001.tb00124.x>
- Demirbaş, H. ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların ve mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1-2-3), 11-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334
- Ducharme, J. M., Atkinson, L. ve Poulton, L. (2000). Success-based, noncoercive treatment of oppositional behavior in children from violent homes. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 995-1004. <https://doi.org/10.1097/00004583-200008000-00014>
- Dünya Sağlık Örgütü (2002). *World report on violence and health*. http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582
- Elibil, F., Mağden, D. ve Alpar, R. (2007). Anne Babalık Becerilerinde Özyeterlik Ölçeği'nin (1-3 yaş) geçerlik ve güvenilirliği. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(3), 25- 31.
- Hisli, N. (1988). Beck Depresyon Envanteri'nin geçerliği üzerine bir çalışma. *Psikoloji Dergisi*, 6, 118-122.
- Hurlburt, M. S., ve Barth, R. P. (2007). Parent training in child welfare services: Findings from the national survey of child and adolescent well-being. İçinde R. Haskin, F. Wulczyn ve M. Webb (Ed.), *Child protection: Using research to improve policy and practice* (s. 81-106). Brookings Institution Press.
- Karğın, V. (2011). *Peer reporting of unethical police behavior*. LFB Scholarly Publishing.
- Kerr, M. E. ve Bowen, M. (1988). *Family evaluation*. Norton.

- Knerr, W., Gardner, F. ve Cluver, L. (2013). Improving positive parenting skills and reducing harsh and abusive parenting in low- and middle-income countries: A systematic review. *Prevention Science*, 14(4), 352-363. <https://doi.org/10.1007/s11121-012-0314-1>
- McCloskey, L. A. (2011). The impact of intimate partner violence on adolescents. S. A. Graham-Bermann ve A. A. Levendosky (Ed.), *How intimate partner violence affects children: Developmental research, case studies, and evidence-based intervention* içinde (s. 225-246). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12322-011>
- Moran, P., Ghate, D., ve Van Der Merwe, A. (2004). *What works in parenting support?: A review of the international evidence*. <https://core.ac.uk/download/pdf/4154825.pdf>
- Müderrişoğlu, S., Dedeoğlu, C., Akço, S. ve Akbulut, B. (2014). Türkiye’de 0-8 yaş arası çocuğa yönelik aile içi şiddet araştırması. <https://bernardvanleer.org/app/uploads/2017/02/Research-domestic-violence-against-children-aged-0-8-years-in-Turkey-Turkish.pdf>
- Nock, M. K. ve Kazdin, A. E. (2005). Randomized controlled trial of a brief intervention for increasing participation in parent management training. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 872-79. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.73.5.872>
- Perilla, J. (2002). *Domestic violence in refugee and immigrant communities*. TAPESTRI, Inc.
- Piercy, F. P., Earl, R. M., Aldrich, R. K., Nguyen, H. N., Steelman, S. M., Haugen, E., Riger, D., Tsokodayi, R. T., West, J., Keskin, Y. ve Gary, E. (2016). Most and least meaningful learning experiences in marriage and family therapy education. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42(4), 584-598. <https://doi.org/10.1111/jmft.12176>
- Sanders, M. R. (2012). Development, evaluation, and multinational dissemination of the Triple P-Positive Parenting Program. *Annual Review of Clinical Psychology*, 8, 1-35. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032511-143104>
- Sanders M. R. ve Woolley M. L. (2005). The relationship between maternal self-efficacy and parenting practices: Implications for parent training. *Child Care, Health & Development*, 31(1), 65-73. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2005.00487.x>
- Satir, V. (1988). *The new peoplemaking*. Science & Behavior Books.
- Scott, K. L., Francis, K. J., Crooks, C., Paddon, M. ve Wolfe, D. A. (2007). Guidelines for intervention with abusive fathers. J.L. Edleson ve O. J. Williams (Ed.), *Parenting by men who batter: New directions for assessment and intervention* içinde (s. 102-117). Oxford University Press.
- Van Mourik, K., Crone, M. R., de Wolff, M. S. ve Reis, R. (2017). Parent training programs for ethnic minorities: A meta-analysis of adaptations and effect. *Prevention Science: The Official Journal of the Society for Prevention Research*, 18(1), 95-105. <https://doi.org/10.1007/s11121-016-0733-5>
- Wittkowski, A., Dowling, H. ve Smith, D. M. (2016). Does engaging in a group-based intervention increase parental self-efficacy in parents of preschool children? A systematic review of the current literature. *Journal of Child and Family Studies*, 25(11), 3173-3191. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0464-z>

Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek: Ebeveynlere Yönelik Grup Çalışması

RÜŞTÜ EMRE AKSOY*, BEGÜM EFEOĞLU**

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu’nun raporuna göre 2008 ve 2020 yılları arasında 3621 kadın cinayeti kaydedilmiştir. 2020 raporuna göre bu cinayetlerin %97’sinin kadınların partneri, eski partneri ya da aile üyesi erkekler tarafından işlendiği görülmektedir. Gerek sivil toplum örgütlerinin gerek yasal mercilerin şiddeti durdurmaya yönelik çalışmaları vazgeçilmez bir öneme sahip olsa da yasal mekanizmalar çoğunlukla şiddet gerçekleştikten sonra veya gerçekleşmek üzereyken devreye girmekte ve ne yazık ki maruz kalan kişinin hayatını ve haklarını korumak konusunda her zaman yeterli olmamaktadır. Üstelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ve ayrımcılığın birçok boyutu, daha örtük yollarla bireyleri etkilediği için doğrudan müdahale edilememektedir. Bütün bu koşullar, şiddete karşı atılabilecek en önemli adımlardan birinin önleyici çalışmalar olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, ilişkilerinde şiddete yönelmeyen erkeklerin yetişmesine katkıda bulunmak amacıyla, *Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek: Ebeveyn Çalışma Grubu*’nu oluşturduk.

(*) Klinik Psikolog, Korto Psikoloji, ORCID: 0009-0004-4810-7525.

(**) Klinik Psikolog, ORCID: 0000-0002-0929-2674.

Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek, İstanbul Bilgi Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık Merkezi'nde, 6-12 yaş arası oğlu olan anne ve babalarla, haftada bir sıklıkla ikişer saatlik sekiz oturum olacak şekilde sürdürüldü ve her grupta 8 aile yer aldı. Çalışmadaki temel konular psiko-eğitim, deneyim paylaşımı ve sanat çalışmaları gibi yöntemlerle ele alındı. Çalışmayı yürüten kişiler, yani liderler, aynı üniversitenin Klinik Psikoloji Yüksek Lisans programı öğrencilerinden seçildi ve grup çalışmasının uygulamasıyla ilgili eğitim aldıktan sonra bir uzmanın süpervizyonu altında oturumları sürdürdüler. Çalışma şimdiye kadar iki farklı grupta pilot uygulama biçiminde gerçekleştirildi. Çalışmanın içeriği, alanyazında şiddetin temelinde yattığı düşünülen etmenler göz önünde bulundurularak toplumsal cinsiyet normları, çocukluk yaşantıları, ebeveyn tutumları, duygu düzenlemede güçlük, cinsiyetçilik ve şiddet algısı üzerine kuruldu. Bütün bu kavramlar özellikle şiddet bağlamında ele alındığında içinde birçok alt başlık barındırmaktadır. İlerleyen kısımlarda çalışmamızda ele aldığımız bütün alt başlıkları hem teorik açıdan hem de ilgili araştırmalar üzerinden inceleyeceğiz. Amacımız çalışmamızın içeriğini detaylıca sunmaktan ziyade hangi konuya ne sebeple değindiğimizi aktarmaktır. Böylece benzer çalışmalar gerçekleştirmek veya bireysel psikoterapi çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifini katmak isteyen meslektaşlarımıza katkı sağlamayı umuyoruz.

ŞİDDET VE TÜRLERİ

Şiddetin ilişkisel zorluklarda bir çözüm yöntemi olarak çocuklar tarafından benimsenmemesi için ebeveynlerin şiddetten uzak durması büyük önem taşımaktadır. Efeoğlu (2022), ergenlik dönemindeki oğlanların anne-babalarıyla yaptığı çalışmada şiddetsiz bir oğlan çocuğu yetiştirmedeki önemli ebeveynlik pratiklerinden birinin de şiddetsizliği aile içinde modellemek olduğunu göstermiştir. Çalışmada, özellikle babalar, şiddetsiz ve açık iletişim kuran birer örnek olmanın oğulları için ne kadar önemli olduğunu, kendi babalarının üzerlerinde oluşturduğu olumlu etkiye işaret ederek anlatmıştır. Araştırmada ortaya çıkan bir diğer bulgu ise şiddetsizliği öğretmek isteyen ebeveynlerin, şahit olunan şiddet olayları karşısındaki bakış açılarını oğullarıyla paylaştıkları ve aynı olayın farklı nasıl çözülebileceği üzerine birlikte beyin fırtınası yaptıkları olmuştur.

Şiddetsizliği benimsemek, şiddetin türleri hakkında bilinçli olmayı da gerektirmektedir. Fiziksel şiddet ve cinsel şiddet, fark etmesi görece daha ko-

lay şiddet türleridir. Fark etmesi daha güç olan psikolojik ve ekonomik şiddet ise, bu şiddet biçimlerine uğrayanların dahi yanlış bir muameleye maruz kaldığını anlamadan zarar görmesine sebep olabilir. Örneğin sürekli karşı tarafı eleştiren veya başkalarıyla kıyaslayan bir ebeveyn, çocuğuna ve eşine vurmasa veya çocuklarına şiddetten uzak durmayı öğütse bile çocuklarına çatışmalarda karşı tarafa zorbalık yapmanın kabul edilebilir bir yöntem olduğunu öğretecektir. Şiddetsiz bir çocuk yetiştirmenin ilk adımının şiddetsiz bir ev ortamı oluşturmak olduğu düşünüldüğünde, ebeveynlerin öncelikle şiddetin bütün türleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve sonra şiddetsiz bir iletişimin nasıl modelleneceğini göstermeleri oldukça önemli bir başlangıç noktası olacaktır. Buradan yola çıkarak, grup çalışmasının ilk oturumunda, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin tanımı ve türleri üzerine birlikte düşünmek amacıyla psiko-eğitim içerikli paylaşımlar yaptık. Şiddetin neden erkeklerde daha çok görüldüğü ve cinsiyetle şiddet arasında nasıl bir ilişki olabileceğine dair fikirleri paylaşma açtık. Şiddetsiz bir ortam kurmak adına ilerleyen oturumlarda hangi konulara odaklanılacağına çerçevesini çizdik.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇOCUKLARA YANSIMALARI

Cinsiyet kalıp yargıları kadınlara zayıf, kararsız, sadık ve fedakâr gibi edilgen ve bakım verme odaklı nitelikler; erkeklere de lider, cesur, güçlü ve rasyonel gibi baskın kişilik özellikleri atfetmektedir (Sakallı-Uğurlu ve ark., 2018). Bu etkinlik-edilgenlik ekseninde iki kutba ayrılan kadınlık-erkeklik algısının bireyler üzerindeki etkisini incelerken Kırılgan Erkeklik Kuramı'nı göz önünde bulundurmak yardımcı olabilir. Her ne kadar etkin ve baskın kişilik özelliklerinin erkeklere atfedilmesi erkekler için bir avantaj olarak görülse de Bosson ve Vandello (2011) bu durumun erkekleri sosyal yapıda deyim yerindeyse nasıl bir bıçak sırtında tuttuğuna işaret etmiştir. Bazı kültürlerde erkeklik, bireyin erkek cinsiyetiyle doğmasından bağımsız olarak, ancak belirli ölçütleri gerçekleştirmesi şartıyla ulaşabildiği bir sosyal meritedir. Bu ulaşılması zor olan merteye aynı zamanda da kaybetmesi kolay olan kırılgan bir konumdur. Dolayısıyla bu konuma önem veren erkekler saldırganlık aracılığıyla kendini kanıtlama ihtiyacı hissedebilir. Alanda pek çok araştırma, erkeklerin toplumsal cinsiyet kalıplarına uyum sağlayamamakla ilgili hissettiği stresin artmasıyla, yakın ilişkilerde görülen şiddetin de arttığını göstermiştir (örn., Franchina ve ark., 2001).

Toplumsal cinsiyet rollerinin erkekleri içine soktuğu tamamen güçlü olma kalıbı, bu rollere uyum sağlaması gerektiğini düşünen bir erkeğin, tehdit altında olduğunu hissettiği zamanlarda şiddeti “erkeklığı” koruma aracı olarak kullanmasına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten en çok zarar gören kişiler kadınlar, kız çocukları ve LGBTİ+ bireylerdir. Diğer yandan erkeklik kavramı, şiddete yönelmeyen, bu kalıba uymayı reddeden veya uyum sağlayamayan yetişkin erkekler ve oğlan çocukları üzerinde de büyük bir yük oluşturmaktadır. Psikiyatr İlker Küçükparlak (2019) bu durumu “Erkeklik erkekleri de yakıyor” cümlesiyle özetlemektedir. Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet rollerinin ilk ve en etkili şekilde aktarıldığı ortamın aile olduğunu (Clemans ve ark., 2010) da akılda tutarak hem şiddeti engellemek hem de oğlan çocuklarının bu kalıpların baskısından bağımsız büyümesini sağlamak amacıyla çalışmamızda ebeveynleri toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklik ve bu kavramların şiddetle ilişkisi hakkında bilgilendirmeyi hedefledik.

Toplumsal cinsiyetin ele alındığı oturumda, çocukların biyolojik cinsiyet farklılıkları temelinde onlara verilen roller, onlardan beklentiler ve bu çizgilerin dışına çıktıklarında karşılaşılabilecek tepkiler üzerine bir düşünme ortamı yarattık. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet kavramlarının farklılıklarına dair katılımcılarla paylaşımlı bir psiko-eğitim yaptıktan sonra kız ve oğlan çocuklarına toplumsal olarak atfedilen rollerin hem kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet hem de çocuklar ve yetişkinler üzerindeki kısıtlayıcı etkileriyle ilgili bir etkinlik gerçekleştirdik. *Cinsiyet Kutuları* (Sünbuloğlu ve ark., 2020) çalışmasından yola çıkarak oluşturduğumuz bu etkinlikte, ebeveynlerden oğlan ve kız çocuklarından beklenen davranışları listelemelerini ve sonra bu listedeki öğelerin muhtemel olumsuz sonuçları üzerine konuşmalarını istedik. Ardından anne ve babaların kendi çocukluklarındaki deneyimlerini de bu bağlamda sorarak ele aldık. Yaptığımız uygulamalarda bazı katılımcılar çocukluklarında uğradıkları cinsiyete dayalı ayrımcılığı fark ettiklerini dile getirdi. Özellikle, kadın katılımcılarda beden hareketleri (örn., nasıl oturup kalktığı) ve kıyafet gibi konularda kısıtlanma deneyimleri, erkeklerdeyse korku ve üzüntü gibi duyguların yasaklanması ön plana çıktı. Oturumu kapatırken çocuklara yönelik daha eşitlikçi bir tutum sergileyebilmeleri adına onlara verilen sorumluluklar, onlardan beklentiler, kardeş ve arkadaşlık ilişkileri ve bu alanlarda cinsiyetin yarattığı farklılıklara dikkat çekerek çeşitli öneriler verdik.

AİLE İÇİ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

TÜİK (2022) verilerine göre yemek pişirme, çamaşır yıkama, masayı kurma, ev temizliği ve çocuk bakımı gibi işler %80 oranıyla kadınlar tarafından üstleniliyor. Ev işlerinde erkeklerin daha yüksek oranla üstlendiği iki görev bulunuyor: faturaları ödemek ve küçük tamiratlar. Kılıç (2013) tarafından anne ve babalarla yürütülen nitel bir araştırmaysa aile içindeki cinsiyetçi tutumların (örn., anne-babanın ebeveynliğindeki tutum farklılıkları, kız-oğlan çocuk yetiştirmedeki tutum farklılıkları vb.) çoğunlukla ayrımcılık içerdiği fark edilmeden sürdürüldüğünü göstermiştir. Ebeveynlerin bu farklılıkları “doğal” algılamasının da toplumsal cinsiyet ayrımcılığını güçlendirdiği düşünülmektedir. Ev içi sorumlulukların cinsiyet fark etmeksizin eşit paylaşıldığı bir aile ortamında yetişen çocuk, cinsiyetin sorumluluklar ya da değer anlamında bir fark yaratmadığını öğrenecektir. Kadının ev içinde hizmet eden ve bağımlı, erkeğin ise para kazanan ve dışarıda özgür olduğu bir ailede kadın edilgen, erkek ise etken bir rolde algılanacaktır. Aynı şekilde kız çocuklarına ev temizliği ve yemek gibi sorumluluklar verilirken oğlan çocuklarının bu görevlerden muaf tutulması, gelişen bireyin anlam dünyasında temel bir kalıp oluşturacaktır.

Toplumsal cinsiyete dayalı bu tür düzenlemelerin ve en temel gelişim basamaklarından biri olan cinsiyet kimliği oluşumunun ebeveyn tutumlarıyla ilişkili olduğu görülmüştür (Kılıç, 2013). Buradan hareketle, çalışma grubumuzda toplumsal cinsiyetin ele alındığı ikinci oturumda ağırlıklı olarak ev içindeki rol dağılımlarına annelik ve babalık üzerinden baktık. Öncelikle annelik ve babalık kavramlarının katılımcılar için ne gibi anlamlara geldiği, ne tarz sorumluluk ve beklentiler barındırdığı ve bu rollerin dışına çıkmanın onlarda nasıl hisler uyandırdığını keşfetmek amacıyla bir etkinlik gerçekleştirdik. Bu etkinlikte ellerindeki kağıda bir anne veya baba olarak ailelerinin ve toplumun onlardan beklentilerini yazmalarını ve bu rollerin dışına çıkmaya dair hislerini ifade etmelerini istedik. Sonra cinsiyetçi iş bölümü hakkında konuşurken, odağı somut ve işlenebilir tutmak amacıyla, ev işi ve çocuklara yönelik sorumlulukların dağılımı hakkında paylaşımda bulunmalarını istedik. Hem anne-baba hem de çocuklar arasında daha eşitlikçi bir rol ve görev paylaşımının oluşturulması üzerine önerilerde bulunduk. Son olarak, oğullarının ev işlerine katılımını artırmalarını desteklemek amacıyla çocuklara verilebilecek yaşlarıyla uyumlu sorumlulukları konuştuk.

EBEVEYNLİK STILLERİ

Anne ve babalara yönelik çalışmalarda ebeveynlik stillerine oldukça sık değinilmektedir. Alanyazında stiller dört ana başlık altında değerlendirilir: izin verici, otoriter, ihmalkâr ve demokratik ebeveynlik (Baumrind, 1966; Maccoby ve Martin, 1983). Günümüzde ebeveynlik stillerinin gruplamasında yakınlık (*parental warmth*) ve kontrol (*parental demandingness*) olarak adlandırılan iki süregelen kavram kullanılmaktadır (Maccoby ve Martin, 1983). Yakınlık, ebeveynlerin çocuğun ihtiyaç ve duygularına hassasiyet gösteren destekleyici tutumlarını ifade ederken, kontrol ise çocuğun çevreye uyum sağlayabilmesi adına gösterilen disiplin, gözetim ve beklentileri kapsar (Baumrind, 1971). Bu açıdan bakıldığında, en olumlu yaklaşım olarak ele alınan demokratik ebeveynlik, yakınlık ve kontrol birlikte yüksek olduğunda mümkün olmaktadır. Demokratik ebeveynlik, ebeveynlerin sağlam ve tutarlı bir kontrol kurması, çocukların davranışları için anlaşılır ve belirgin standartlar oluşturması, çocukların ihtiyaç ve yeteneklerine öncelik vermesi, çocuklarından yaşlarına uygun beklentilerinin olması, çocukların bağımsızlığını ve bireyselliğini güçlendirmesi, affedici ve esnek bir disiplin anlayışı oluşturması üzerine kurulmuştur (Baumrind, 1971).

Ebeveynlik stillerinin çocukların karakterler ve davranışları üzerinde nasıl etkiler gösterdiğini inceleyen sayısız araştırma bulunmaktadır. Şiddet açısından bakıldığında ise, çocuk ve ergenlerde demokratik tutumlarla yetiştirilmenin daha düşük, otoriter tutumlarınsa daha yüksek ilişkisel şiddet seviyeleriyle ilişkili olduğu bildirilmiştir (Cucci ve ark., 2019; Kawabata ve ark., 2011; Muñiz-Rivas ve ark., 2019). Genç erkeklerde öne çıkan izin verici anne ve otoriter baba tutumlarınsa saldırgan tepkilerle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Conrade ve Ho, 2001; Miller ve ark., 2002). Otoriter tutum gösteren baba ve izin verici anne ikilisinin, erkek egemen anlayışı öne çıkarak erkeklerin otorite kurma ayrıcalığına sahip olduğu yanılgısını güçlendirebileceği düşünülmektedir (Baumrind, 1982; Conrade ve Ho, 2001). Ayrıca Baumrind (1982), her iki biyolojik cinsiyete farklı bir şekilde atfedilen gerek bakım verme gerek kural koyma gibi rolleri eşit derecede paylaşan ebeveynlerin daha demokratik tutumlar gösterdiğini öne sürer. Bu konuya odaklanan bir çalışmada, çocuklukta deneyimlenen demokratik ebeveynlik tutumları arttıkça yetişkinlikte benimsenen toplumsal cinsiyet rollerinin daha eşitlikçi olduğu bildirilmiştir (Lin ve Billingham, 2014). Bunlar ve benzeri birçok çalışmaya dayanarak demokratik olmayan ebeveynlik tutumlarının hem çocuğun

duygu düzenleme becerileri üzerindeki etkileri aracılığıyla hem de anne baba tutumları arasındaki farklılıklar üzerinden toplumsal cinsiyete dayalı şiddette etkin bir rol oynadığı düşünülebilir. Bu sebeple şiddeti engellemeyi hedefleyen bir çalışmada demokratik ebeveynlik tutumlarını hem kontrol hem de yakınlık boyutlarıyla güçlendirmenin faydalı olacağı tahmin edilmektedir.

Çalışmamızda ebeveynlik stillerinin ne olduğu ve ne gibi davranışları barındırdığına dair kısa bir psiko-eğitim verdikten sonra katılımcıların kendi anlayışlarını konuşabilmek adına çocuklardan beklentilerine, evde kuralların kim tarafından nasıl belirlendiğine, nasıl uygulandığına ve ihlal edilince ne gibi yollar izlendiğine dair sorular sorarak kendi pratikleri konusunda paylaşımda bulunmalarını istedik. Ebeveynlerin kendi çocukluklarında maruz kaldıkları ve bugün daha demokratik tutumlar göstermelerine engel olan deneyimleri ele aldık. Demokratik ebeveynliğin ilgi ve duyarlılığa işaret eden yakınlık alt boyutu, çalışmanın ilerleyen aşamalarında değinilen duygu düzenleme ve çocukların duygu ifadesine alan açma gibi başlıklarla örtüştüğü için ebeveyn tutumlarının işlendiği bu oturumda daha çok disiplin boyutunu ele aldık.

DUYGU İFADESİ

Yerleşmiş erkeklik algısı kendisini en belirgin şekilde dil üzerinden göstermektedir. Gündelik hayatta sık karşılaşılan “Erkekler ağlamaz”, “Aslan oğlum”, “Çok canlar yakacak” gibi ifadeler de buna örnektir. Baskın olmak, sert ve saldırgan olmak gibi özelliklerin desteklendiği ve duyguların ifadesinin baskılandığı bu anlayışta erkeklerin ve oğlan çocuklarının şiddete yönelme riski artmaktadır. “Erkek adam ağlamaz” cümlesini ele alalım. Bu cümle, basit bir yasağı ifade ediyor gibi görünse de temsil ettikleri çok daha büyük. Erkeklere cesur, güçlü ve rasyonel olmayı atfeden geleneksel erkeklik, üzüntü veya kaygı gibi duyguların deneyimini zayıflıkla eşleştirirken saldırgan tutumları kabul edilebilir kılıyor. Örneğin istatistiki olarak kadınlar daha çok depresyon yaşıyor gibi görünse de depresyon ve biyolojik cinsiyet arasında bir ilişki olmadığı, bunun toplumsal cinsiyetle ilgili olduğu düşünülmektedir (Branney ve White, 2008). Brownhill ve arkadaşlarına (2005) göre, bu farkın sebebi depresif duyguların nasıl deneyimlendiği değil, nasıl gösterildiğidir. Erkekler depresif duyguları, zayıflık veya kırılganlıkla özdeşleştirilen biçimlerde ifade etmektense görmezden gelmeyi, kaçınmayı, alkol ve benzeri yöntemlerle bu hisleri uyuşturmayı; hatta daha ileri durumlarda

kendilerine ve başkalarına şiddet uygulayarak dışa vurmaya tercih etmektedir. Hal böyle olunca erkekler depresif zorluklardansa öfke problemleri yaşıyor gibi görünmektedir.

Erkeklerin kırılgan duygular ifade etmeyen, tamamen güçlü varlıklar olması beklentisi o kadar alışılmış bir kalıp ki şimdiye kadar yürüttüğümüz Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek oturumlarında en şaşırtıcı paylaşımları bu konuyu ele aldığımız zamanlarda gözlemledik. Çoğu katılımcı oğulları üzüldüğünde veya ağladığında yaşadıkları rahatsızlığı engellemekte zorlandıklarını dile getirdi. Buna ek olarak hemen hemen herkesin ortak kaygısı, oğullarının duygu ifadesini teşvik ettikleri takdirde okulda diğer çocuklar tarafından dışlanacakları veya zorbalığa uğrayacakları yönündeydi. Bu önemli bir konu ve ne yazık ki haksız da değiller. Frosh ve arkadaşlarının (2002) okul çocuklarıyla yürüttüğü bir çalışmada elde ettikleri bulgular bu kaygıyla benzerlik gösteriyor. Oğlan çocukları duygu ifadesi gösteren diğer oğlan çocuklarının erkekliğini reddedebiliyor ve zorbalık uygulayabiliyorlar. Bunun sonucu olarak da aileler neye dikkat ederse etsin, oğlan çocuklarının daha sosyalleşme sürecinde duygu ifade edemeyen kişilere evrildikleri algısı oluşabilir. Bu, oğlan çocuklarının duygu ifadelerini desteklemenin nafile sonuçlar vereceği veya onları daha büyük zorluklara iteceği anlamına gelmemelidir. Sonuçta toplumsal ölçekte oğlan çocukları böyle bir bilinçle yetiştirildikçe geleneksel erkeklik anlayışının etkisinin, dolayısıyla zorbalığın zamanla azalacağını söylemek yanlış olmaz.

Çalışmamızda duygu ifadesine ayırdığımız oturumda önce ebeveynlerin duygularla ilişkisini ve genel olarak duygulara karşı tutumunu çalışmak amacıyla birtakım etkinlikler ve paylaşımlar gerçekleştirdik. Duygu paylaşımını güçlendirmek adına ebeveynlerden “hislerini boya” (O’Connor ve New, 2002) etkinliğini kendileri için yapmalarını, sonra evde belli durumlarda kendi duygularını nasıl ifade ettiklerine ve farklı duygular ortaya çıktığında neler yaşandığına dair paylaşımda bulunmalarını istedik. Ardından aynı etkinliği oğullarının duyguları için de tekrar edip “erkek adam ağlamaz” cümlesiyle ilgili fikirlerini konuştuk. Bu tutumun sonuçları üzerine birlikte düşünerek çocukların farklı duygu ifadelerinin nasıl etkileşimler ve durumlar ortaya çıkardığını paylaşımına açtık. Son olarak da çocukların duygu ifadelerine nasıl alan açabileceklerini, onların olumsuz duygularına karşı ebeveynlerin kendi hislerini ve tutumlarını nasıl güçlendirebileceklerini etkinlikler ve önerilerle ele aldık.

DUYGU DÜZENLEME

Duygu ifadesinin bir sonraki adımı duygu düzenlemedir. Duygu düzenleme oldukça geniş bir kavram olsa da temel olarak kişinin duygulara yönelik zihin durumlarını yönetebilme ve değiştirebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg ve ark., 2010). Duygusal tepkileri düzenlemekte yaşanan zorlukların çocuklarda saldırganlık, davranım bozukluğu, depresyon, kaygı ve korku gibi durumlarla ilişkili birçok problemde merkezi bir rol oynadığı düşünülmektedir (Eisenberg ve ark., 1996; Eisenberg ve ark., 2010; Hoffman ve ark., 2016). Duygu düzenleme becerileri, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet bağlamında da birçok çalışmada ele alınmıştır. Yönetmesi zor duygular yaşayan, bunları ifade etmek veya yardım istemek yerine kendi kendine çözmesi gerektiğine inanan erkeklerin şiddet gösterme eğiliminin daha yüksek olduğuna; ancak duygu düzenleme becerileri yüksek erkeklerin geçmişte aile içi şiddete tanık olsalar bile bunu kendi ilişkilerinde göstermediklerine işaret eden bulgular bulunmaktadır (örn., Bacioğlu ve Kocabıyık, 2020; Bliton ve ark., 2016; McNulty ve Helmuth, 2008; Tager ve ark., 2010). Ayrıca, geleneksel erkeklik kalıplarına önem veren erkeklerde, bu kalıplara uyum sağlamayı başaramadıklarında yaşadıkları stresin duygu düzenleme problemlerine sebep olduğu ve bunun neticesinde partnerlerine uyguladıkları hem fiziksel hem de cinsel şiddetin arttığı görülmüştür (Berke ve ark., 2019). Bunlar ve benzeri birçok çalışmadan yola çıkarak duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinin, toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti engellemede ciddi bir rolü olduğu düşünülebilir.

Duygu ifadesi ve duygu düzenleme birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilir kavramlar olmasa da duygu düzenlemeyi ayrı bir oturumda ele aldık. Duygu ifadesi oturumunda öncelikli olarak geleneksel erkeklik anlayışı tarafından erkeklere ve oğlan çocuklarına yasaklanan, üzüntü, kaygı ve korku gibi daha kırılgan olarak atfedilmiş duygulara ağırlık verdik. Duygu düzenleme oturumunda ise öfkenin yoğun deneyimi karşısında ebeveynlerin kendilerine ve çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerini ele aldık. Duygu düzenlemeyi işlerken, bu beceriyi ebeveyn-çocuk ilişkisinde oluşan bir işlev olarak ele alan zihinselleştirme odaklı yaklaşımı temel aldık (Fonagy ve ark., 2002). Bu yaklaşıma göre ebeveynin yoğun duygular karşısında sakin kalabilmesi, çocuğa ve kendisine ait duyguları takip ederek zihin durumu kelimeleri kullanmaları (örn., “Şu an kendimi öfkeli hissediyorum”, “Bunun seni kızdırdığını düşünüyorum”), yani zihinselleştirme yapmaları, çocukla-

rın duygu düzenleme gelişiminde önem taşımaktadır. Bu sebeple çalışmanın bu oturumunda ebeveynlerin duygulara, özellikle olumsuz duygulara alan açabilme, duygularla kalabilme ve onları etkili bir şekilde ifade edebilme becerilerini geliştirecek ve bu sayede çocuklarının duygu düzenleme becerisini desteklemelerini sağlayacak paylaşımlar ve etkinlikler yaptık. Ayrıca, kriz durumlarında çocukların sakinleşmelerine yardımcı olabilecek nefes ve rahatlama egzersizlerinden bahsettik.

BABALARIN KATILIMI VE BABALIK

Buraya kadar sunduğumuz teoriler ve araştırma bulguları oğlan çocuklarının gelişiminde babaların önemini öne çıkarmaktadır. Bu konuyu birbirine bağlı üç noktadan ele alabiliriz: (1) erkeklik ve onunla ilgili ortaya çıkan babalık pratiği, (2) baba ve çocuk arasındaki duygusal iletişim, (3) ebeveynlik rolleri ve görevleri. Öncelikle, ebeveynlik toplumsal bağlamda var olan bir kavramdır (Kağıtçıbaşı, 2012) ve bu da babalığın erkekliği düzenleyen normlara paralel geliştiğini gösterir. Yani, erkeklikle ilgili geleneksel ataerkil söylem ve tutumları benimsemiş bir baba hem eşiyle ilişkisine hem de çocuklarına bu tutumunu yansıtacaktır (Akçınar, 2017). Bu tutuma maruz kalan çocukların kadın ve erkeklerin farklı statülere sahip olduğu yargısını benimsemesi, oğlan çocuklarının gelecekte babaları gibi davranacak olması ihtimal dahilindedir. Baba-oğul iletişimine bakıldığında, Kindlon ve Thompson (1999) oğlanların kendilerini ifade etmek konusunda özgürleşmesi ve duygularıyla bağ kurabilmesi için yollar önerirken babaların rolüne dikkat çekmiştir. Bu rolü anlatırken belki de şu cümlelerini alıntılar yapmak yerinde olacaktır: “Duygusal olarak en becerikli ve dayanıklı oğlan çocuklarının babaları, ailenin duygusal dokusunun bir parçasıdır; bu çocuklar babaları tarafından değer görür ve bu değer onlara rahatlatıcı, tutarlı yollarla gösterilir” (1999, s. 96). Oğlan çocuklarının kimlik gelişiminde babalarını yüceleştirdiğini ve ardından örnek alarak içselleştirdiğini dikkate alırsak, şiddetsiz bir oğlan çocuğu yetiştirmede aile içinde, özellikle babalar tarafından şiddetsiz bir tutum ve etkili bir duygu ifadesi kullanımı gerekli görülmektedir. Duygularıyla temas edebilen, yoğun duyguları düzenleyebilen ve duygularını sosyal ilişkilerinde de ifade etmekten çekinmeyen babalar ve onların oğulları şiddetsizliğin neredeyse altın anahtarı gibi görünmektedir. Baba ve anne arasındaki rol paylaşımlarının toplumsal cinsiyete dayalı bir şekilde oluşması, annelere yüklü

miktarda sorumluluk verirken babanın çocuğuyla mesafeli olmasına sebep olmaktadır. Anne ve baba arasında birlikte hareket etme bilinci olmadığında demokratik ebeveynlik pratiklerini oturtmak da mümkün görünmemektedir.

Çalışmamızda katılımcılar arasında tek ebeveynler de olduğu için babalığı başlıca bir konu olarak ele almadık. Ancak paylaşımlarda anne-baba arası görev dağılımında toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemini ve katılımcı babaların erkeklik karşısındaki deneyimlerini her zaman ön planda tuttuk. Babanın aile sistemi içinde bulunmadığı katılımcılar içinse ayrı bir paylaşım gerçekleştirdik. Bu ebeveynler tarafından en çok ifade edilen endişe, oğullarının rol modelsiz büyüyeceği yönündeydi. Bu noktada oğlan çocuğunun önündeki tek rol modelinin baba olmadığını vurgulamanın bahsedilen endişelere yönelik etkili bir müdahale olabileceğini düşündük. Anneler de toplumsal cinsiyet normlarına karşı eşitlikçi tutumuyla etkili bir örnek teşkil edebilir. Çocuğun sağlıklı büyümesi için alışılmış anne ve baba rollerini yerine getiren ebeveyn çifti şart değildir ki bakım verme, duygusal ihtiyaçları karşılama, kural koyma veya ailenin geçimini sağlama gibi sayısız işlevin anne ve baba rolü adı altında cinsiyetlere paylaştırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğine zarar verebilecek bir anlayıştır. Tek bir ebeveyn, bütün bu işlevleri birleştirerek çocuklarına güçlü bir rol modeli olabilir. Şiddetsiz erkek yetiştirmek için anne ve babaların iş birliği oldukça elzemdir; ancak bu, çocuğuna tek başına bakım vermek zorunda olan ebeveynlerin yetersiz kalacağı anlamına gelmemelidir. Son olarak, Baba Destek Programı dahil olmak üzere birçok değerli proje yürüten Anne Çocuk Eğitim Vakfı'nın (AÇEV) Türkiye'de Babalığı Anlamak Serisi (bkz. Akçınar, 2017; Bozok, 2018; Tol, 2018) bu konuda çalışacaklar için zengin bir kaynak sunmaktadır.

UYGULAMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

Bu bölümde, pilot uygulamalardaki deneyimlerimiz üzerinden çalışmanın iyi işlediğini veya kısıtlılık arz ettiğini düşündüğümüz yönlerine değineceğiz. Öncelikle, çalışmanın yaş aralığı, oturum ve katılımcı sayısı herhangi bir kriterle bağlı oluşturulmamış; daha çok uygulamanın yapıldığı merkez koşullarına göre belirlenmiştir. Çocuk gelişimindeki her dönemin toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle ilgili olduğu düşünüldüğünde, ilerleyen çalışmalarda 6-12 yaş aralığıyla kısıtlı kalmayıp diğer yaş gruplarının da dahil edilmesi büyük bir öneme sahiptir. Hatta çalışmanın, farklı yaş gruplarının ihtiyaç-

larına göre farklı modüllere ayrılması çok daha etkili olabilir. Ayrıca bu içerikte bir çalışmanın kız çocuk sahibi ebeveynlere de faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Çalışmanın etkinliği nesnel yöntemlerle ölçülmesi de katılımcılardan aldığımız geri bildirimler doğrultusunda memnuniyetlerinin yüksek olduğunu gördük. Hem geri bildirimler hem de klinik gözlemler, çalışmada psiko-eğitim niteliği taşıyan modüllerden ziyade sanat ve paylaşım etkinliklerinin çok daha faydalı ve ilgi çekici bulunduğunu gösterdi. Psiko-eğitim gereken yerlerdeyse içeriğin doğrudan seminer biçiminde anlatılması yerine, önce katılımcıların konu hakkındaki bilgi, fikir ve yaşantılarının sorulmasının ve eksik kalan yerlerin liderler tarafından tamamlanmasının da katılımı çok daha güçlendirdiğini gözlemledik.

Çalışmanın aktarılma biçiminin yanında, çalışmayı yürüten liderlerin katılımcılara ve onlardan gelen içeriklere dair tutumları da büyük önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet, erkeklik ve şiddet gibi meseleler grup içinde farklı fikirlerin ortaya çıkmasına veya paylaşım ortamının kolaylıkla tartışmaya dönüşmesine oldukça açıktı. Amacımız sosyal konularda bir tartışma grubu yaratmaktansa bir değişime katkıda bulunmak olduğu için, liderlerin anlayışlı ve kapsayan bir tutum sergilemesi her zaman daha iyi bir seçenek olacaktır. Örneğin oğlan çocuklarının ve erkeklerin olumsuz duygular ifade etmelerini zayıflık olarak nitelendiren bir ebeveyn böyle düşünmenin yanlış olduğunu doğrudan aktarmak, kişinin çalışmayla bağ kurmasını tamamen engelleyecektir. Bunun yerine, o katılımcıya yasaklanmış bir duygu ifadesinin onun geçmişinde ve bugününde ne gibi bir yük oluşturduğunu dile getireceği bir ortam sağlamak çok daha dönüştürücü olacaktır. Tabii böylesi esnek bir tutumu sağlamak çalışmayı yürüten liderlerin hazırlıklı ve mümkünse deneyimli olmasını gerektiriyor. O yüzden grup çalışmasının hazırlık ve eğitim aşamasında karşılaşılabilecek muhtemel durumların üzerine birlikte düşünmek, en az konu başlıklarının üzerinden geçmek kadar önemlidir. Bu noktada gerçekleştirdiğimiz pilot çalışmalarının bir sınırlılığı da bulunmaktadır. Çalışma duyurusu sosyal medya üzerinden yapıldığı için başvurularda çalışmanın bu konuda halihazırda bilinçli kişilerin dikkatini çektiğini gördük. Bu durum katılımcıların katkılarıyla çalışmamızın içeriğini geliştirmek açısından bir avantaj sunsa da çalışmanın genel ve klinik popülasyonda yaratacağı etkileri görebilmek açısından bir dezavantaj oluşturdu. Aldığımız olumlu geri bildirimlerin katılımcıların halihazırda istekli olduğundan kaynaklanabileceğini akılda tutarak çalışmanın etkinliğiyle ilgili yürütü-

lecek bir araştırmanın demografik açıdan daha çeşitli gruplarla yapılmasının önemini vurgulamamız gerekiyor.

Çalışma, doğası itibariyle görece uzun süreli, az sayıda katılımcıyı kapsayan ve uygulayıcıların ebeveynlerle çalışma deneyimine sahip olmasını gerektiren bir uygulama teşkil etmektedir. Bu yüzden bu çalışmanın geniş kitlelere ulaşmaktan ziyade küçük bir topluluğa daha kalıcı bir etki bırakmayı amaçladığı söylenebilir. Geniş kitlelere ulaşması amaçlandığında, çalışmanın kısa bir atölye formatına dönüştürülmesi ve etkinliği konusunda nesnel bir araştırma yapılması söz konusu olabilir. Bu noktada çalışmayı kısaltmak hedefinden bahsetmiyoruz. Çünkü uzun bir grup çalışmasının da kolay uygulanabilir psiko-eğitimsel bir atölyenin de toplumsal şiddete karşı önleyici girişimler açısından eşit değere sahip olduğu düşünülebilir ve bir arada kullanıldıklarında birbirlerini tamamlar biçimde geliştirilebilirler. Atölyeler genel popülasyona yönelik olarak düşünülebilir. Grup çalışmaları ise bu konuda zorluklar yaşadığı tespit edilen çocuklar ve ebeveynlerle yürütülebilir. Hatta bu ihtiyacı okullarda rehber öğretmenler tespit edebilir ve periyodik olarak gruplar açarak bu ailelerle standardize çalışmalar sürdürebilirler. İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi tarafından 2012 yılında yürütülen *ocuklar için Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması için Ailelerin Güçlendirilmesi Projesi*, rehber öğretmenlere yönelik çalışmalara önemli bir örnektir.

SONUÇ

Özetlemek gerekirse, kitabın bu bölümünde yer verdiğimiz *Şiddetsiz Erkek Yetiştirmek: Ebeveynlere Yönelik Grup Çalışması*, katılımcıların paylaşımında bulunduğu yarı yapılandırılmış bir grup çalışması olarak şekillendirildi. Toplumsal cinsiyet, erkeklik, duygu düzenleme ve ebeveynlik stilleri gibi başlıklar altında şiddete zemin hazırlayan çocuk yetiştirme pratikleri ele alındı ve şiddetsizliği sağlayacak alternatif bakış açıları önerildi. Çalışmanın katılımcı sayısı, kaç oturum olacağı ve oturumlarda hangi konuların ele alınacağı önceden belirlenmiş olsa da hem bu konuların işlenme biçimi hem de yapılacak etkinlikler ve paylaşımlar katılımcıların gündemine ve ihtiyacına göre değişiklik gösterdi. Bir sonraki aşamada ise, pilot uygulamalar sonucunda elde edilecek deneyim ve gözlemlerin ışığında nitel ve nicel yöntemlerle etkinliği ortaya konmuş bir çalışma oluşturulması planlanmaktadır.

Teşekkür

Meslektaşlarımız Esra İşçimenler, Ahmet Serhan Sayım, Çağla Uçak, Melissa Elitok ve Yasir Nazlı'ya çalışmamızın yapılandırma, hazırlık ve uygulama aşamalarındaki değerli katkıları için teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

- Akçınar, B. (2017). *Türkiye’de ilgili babalık ve belirleyicileri: Ana rapor*. Anne Çocuk Eğitim Vakfı. <https://www.acev.org/directory/turkiyede-ilgili-babalik-ve-belirleyicileri-ana-rapor/>
- Bacıoğlu, S. D. ve Kocabıyık, O. O. (2020). The roles of value preferences and cognitive emotion regulation strategies on prediction of dating violence. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(1), 96-107. <https://doi.org/10.17220/ijpes.2020.01.009>
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887-907. <https://doi.org/10.2307/1126611>
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1, Pt.2), 1-103. <https://doi.org/10.1037/h0030372>
- Baumrind, D. (1982) Are androgynous individuals more effective persons and parents? *Child Development*, 53(1), 44-75. <https://doi.org/10.2307/1129637>
- Berke, D. S., Reidy, D. E., Gentile, B., ve Zeichner, A. (2019). Masculine discrepancy stress, emotion regulation difficulties, and intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(6), 1163-1182. <https://doi.org/10.1177/0886260516650967>
- Bliton, C.F., Wolford-Clevenger, C., Zapor, H., Elmquist, J., Brem, M.J., Shorey, R.C., ve Stuart, G.L. (2016) Emotion dysregulation, gender, and intimate partner violence perpetration: An exploratory study in college students. *Journal of Family Violence*, 31(3), 371-377. <https://doi.org/10.1007/s10896-015-9772-0>
- Bosson, J. K., ve Vandello, J. A. (2011). Precarious manhood and its links to action and aggression. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 82-86. <https://doi.org/10.1177/0963721411402669>
- Bozok, M. (2018). *Ebeveynlik, erkeklik ve çalışma hayatı arasında Türkiye’de babalık*. Anne Çocuk Eğitim Vakfı. <https://www.acev.org/directory/ebeveynlik-erkeklik-ve-calisma-hayati-arasinda-turkiyede-babalik/>
- Branney, P., ve White, A. (2008). Big boys don’t cry: Depression and men. *Advances in Psychiatric Treatment*, 14(4), 256-262. <https://doi.org/10.1192/apt.bp.106.003467>
- Brownhill, S., Wilhelm, K., Barclay, L., ve Schmied, V. (2005) ‘Big build’: Hidden depression in men. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 39(10), 921-931. <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2005.01665>
- Clemans, K. H., DeRose, L. M., Graber, J. A., ve Brooks-Gunn, J. (2010). Gender in adolescence: Applying a person-in-context approach to gender identity and roles. J. C. Chrisler ve D. R. McCreary (Ed.), *Handbook of gender research in psychology*, Cilt 1 *Gender research in general and experimental psychology* içinde (s. 527-557). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1465-1_25

- Conrade, G., ve Ho, R. (2001). Differential parenting styles for fathers and mothers: Differential treatment for sons and daughters. *Australian Journal of Psychology*, 53(1), 29-35. <https://doi.org/10.1080/00049530108255119>
- Cucci, G., O'Leary, K. D., Olivari, M. G., Bonanomi, A., ve Confalonieri, E. (2019). Adolescent dating violence perpetration, emotion dysregulation, and parenting styles. *Journal of Family Psychology*, 33(1), 12-22. <https://doi.org/10.1037/fam0000464>
- Efeoglu, B. (2022). "Don't Harm the Cocoon": A qualitative study on experiences of raising nonviolent adolescent boys. [Master tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., Maszk, P., Holmgren, R., ve Suh, K. (1996). The relations of regulation and emotionality to problem behavior in elementary school children. *Development and Psychopathology*, 8(1), 141-162. <https://doi.org/10.1017/S095457940000701X>
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., ve Eggum, N. D. (2010). Emotion-related self-regulation and its relation to children's maladjustment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 495-525. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131208>
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E., ve Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. Other Press.
- Franchina, J. J., Eisler, R. M. ve Moore, T. M. (2001). Masculine gender role stress and intimate abuse: Effects of masculine gender relevance of dating situations and female threat on men's attributions and affective responses. *Psychology of Men & Masculinity*, 2(1), 34-41. <https://doi.org/10.1037/1524-9220.2.1.34>
- Frosh, S., Phoenix, A. ve Pattman, R. (2002) *Young masculinities: Understanding boys in contemporary society*. Palgrave.
- Hoffman, L., Rice, T., ve Prout, T. (2016). *Manual of regulation-focused psychotherapy for children (RFP-C) with externalizing behaviors: A psychodynamic approach*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). Kültür ve ana babalık: Kuram ve uygulama çıkarsamaları. M. Sayıl ve B. Yağmurlu (Ed.). *Ana babalık: Kuram ve araştırma* içinde (s. 61-80). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kawabata, Y., Alink, L. R., Tseng, W. L., Van Ijzendoorn, M. H., ve Crick, N. R. (2011). Maternal and paternal parenting styles associated with relational aggression in children and adolescents: A conceptual analysis and meta-analytic review. *Developmental Review*, 31(4), 240-278. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2011.08.001>
- Kılıç, A. Z. (2013). *Ebeveynlerin toplumsal cinsiyet algısı ve çocuk yetiştirmeye etkileri*; Araştırma Raporu. İstanbul Bilgi Üniversitesi. <https://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2020/02/EBEVEYNLERI%CC%87N-TOPLUMSAL-CI%CC%87NSI%CC%87YET-ALGISI-VE-C%CC%87OCUK-YETI%CC%87S%CC%87TI%CC%87RMEYE-ETKI%CC%87LERI%CC%87.pdf>
- Kindlon, D., ve Thompson, M. (1999). *Raising Cain: Protecting the emotional life of boys*. Ballantine Books.
- Küçükparlak, İ. (2019, 23 Ocak). "Erkeklik erkekleri de yakıyor" konuk: İlker Küçükparlak [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=3Pr7QGrz-l8>
- Lin, Y.C., ve Billingham, R. E. (2014). Relationship between parenting styles and gender role identity in college students. *Psychological Reports*, 114(1), 250-271. <https://doi.org/10.2466/21.09.PR0.114k13w4>
- Maccoby, E.E., ve Martin, J.A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. P. Mussen and E.M. Hetherington (Ed.) *Handbook of child psychology, Volume IV: Socialization, personality, and social development* içinde. Wiley.

- McNulty, J. K., ve Hellmuth, J. C. (2008). Emotion regulation and intimate partner violence in newlyweds. *Journal of Family Psychology*, 22(5), 794-797. <https://doi.org/10.1037/a0013516>
- Miller, J.M., Dilorio, C., ve Dudley, W. (2002). Parenting style and adolescent's reaction to conflict: is there a relationship? *Journal of Adolescent Health*, 31(6), 463-8. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(02\)00452-4](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(02)00452-4)
- Muñiz-Rivas, M., Vera, M., ve Povedano-Díaz, A. (2019) Parental style, dating violence and gender. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 16(15), 2722. <https://doi.org/10.3390/ijerph16152722>
- O'Connor, K., ve New, D. (2002). The color-your-life technique. C. E. Schaefer ve D. Cangelosi (Ed.), *Play therapy techniques* içinde (s. 245-255). Jason Aronson.
- Sakallı-Uğurlu, N., Türkoğlu, B. ve Kuzlak, A. (2018). How are women and man perceived? Structure of gender stereotypes in contemporary Turkey. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 6(13), 309-336. <https://doi.org/10.7816/nesne-06-13-04>
- Sünbuloğlu, N. Y., Gözcü, B., Günay-Erkol, Ç., Sayılan, G., ve Akyüz, S. (2020). *Şiddetsiz erkeklik atölyeleri el kitabı*. https://siddetsizerkeklik.com/wp-content/uploads/2021/01/Siddetsiz_erkeklik_el_kitabi.pdf
- Tager, D., Good, G. E., ve Brammer, S. (2010). "Walking over 'em": An exploration of relations between emotion dysregulation, masculine norms, and intimate partner abuse in a clinical sample of men. *Psychology of Men & Masculinity*, 11(3), 233-239. <https://doi.org/10.1037/a0017636>
- Tol, U. U., ve Taşkan, D. (2018). *Erkeklik ve babalık halleri*. Anne Çocuk Eğitim Vakfı. <https://www.acev.org/directory/erkeklik-ve-babalik-halleri/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2022, 1 Nisan). *Türkiye aile yapısı araştırması*. TÜİK Kurumsal. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-%20Arastirmasi-2021-45813>

Türkiye’de Flört Şiddetini Önleme Çalışmaları: Genç Yetişkinlere Yönelik Bir Uygulama Örneği

ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL*

Flört şiddeti hem uluslararası alanda hem de Türkiye’de gençlerin gelişim süreçlerini ve ruh sağlıklarını etkileyen önemli bir konu olarak tanımlanmaktadır. Bu yazıda, flört şiddetini önleme konusunda Türkiye’de yapılan çalışmalar özetlenecek, “Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması: Eşit Özgür Güvenli İlişki” olarak adlandırılan program örneği sunulacaktır. Yazının amacı hem uluslararası alanyazında hem de Türkiye’de flört şiddetiyle mücadele ve önleme konusundaki arka plan bilgisini sunmak, bu alanda uzmanlaşmak isteyen ruh sağlığı çalışanları için bir kaynak oluşturmaktır. İlk bölümde, flört şiddetinin tanımı ve önleyici çalışmalar özetlenecektir. İkinci bölümde, Türkiye’de bu alanda çalışmayı destekleyen ve zorlaştıran bağlamsal etkiler ele alınacaktır. Sonraki bölümlerde ise geliştirilen programın içeriği, etkileri ve gelecekteki uygulamalar için öneriler paylaşılacaktır.

FLÖRT ŞİDDETİNİN TANIMI

Flört şiddeti partneri kontrol etmeyi hedefleyen, partnere psikolojik, fiziksel veya cinsel olarak zarar veren, partnerin kişisel haklarını ve bütünlüğünü zedeleyen davranışlar ve tutumlar bütünü olarak tanımlanabilir (Murray ve Kardatzke, 2007). Flört ilişkileri ise farklı boyutlarda duygusal bağlılık, ilişkisel yatırım ve cinsel yakınlık içerebilen, uzun ya da kısa dönemli ola-

(*) Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1983-6372.

bilen, yüz yüze ya da çevrimiçi çeşitli ilişkilene biçimleri olarak tanımlanabilir. Flört ilişkilerindeki bu çeşitlilik dikkate alındığında gözlemlenen şiddet biçimleri de farklılık gösterebilmektedir. Ergen ve genç yetişkinlerle yapılan çalışmalar, en sık karşılaşılan flört şiddeti biçimlerinin psikolojik şiddet, kısıtlayıcı kontrol, dijital şiddet ve kontrol, cinsel baskı olduğunu göstermektedir (Dragiewicz ve ark., 2018; Murray ve Kardatzke, 2007). Bu çalışmalarda flört şiddetinin farklı biçimlerinin ortaya çıkmasında pek çok faktörün etkili olduğu bildirilmektedir. Özellikle ilişkilerde güç eşitsizliğini normalleştiren ve meşrulaştıran geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının ve inançların, bu normları pekiştiren idealize edilmiş romantik aşk söylemlerinin, aile ve yakın arkadaş çevresinde şiddeti kabullenici tutumların ve sosyal destek eksikliğinin, dijital platformların yaygınlaşmasıyla gündeme gelen sürekli ve yoğun iletişimin önemi vurgulanmaktadır (Dragiewicz ve ark., 2018; Papp ve ark., 2017; Üstünel, 2022).

ULUSLARARASI ALANYAZINDA FLÖRT ŞİDDETİNİ ÖNLEME ÇALIŞMALARI

Uluslararası alanda yapılan flört şiddetini önleme çalışmaları, 1990'lardan başlayarak çoğunlukla halk sağlığı yaklaşımıyla ve birincil önleme hedefiyle planlanan, ortaokul veya lise düzeyinde sınıf ortamlarında veya üniversitelerde grup temelli olarak uygulanan standardize edilmiş programları içermektedir. Bu programlar oturum sayısı ve uygulama yoğunluğu bakımından farklılık gösterse de ortak hedefleri arasında eşitlikçi ilişki normlarını inşa etmek, toplumsal cinsiyete dayalı rolleri sorgulamak, gençlerin sosyal ve duygusal gelişimini desteklemek, şiddete tanık olunan durumda uygun destekleyici tepkileri verebilmek bulunmaktadır (Crooks ve ark., 2019). Yapılan araştırmalar, flört şiddetine bireysel düzeyin ötesinde bakan sosyal-e-kolojik yaklaşımların, flört ilişkileri, aile, yaşlılar, okul/üniversite, kültürel normlar, toplumsal yapı, yasal düzenlemeler gibi bağlamları hedef alan geniş kapsamlı programların etkililiğine işaret etmektedir (Debnam ve Temple, 2021). Programların etki değerlendirmesinde yöntemsel farklılıklar olsa da çeşitli araştırmalar uygulanan programların flört şiddetine ilişkin farkındalığı arttırmada, flört şiddeti uygulama ve maruz kalma durumunu azaltmada, çatışma çözme gibi ilişki becerileri geliştirmede etkili olabildiğini göstermektedir (Crooks ve ark., 2019).

Araştırmalar flört şiddetini önleme çalışmalarının ergen ve genç yetişkinler üzerindeki olumlu etkilerine işaret etse de geliştirilen programlar çeşitli açılardan eleştirilmektedir. İlk olarak, flört şiddetini önlemeye yönelik çalışmaların her sosyo-kültürel bağlama özgü olarak düşünülmesi gerektiği pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Kerig ve ark., 2010). Uluslararası alanda geliştirilen programların büyük çoğunluğu Kuzey Amerika, Avrupa gibi Batı ülkelerinde sistematik olarak uygulanmaktadır (Crooks ve ark., 2019). Bu çalışmaların farklı toplumsal ve sosyo-kültürel bağlamlara ne ölçüde uygun olduğu ise tartışılmakta, farklı ülkelerdeki sosyal çeşitliliğin dikkate alınması ve geliştirilen programların bağlamsal bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi önerilmektedir (Gonzalez-Guarda ve ark., 2013; Hamby ve ark., 2012). İkinci olarak, uygulanan programların genç erkekler üzerindeki etkisinin daha zayıf olabildiği ya da bazı genç erkekler üzerinde hiç etkisinin olmadığı bildirilmektedir (Debnam ve Temple, 2021). Geleneksel erkeklik normlarının baskın olduğu bağlamlarda, toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorgulayan çalışmalara tepkisel olarak karşı koyma alan yazında tanımlanmış bir olgudur (Flood ve ark., 2021; Ratele, 2015). Flört şiddetini önleme çalışmalarının da bu tepkileri dikkate alarak gelişmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Debnam ve Temple, 2021). Son olarak, uygulanan programların etkinlik değerlendirmelelerinde nicel bir yaklaşımın baskın olduğu, ancak randomize kontrollü çalışmaların her zaman gerçek dünyadaki değişimleri yansıtmadığı tartışılmaktadır (Crooks ve ark., 2019). Bu nedenle, sonraki etkinlik değerlendirme araştırmalarında doğrudan gözlem, bireysel görüşme gibi farklı yöntemlerin bir arada kullanılması, programa katılım sonrasındaki değişim süreçlerinin daha derinlemesine anlaşılması önerilmektedir (Fletcher, 2014).

TÜRKİYE’DE FLÖRT ŞİDDETİNİ ÖNLEME ÇALIŞMALARI

Önceki bölümde açıklandığı gibi, flört şiddetini önleme çalışmalarının her toplumsal ve sosyo-kültürel yapıya özgü olarak değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de flört şiddetini önleme çalışmalarını destekleyen ve zorlaştıran koşulların değerlendirilmesi önemlidir.

Destekler

Türkiye’de flört şiddetiyle ilgili önleyici çalışmalar, kadına yönelik şiddete karşı feminist hareketin başarılı mücadelesi sayesinde gündeme gelmeye başlamıştır. Kadına yönelik şiddetin politik bir mesele olarak görülmesi, kadın-

ların kamusal ve özel alandaki haklarının tanınması, bunlarla ilgili yasal ve sosyal reformların yapılması 1980'lerden bu yana Türkiye'deki feminist hareketin en önemli gündemlerinden birisi olmuştur (Arat, 2000; Bolak-Boratav, 2011). 2011 yılında İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanması da toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesi ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusundaki çalışmaların önemine vurgu yapmıştır. Sözleşmenin 13. maddesine göre "Taraf devletler şiddet eylemlerini önlemeye yönelik mevcut bilgi ve tedbirlerin toplum içerisinde geniş bir kapsamda yaygınlaştırılmasını güvence altına alır". Türkiye 2021 yılında sözleşmeden çekilmiş olsa da sözleşmenin önleyici çalışmalara desteği, çeşitli feminist örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının mücadelesine ivme kazandırmıştır.

Flört şiddeti konusundaki önleyici çalışmalar, çoğunlukla gönüllü katılıma dayalı olarak üniversite yerleşkelerinde ve sınırlı da olsa liselerde düzenlenen farkındalık artırıcı seminerler ve çalıştaylar şeklinde yürütülmektedir. Örneğin Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği "Ne Var, Ne Yok" isimli bir projede lise çağındaki gençlerin flört şiddetine ilişkin algılarını araştırmış, bunun sonucunda rehber öğretmenlerin kullanımına uygun, flört şiddetiyle ilgili farkındalık artırıcı ve sınıf içinde uygulanabilecek, erişilebilir bir faaliyet kaynağı oluşturmuştur (CSMD, 2019). Benzer şekilde, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, flört şiddeti konusunda bilgilendirici ve erişilebilir materyaller hazırlamış ve web sitesinde paylaşmıştır. Diğer yandan, üniversitelerdeki Cinsel Şiddet ve Tacizle Mücadele Birimleri de doğrudan flört ilişkilerine odaklanmasa da cinsel taciz ve şiddetle ilgili çeşitli seminer çalışmaları yapmakta, öğrencilere bu konularda destek sunmaktadır (Uygur ve Şimra, 2018). Bu bakımdan, gençlere yönelik farkındalık artırıcı çalışmalarda önemli bir dayanışma ve hareketliliğin söz konusu olduğu söylenebilir.

Kısmen bu hareketliliğin, kısmen de sosyal değişimlerin bir yansıması olarak gençler arasında, özellikle de genç kadınlar arasında, flört şiddetine ilişkin farkındalığın arttığı ve şiddetin önemli bir sorun olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Eğitimin, sosyo-ekonomik statünün ve kentleşmenin de artmasıyla yakın ilişkilerde eşitlikçiliği benimseme konusundaki uğraş, geleneksel kadınlık ve erkeklik söylemlerinin ve normlarının dışına çıkma arayışı, bireyselleşme ve ilişkiselliği dengeleme çabası genç yetişkinlerin yaşamlarında daha görünür olmuştur (Sunar ve Fişek, 2005). Bu değişimler kuşkusuz tüm gençler için geçerli değildir; cinsiyet, toplumsal cinsiyet, kır-

sal-kentsel köken, sosyal sınıf, dini inanç gibi boyutlara göre farklılık göstermektedir. Ancak, genel olarak eşitlik ve şiddete karşı söylemlerin bağlamın bir parçası haline geldiği söylenebilir.

Son olarak, Türkiye’de flört şiddetini önleme çalışmalarını destekleyen bir diğer etmen sosyal medyanın feminist aktivizm amacıyla kullanımıdır. Aşağıda daha detaylı açıklanacağı gibi, çeşitli toplumsal ve politik bas-kılar nedeniyle sınırlı kalmış olsa da kadına yönelik şiddetin sosyal medyada ciddi bir tepki oluşturduğu görülmektedir (Ogan ve Bas, 2020). Çevrimiçi ortamların ve iletişimin özellikle kadına yönelik şiddetle mücadelede başka-larıyla dayanışma kurma, sosyal destek ağı oluşturma, farkındalık oluşturma gibi hedeflerle kullanıldığı ve etkili olabildiği bildirilmektedir (Dragiewicz ve ark., 2018; Şener, 2021). Bu bakımdan, sosyal medyadaki hareketlilik ve katılımın şiddetin adil bir şekilde cezalandırılması ve mücadele edilmesi gereken bir mesele olarak tanımlanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Zorluklar

Türkiye’de flört şiddetini önleme çalışmalarını zorlaştıran koşullara bakıldığında, ilk olarak geleneksel toplumsal cinsiyet sistemi öne çıkmaktadır. Bu sistemde tek tip kadınlık ve erkeklik tanımları inşa edilmekte, aile ve evlilik kutsal görülmekte, kadınlığın annelik, sabır, hoşgörü gibi özelliklerle, erkekliğin ise otorite ve hane reisliği gibi rollerle ilişkilendirildiği muhafaza-kar bir anlayış öne çıkmaktadır (Cindoğlu ve Ünal, 2017; Sunar ve Fişek, 2005). Bu anlayış, son yıllardaki heteroseksist ve cinsiyetçi politik gündem ve söylemlerle daha da pekiştirilmiş, İstanbul Sözleşmesi’nden çekilme tartışmaları kadına yönelik şiddetle ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerle mücadelenin arka plana atıldığını göstermiştir. Bunun bir yansıması olarak 2022’de Türkiye, Cinsiyet Eşitliği Endeksi’nde 146 ülke arasından 124. sıraya yerleşmiştir (Dünya Ekonomik Forumu, 2022). Bu koşullar, flört şiddetini önlemeye yönelik çalışmaların sistematik ve yaygın şekilde uygulanmasını mümkün kılacak politik desteğin mevcut olmadığına işaret etmektedir. Üniversite çağından önce ortaokul ve lise düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bir dersin veya kapsayıcı bir cinsellik eğitiminin müfredata dahil edilmesi mümkün olmamakta, önleyici çalışmalar feminist örgütler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından ya da gönüllülük esasına dayanarak yürütülmektedir.

Geleneksel toplumsal cinsiyet sistemi, gençlerin flört ilişkilerini ve önleyici çalışmaları da çeşitli şekillerde etkilemektedir. İlk olarak, evlilik dışındaki flört ilişkileri ve cinsellik özellikle genç kadınlar için toplumda yargılanmaya ve etiketlenmeye devam etmektedir (Thobaben ve Kuğuoğlu, 2021). İkinci olarak, bu sistem özellikle genç erkekler arasında toplumsal cinsiyete dayalı güç eşitsizliklerini meşru gösteren, flört ilişkilerindeki baskı ve şiddeti normalleştiren bir anlayışın benimsenmesine neden olabilmektedir (Adana ve ark., 2011; Tekkas-Kerman ve Betrus, 2019). Üçüncü olarak, bu sistemdeki heteroseksist yapı ve LGBTİ+ düşmanlığı, heteroseksüel olmayan gençlerin haklarına ilişkin toplumsal farkındalığın oluşmasını zorlaştırmakta; ayrımcılık, nefret, dışlanma, yargılanma gibi ihlallere neden olmaktadır (Yenilmez, 2021). Tüm bu etkiler, flört ilişkileri üzerindeki baskıyı arttırmakta, flört şiddeti durumunda destek arama ihtimalini azaltmakta, bu da flört şiddetini önleme çalışmalarına katılımın önünde bir engel oluşturmaktadır.

Son olarak, bu kısıtlayıcı ve baskıcı norm ve uygulamalara rağmen kentleşme, bireyselleşme gibi sosyal değişimlerin etkileriyle ergen ve genç yetişkinlerin flört ilişkilerini keşfettiği, yakın ilişkiler kurmada ve sürdürmede deneyim kazandığı da görülmektedir. Bu deneyim alanında ise kendine özgü yeni normların oluştuğundan söz etmek mümkündür. Örneğin üniversite çağında flört ve cinsellik mutlaka olması gereken bir ölçüt gibi görülebilmekte, yalnız olmak “normal olmayan” bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Diğer yandan, özellikle sosyal medya ve çevrimiçi flört uygulamalarının sağladığı çok sayıda partnere erişim ve hızlı iletişim, ilişkilere yatırımın ve verilen duygusal emeğin azalması, ilişkilerde partnerin yalnızca dışsal ve yüzeysel özelliklerine göre karar verilmesi, partnerin duygusal ihtiyaçları karşılayacak ve statü yükseltecek bir araca indirgenmesi gibi eğilimleri de beraberinde getirebilmektedir (Heino ve ark., 2010). Özetle, lise ve üniversite çağındaki gençlerde bir flört ilişkisi içinde olma ve ilişkiyi sürdürme baskısı, diğer yandan ilişkiye verilen duygusal emeğin ve yatırımın azalması flört şiddeti riskini artıran faktörler olarak dikkate alınmalıdır.

FLÖRTTE ŞİDDETSİZLİK GRUP ÇALIŞMASI: “EŞİT, ÖZGÜR, GÜVENLİ İLİŞKİ”

Türkiye’de flört şiddetini önleme konusunda sistematik olarak geliştirilmiş ve etkinliği sınanmış bir programın olmaması, bunun yanı sıra konunun önemi ve bu soruna ilişkin bir çözüm geliştirme ihtiyacı Flörtte

Şiddetsizlik Grup Çalışması programının oluşturulmasındaki temel nedenler olmuştur. Yukarıda açıklanan bağlamsal etkiler ve koşullar çerçevesinde geliştirilen programın içeriği ve etkileri aşağıda açıklanmaktadır.

Programın Geliştirilmesi ve Düzenlenmesi

Programın geliştirilmesi süreci üç adımda yürütülmüştür. İlk adımda, program içeriği belirlenmeden önce üniversite öğrencileriyle bireysel görüşmeler yapılmıştır. Bu bireysel görüşmelerde amaç, programın hedef grubu olan 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin flört şiddetini nasıl tanımladığını ve açıkladığını, flört şiddetinin önlenmesi için ne gibi çözüm yolları önerdiğini ve ne tür destek ihtiyaçları olduğunu belirlemektir. Bu sayede, geliştirilecek program içeriğinin hedef grubun ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermesi, hedef grubun beklentileri, kullandığı dil ve anlamlandırma süreçleriyle mümkün olduğu kadar uyumlu olması hedeflenmiştir. Bunun için, 2016 yılında 19 üniversite öğrencisi ile süreleri 25-48 dakika arasında değişen bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin tematik olarak analiz edilmesi sonucunda katılımcıların bazı şiddet biçimleriyle ilgili bilgi ve farkındalık düzeyinin yüksek olduğu, flört ilişkilerinde kıskançlık, sahiplenme, kısıtlama ve kontrol konularını önemli sorunlar olarak gördüğü bulunmuştur. Buna ek olarak, flört ilişkilerinde yakınlık ve kişisel alan arasındaki dengeyi bulma, kendini partnere ifade etme, kendini değerli ve özgüvenli hissetme, partnerle arasındaki farklılıkları kabul etme ve özerkliğini koruma, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sorgulama ve bu rollerin dışında davranma gibi konularda desteğe ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Katılımcıların anlatımlarında bu ihtiyaçlar, flört şiddetinin nedenleri ve flört şiddetine karşı verilen tepkiler bağlamında tartışılmıştır.

İkinci adımda, feminist klinik yaklaşımlara ilişkin kapsamlı bir alan-yazın taraması yapılmış, programın yapısının ve hedeflerinin belirlenmesi için bu taramadan faydalanılmıştır. Feminist klinik yaklaşımlar, yakın ilişkilerdeki şiddeti toplumsal cinsiyete dayalı yapısal eşitsizliklerin bir yansıması olarak görür ve ilişkilerde şiddetsizlik, güç eşitliği, iş birliği, uzlaşma, öz farkındalık ve kendini gözlemleme gibi değer ve becerilerin desteklenmesine odaklanır (Enns, 1993; Goldner, 1998; Knudson-Martin, 2013). Bu yaklaşımın, birinci adımda katılımcıların flört şiddetiyle ilgili dile getirdiği görüşlerle ve önleme konusundaki ihtiyaç ve önerileriyle kısmen örtüştüğü görülmüştür. Feminist klinik yaklaşımlara dayanarak programın hedefleri

şu şekilde belirlenmiştir: 1) flört şiddetinin farklı biçimleri ve güç eşitsizliği konusundaki farkındalığı ve bilgi seviyesini artırmak, 2) eşitlikçi ve şiddetsiz ilişkilerin özelliklerini ve normlarını tanımlamak, 3) bu ilişkileri kurabilmek için gerekli olan duygusal ve ilişkisel becerileri desteklemek. Bu hedefler doğrultusunda programın bir psiko-eğitim programı olarak tasarlanmasına, hem farkındalık ve eleştirel bir bakış açısı kazanma hem de deneyimsel öğrenme unsurlarını içinde barındırmasına karar verilmiştir.

Üçüncü adımda kapsamlı bir alanyazın taraması yapılmış, hem flört şiddetini önleme programlarının uygulama kılavuzları hem de psiko-eğitim gruplarının nitelik ve aktiviteleri ayrıntılı bir şekilde derlenmiştir. Gözden geçirilen kılavuzlar arasında Almanya, Macaristan, Avusturya, İspanya ve İngiltere’de uygulanan “Heartbeat: Şiddetsiz İlişkiler” isimli program (Köberlain ve ark., 2010), Yunanistan’da uygulanan “Yakın İlişki Şiddetine Karşı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” isimli program (Tsirigoti ve ark., 2011), Kanada’da uygulanan “Gençlik ve İlişkiler” isimli program (Wolfe ve ark., 1996) yer almaktadır. Bu gözden geçirme sırasında farklı konu başlıklarıyla ilgili, bireysel görüşmelerde dile getirilen ihtiyaçlara hitap eden, programın yaklaşım ve hedeflerine uygun olan aktivite örnekleri toplanmıştır. Bu uygulama kılavuzlarının yanı sıra, psiko-eğitim gruplarına ilişkin kaynaklar gözden geçirilmiş, bu tür grupların işleyişini destekleyen ısınma, tanışma, grup içindeki ilişkileri geliştirme, grup sürecini sonlandırma gibi konularda uygulanan aktiviteler derlenmiştir (Brown, 2018; Elliott, 1994). Son olarak, flört şiddetiyle ilgili var olan medya kaynakları ve materyalleri araştırılmış, çeşitli web siteleri ve erişilebilir bilgi kaynakları toplanmış, kısa video ve film klipleri derlenmiştir.

Açıklanan üç adım sonrasında, Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması programının 8 oturumluk ilk taslağı oluşturulmuş, her oturumda eşit ve şiddetsiz ilişkilerle ilgili farklı bir konu başlığının ele alınması planlanmıştır. Taslak programda her bir konu başlığı için didaktik öğretmeyi en aza indireyecek, grup üyelerinin kendilerini çeşitli yollarla ifade etmelerine ve konuyla ilgili gözlem yapıp grup içinde tartışmalarına olanak tanıyacak aktiviteler tasarlanmıştır. Bunlar arasında canlandırma, çizim yapma, heykel yapma, yapboz yapma, öykü yazma, video izleme ve tartışma, örnek olay/ durum tartışması gibi aktiviteler yer almaktadır. Oluşturulan 8 haftalık taslak programın haftalık 2 saatlik grup toplantıları şeklinde yürütülmesine karar verilmiştir.

Taslak program geliştirildikten sonra 2016 yılında iki pilot grup yürütülerek konu başlıklarının akışı, seçilen aktivitelerin uygunluğu ve zamanlaması, grup sürecinin işlerliği gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, pilot grupların katılımcılarına programla ilgili geri bildirimleri sorulmuştur. Yapılan gözlemler ve alınan geri bildirimler, grup sürecinin oluşturduğu etkileşimli, güvenli ve yargılayıcı olmayan atmosferin taslak programın güçlü yönlerinden biri olduğuna işaret etmiştir. Diğer yandan, katılımcılar canlandırma sayısının azaltılması, cinselliğin ve psikolojik şiddetin daha fazla konuşulması, haftalık ödevler verilmesi, kişisel deneyimlerin konuşulması için oturum süresinin uzatılması gibi önerilerde bulunmuştur. Bu geri bildirimler dikkate alınarak program 2017 yılında yeniden düzenlenmiş ve uygulanmaya hazır hale getirilmiştir.

2017 yılından bu yana program çeşitli gruplara uygulanarak gözden geçirilmeye devam etmekte, programda değişiklikler yapılmaktadır. Örneğin güvenli cinsellik konusu tek bir oturumda yeterli ölçüde ele alınamadığı için programdan çıkarılmış, bu konuda ayrı bir psiko-eğitim programı hazırlığına başlanmıştır. Diğer yandan, kıskançlık ve kısıtlayıcı kontrol konularına oturumlarda daha fazla yer verilmeye başlanmış, toplumsal cinsiyet rolleri ve bunların etkilerinin doğrudan tartışıldığı aktiviteler programa dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra 2021 ve 2022 yıllarında programın daha esnek ve hızlı bir şekilde uygulanabilmesi ve flört şiddetiyle ilgili belirli konulara odaklanması için dört haftalık kısaltılmış bir versiyonu oluşturulmuş ve iki pilot grupla çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Özetle, program düzenli olarak gözden geçirilmekte, hedef grubun ihtiyaçları, uygulama kolaylığı, erişilebilirliği artırma gibi etmenler dikkate alınarak düzenlenmeye devam etmektedir.

Programın İçeriği

Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması’nın en güncel versiyonu aşağıdaki akışı takip etmektedir:

1. Hafta: Tanışma ve grup kurallarının belirlenmesi, güvenli ve zedeleyici ilişkilerin özelliklerinin grupla birlikte tanımlanması, ilişkilerdeki hakların ve sorumlulukların tartışılması
2. Hafta: Öfkenin ve öfkeyi ifade etme biçimlerinin grupla birlikte değerlendirilmesi, duygular ve davranışlar arasındaki ayrımın tartışılması, sözlü şiddetin tanımlanması

3. Hafta: Öfkeyi ifade etmenin güvenli biçimlerinin tartışılması, psikolojik şiddetin tanımlanması
4. Hafta: Kişisel sınırların tanımlanması, flört ilişkilerinde kişisel sınırların nasıl korunabileceğinin tartışılması
5. Hafta: İlişkilerdeki güç eşitsizliğinin tartışılması, güç eşitliğinin nasıl kurulabileceğinin tartışılması, fiziksel şiddetin ve şiddet döngüsünün tanımlanması
6. Hafta: Kıskançlığın ve kıskançlığı ifade etme biçimlerinin grupla birlikte değerlendirilmesi, ilişkilerde özgürlük ve bir aradalık dengesinin tanımlanması, kısıtlayıcı kontrolün tanıtılması
7. Hafta: Toplumsal cinsiyete dayalı rollerin ve beklentilerin flört ilişkileri üzerindeki etkilerinin grupla birlikte tanımlanması, kısıtlayıcı rol ve beklentilere alternatiflerin ve direnme yollarının tartışılması
8. Hafta: Grup sürecinin sonlandırılması, kazanımların ve geri bildirimlerin tartışılması

Programın Uygulanması

Program uygulaması ilk olarak 2017 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde başlamıştır; 2019 yılından beri ise İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde devam etmektedir. Program uygulanırken her bir akademik dönemde bir grup açılacak şekilde planlama yapılmaktadır. Her grup, yaşları 18-25 arasında değişen 8-11 heteroseksüel ve LGB gencin katılımıyla oluşturulmakta, sekiz hafta boyunca belirlenen gün ve saatte yapılan iki saatlik yüz yüze toplantılarla yürütülmektedir. 2020 ve 2021 yıllarında pandemiden dolayı program çevrimiçi uygulanmıştır. Bu dönemde erişilebilirliğin artmasıyla gruplar oluşturulurken İstanbul dışında, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan gençlerin programa dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Programın yukarıda açıklanan farklı versiyonları 2023 yılına kadar toplamda 16 kez uygulanmıştır.

Programın uygulanma sürecinde ilk olarak çalışmayla ilgili duyurular kurumun ve çalışmanın sosyal medya hesaplarında, çeşitli e-posta gruplarında ve farklı üniversitelerden öğretim üyeleriyle paylaşılmaktadır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen gençler öncelikle bir ön görüşmeye davet edilmekte; çalışmadan beklentileri ve çalışmanın hedefleri arasındaki uyum, çalışmaya düzenli katılım durumu, flört şiddeti deneyimi ve travma sonrası stres belirtileri değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda

hem etik hem de etkili bir grup süreci yürütebilmek için şu ölçütler dikkate alınarak başvuruda bulunan gençlerin programa kesin kaydı yapılmaktadır: 1) başvuran gencin programın içeriğiyle uyumlu beklenti ve motivasyonları olması, 2) programdan olumsuz yönde etkilenme riskinin minimum olması, 3) programa düzenli katılım göstermeyi taahhüt etmesi. Grup oluşturulduktan sonra sekiz haftalık program başlamakta, her haftaya özgü konu başlıkları belirlenen aktivitelerin yardımıyla grup üyeleriyle birlikte işlenmekte ve tartışılmaktadır. Her hafta açılış ve kapanış aktivitesiyle tamamlanmakta, oturum sonunda gözlem ödevleri verilmekte ve grup üyeleriyle flört şiddeti ve eşitlikçi ilişkiler konularında kısa broşürler paylaşılmaktadır.

Programın her uygulamasında iki ya da üç grup lideri birlikte görev almakta, aktiviteleri ve grup sürecini süpervizyon altında yürütmektedir. 2019 yılından beri grup liderleri İstanbul Bilgi Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı’na devam eden, flört şiddeti ve grup çalışmaları konusunda bilgilendirici ders ve seminerleri tamamlamış stajyerlerden oluşmaktadır. Program uygulamasında grup liderlerinin en önemli sorumlulukları 1) grup üyeleriyle eşitlikçi bir ilişki kurmak, 2) grup üyelerinin katılım durumlarını ve gruba tepkilerini gözlemlemek ve takip etmek, 3) üyelerin ortak ve kendine özgü ihtiyaçlarını gözetmek, 4) üyeleri güçlendirmek ve desteklemek, 5) grubun çerçevesini korumak ve işlerliğini sağlamaktır. Bu liderlik biçimi, hem feminist klinik yaklaşımlarda merkezi olan güçlendirme, eşitlikçilik, şeffaflık, iş birliği gibi ilkeler (Enns, 1993) hem de etkin grup süreçlerinde önemli olan planlama, organizasyon, üyelerin takibi gibi sorumluluklar (Brown, 2018) doğrultusunda oluşturulmuştur.

Programın Etkileri

Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması programının grup üyeleri üzerindeki etkileri hem nicel hem nitel yöntemler kullanılarak ilk uygulamalardan bu yana takip edilmektedir. Programın etkilerinin nicel değerlendirmesi için ilk olarak bir dizi tutum (cinsiyetçilik, flört şiddetine yönelik tutumlar vb.) ve davranış (duygu düzenleme, çatışmalara yaklaşım vb.) değişkeni belirlenmiş, program öncesi ve sonrasında bu değişkenlerde herhangi bir değişimin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, programın çeşitli tutumları değiştirmede kısa vadede etkili olabildiği bulunmuştur (Üstünel, 2020a). İkinci olarak, programla ilgili kısa bir değerlendirme ve geri bildirim formu hazırlanmış, 2021 yılından bu yana programı tamamlayan grup üyelerine gön-

derilmiştir. Henüz yeterli sayıda veri toplanamamış olsa da bu forma verilen mevcut yanıtlar programdaki aktivitelerin verimliliği, içeriğin yeterliliği, grubun organizasyonu, grup liderlerinin yetkinliği konularında çok olumlu deneyimlere işaret etmiştir.

Programın nitel değerlendirmesi için programı tamamlayan grup üyeleriyle bireysel görüşmeler yürütülmekte, bu görüşmelerde programın etkileri, programı geliştirmek için öneriler ve geri bildirimler gibi konular ele alınmaktadır. Şimdiye kadar yapılan görüşmeler sonucunda programın çift yönlü etkilerinin olduğu saptanmıştır. Programın bazı katılımcılar için şiddetsiz ve eşitlikçi ilişkilere doğru değişim yaratma süreçlerini harekete geçirebildiği (Üstünel, 2020b), bazı katılımcılar için ise direnç noktaları oluşturduğu görülmüştür (Üstünel, 2023). Bu çift yönlü etkiler aşağıda özetlenmektedir.

Değişim Süreçleri

Şiddeti ve aşkı tanımlamak ve ayırtmak.

Grup üyeleri, programın en önemli katkılarından birinin flört şiddeti, aşk ve yakınlık üzerine birlikte düşünme alanı yaratması olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünme alanı içinde şiddetin ve kontrolcü davranışların aşk ve sevgiden kaynaklandığını öne sürerek normalleştiren yanlış inanç ve söylemler tartışmaya açılmaktadır. Pek çok grup üyesi, bu söylemler nedeniyle flört ilişkileri içindeki davranışları yorumlarken kafa karışıklığı yaşadığını belirtmiştir. Program içerisinde flört şiddetinin, güç eşitliği ve dengesizliğinin, kabul edilebilir ve edilemez olan davranışların üzerine birlikte düşünmek grup üyelerine bu kafa karışıklığını ortadan kaldırma imkanı tanımaktadır. Grup içindeki aktivite ve tartışmalar, kontrol ve aşk arasında ayrım yapabilmeye yardımcı olmakta, yakın ilişkiler içinde özerkliğin ve kişisel sınırların korunabileceği düşüncesine alan açmaktadır. Bu sayede grup üyeleri daha önce normal ve sevgiden kaynaklı gibi gördükleri müdahaleci ve kısıtlayıcı davranışları (giyim kuşamı kontrol etme, arkadaş çevresini kısıtlama vb.) daha az kabul etmeye, özgürlüğü, kişisel sınırları ve eşit hakları ilişkilerde bir norm olarak benimsemeye başladıklarını ifade etmiştir. Bu sayede, kendini suçlama ve kendinden şüphe etme eğilimi de azalmakta ve güçlenme mümkün olmaktadır. Örneğin bir katılımcı deneyimini şöyle ifade etmiştir: “*Demek ki o kadar da masum değilmiş. Yani bu sadece vurarak, bağırarak çağırarak*

olacak bir şey değil. İnsanın üstünde kelime oyunları ile baskı kurmak da bir psikolojik şiddetmiş”. Burada, grup üyelerinin araştırmacılar ve uygulamacılar tarafından geliştirilen tanımları öğrenmesi kadar, kendi tanımlamalarını yapması da önemli ve etkili bir adım gibi görünmektedir. Bir başka katılımcı deneyimini şöyle ifade etmiştir: *“Bu seferlik yaptı, belki bir daha yapmaz, çok sinirliydi...Biraz kendinde de hata arıyor insan. Bunları baya fark etmemi sağladı burada konuşmak”*.

Grup üyeleriyle destekleyici ilişkiler kurmak.

Grup üyelerine göre programın diğer önemli katkılarından biri grup içinde destekleyici ilişkiler kurabilmek olmuştur. Pek çok grup üyesi, grup atmosferinin ve gruptaki ilişkilerin yargılayıcı olmadığını, duygusal olarak destek sağladığını ve paylaşım alan açtığını belirtmiştir. Üyeler, grupla ilgili anlatımlarında *“ortaklık hissi”*, *“içten paylaşımlar”*, *“samimi iletişim”* gibi konulara vurgu yapmış, yaşlılarının flört ilişkileriyle ilgili görüşlerini ve deneyimlerini dinlemeyi çok değerli bir imkan olarak gördüğünü ifade etmiştir. Gruplarda oluşan bu destek ve birlikteliğin yalnızlık duygusunu azalttığı, flört ilişkilerindeki zedeleyici ve şiddetli davranışlarla mücadele etmeyi kolaylaştırdığı, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin baskısıyla baş etmeyi desteklediği pek çok üye tarafından dile getirilmiştir. Örneğin bir katılımcı deneyimini şöyle ifade etmiştir: *“Yalnız değilsin duygusu oluşuyor”*. Bir diğer katılımcı ise şu görüşleri paylaşmıştır: *“Güvenli bir ortam var. Anlatılanları herkes sahipleniyor”*. Bu anlamda, grup çalışmasının flört şiddetine karşı bir sosyal destek kaynağı olabildiği görülmektedir.

Buna ek olarak, bütün üyeler grup içinde çeşitli görüşleri dinlemenin ne kadar öğretici olduğunu vurgulamıştır. Heteroseksüel grup üyeleri özellikle karşı cinsin görüşlerini öğrenmenin faydalı olduğunu, bir arada çalışmanın ve tartışmanın kutuplaşmayı önlediğini belirtmiştir. Benzer şekilde, heteroseksüel ve LGB katılımcılar, gruplarda kapsayıcı ve çeşitliliklere saygılı bir ortam kurulmasının öneminin altını çizmiştir. Pek çok grup üyesi, toplumsal cinsiyete dayalı kutuplaşmış sosyalleşme deneyimleri nedeniyle o zamana kadarki yaşamlarında ve günlük hayatlarında bu tür bir ortama erişimleri olmadığını ifade etmiş, bu nedenle grup çalışmasını çok önemli bir öğrenme deneyimi olarak gördüğünü belirtmiştir.

Kendini ve ilişkileri gözlemlemek ve değişme çabası göstermek.

Grup üyelerine göre programa katılmak, onları kendilerini, flört ilişkilerini ve genel olarak çevredeki ilişkileri gözlemlemeye itmiştir. Pek çok grup üyesi program içinde tartıştıkları konularla kişisel bir bağlantı kurma ve kendi hayatlarından gözlemlerle öğrendiklerini pekiştirme çabalarından söz etmiştir. Öfke, kıskançlık, kişisel sınırlar gibi konularda kendini gözlemlemek ve nasıl davrandığını sorgulamak, çatışmalara olan yaklaşımı konusunda farkındalık kazanmak, davranışlarının partner üzerindeki etkilerini izlemek bu çabaların örnekleri arasındadır.

Bu gözlemler ve farkındalık sonucunda grup üyeleri davranış ve tutumlarında çeşitli değişiklikler yapmaktadır. Örneğin kontrolcü ilişkiler içinde olan bazı kadın katılımcılar rahatsız oldukları konularda kendilerini daha fazla ifade etmeye başladıklarını dile getirmiştir. Bunun sonucunda partnerin tepkilerine bağlı olarak bazı ilişkiler devam etmiş, diğerleri ise ayrılıkla sonuçlanmıştır. Her iki durumda da katılımcılar kendilerini daha güçlü ve güvenli hissettiğini ifade etmiştir. Grup üyelerinin dile getirdiği diğer değişiklikler arasında ilişkilerindeki sorunlara işbirlikçi bir şekilde yaklaşmak, duygularını düzenlemeyi öğrenmek bulunmaktadır.

Direnç Süreçleri ve Zorluklar

Şiddeti romantize etmek.

Az sayıda grup üyesi, programa katıldıktan sonra şiddetle ilgili görüşlerinde herhangi bir değişim olmadığını, şiddeti “*kötü*” ve “*korkunç*” bir şey olarak tanımlamak yerine yakınlıktan ve samimiyetten doğan spontane duyguların ifade edildiği bir “*iletişim yöntemi*” olarak nitelendirmenin önemli olduğunu belirtmiştir. Bu grup üyeleri, özellikle partneri fiziksel olarak korkutma, kontrol ve tehdit etme gibi sözlü ve psikolojik şiddet içeren davranışları yakın ilişkiler içinde aşk, kıskançlık, öfke gibi duyguların ifadesi olarak tanımlamıştır. Bu şekilde, şiddet içerikli davranışlar romantize edilerek aşkın bir göstergesi olarak yorumlanmış, programda tartışılan güvenli iletişim ve çatışma yöntemleri “*sinsi*”, “*fazla medeni*”, “*mekanik*”, “*analitik*” olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşleri ifade eden grup üyeleri, davranışlarının partner üzerindeki olası etkilerinden hiç söz etmemiş, yakın ilişkilerde “*beklenmedik*” şeylerin olabileceğini, bu bakımdan şiddeti bir sorun olarak görmediğini belirtmiştir.

Kendini yetersiz görmek.

Az sayıda grup üyesi, program sonrasında farkındalığı artmış olsa da flört ilişkilerinde şiddeti önlemede kendini yeterli görmediğini ifade etmiştir. Bu grup üyelerinden bazıları, öğrendiklerini uygulama konusunda kendilerini yetkin hissetmediğini, flört ilişkilerinde partnerin tepkilerinin belirleyici olduğunu dile getirmiştir. Örneğin bir katılımcı görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Biz ne kadar her şeyin en iyisini yapmaya çalışsak da karşı tarafta bitiyor işler diye düşünüyorum”. Bir diğer katılımcı ise görüşlerini şöyle paylaşmıştır: “Öğrendiklerimi ilişkimde uygulayacağıma yüzde yüz inancım olamıyor. Bir kriz anında ne kadar uygulanabilir?”. Bu grup üyeleri programın “mükemmel”, “sağlıklı”, “mantıklı” çözümler önerdiğini, ancak gerçek hayattaki ilişkilerde tarafların sakin kalmaması nedeniyle bu çözümlerin kullanılabileceğine inanmadıklarını ya da bu konuda tereddütleri olduğunu söylemiştir. Bu anlatımlarda, programın mükemmel ve ideal ilişkiyi anlattığı, gerçekliğin ise karmaşık ve tepkisel davranışlardan oluştuğu yönünde kutuplaşmış bir anlayış öne çıkmaktadır.

Kendini soyutlamak.

Az sayıda grup üyesi, “iyi” ailelerde yetiştikleri için programda ele alınan konuların kendi hayatlarında hiç yeri olmadığını, kendi ilişkilerinin “kaoitik”, “ciddi sorunlu”, “aşırı problemlı” olmadığını belirtmiştir. Diğer yandan, bazı grup üyeleri programda ele alınan konularla ilgili yetkin olduklarını, tartışılan her şeye katıldıklarını, öğrendiklerini kendi hayatlarında kullanmasalar bile başkalarına tavsiye vermek için kullanabileceklerini ifade etmiştir. Bu tutumlar, grup üyelerinin programdan kendini soyutlamasına ve mesafe almasına neden olmuş, programdaki konularla kişisel ve anlamlı bir bağ kurmasına ve kendi rolleri üzerine düşünmesine engel olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması programı, Türkiye’de flört şiddetini önleme konusunda geliştirilen ve etkinliği araştırılan ilk uygulamadır. Çalışma boyunca yapılan gözlemler ve grup üyelerinin geri bildirimleri, programın bireysel ve ilişkisel düzeyde eşitlik ve şiddetsizliğe doğru değişimleri yaratmada etkili olabildiğini, katılımcıların çalışmada oluşturulan kendini ifade etme ve başkalarından öğrenme imkanından memnun olduğunu göstermektedir.

Ancak, sonraki çalışmalarda bireysel ve ilişkisel düzeyin ötesinde bir etki görebilmek için toplumsal ve sosyo-politik desteğin sağlanması, bu konuda çalışılması önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini hakiki anlamda gündeme alan, kadınlık ve erkeklik tanımlarını tek tip bir aile yapısıyla sınırlamayan, kadına yönelik şiddetle mücadeleyi merkeze alan bir politik irade, flört şiddetini önlemede sistematik ve erişilebilir çalışmaların yapılabilmesi için uygun zemini oluşturacaktır. Bu zeminde, bu yazıda tanıtılan programın veya benzer uygulamaların yaygınlaştırılması, bunları yürütebilecek yetkin ruh sağlığı çalışanlarının yetiştirilmesi öncelikli olmalıdır.

Hem programda hem de flört şiddetini önlemeye yönelik diğer çalışmalarda genç yetişkinler arasındaki çeşitliliği ve farklı ihtiyaçları dikkate almak çok önemli gibi görünmektedir. Örneğin flört ve cinsellikle ilgili konuşurken LGBTİ+ gençlerin güvende hissetmesi için heteroseksist olmayan, ayrımcılıktan uzak bir dil kullanmak, kapsayıcı bir grup ortamı oluşturmaya çalışmak önemlidir. Bir diğer örnek, geleneksel erkeklik normlarını sorgulama pratiği ve toplumsal cinsiyet konusunda temel farkındalığı olmayan genç erkeklerle çalışırken uygun desteğin sağlanmasıyla ilgilidir. Bu süreçte gözlemlenebilecek direnç süreçleri ve zorlukların isimlendirilmesi, bireysel ve toplumsal değişimin içerebileceği çelişkilerle ve yetersizlik duygularıyla ilgili kısa bir psiko-eğitimin sunulması faydalı olacaktır. Buna ek olarak, programla anlamlı ve kişisel bir bağ kurmanın önemli olduğu grup üyelerine açıklanabilir; şiddetin doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkileri etkileyen bir gerçeklik olduğunun altı çizilebilir. Özetle, programın yaratabileceği potansiyel değişimlerin düz bir çizgi halinde ilerlemeyeceği, gençler arasında farklı özellikleri olan grupların çeşitli ihtiyaçları olabileceği sonraki uygulamalarda göz önünde bulundurulmalıdır.

Bununla bağlantılı olarak, programın sürekli olarak güncellenmesi ve gençlerin flört ilişkilerinde değişen ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde düzenli aralıklarla yeniden değerlendirilmesi önemlidir. Hem flört ilişkilerinin doğası hem de şiddetle ilgili tanımlar sürekli olarak değişmektedir. Örneğin gaslighting, lovebombing, ghosting flört ilişkileri ve flört şiddeti bağlamında sıklıkla kullanılan yeni terimlerdir. Flört şiddetini önleme çalışmalarının güncel tanımları takip ederek değişime açık bir yapıda tasarlanması etkisini artırmak bakımından önemlidir. Aynı zamanda, bu yaklaşım gençlerle daha işbirlikçi ve katılımcı ilişkilerin kurulmasını destekler; flörtte şiddetsizlik konusunda gençlerle birlikte düşünme, mücadele etme ve hareketlilik yaratma

imkanını oluşturur. Flörtte Şiddetsizlik Grup Çalışması programı bu sonuç ve öneriler doğrultusunda uygulanmaya devam etmekte, gelecekte programın daha katılımcı, erişilebilir, kapsayıcı ve etkili olması hedeflenmektedir.

Teşekkür

Grup lideri olarak çalışan stajyerler Buse Yavuz, Cansu Yavaşcaoğlu-Gürcan, Eda Cesur, Esma Eda Tülek, Hande Kırhan, Havva Nur Kan, İdil Biriken-Gürses ve Merve Erkaya’ya programın yaygınlaştırılması ve geliştirilmesindeki katkıları için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Adana, F., Arslantaş, H., Ergin, F., Biçer, N., Kıransal, N. ve Şahin, S. (2011). Views of male university students about social gender roles: An example from east of Turkey. *Journal of Family Violence*, 26(7), 519-526. <https://doi.org/10.1007/s10896-011-9385-1>
- Bolak Boratav, H. B. (2011). Searching for feminism in psychology in Turkey. A. Rutherford, R. Capdevila, V. Undurti ve I. Palmary (Ed.), *Handbook of international feminisms* içinde (s. 17-36). Springer.
- Brown, N. (2018). *Psychoeducational groups: Process and practice*. Routledge.
- Cindoglu, D. ve Unal, D. (2017). Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of ‘New Turkey’. *European Journal of Women’s Studies*, 24(1), 39-54. <https://doi.org/10.1177/1350506816679003>
- Cinsel Şiddetle Mücadele Derneği (2019). *Eğitimde ne var ne yok: Flört şiddeti-okul odaklı önlem ve müdahalede engeller, ihtiyaçlar, çözüm önerileri araştırma raporu*. https://cinselsiddetlemucadele.org/wp-content/uploads/2020/09/ne_var_ne_yok_rapor_2020-2.pdf
- Crooks, C. V., Jaffe, P., Dunlop, C., Kerry, A. ve Exner-Cortens, D. (2019). Preventing gender-based violence among adolescents and young adults: Lessons from 25 years of program development and evaluation. *Violence against Women*, 25(1), 29-55. <https://doi.org/10.1177/1077801218815778>
- Debnam, K. J. ve Temple, J. R. (2021). Dating matters and the future of teen dating violence prevention. *Prevention Science*, 22(2), 187-192. <https://doi.org/10.1007/s11121-020-01169-5>
- Dragiewicz, M., Burgess, J., Matamoros-Fernández, A., Salter, M., Suzor, N. P., Woodlock, D. ve Harris, B. (2018). Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*, 18(4), 609-625. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1447341>
- Duval, A., Lanning, B. A. ve Patterson, M. S. (2020). A systematic review of dating violence risk factors among undergraduate college students. *Trauma, Violence & Abuse*, 21(3), 567-585. <https://doi.org/10.1177/1524838018782207>
- Dünya Ekonomik Forumu. (2022). *Global gender gap report 2022*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf

- Elliot, S. (1994). *Group activities for counselors*. Interchoice Publishers.
- Enns, C. Z. (1993). Twenty years of feminist counseling and therapy: From naming biases to implemented multifaceted practice. *The Counseling Psychologist*, 21(1), 3-87. <https://doi.org/10.1177/0011000093211001>
- Fletcher, G. (2014). Just how do we create change?: Sites of contradiction and the “black box” of change in primary prevention. N. Henry ve A. Powell (Ed.), *Preventing sexual violence: Interdisciplinary approaches to overcoming a rape culture* içinde (s. 127-149). Palgrave Macmillan.
- Flood, M., Dragiewicz, M. ve Pease, B. (2021). Resistance and backlash to gender equality. *Australian Journal of Social Issues*, 56(3), 393-408. <https://doi.org/10.1002/ajs4.137>
- Goldner, V. (1998). The treatment of violence and victimization in intimate relationships. *Family Process*, 37(3), 263-286. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1998.00263.x>
- Gonzalez-Guarda, R. M., Cummings, A. M., Becerra, M., Fernandez, M. C. ve Mesa, I. (2013). Needs and preferences for the prevention of intimate partner violence among Hispanics: A community’s perspective. *The Journal of Primary Prevention*, 34(4), 221-235. <https://doi.org/10.1007/s10935-013-0312-5>
- Hamby, S., Nix, K., De Puy, J. ve Monnier, S. (2012). Adapting dating violence prevention to francophone Switzerland: A story of intra-western cultural differences. *Violence and Victims*, 27(1), 33-42. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.27.1.33>
- Heino, R. D., Ellison, N. B. ve Gibbs, J. L. (2010). Relationshopping: Investigating the market metaphor in online dating. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(4), 427-447. <https://doi.org/10.1177/0265407510361614>
- Kerig, P. K., Volz, A. R., Moeddel, M. A. ve Cuellar, R. E. (2010). Implementing dating violence prevention programs with flexibility, fidelity, and sensitivity to diversity: Lessons learned from Expect Respect. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 19(6), 661-680. <https://doi.org/10.1080/10926771.2010.502079>
- Knudson-Martin, C. (2013). Why power matters: Creating a foundation of mutual support in couple relationships. *Family Process*, 52(1), 5-18. <https://doi.org/10.1111/famp.12011>
- Koberlein, L., Toth, G., Saringen, P., Hahn, S., Krohe-Amann, A., Gaiser, H., Stanic, T., Rösslthumer, M., Messner, S. ve TENDER (2010). *Heartbeat: Relationships without violence. Preventing violence in teenage relationships: An education manual for schools and other youth settings*. <https://mek.oszk.hu/17600/17608/17608.pdf>
- Murray, C. E. ve Kardatzke, K. N. (2007). Dating violence among college students: Key issues for college counselors. *Journal of College Counseling*, 10(1), 79-89. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1882.2007.tb00008.x>
- Ogan, C. L. ve Baş, Ö. (2020). Women’s rights and gender equality in Turkey: Use of social media in the struggle surrounding violence against Turkish women. *International Journal of Communication*, 14, 5556-5574.
- Papp, L. J., Liss, M., Erchull, M. J., Godfrey, H. ve Waaland-Kreutzer, L. (2017). The dark side of heterosexual romance: Endorsement of romantic beliefs relates to intimate partner violence. *Sex Roles*, 76(1-2), 99-109. <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0668-0>
- Ratele, K. (2015). Working through resistance in engaging boys and men towards gender equality and progressive masculinities. *Culture, Health & Sexuality*, 17(Sup2), 144-158. <https://doi.org/10.1080/13691058.2015.1048527>

- Sunar, D. ve Fişek G. O. (2005). Contemporary Turkish families. J. L. Roopnarine ve U. P. Gieler (Ed.). *Families in global perspective* içinde (s. 169-183). Pearson/Allyn and Bacon.
- Şener, G. (2021). *Digital feminist activism in Turkey*. <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/working-paper-series>
- Tekkas-Kerman, K. ve Betrus, P. (2019). What makes a man a “real man”? Perspectives regarding masculinities and gender roles among young men in Turkey. *Asian Journal of Women's Studies*, 25(4), 491-514. <https://doi.org/10.1080/12259276.2019.1682268>
- Thobaben, M. ve Kuguoglu, S. (2021). People of Turkish heritage. L. Purnell ve E. Fenkl (Ed.), *Textbook for transcultural health care: A population approach* içinde (s. 717-742). Springer.
- Tsirigoti, A., Petroulaki, K. ve Ntinapogias, A. (2011). *Master package “GEAR against IPV”. booklet IV: Students’ activities book*. https://www.gear-ipv.eu/images/free-samples/Master_GEAR_against_IPV_Booklet_IV_RevEd_sample_pages.pdf
- Üstünel, A. O. (2020a). Eşit, güvenli, özgür ilişki: Üniversite öğrencilerine yönelik bir flört şiddeti önleme programının etki değerlendirmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 19-38. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120191008m000016>
- Üstünel, A. O. (2020b). A feminist approach to dating violence prevention: Creating change towards safety, equality and mutuality. *Feminism & Psychology*, 30(2), 143-164. <https://doi.org/10.1177/0959353519882462>
- Üstünel, A. O. (2022). Dating violence in an urban Turkish context: Listening to young people from an intersectional perspective. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(13-14), NP11652-NP11682. <https://doi.org/10.1177/0886260521997441>
- Üstünel, A. O. (2023). “Violence is just an expression of love and spontaneity”: Young men’s processes of resistance to change after a dating violence prevention program in Turkey. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00588-6>
- Uygur, G. ve Şimra, H. (2018). Giriş. G. Uygur ve H. Şimra (Ed.), *Üniversitelerde cinsel taciz ve saldırıyla mücadele: CTS çalışmaları* içinde (s. 1-9). Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi Yayını.
- İstanbul Sözleşmesi. https://istanbulsozlesmesi.org/sozlesmenin-tam-metni/?gclid=Cj0KCCQIAq5meBhCyARIsAJrtDr47_9fKkWsIjiby2WkxG1f6cAiDbB7hbpvVXJ_34ZsXSJq0u1YxQTgaAo-9EALw_wcB
- Wolfe, D. A., Wekerle, C., Gough, R., Reitzel-Jaffe, D., Grasley, C., Pittman, A.-L., Lefebvre, L. ve Stumpf, J. (1996). *The youth relationships manual: A group approach with adolescents for the prevention of women abuse and the promotion of healthy relationships*. Sage.
- Yenilmez, M. I. (2021). LGBTQIs in Turkey: The challenges and resilience of this marginalized group. *Sexuality Research and Social Policy*, 18(2), 440-449. <https://doi.org/10.1007/s13178-020-00471-9>

Kurumlarda Cinsel Şiddeti Önleme: Üniversitelerde Cinsel Tacizi ve Saldırısı Önleme Birimi (CTSÖB) Çalışmaları

TUĞÇE ÇETİN ERTEKİN*

Her şeyden önce bu bölümde ağırlıklı olarak ele alınacak cinsel tacizin ve saldırının ne olduğunu anlatan bir tanımla başlayalım. Cinsel taciz, fiziksel temas olmaksızın gerçekleştirilen, kişinin rızasına dayalı olmayan ve sürekli olması gerekmeyen cinsel nitelikli söz, tavır veya diğer davranış biçimleridir. Cinsel saldırı ise, bir kimsenin vücut dokunulmazlığının, kişinin rızasına dayalı olmayan cinsel nitelikli davranışlarla süreklilik arz etmek zorunda olmaksızın ihlal edilmesidir (Gerçek, 2011).

Bunlar genel tanımlar iken, kişileri ve de kurumları bağlayıcı olması bakımından hukukun tanımlamalarını da belirtmek önemlidir. Bu tanımlamaları ararken, insan haklarıyla ilgili uluslararası sözleşmelerin kanunlardan ve diğer hukuk kurallarından önce geldiğini akılda tutmak faydalı olabilir. Bu durumda, ilk bakmamız gereken yer bu yazının kaleme alındığı tarihlerde *bir gecede ve bir kararla* çekilinmiş olsa da hayatiliği ve meşruiyeti tartışmasız olan, kısaca *İstanbul Sözleşmesi* olarak anılan “Kadına Karşı Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”dir. Bu sözleşmenin 36. Maddesi’nde cinsel şiddet tam olarak şöyle tanımlanmıştır:

(*) Klinik Psikolog, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0009-0004-2591-7170.

“...(a) başka bir insanla, rızası olmaksızın, herhangi bir vücut parçasını veya cismi kullanarak, cinsel nitelikli bir vajinal, anal veya oral penetrasyon gerçekleştirmek, (b) bir insanla, rızası olmaksızın, cinsel nitelikli diğer eylemlere girmek, (c) başka bir insanın, rızası olmaksızın, üçüncü bir insanla cinsel nitelikli eylemlere girmesine neden olmak. Rıza, mevcut koşullar bağlamında değerlendirilmek üzere, şahsın özgür iradesi sonucunda gönüllü olarak verilmelidir.” (Avrupa Konseyi, 2011).

40. Madde’deki cinsel taciz tanımı da şu şekildedir:

“...bir şahsın onurunu ihlal etme etkisi yaratan veya bu maksatla gerçekleştirilen ve özellikle de aşağılayıcı, düşmanca, hakaretamiz, küçük düşürücü veya saldırgan bir ortam yaratırken, her türlü istenmeyen, cinsel mahiyette sözlü veya sözlü olmayan veya fiziksel davranış...” (Avrupa Konseyi, 2011).

Tanıma bakınca dikkat çeken unsurlardan birisi cinsel içerikli olarak yapılan ve *istenmeyen* söz veya fiziksel hareketlerde bulunma tarifi iken, bir diğeri de *düşmanca yaratılan çevre* kavramıdır. Cinsel tacizin anlamına dair bir girişle başlayan bu bölümde cinsel tacizin bir kurum olarak üniversitelerdeki yansımaları hem dünya hem Türkiye bağlamında ele alınarak devam edilecektir. Daha sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi Cinsel Tacizi ve Saldırığı Önleme Birimi’nin (CTSÖB) kuruluş süreci ve yaptığı çalışmalardan bahsedilecektir.

Cinsel taciz ve saldırı, esas itibarıyla güç dengelerinin asimetrisinden ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan bir şiddet biçimidir. Cinsel tacizin toplumsal cinsiyet eşitsizliği boyutunun göz ardı edilmesi, bu sorunun bireysel bir sorunmuş gibi değerlendirilip münferit hastalıklı durumlar gibi algılanmasına yol açabilir. Cinsel şiddet, diğer şiddet türleri gibi, en temelde güç ve baskı ile ilgili bir iktidar sorunudur. Davranışsal boyuttaki şiddet, diğer tüm davranışlarımız gibi, sadece bilinçli değerlendirmelerimizin, içinde bulunduğumuz kültürel anlayışın, kurumsal ve sosyal politikaların etkisiyle ortaya çıkmaz. Yaşamın ilk yıllarından itibaren içine doğduğumuz ailenin kökenlerinde deneyimledikleri ve aktardıkları toplumsal kabuller, yargılar, semboller ve mitlerin, içselleştirdiğimiz yargılar, davranışlarımız ve tutumlarımız üzerinde oldukça belirleyici bir etkisi vardır. Yani içine doğduğumuz çevrenin şiddetle mesafesi, bizim de içselleştirdiğimiz cinsiyetçi kalıp yargıları ve şiddet eğilimlerini belirleyen önemli etkenlerden biridir. Yapılan çalışmalarda Türkiye genelinde fiziksel şiddet yaygınlığı, yirmi yıllık süre

içinde neredeyse hiç değişmemiştir. Hacettepe Üniversitesi'nin yürüttüğü Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması'nda 2015'te %36 olarak saptanan fiziksel şiddet yaygınlığı, 2008 araştırmasında ise %39'dur. Oldukça kapsamlı olan bu rapor farklı şiddet türlerinin görülme sıklıklarından ve çözüm önerilerinden bahsederken bize içine doğduğumuz çevrenin karnesinin de zayıf olduğunu gösteriyor.

Cinsiyete dayalı eşitsizliğin olduğu bir toplumda, bu durum bir de üniversitedeki gibi hiyerarşik bir ilişki ağıyla desteklendiğinde, üniversiteler cinsel tacizin ortaya çıkmasının hiç de zor olmadığı kurumlar haline gelirler. İktidar ilişkisi zemininde akademik rütbeyle düzenlenen ilişkilerin görüldüğü üniversitelerde, cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz. Bu eşitsiz ilişkiler dünyasında, bireylerin mevcut konumlarının, tehditle, ödülle veya başka bir mekanizmayla cinsel taciz ve saldırı için kullanılabilir hale geldiğini görebiliriz.

Feminist akademisyenlerin cinsel şiddet vakalarını sadece kişisel ilişkiler ve bireysel problemler zeminine sınırlandırmak yerine, bu vakaların görüldüğü ilişkisel bağlamı, yapısal koşulları ve tarihsel süreci birlikte değerlendirmeleri de kamusal ve dolayısıyla kurumsal bağlamı öne çıkarmıştır (Kalem, 2021). Yani toplumda, dolayısıyla üniversitede de cinsel taciz vakaları ve buna karşı atılan adımlar, üniversite yönetmelikleri ve diğer hukuki düzenlemelerden, toplumsal cinsiyete dayalı beklentilerden ve kurgulardan, karar verme süreçlerinden, iş bölümünde ve hiyerarşide cinsiyetin etkisinden bağımsız değildir.

Buradan hareketle, kurumlarda cinsel şiddetin yansıması, doğrudan cinsel taciz veya saldırı içeren eylemlerin yanında, kişilerin parçası olduğu topluluğun içinde *düşmanca bir çevrede olduğu deneyiminin* yaratılması ile de görülür (Uygur ve Şimge, 2018). Kadınların giyimleri, flört ilişkileri veya cinsel ilişkileri hakkında dedikodular üretilmesi gibi taciz türlerine maruz kalınan veya şahit olunan bir çevrede bulunmak buna örnek gösterilebilir. Bu tür tacizde, toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar üzerinden yaratılan ilişkiler ağı aracılığı ile üniversite bileşenlerinin (örn., idari kadro, akademisyenler, öğrenciler) birbirleriyle özgür ilişkiler kurması da engellenmiş olur. Bu bağlamda, özgür ilişkilerdeki romantik flörtleri cinsel tacizden ayıran şeyleri de belirtmekte fayda var. Bu yaklaşımlardaki temel fark, kur yapma da diyebileceğimiz davranışların her iki tarafın da hemfikir olduğu ve hoşlandığı biçimde gerçekleşiyor olmasıdır. Böyle bakıldığında, romantik

flörtlerde her iki tarafın da diğerinin isteklerine ve sınırlarına saygı duyduğu ve bir karşılıklılık esasının görüldüğü varsayılır. Ancak üniversitede bir kişi amirine, bir kadın bir erkeğe veya bir öğrenci hocasına itiraz ederken her zaman özgür değildir. Yani cinsel taciz aslında bir adaletsizlik formu olarak, kişiler veya toplumsal cinsiyete dayalı gruplar arasındaki adaletin ihlal edilmesiyle ortaya çıkar ve üniversite gibi entelektüel birikim üzerine kurulu yapılarda üzerine konuşulması çok zor olan konulardan biridir (Uygur ve Şimşak, 2018). Dahası, cinsel taciz kurum kültüründe normalleştirilen bir davranış olarak yer aldığı tespit edilmesi ve güç ilişkilerine dayanan adaletsizliğinin fark edilmesi oldukça güçleşir.

Cinsel şiddetin diğer boyutu da yaratılan çevresel-sosyal baskıyla ilgilidir. Bu baskılar kültürel olarak yaratılmakta ve kurumlar içerisinde de bu kültür sürdürülmektedir. Cinsel şiddetle çoğunlukla karşılaşan kişiler olarak kadınlar, baskıyı ve güçsüzleştirmeyi sadece şiddetin kendisinden veya saldırgandan bazı bakımlardan daha güçsüz olmalarından dolayı değil, aynı zamanda, içinde yer aldıkları ilişki sistemi yüzünden de hissedebilmektedir. Cinsiyetçi kurum kültürü, hâkim kültürle tabii ki paralel bir biçimde, kadınların zaten içinde zorlukla var oldukları bir alan iken, bu durumlara ses çıkardıklarında duyulmamaktan, haksız bulunmaktan ve dışlanmaktan korkabilecekleri bir alan haline de gelir. Örneğin cinsel şiddete uğrayan bir kadın, buna karşı durduğu zaman eğitim hakkının elinden alınacağını, işini kaybedeceğini, çalışma ortamından dışlanacağını düşünebilir. Maalesef, bu düşünceleri ve endişeleri doğrulayan sayısız örnek de vardır. İşyerlerinde yaşanan cinsel taciz ile ilgili çalışmalarda, kurumlarda tacizi rapor eden kadının çalışanın olumsuz tepkileriyle karşılaşması, iddiasının kurum tarafından ciddiye alınmaması ve tacizde bulunan çalışanın cezalandırılmaması gibi uygulamalarla kurumun tacizi *tolere etme özelliği arttıkça* cinsel taciz yaşıntısının sıklığının da arttığı görülmektedir (Toker-Gültaş, 2015). Cinsiyetçi kurumsal sistemler, çoğu zaman mağdur yerine faili koruyan kararlar almaktadırlar. Kurumlarda alınan bu kararlar, şiddet ve güçsüzleştirme gibi baskının farklı boyutlarını hasır altı ettiğinde veya hoş gördüğünde kurumsal adaletsizliği üretmektedir. Üretilen bu kurumsal adaletsizlik, iş barışını engellemekte, kurum mensubunun güvenlik hissini zedelemekte ve dahası baskıyı çeşitli boyutlarla arttırmaktadır.

ÜNİVERSİTEDE CİNSEL TACİZ VE SALDIRIYLA MÜCADELE

1974'te Cornell Üniversitesi'nde yönetici asistanı Carmita Wood bir fizik profesörünün tacizine uğrayıp bunu üniversite yönetimine şikâyet etmiş fakat üniversite yönetimi buna sessiz kalmıştır. Bu vaka, üniversitelerde cinsel tacize karşı bir hareketin başlamasına vesile olmuştur (Baker, 2010). Kuzey Amerika ile sınırlı kalmayan, dünya literatüründe de kendine sayısız örnek bulan erkek öğretim üyesi ile genç kadın öğrenci arasındaki cinsel taciz vakaları, demokrasi ve özgürlük idealleri üzerine kurulu olması beklenen üniversite kurumunun kadınlar için oldukça düşmanca tutumların görüldüğü ve şiddet dolu yerler olarak deneyimlenebileceğini ortaya koymuştur.

1970'lere gelinene kadar "cinsel taciz" kavramının neredeyse hiç kullanılmadığını, iş mahkemelerine yansıyan davalara bağlı olarak gelişen yasal düzenlemelerle bu kavramla karşılaşmaya başlandığını görüyoruz. Cinsel tacizi kavramsallaştıran ve taciz kapsamına giren davranışları sınıflandıran Farley (1980/2005) ve MacKinnon (1979/2005) tarafından yapılan öncül çalışmaları cinsel taciz, eşitsiz iktidar ilişkileri zemininde görülen ve öteki tarafından istenmeyen her türlü cinsel içerikli dayatma olarak tanımlanmıştır.

Yıllar içinde feminist akademisyenlerin yaptığı çalışmalarla cinsel taciz, beden bütünlüğüne karşı bir saldırı ve hak ihlali olarak kavramsallaştırılmaya ve kuramsallaştırılmaya başlamıştır (Grauerholz, 1989). İş mahkemelerine yansıyan ve çalışma yaşamında karşılaşılan bu taciz tartışmaları, feminist politika çalışmaları vesilesiyle hem bir çalışma hem de bir öğrenme alanı olan üniversitelere de çok geçmeden taşınmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalardan birinde, akademide her dört kadın öğrenciden birinin erkek öğretim üyelerinin cinsel açıdan rahatsız edici davranışına maruz kaldığını ifade etmektedir (Grauerholz, 1989). Ayrıca yine Hill ve Silva (2005) tarafından yürütülen bir araştırmanın sonuçlarına göre, üniversite öğrencisi kadınların üçte ikisi, özellikle üniversitenin ilk yıllarında cinsel tacizin bir türüne maruz kalmaktadır.

Yapılan bu ilk çalışmalarda, cinsiyet ayrımcılığını ve toplumsal cinsiyete dayalı rolleri zemin alan kuramlardan yola çıkılmış ve işyerinde istenmeyen cinsel davranışların olumsuz sonuçlarına hem maruz bırakılan kişi hem de kurum açısından yaklaşmıştır. Bu çalışmalarda, duygusal ve fiziksel şikayetler, işe devamsızlık veya iş değiştirme, üretkenliğin azalması, özgüven düşüşü gibi hem kişisel hem de kurumsal yansıması olan sonuçlar dikkat çekmektedir (MacKinnon, 1979/2005). Sayısı arttırılabilecek bu çalışma-

lardan görüldüğü üzere, cinsel tacizin hem bireysel hem kurumsal hem de toplumsal zararları vardır. Akademik dünyada cinsel şiddetin, bu dünyanın parçası olan tüm çalışanların kişisel iyilik hallerine, bireysel özgürlük deneyimlerine ve akademik üretimlerine zarar verdiğini sayısız çalışma ortaya koymuştur.

Cinsel taciz veya şiddete uğrayan bireyler, duygusal açıdan zarar görmekte, kendilerini risk altında hissetmekte, yalnızlık, üzüntü, kızgınlık, hayal kırıklığı gibi sayısız zor duygu ve durumla başa çıkmaya çalışmak zorunda kalmaktadır (Wasti ve ark., 2000). Cinsel tacizin doğurduğu sonuçlar sistematik olarak araştırıldığında, cinsel tacize maruz kalma sıklığı arttıkça kadınların genel fiziksel sağlık durumlarında kötüleşmenin yanı sıra, depresyon, kaygı bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik zorluklar yaşadığı görülmüştür (Wasti ve ark., 2000). Maruz bırakılan kişi bir öğrenciyse, derslere devam durumları zorlaşmakta, çalışma verimleri düşmektedir. Maruz bırakılan kişi personel ise, benzer duygusal ve ruhsal zorluklar yaşamakta, çalıştıkları kuruma güvenleri ve aidiyetleri azalmakta ve sonunda üniversite ortamı ve kültürü düşmanca bir çalışma ve öğrenme ortamına dönüşerek zarar görmektedir (Hill ve Silva, 2005). Bunların yanı sıra, cinsel şiddetin ve tacizin gerçekleştiği üniversitelerin kurumsal itibarları ve güvenilirlikleri de zarar görmekte, tacizle etkin mücadele edilmeyen bu kurumlarda eğitim gören veya çalışan kişiler, toplumsal farkındalık yaratma ve gelecekte tacize sessiz kalarak bu kültürü devam ettirme konusunda dezavantajlı konumda kalmaktadırlar. Tüm bunlar dikkate alındığında, tacizden arındırılmış, herkes için güvenli bir ilişkiler ağı olarak üniversiteyi yeniden yaratmak hem kişilerin hem kurumların sorumluluğundadır.

Türkiye’de ise son 20 yılda hem siyasal hem toplumsal hem de kültürel alanda artan muhafazakarlığın, heteronormativitenin, cinsiyetçiliğin, kurumsal ve toplumsal açıdan erkek egemenliğinin, üniversite alanında da cinsel şiddetin çeşitli türlerinin görülmesine zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Her ne kadar cinsel şiddet konusunda artan farkındalık bu vakaların su yüzüne çıkmasını kolaylaştırırsa da bu duruma hem kolektif hem de bireysel açıdan cinsel şiddete dair kavram karmaşasını ve muğlak sınırları olan tanımlamaları eklediğimizde üniversite gibi alanlarda bile cinsel şiddetin çeşitli tezahürlerinin görülmesinin neden önüne geçilemediğini açıklayabiliriz. Yine de son 10 yıl içerisinde toplumsal cinsiyet alanında yapılan akademik

çalışmaların artan sayısı, her bir üniversitenin özgül koşulunda öğrencilerin de desteğiyle üniversite kampüslerine tacizden azade olmayan alanlar olarak bakılmasını kolaylaştırdı. Bu alanda bilerek/bilmeyerek sürdürülen sessizlik bozulmuş oldu ve akademisyenler ve öğrenciler önce kendi yaşam alanlarından yola çıkarak bir *dönüştürme* çalışmasına başlamış oldular.

TÜRKİYE'DEKİ ÜNİVERSİTELERDE CİNSEL ŞİDDETE KARŞI ÇALIŞMALARIN GEÇMİŞİ

2015 Şubat ayında üniversite öğrencisi Özgecan Aslan, bir minibüs sürücüsü tarafından cinsel şiddete maruz bırakıldı ve acımasızca öldürüldü. Bu olay, ülke çapında büyük yankı uyandırdı ve özellikle üniversite öğrencilerine yönelik cinsel şiddet olaylarını ve buna dair yapılması gerekenleri tekrar gündeme getirdi. Bu gündemin ve toplumda artan tepki ve duyarlılığın da etkisiyle, Yükseköğretim Kurulu'nun 18 Şubat 2015'te bütün üniversiteler adına ortak bir açıklama yapmış olması üniversitenin kurumsal bağlayıcılığı bakımından önemlidir. Bu açıklamada, *“Kadına yönelik şiddetin ve istismarın önlenmesi adına üniversitelerimizde yapılan çalışmalar, bugünden sonra eskisine göre kıyas kabul etmeyecek şekilde etkin ve sonuç üretici faaliyetleri artırarak sürdürülecek ve bu faaliyetler Yükseköğretim Kurulu tarafından da desteklenecektir.”* denilerek konu akademisyenlerin, kadın çalışmaları birimlerinin ve diğer tüm tarafların ilgisine sunulmuştur. Bu açıklamanın ardından 7 Mayıs 2015'te Ankara'da yaklaşık 70 üniversitenin kadın çalışmaları birimleri, sivil toplum kuruluşlarının (STK) temsilcileri, sendika temsilcileri ve konu üzerine çalışan akademisyenlerin katılımıyla “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Üniversite” isimli bir çalıştay düzenlendi ve bu çalıştayda aşağıda listelenen dört ana tema üzerine yoğunlaşıldı:

- Üniversitelerde toplumsal cinsiyet eşitliğine dikkat çekilmesi
- İdari ve akademik personel için, toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının kazandırılması
- Üniversitede şiddet, cinsel taciz, istismar ve yıldırma (mobbing) olaylarının önlenmesi

Bu çalıştayın sonuç raporuna dayanarak hazırlanan ve 25 Kasım 2015'te bütün üniversitelere dağıtılan “Yükseköğretim Kurumları Top-

lumsal Cinsiyet Eşitliği Tutum Belgesi” kurumları bağlayıcılığı bakımından oldukça önemlidir. Bu kitap basıldığı sırada hem İstanbul Sözleşmesi’nden çekildiğimiz duyurulmuş hem de YÖK bu Tutum Belgesi’ni web sitesinden kaldırmış olsa da yapılan onlarca çalıştay, çıkarılan yayınlar ve kadınların hak mücadelesi sonunda böyle bağlayıcı bir metnin karara bağlanmış olması mühimdir. Çünkü bu Tutum Belgesi’nde “*Yükseköğretim kurumları, yerleşkelerde cinsel taciz ve saldırı ile ilgili bilgilendirme ve gerekleri yerine getirmeye ilişkin faaliyetlerde bulunmayı taahhüt ederler.*” ifadesi yer almaktaydı. Diğer bir deyişle, YÖK, üniversite yönetimlerini ve bileşenlerini cinsel şiddet vakalarının azaltılması için gerekenleri yapmaları konusunda sorumlu tutuyor ve böylece bu konuda üniversitelerde çalışan kişi ve birimler, bu mücadele sırasında elimizi oldukça rahatlatacak bir dayanağa sahip olmuş oluyorduk.

Bu süreçte yükselen duyarlılık ve mücadelenin etkisiyle sadece YÖK cephesinde bir kazanım elde edilmemişti. Farklı üniversitelerden temsilcilerin katıldığı ve ilki 28 Mayıs 2015’te Ankara Üniversitesi Cinsel Taciz ve Saldırıya Karşı Destek Birimi’nin çağrısıyla gerçekleştirilen çalıştay olmak üzere bu yazı kaleme alınırken 15’in üzerinde çalıştay büyük bir emek ve özveriyle yapılmıştır. Bu çalıştayların kapsamı, ilk zamanlarda deneyim paylaşımı ve çözüm önerileri iken, ilerleyen zamanlarda cinsel saldırı ve tacizleri önlemek ve gerçekleştiğinde atılacak adımları belirlemek gibi somut yönergeler ve yol haritaları içeren belgeler hazırlamaya dönüşmüştür.

Tabii tüm bu *kurumsal, hukuki ve resmi adımlar* buzdağının sadece görünen yüzüdür. Hem hukuken düzenlemeler yapılması hem de politika geliştirilmesinde önemli adımlar olan bu buluşmaların hayata geçirilmesinin öncülü, yıllardır üniversitelerde ve kamuda sürdürülen kadın çalışmalarıdır. Ülke çapında atılacak bu adımların evveliyatında da halihazırda kurulmuş olan birim, merkez veya topluluk olarak bulunan kadın çalışmaları merkezlerinin kapasitelerinin güçlendirilmesi, merkezleri olmayan üniversitelerde de farklı yapılarıdaki birimlerin kurulması konusunda adımlar atılması hayati önem taşıyordu. Özetle, özet olduğu için de birçok eksiğiyle, ülke genelinde üniversite kurumlarındaki birim ya da merkezlerin kuruluşu için tarihi akış böyleyken, İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde de bu konuda atılan adımların sıralaması benzerdi.

BİLGİ'DE CİNSEL TACİZİ VE SALDIRIYI ÖNLEME BİRİMİ'NİN (CTSÖB) KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

Üniversiteler, hiyerarşik yapılarından dolayı eşitsiz ilişkilerin görüldüğü kurumlar olarak, cinsel taciz ve saldırıyı içlerinde barındırabilmektedirler (Lebacqz, 1993). Bu bağlamda, kültürel önyargıların da etkilerinden muaf olmayan üniversitelerde, cinsel taciz ve saldırıyı önlemek için yerleşmiş akademik kültürü değiştirmek gerekir. Cinsel taciz ve saldırıya ilişkin farkındalık kazanmak ise bu kültürün değişmesinin ilk ve en önemli adımudur. Bu yapıyı uzun vadede değiştirmek için toplumsal cinsiyet eşitliğinin üniversitelerin politikalarına, tutum ve eylemlerine yansıtılması gereklidir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde (BİLGİ) de Cinsel Tacizi ve Saldırıyı Önleme Birimi'nin (CTSÖB) temelleri, ülke çapında yükselen hareketle paralel bir biçimde Özgecan Aslan'ın öldürülmesinden sonra atıldı. BİLGİ'de bu çalışmalara başlandığında, halihazırda 20'ye yakın üniversitede benzer birimler veya kadın çalışmaları merkezleri aktifti. BİLGİ'de ise bu tarihlere kadar bağımsız bir kadın çalışmaları birimi bulunmamakta fakat İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi bünyesinde ve başka akademik birimlerde toplumsal cinsiyet eksenli araştırmalar ve projeler yürütülmekteydi. Üniversite genelinde konuyla ilgili birbirinden bağımsız akademik faaliyetler yürütülse de cinsel taciz ve saldırı konusunda hem önlemeye hem de böyle bir durum olduğunda müdahale etmeye yönelik çalışabilecek bir destek birimi yoktu.

Üniversiteler “eğitilmiş, bilgili ve duyarlı” insanlara ev sahipliği yaptığı ve bu sebeple cinsel şiddet olaylarının görülmeyeceği yerler olarak değerlendirilirler. Bu yanlış değerlendirme sebebiyle cinsel şiddet olaylarının bildirilmesi daha da zor olabildiği düşünüldüğünde, bu kurumlarda böyle birimlerin varlığının oldukça önemli olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir. Bu sebeple, Şubat 2015'te İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden gönüllüler bir araya gelerek bu konuda adımlar atma kararı aldıklarında BİLGİ Cinsel Tacizi ve Saldırıyı Önleme Birimi'nin (CTSÖB) ilk temelleri atılmış oldu. Bu bir araya gelişlerde, farklı üniversitelerden temsilcilerle görüşüp fikir alışverişinde bulunma ve diğer üniversitelerdeki belgeleri inceleme kararı alındı (Kalem, 2015). Gerek idari işleyişleri gerek yapıları gerekse sundukları destekler bakımından birbiriyle farklı olduğu

dikkat çeken bu birimler ile yapılan görüşmeler neticesinde bu birimlerin bazılarının komite (Sabancı Üniversitesi), bazılarının soruşturma komitesi (Koç Üniversitesi), bazılarının birim (Ankara Üniversitesi), bazılarının komisyon (Boğaziçi Üniversitesi) olarak üniversitelerin kurumsal organizasyon şemalarında yer aldığı görüldü. Dolayısıyla bu birimlerin yapılarına bağlı olarak da ürettikleri belgelerin içeriği değişiyor ve referans aldıkları metinler değişince de çalışma ilkeleri değişiyordu. Örneğin soruşturma komitesi olarak konumlanan Koç Üniversitesi'nin birimi çalışma esaslarının hukuki çerçevesini belirleyen bir yönetmelik çıkarmışken, Boğaziçi Üniversitesi daha ziyade ilkesel bir metin olan politika belgelerine dayanarak hareket ediyordu (Kalem, 2015).

BİLGİ CTSÖB ise, en temel olarak cinsel tacizin ve saldırının yaşanmadığı, karşılıklı sınırlara saygıya dayanan özgür bir üniversite ortamının yaratılmasına katkıda bulunmak amacıyla, öncelikli olarak cinsel taciz veya saldırı şikayetleri için etkili bir başvuru mekanizması oluşturmayı, başvurucuya hukuki ve psikolojik destek kaynağı sağlamayı ve başvurucuyu güçlendirmeyi hedefleyerek yola çıktı. Yani, bir başvuru mekanizması olmasının yanı sıra, ismiyle tutarlı bir biçimde, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve her türlü cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime dayalı şiddet ve ayrımcılığın önlenmesine dair farkındalık çalışmaları gerçekleştirmesi planlanan bir birim olarak kurulandı.

Bu hem önleme hem destekten oluşan iki ayaklı faaliyetin gerçekleştirilebileceği dayanakların yaratılabilmesi için üniversitenin çeşitli akademik ve idari birimlerinin katkılarıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi Cinsel Tacizi ve Saldırısı Önleme Birimi Yönergesi ile birimin dayandığı amaçları ve ilkeleri ortaya koyan, cinsel taciz ve saldırı ile mücadelede üniversitenin tüm öğrenci ve çalışanlarına rehberlik edecek İstanbul Bilgi Üniversitesi Cinsel Tacizi ve Saldırısı Önlemeye Yönelik Politika Belgesi hazırlandı.

Bu süreçte Birimin etkin bir biçimde çalışabilmesi için hem üniversite bileşenlerinin hem de üniversite yönetiminin desteği çok kritikti. Cinsel taciz ve saldırıya karşı yönetimin aktif bir tavır almasının ve bu durumların gerçekleşmesinin baştan önlenmesi için yürütülecek faaliyetler konusunda destekçi olmasının önemi ortadaydı. Bu sebeple, o dönem bu ön çalışmaları büyük bir özveriyle yapan ekip hem Rektörün hem de yönetimden diğer temsilcilerin katıldığı toplantıda, Birimle ilgili görüşlerini, planlarını ve he-

deflerini BİLGİ'nin temel ilkeleriyle destekleyerek paylaştılar (Kalem, 2015). “İnsan hak ve özgürlüklerine ilişkin evrensel ilke ve normlara sadık olmaya” söz veren ve “her düzeyde ve biçimde ayrımcılığı” reddeden bir kurum olduğunu belirten İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin kabul ettiği davranış ve etik kuralları Birimin dayanak noktalarından biriydi.

Sonuçta, 29 Nisan 2015'e gelindiğinde Üniversite Yönetim Kurulu ve Akademik Kurul toplantılarında CTSÖB'nin kuruluşuna ilişkin teklif oybirliği ile kabul edildi. İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden, Hukuk Fakültesi'nden ve Psikolojik Danışmanlık Birimi'nden ilk kurul üyelerinin atanmasıyla Birim resmi olarak faaliyete geçti. Hem bir hukuki metin hem de bir yönerge niteliği kazanması destek ve önleme faaliyetlerinin hayata geçirilmesini kolaylaştıracığından belgeler bu doğrultuda hazırlandı. Birimin çalışma esaslarının çerçevesinin çizileceği yönerge, üniversitenin bürokratik ve idari işleyişi bakımından da bağlayıcı olduğundan, birimin işlerliği açısından oldukça önemliydi. Farklı üniversitelerde farklı birimler başka destekler sunmayı tercih edebilirken, CTSÖB'nin kendi kaynakları ve tercihleri doğrultusunda, yapılacak koruyucu/önleyici faaliyetlerin yanı sıra sadece başvurucuyu güçlendirmeye yönelik (a) hukuki, (b) psikolojik ve (c) idari olarak sınıflandırabileceğimiz üç temel desteği sunabileceğine karar verildi. Bu destek doğrultusunda sadece başvurucunun bilgilendirildiği, kendi rızası üzerine yönlendirme yapılan ve sürecin tamamında inisiyatifin başvurucuya bırakıldığı bir işleyiş oluşturuldu ve bu işleyiş halen sürüyor.

Bu işleyişi anlatan yönergenin dışında, hazırlanan politika belgesinde diğer üniversite birimlerindeki belgelerle paralel bir biçimde, cinsel taciz ve saldırının tanımları, üniversitenin destek ve önleme faaliyetlerindeki sorumluluğunun önemi, gizliliğe yapılan vurgu ve tüm üniversite mensuplarını kapsayan politikalar üretilmesinin gerekliliği gibi noktalar öne çıkıyordu. Rızaya dayalı özgür romantik/cinsel her türlü ilişkilere dair bir kısıtlayıcılıktan veya belirli bir cinsel ahlakı dayatan politik tutumlardan itinayla kaçınan bu belgede temel olarak hedefimiz şöyleydi:

“Cinsel Tacizi ve Saldırığı Önlemeye Yönelik Politika Belgesi cinsel taciz ve saldırının yaşanmadığı bir akademik ve mesleki ortamın yaratılmasına yönelik ilkeleri belirleyerek, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratarak ve cinsel taciz veya saldırıya maruz kalanların ya da tanık

olanların kendilerini ifade edebilecekleri bir ortam oluşturarak, bireylerin cinsel taciz ve saldırı karşısında güçlenmesini ve cinsel tacizi ve saldırıyı önleyici ve caydırıcı araç ve destek mekanizmaları geliştirerek sürece katkıda bulunmayı hedefler”

Bu belgeler üniversitenin farklı bölümlerinden akademisyenlerin görüşlerine ve katkılarına açıldıktan sonra son haline getirildiğinde ve üniversitenin tüm bileşenlerinin uluslararası niteliği de düşünülerek İngilizceye çevrildiğinde erişime açıldı.

Sadece belge hazırlamak ve kurul olarak harekete geçmenin asla yeterli olmayacağını bilerek, eş zamanlı olarak, üniversite çapında akademik ve idari birimlerin temsilcilerinden ve Öğrenci Konseyi temsilcilerinden oluşan *Temsilciler Ağı’nın* oluşturulması için adımlar atıldı. Bu ağın oluşturulması ile hem katılımcılığı sağlamak hem de kurulla birlikte bu ağ bileşenlerinin oluşturduğu Birim’in faaliyetlerinin duyurulmasında ve başvuruların Kurul’a yönlendirilmesinde daha etkili olmak hedeflenmişti.

Bu çerçevede, Ağ üyelerinin görevleri de şu şekilde belirlendi:

- Cinsel taciz veya saldırı durumlarına tanıklık ettikleri veya kendilerine başvuru yapıldığı durumlarda, kendi tanıklıkları veya başvurular hakkında Birimi aynı gün içinde bilgilendirmek ve başvuruları gecikmeksizin Birime yönlendirmek,
- Acil durum söz konusu ise, durumdan haberdar olur olmaz, bu yönergenin 16. Maddesi uyarınca acil önlemlerin alınması için Birim ile derhal iletişime geçmek,
- Kurul tarafından düzenlenen eğitimlere katılmak ve üniversite birimlerine Kurul tarafından verilecek eğitimlerin düzenlenmesi konusunda Kurul’a destek olmak,
- Temsilcisi oldukları üniversite birimini, birimin amaçları, faaliyetleri ve işleyiş usulleri hakkında bilgilendirmek,
- Temsilciler Ağı toplantılarına katılmak,
- Birimin faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi konusunda Kurul’a destek olmak.

Ağ üyelerinin görevleri ve sorumlulukları böyleyken Birim olarak, yerleke içinde ve/veya dışında üniversite mensupları arasında yaşanan, her

türlü cinsel taciz ve saldırıya ilişkin durumda çalacakları ilk kapı olmayı amaçladık. Bu temel amaç doğrultusunda hedeflerimiz şöyle özetlenebilir:

- Üniversite içerisinde cinsel tacizi ve saldırıyı önlemek ve ortadan kaldırmak,
- Cinsel tacizin ve saldırının yaşanmadığı, karşılıklı saygıya dayanan özgür bir akademik araştırma, eğitim ve çalışma ortamının yaratılmasına katkıda bulunmak,
- Cinsiyetçi kültürü ortadan kaldırmaya yönelik çalışmak,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğine ve her türlü cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı şiddet ve ayrımcılığın önlenmesine dair farkındalık yaratmak,
- Cinsel taciz ve saldırı konularında üniversite birimlerini ve üniversite mensuplarını bilgilendirmek,
- Cinsel taciz veya saldırı şikâyetleri için etkili bir başvuru mekanizması oluşturmak,
- Cinsel taciz veya saldırı şikâyeti söz konusu olduğunda başvurucuya destek vermek ve başvurucuyu güçlendirmek,
- Başvurucuların korunmasını sağlamak, başvurucuların yaşadıkları ya da yaşamakta oldukları veya tanık oldukları durum ve olayları güven içerisinde bildirebilmelerini sağlamak ve başvurucuları istenmeyen cinsel davranışları durdurabilecekleri yöntemler konusunda bilgilendirmek.

Bu hedefleri belirledikten sonra, öncelikli olarak Birime ait bir web sayfası ve anonim olarak başvuru da alabileceğimiz bilgi.edu.tr uzantılı bir e-posta adresi aldık. Başvuru bize ulaştıktan hemen sonra, görüşme talebiyle başvurucuya dönüş yapılıyor ve tüm bu süreçler görüşme anına kadar başvurucunun ismi dahil hiçbir bilgiyi kurulla paylaşmasına gerek olmayacak bir biçimde sürdürülüyor. Başvurucuyla randevulaşıldıktan sonra uygun bir mekânda, başvurucuyla en az iki Kurul üyesi ön görüşme yapıyor. Bu yapılan ön görüşmede hem hukuk biriminden hem psikolojik danışmanlık biriminden en az bir kurul üyesi olması gerekliliği, konuşulan konuların titizlikle ve hassasiyetle ele alınması zorunluluğu bakımından oldukça önemli.

Görüşmede, başvurucuyu zorlamadan, ne kadar ve nasıl anlatmak isterse akışı ona bırakarak, olayın ne zaman, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiğini, olaya ilişkin herhangi bir hukuki süreç başlatılıp başlatılmadığını, delil olabilecek bir durum olup olmadığını (şimdi veya daha sonrası için) öğrenmeye çalışıyoruz. Bu bilgiler görüşme sonrasında şifreli kayıt dosyalarına kimlik bilgileri gizli tutularak işleniyor ve sadece kurul üyelerinin şifreli erişimine açık olacak şekilde bilgisayarda arşivleniyor. Başvurucuyu dinledikten sonra, kendisine okul içerisinde veya dışarıda alabileceği yardım seçenekleri ve isterse atabileceği adımlar hakkında bilgiler veriliyor.

Görüşmelerde çoğu zaman başvurucunun yaşadığı deneyimin adını koymakta zorlandığını, yaşadığı hak ihlalinin kapsamını ve kendisine karşı bir suç işlendiğini anlamakta güçlük çekebildiğini görüyoruz. Dolayısıyla sadece bir görüşmede bile, yaşadığı olayın ötekiler tarafından duyulduğunu, anlaşıldığını, adının konduğunu ve yalnız olmadığını bilmesi kişiler açısından güçlendirici oluyor. Onun adına ve ondan önce bir adım atılmayacağının garantisi ile, süreç hakkında başvurucuyu bilgilendirdikten sonraki adımları tamamen onun inisiyatifine bırakıyoruz. Böylece attığı veya atılmaktan imtina ettiği adımların hepsinde başvurucunun yanında oluyoruz. Yıllar içerisinde bize başvuran kişilerden bir kısmı tüm hukuki haklarını kullanıp bir yandan da ruhsal destek alırken, bir kısmı ise sadece bir görüşme yapıp anlaşıldığını ve görüldüğünü hissettiğini ancak bir adım atmak istemediğini belirtti. Her durumda biz görüşme yaptığımız herkese, duruma göre alabileceği tüm desteklerden bahsetmiş ve çağrılarına yanıt vermiş olduk.

Görüşmede bahsettiğimiz destekler temelde hukuki ve psikolojik alanda olabiliyor. Okul içerisinde, başvuru şikayetçi olursa, kurul üyelerinden bir kişinin disiplin komitesinde yer alabileceği veya Kurul'un bu şikayete ilgili soruşturma komitesine rapor sunabileceği bilgisi veriliyor. Böylece zaten zor olabilecek bir deneyimin ardından başvuru idari ve bürokratik süreçlerde de kendisini yalnız hissetmemiş oluyor. Diğer yandan kişinin kurumlar tarafından isteyerek veya istemeyerek yeniden mağdur edilmesinin önüne geçmeye çalışıyoruz. Okul dışındaki hukuki süreçlerde ise bu alanda deneyimli gönüllü feminist avukatlarla iletişime geçmesine yardımcı oluyoruz.

Şikâyet durumundan bağımsız olarak başvurucuya, okul içerisinde ücretsiz yararlanabileceği Psikolojik Danışmanlık Birimi (PDB) hakkında da mutlaka bilgi veriyoruz. Başvuru isterse doğrudan PDB'ye yönlendiriliyor

ve yaşadığı zorluklarla ilgili ihtiyacı kadar psikoterapi (gerekliyse psikiyatrik) desteği alması konusunda desteklenmiş oluyor.

BİLGİ'DE CTSÖB ÇALIŞMALARI

CTSÖB'de ilk yıllar bürokratik süreçlerin takibi, yönerge ve politika belgelerinin hazırlanması gibi yapılacak çalışmalara bir çerçeve kurma çabasıyla geçirildi. Birimin işleyişi, bu işleyişin dayanağı, yapılacak çalışmaların kapsamı ve kaynakların miktarı birçok akademisyene de danışıldıktan sonra belirlendi. Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Birim hem bir önleme hem de bir destek birimi olarak kurgulandı.

Başvuru almaya başlamadan önce yapılan ilk iş, kadına yönelik şiddet alanında Türkiye'nin en deneyimli ve güvenilir kadın örgütlerinden olan Mor Çatı'dan cinsel şiddet konusunda çalışırken dikkat edilmesi gerekenler, ikincil travmatizasyondan korunmak için alanda çalışanların alması gereken önlemler ve şiddeti dinlerken başvurucuyu bir daha mağdur etmemek için gösterilmesi gereken hassasiyetler gibi konularda eğitim alındı. Daha sonraki süreçte de başvuruyla yapılan her görüşmede bir uzman psikolog bulunması için özen gösterildi.

Kuruluşun çalışmalarını takiben Birim'in tanıtımı ve üniversite mensuplarına verilecek eğitimler üzerine eğildik. 2016 yılına gelindiğinde, bilgilendirici bir web sayfası hazırlanmış, temel konularda yazılan Türkçe ve İngilizce broşürleri tüm yerleşkelere Temsilciler Ağı'ndaki gönüllüler vasıtasıyla ulaştırmıştık. Yine bu yıllarda, yeni gelen öğrencilere yapılan oryantasyon programlarına katılıp hem cinsel taciz ve saldırıyla ilgili bilgilendirmeler yapmış hem de bir başvuru mekanizması olarak Birim'i tanıtmaya başlamıştık. Oryantasyon sunumlarının yanında, tüm öğrencilere ve çalışanlara, her yeni akademik yılın başında, Birim'i tanıtan kısa mesaj ve e-postalar göndererek bilgilendirme çalışmaları yapıldı. Halen bu bilgilendirme çalışmaları sürerken, yine her akademik yılın başında Rektörlük tarafından tüm üniversite mensuplarına, BİLGİ'nin Cinsel Taciz ve Saldırı konusunda duruşunu hatırlatan ve Birim'in faaliyetlerini anlatan kapsamlı bir e-posta gönderiliyor. Özetle, Birim'in amaçlarından ilki olan önleme faaliyetlerini gerçekleştirmek için akademisyenlere, öğrencilere ve idari kadroya yönelik cinsel taciz ve saldırı konusunda onlarca eğitim ve toplantıyı en temel faaliyetlerimizden biri olarak tanımladık.

Halen sürdürülen bu önleme faaliyetlerinin yanı sıra, Birim'in etkin ve güvenilir çalışan bir destek mekanizması olarak da bilinirliğini arttırmaya çalıştık. Her geçen yıl artan başvuru sayısından da gözlemleyebileceğimiz üzere, Birim başvuruculara ve dolayısıyla da bir kurum olarak üniversiteye desteğini genişleterek sürdürüyor.

SONUÇ NİYETİNE

Akademik ve idari personelden gelen başvuruların yanı sıra ağırlıklı olarak öğrencilerden gelen başvurular, bize üniversitelerde cinsel taciz ve saldırının gerçekliğini, yaygınlığını ve örtüklüğünü anlatıyor diyebiliriz. Hangi birimden olursa olsun, farklı düzeylerde ve çeşitli vakaları gördükçe, eğitilmiş insanların bir parçası olduğu kabul edilen üniversitelerin de cinsiyet eşitsizliğinden ve dolayısıyla cinsel taciz ve şiddetten azade yerler olmadığını gözlemlemiş oluyoruz. Temelinde güç dengesizliğine dayanan tüm cinsel şiddet olaylarında ve hiyerarşik ilişkilerin hâkim olduğu tüm kurumsal ortamlarda olduğu gibi üniversitelerde de bu olayların görünür kılınması, bu gibi durumlarda etkili bir destek mekanizması sunulması ve maruz kalanın sesini duyurması daha da zorlaşıyor. Bu durumdan hem kurumsal ortam hem de bireyler zarar görüyor.

Tüm bu çalışmalarda karşılaştığımız en büyük zorluk iş yükünün öngördüğümüzden hep fazla olmasıydı. Kurula dahil olan her bir arkadaşımız, yüklendiği akademik ve idari işlerinin yanında, gönüllü olarak Birim'in de işlerini üstlendi. Dünyada ve Türkiye'de bazı üniversitelerde, sadece bu gibi birimler için profesyonel çalışan kişiler üniversite yönetimleri tarafından maddi ve manevi olarak desteklenirken, Türkiye'deki birçok üniversitede bizim gibi birimler bu şekilde bir destek alamıyor. BİLGİ'de yönetimle idari işleyişlerde ve politikalar alanında destek konusunda çok büyük sorunlar yaşamazken, Kurul üyelerinin her birinin profesyonel sorumluluklarının yanında gönüllü yürüttüğü bu iş bir zaman sonra yorucu olmaya başlıyor. Bu sebeple de Kurul üyelerimizin bir kısmı kısa sayılabilecek tarihçemizde birkaç kere değişmek zorunda kaldı. Temsilciler Ağı ise tam olarak etkin bir şekilde süreçlere dahil olamadı. Ancak, uzun zamandır verdiğimiz emek büyük. Bu sebeple bu emeğin sürdürülmesi, önümüzdeki yıllarda Birim'e yeni katılacak üyelerle katkıların artması için elimizden geleni yapıyoruz.

Cinsel şiddet, cinsiyet eşitsizliğinin ve hiyerarşinin olduğu her yerde ise, biz de bulunduğumuz yerlerde şiddeti ortadan kaldırmaya kadar çalışmaya devam etme gayretindeyiz.

KAYNAKÇA

- Avrupa Konseyi (1950). *Kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle ilişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*. <https://rm.coe.int/1680462545> Erişim tarihi: 7 Kasım 2023
- Baker, N. V. (2010). Challenging sexual harassment on campus. *Forum on Public Policy Online*, 2010(5). <https://eric.ed.gov/?id=EJ913098>
- Farley, L. (1980/2005). *Sexual shakedown: The sexual harassment of women on the job* (Warner Books, 1980). C. N. Baker (Ed.), *How did diverse activists in the second wave of the women's movement shape emerging public policy on sexual harassment?* içinde. State University of New York at Binghamton.
- Gerçek, L. Ç. (2011). Yargıtay kararlarıyla cinsel taciz suçu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 47-82. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001620
- Grauerholz, E. (1989). Sexual harassment of women professors by students: Exploring the dynamics of power, authority, and gender in a university setting. *Sex Roles*, 21(11-12), 789-801. <https://doi.org/10.1007/bf00289809>
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*. <https://openaccess.hacettepe.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11655/23338/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hill, C.ve Silva, E. (2005). *Drawing the line: Sexual harassment on campus*. American Association of University Women Educational Foundation.
- Kalem, S. (2021). Feminist mücadelenin üniversitedeki ayağı: CTS birimleri. *Fe Dergi*, 13(1), 42-56.
- Kalem, S. (2018). İstanbul Bilgi Üniversitesi Cinsel Taciz ve Saldırısı Önleme Birimi'nin kuruluş hikâyesi. G. Uygur ve H. Şimşak (Ed.), *Üniversitelerde cinsel taciz ve saldırıyla mücadele: CTS çalışmaları* içinde (s. 45-52). Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi Yayını.
- Lebacqz, K. (1993). Justice and sexual harassment. *Capital University Law Review*, 22, 605-622.
- MacKinnon, C. (1979/2005). *Sexual harassment of working women* (Yale University Press, 1979), s. 1-55, 215-21, 239-55, 298-300. C. N. Baker (Ed.), *How did diverse activists in the second wave of the women's movement shape emerging public policy on sexual harassment?* içinde. State University of New York at Binghamton.
- Toker-Gültaş, Y. (2016). İşyerlerinde cinsel taciz: Kapsamı, öncülleri, sonuçları, kurumsal baş etme yöntemleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 1-22.
- Uygur, G. ve Şimşak, H. (2018). *Üniversitelerde cinsel taciz ve saldırıyla mücadele: CTS çalışmaları*. Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi Yayını.
- Wasti, S. A., Bergman, M. E., Glomb, T. M. ve Drasgow, F. (2000). Test of the cross-cultural generalizability of a model of sexual harassment. *The Journal of Applied Psychology*, 85(5), 766-778. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.5.766>

Şiddetsiz Erkeklik: Erkekleri Cinsiyet Eşitliği Projelerine Dahil Etmek

GÜLDEN SAYILAN*, SELİN AKYÜZ, OĞUZ CAN OK***,
NURSELİ YEŞİM SÜNBÜLOĞLU****, ÇİMEN GÜNAY-ERKOL*******

GİRİŞ

Cinsiyete dayalı şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür biçimlerinden biri olagelmıştır. Başta kadınlar olmak üzere tüm cinsiyet grupları dünyanın farklı bölgelerinde halen cinsiyet eşitsizlikleri ve cinsiyete dayalı şiddetin farklı formları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte, cinsiyete dayalı şiddetin kısıtlı biçimde kavramsallaştırılması, konunun politik gündeme yansımalarının ve çözüm önerilerinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Sorunun farklı boyutlarıyla bütüncül biçimde ele alınabilmesi için öncelikle konunun kadına yönelik şiddetle kısıtlı kalmadığının, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddetin tüm cinsiyet grupları için olumsuz sonuçlara sahip olabileceğinin altının çizilmesi gerekmektedir. İkinci olarak, ayrımcılık ve şiddetin hedefinin kadınlar olduğu durumlarda, kadınların konumunun yalnızca “mağdur/kurban” olduğu algısının önüne geçmek gereklidir. Zira bu homojen ve indirgemeci anlayış kadınları güçlendirici olmayabileceği

(*) Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0923-1668.

(**) Doç. Dr., TED Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3091-0139.

(***) Dr. / Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Uzmanı, Özyeğin Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3732-5530.

(****) Dr. Öğr. Üyesi, Kadir Has Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0251-9458.

(*****) Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1607-9556.

gibi, cinsiyete dayalı şiddetin kavramsallaştırılmasını ve dolayısıyla yerel, ulusal ve uluslararası aktörlerin tepkilerini de sınırlamaktadır. Üçüncü olarak, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve şiddet alanında Eleştirel Erkeklik Çalışmaları merceğinin eksikliği, cinsiyete dayalı şiddete bütünsel bir bakış açısı geliştirilmesini ve bununla mücadele etmek için alınacak önlemlerin kalıcı şekilde etkili olmasını engellemektedir.

Cinsiyete dayalı hiyerarşileri, eşitsizlikleri ve kırılganlıkları okuyan uzmanlar, araştırmacılar ve politik karar vericiler, erkekleri ve erkeklikleri toplumsal ve kültürel inşa süreçlerini sorgulamadan verili kabul etmiş, ilişkiseliliğin bulanıklaştığı “doğallık” söylemini beslemiş ve dolayısıyla da (eril) tahakkümün eleştirel ve bütüncül analizini teğet geçmişlerdir. Şiddete maruz bırakılan kadınlar daha acil bir odak olduğu için bu durum anlaşılır olsa da erkekliği ve erkek ayrıcalıklarını yapıbozuma uğratan bir yaklaşımı tartışmaya katmak oldukça önemlidir. Eleştirel Erkeklik Çalışmaları bakış açısıyla, cinsiyet eşitliği idealine ulaşmak ve cinsiyet gruplarının sahip olduğu sorunlara sürdürülebilir çözümler sunabilmek ancak erkeklerin bu çabalara aktif katılımı ve erkekliklerin eleştirel bir şekilde incelenmesi ile mümkün olacaktır. Bu varsayımdan hareketle, bu kitap bölümü, Türkiye’de cinsiyet eşitsizliği ve cinsiyete dayalı şiddet alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve yerel yönetimlerin çalışmalarını yürütürken karşılaştıkları zorluklara odaklanmaktadır. Bölüm kapsamında 2020-2021 tarihleri arasında yazarlar olarak yürüttüğümüz “Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri” başlıklı proje kapsamında STK temsilcileri ile gerçekleştirilen grup mülakatlarından elde edilen veriler Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve sosyo-ekolojik şiddet modeli çerçevesinde eleştirel söylem analizine dayalı olarak irdelenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde cinsiyete dayalı şiddetle mücadele etmenin önemi tartışılmış, devam eden kısımda ise erkeklerin dahiliyeti ve koşulları analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularının dayandırıldığı Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri Projesi’nin, yapılan grup mülakatların ve kullanılan yöntemin belirtilmesinin ardından Sosyo-Ekolojik Model tartışılmıştır. Model bağlamında ortaya çıkan temalar görüşmecilerin anlatıları çerçevesinde detaylı analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda ise genel değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü yer almaktadır.

CİNSİYETE DAYALI ŞİDDETİN YAYGINLIĞI

Cinsiyete dayalı şiddet, başta kadınlar ve LGBTİ+’lar için olmak üzere toplumların en önemli sorunlarının başında geliyor. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre dünya çapında her üç kadından biri (%30) hayatı boyunca fiziksel ve/ya cinsel şiddet görüyor. 15-49 yaş arası kadınların %27’si ise hayatı boyunca partneri tarafından fiziksel ve/ya cinsel şiddete maruz bırakılıyor (WHO, 2021). Yaşanan bu geniş çaplı sorun, özellikle 2019 yılının sonlarında pandemiyle birlikte daha da derinleşmeye başladı. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi’nin araştırmasına göre, kadınların %45’i pandemi döneminde cinsiyete dayalı şiddete ya maruz kaldı ya da maruz kalan bir kadına tanıklık etti (UN Women, 2021). Türkiye özelinde kadınların maruz bırakıldıkları cinsiyete dayalı şiddetin yaygınlığı üzerine olan veriler sınırlı olmakla birlikte, bu şiddetin Türkiye’deki yaygınlığına dair ipucu vermektedir. Örneğin Türkiye’de kadınların %36’sı hayatı boyunca partnerleri tarafından fiziksel şiddete, %12’si ise cinsel şiddete maruz bırakılıyor. Hayatı boyunca fiziksel veya cinsel şiddet türlerinden en az birine maruz bırakılan kadınların oranıysa %38 (Yüksel-Kaptanoğlu ve ark., 2015). 2002 ile 2009 yılları arasında kadın cinayetlerinde %1400 artış gerçekleştiği bilgisi Adalet Bakanlığı tarafından açıklandıktan sonra bu istatistik konusunda resmi açıklamalara son verildiği hatırlanırsa, şiddetle mücadelenin aciliyeti de belirginleşir (Tekkas Kerman ve Betrus, 2018).

Konu LGBTİ+’lar olduğundaysa cinsiyete dayalı şiddetin yaygınlığına dair veriler hem ulusal hem de uluslararası düzlemde çok kısıtlı kalıyor. Avrupa Birliği ülkelerinde, kişilerin cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri nedeniyle maruz bırakıldıkları şiddet ve nefret söylemi türlerine odaklanan araştırmalar bu konuda sınırlı bir resim sunuyor. Örneğin uluslararası bir araştırmanın katılımcılarının en son maruz kaldıkları cinsiyete dayalı nefret söylemleri ve eylemleri/saldırıları %50 oranında fiziksel saldırı tehdidi, %29 oranında fiziksel saldırı, %11 oranında hem fiziksel hem cinsel saldırı tehdidi, %3 cinsel saldırı, %3 hem cinsel hem fiziksel saldırı, %2 oranında cinsel saldırı tehdidi şeklinde gerçekleşti (FRA – European Union Agency for Fundamental Rights, 2014). Türkiye özelindeyse kişilerin cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimleri nedeniyle maruz kaldıkları şiddet türleri genellikle LG-BTİ+’ların oluşturdukları öz örgütlenmeler tarafından takip edilmeye çalışılıyor (Kaos GL ve ark., 2014).

Verilere bakarak cinsiyete dayalı şiddetin toplumun birçok kesimi için halen önemli bir sorun olduğunu söylemek mümkün. Bu sorunun aşılması için hem ulusal hem de uluslararası düzlemlerde çeşitli faaliyetler sürdürülüyor. Faaliyetler kimi zaman şiddete maruz kalanları güçlendirmek ve destek mekanizmalarına erişmelerini sağlamak için çalışırken, kimi zaman çoğunlukla şiddetin faili olarak karşımıza çıkan erkeklerin farkındalığını arttırmaya ve onların toplumsal cinsiyet eşitliğine katılmalarını sağlamaya odaklanıyor.

ERKEKLERİN CİNSİYET EŞİTLİĞİNE KATILIMININ ÖNEMİ

Cinsiyete dayalı şiddetle mücadelede, müdahale faaliyetlerinin, önleyici mekanizmalar kurmak amacıyla erkeklere yönelmesi görece yakın zamanda ortaya çıkan bir odaktır. Şiddet sonrasında odaklanan ikincil ve üçüncül müdahale faaliyetlerinde erkeklere ulaşmak bu alanda çalışanların her daim gündeminde olsa da birincil yani şiddeti önleyici müdahale faaliyetlerinde erkeklerin şiddet karşıtı aktif özneler olabilecekleri fikri, şiddetle mücadele alanında görece yenidir. Şiddetsizlik kültürünün sağlanması öncelikle şiddetin konuşulabilir kılınmasıyla mümkündür. Faillerin büyük çoğunluğunu oluşturan erkeklerin odağa alınması bu nedenle aciliyet taşımaktadır. Babalık eğitimleri, okullarda verilen rıza ve zorbalığa karşı durma eğitimleri, şiddet mağdurları ve tanıkları ile yürütülen programlar, işyerlerinde nezaketsizliği önleme çalışmaları ve spor kulüplerinde yürütülen “centilmenlik” tartışmaları gibi pek çok farklı çalışma, şiddetin önlenmesi ve eşitliğin sağlanması konusunu farklı yaş ve konumlardaki erkeklerin karşısına çıkarmaktadır.

Erkeklerin cinsiyet eşitliği mücadelesinin yanı sıra cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi süreçlerine de dahil olmaları önemlidir. Michael Flood’a (2011) göre cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesinde erkeklere odaklanmanın üç temel nedeni vardır. Bunlardan ilki cinsiyete dayalı şiddetin faillerinin önemli bir kısmının erkeklerden oluşması nedeniyle öncelikle erkeklerin davranış, tutum ve ilişkilerini değiştirmek gerekmektedir. İkinci olarak ailede, ikili ilişkilerde, topluluklar içerisinde ve tüm toplumda üretilen cinsiyetçi, ataerkil ve düşmanca erkeklik biçimleri cinsiyete dayalı şiddeti şekillendiren temel olgulardan biridir. Son olarak cinsiyete dayalı şiddet kadınların olduğu kadar, erkeklerin de sorunudur. Bu şiddetin temelinde yatan cinsiyete dayalı normları dönüştürmek erkeklerin üzerindeki ataerkil baskının da dönüşmesini sağlayacağından, onlar da bu süreçten faydalananlardır.

Bu noktada cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve şiddetin önlenmesi süreçlerine erkeklerin nasıl dahil edilecekleri önemli bir soru olarak karşımıza çıkıyor. Bu alanda en yaygın yürütülen faaliyetlerden olan birincil müdahalelerin etkili olabilmesi için eğitimlerin yeterli uzunlukta olması ve tekrar etmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Flood ve Burrell, 2022). Erkeklerin dahil edilme yolları için genel bir reçete üretmek zordur; süreklilik ve tekrar gerekliliği de zorluğu artırmaktadır. Zira hâkim normlar ve engeller, kültürel çeşitlilikler başta olmak üzere, birçok nedenden ötürü topluluklar arasında farklılıklar görülmektedir. Bu durum dünyanın birçok yerindeki uygulamalar için farklı sorunlar, fırsatlar, riskler ve olası stratejiler ortaya çıkarmaktadır. Şiddetin önlenmesi amacıyla yürütülen müdahale çalışmalarında, tanıklık konumunun giderek önem kazanmasına istinaden, erkeklerin şiddet konusunda eleştirel bir bakış açısı kazanması ve daha sonra şiddete tanık olduklarında neler yapabilecekleri üzerinde durulmaktadır (Kaya ve ark., 2019). Bütün bunlar, şiddetle mücadelede erkeklerin aktif özne olma halini inşa edebilir.

Söz konusu aktif özne inşasının detaylı şekilde incelenmesi gerekmektedir. Ancak, uluslararası alanyazında saha incelemesi yapan araştırmalar büyük çoğunlukla müdahale programlarının etkisine odaklanmakta, bu da sürecin tartışılmasının önüne geçmektedir. Müdahaleler sonucunda erkeklerde hedeflenen değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğine odaklanmanın yanı sıra, kolaylaştırıcı ve eğitmenlerin deneyimlerinin analizinin eklenmesi ve eğitim malzemesi geliştirme çalışmalarındaki güçlüklerin kayda geçirilmesi de önem taşıyor. Sürecin detaylandırılması, sahada karşılaşılan güçlükleri aşacak stratejiler geliştirmek için ve müdahale programlarının veriminin ve sürekliliğinin sağlanabilmesi adına son derece gereklidir (Cobett-Ondiek, 2016). Dolayısıyla, hem sahada erkekleri dahil eden çalışmaların tespiti hem de erkekleri dahil etmek için yeni stratejiler ve çalışmalar geliştirecek toplulukların haritalanması ve detaylı analizi daha verimli müdahale programlarının üretilmesi için önemlidir.

Erkeklerin cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesine yönelik mevcut faaliyetlerinin yapısını anlamak ve haritalandırmak üzere yapılmış en geniş kapsamlı çalışmalardan biri Carlson ve meslektaşlarının (2015) gerçekleştirdiği çalışmadır. Bu çalışma, Afrika, Asya, Avrupa, Okyanusya ve Güney-Kuzey Amerika kıtalarında erkekleri cinsiyete dayalı şiddeti önleme çalışmalarına dahil eden toplamda 29 farklı kuruluş ile yürütülmüştür. Yapılan çalışma

sonucu bu kuruluşların erkekleri ilk defa dahil etmede beş strateji izlediği ve dört farklı yolla erkeklerin bu çalışmalara katılımını derinleştirmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu stratejiler arasında yerel bağlamda gündelik hayatın akışı sırasında veya yerel liderler üzerinden doğrudan erkeklere ulaşmak ve onlarla diyalog başlatmak yer alıyor. Kuruluşlar, ilk diyalogu başlattıktan sonra erkeklerin kendi deneyimlerinden aşına oldukları babalık gibi temalarla veya onlara tanidik kişiler üzerinden paylaşım alanları yaratarak bu dahil olma durumunu derinleştirmeye çalışıyorlar. Bu araştırma özelinde ortaya çıkan genel tespit, grupların ihtiyaç ve özelliklerine yönelik biçilmiş kaftan prensibiyle üretilmiş ve aşına oldukları konular üzerinden diyalog kurmaya çalışan çalışmaların sahada daha başarılı olduğu yönündedir. Bu tespit doğrudan cinsiyete dayalı şiddetin nlenmesine yönelik çalışmalara katılan erkeklerle yapılan ve onların motivasyon kaynaklarını inceleyen çalışmanın bulgularıyla da paralellik göstermektedir (Casey, 2010). Önleyici programlar hakkında yürütülen çeşitli meta-analizler ve sistematik değerlendirmeler de her seviyede müdahale programlarının cinsiyete dayalı şiddetle mücadeledeki önemini vurgulamaktadır (De Gue ve ark., 2014; Matjasko ve ark., 2012; Wright ve ark., 2020). Ancak, şiddetsizlik prensibinin yerleşik hale gelmesi için en kuvvetli desteklerden biri, her yaştan erkeğin, erkekliğin işaret ettiği ideal norm ve davranışlarla açıklıkla yüzleşmesi ve dönüşüme açık olmaya yönelmesidir.

şİDDETSİZ ERKEKLİK ATÖLYELERİ PROJESİ

Eleştirel Erkeklik İncelemeleri İnisyatifi olarak 2020-2021 yılları arasında Özyeğin niversitesi iş birliğiyle ve İşveç İstanbul Başkonsolosluğu'nun maddi desteğiyle şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri isimli bir proje gerçekleştirdik. Bu projede amacımız toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan veya bu alana katkı sunmak isteyen sivil toplum örgütleri için erkekleri toplumsal cinsiyet eşitliği süreçlerine dahil etme çalışmalarında kullanabilecekleri bir materyal hazırlamaktı. Küresel ve yerel alanyazından beslenen bu çalışma kapsamında rehber niteliğinde bir el kitabı hazırladık. Bu kitap üzerinden eleştirel erkeklik perspektifiyle yeniden düzenlediğimiz 16 atölye uygulamasını, konuyla ilgili temel akademik tartışmalar ve sahadan iyi örneklerle birlikte sivil toplumun kullanımına atık. Kitabın oluşturulması sürecinde alanyazının işaret ettiği yerel bilgiyi anlamak ve sahanın ihtiyaçlarına yöne-

lik çeşitli uygulamalar sunabilmek için STK temsilcileriyle çeşitli grup görüşmeleri gerçekleştirdik.

Türkiye özelinde, erkekleri toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması süreçlerine dahil eden çalışmalar olmakla birlikte, mevcut çalışmaların cinsiyete dayalı şiddeti önleme süreçlerine erkekleri nasıl dahil etmeye çalıştığı, ne gibi sorunlar yaşadığı ve uygulanan stratejiler üzerine detaylı bir haritalama ve analiz çalışmasının eksikliği gözlemleniyor. Mevcut alanyazında vurgulandığı üzere (Carlson ve ark., 2011) öne çıkan sorunların, çözümlerin ve risklerin yerel bağlamda, yerel değişkenlerle birlikte incelenmesinin yaratacağı faydalar göze önünde bulundurulduğunda, böyle bir haritalamanın Türkiye özelinde gerçekleştirilmesinin gereği ortaya çıkıyor. Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri projesinin hazırlık aşaması tam da bu gereklilik üzerine kuruldu. Proje geliştirme aşamasında bir ön çalışma olarak bir dizi grup mülakatı gerçekleştirerek cinsiyete dayalı şiddeti önlemeye yönelik çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarının motivasyonlarını, karşılaştıkları zorlukları ve erkekleri dahil etme stratejilerini anlamlandırmaya çalıştık. Bu sayede küresel alanyazının işaret etmiş olduğu yerel bilgiyi sınırlı da olsa üretmek ve uzun vadede Türkiye’de erkeklerin toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine, özellikle cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi bağlamında katılımlarını arttırmak için uygulanabilecek stratejileri tartışmaya açmayı hedefledik. Elde ettiğimiz bilgi hem el kitabını oluşturmada önemli bir zemin oldu hem de bu kitap bölümünde tartışmaya açtığımız alanın haritalanması üzerine ilk adımı oluşturdu.

Sosyo-Ekolojik Model

Bu kitap bölümü için grup mülakatlarında ortaya çıkan Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan sivil toplum kuruluşları ile yerel yöneticilerin karşılaştıkları zorlukları Sosyo-Ekolojik Model (SEM) çerçevesinde analiz ettik. Bronfenbrenner (1977, 1986) tarafından insan gelişimine ilişkin kavramsal bir yaklaşım olarak ortaya atılan SEM, bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyen karmaşık bireysel ve çevresel etkenleri belirlemeye yardımcı bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Model, bireylerin tutum ve davranışlarını birbiri ile etkileşim halinde olan beş seviyede inceler. Bu seviyeler en içten dışa doğru birey, etkileşim, kurum, topluluk ve toplum seviyeleridir. En içte yer alan birey seviyesi bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyen bireysel ve demografik etkenleri içerir. İkinci seviye olan etkileşim seviyesiye

davranışın oluştuğu bağlamdaki durumsal etkenleri içerir. Sonraki seviyeler olan kurum ve topluluk seviyeleri davranışı etkileyen kurumsal ve sosyal yapıya ilişkin etkenleri, son seviye olan toplum seviyesi ise davranışın oluştuğu kültürel bağlamı şekillendiren dünya görüşlerini ve ideolojileri içerir.

Bireyleri geniş sosyal, politik ve kültürel sistemlerin içinde konumlandırarak analiz edilmesini savunan sosyo-ekolojik yaklaşım cinsiyete dayalı şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine etki eden olumlu ve olumsuz etkenlerin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır (Flood, 2011; Heise, 1998). Biz bu çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı engellerin belirlenmesi, bu engellerin doğası ve birbiri ile ilişkisinin anlaşılması amacıyla sosyo-ekolojik yaklaşımdan faydalandık. Bu noktada, çalışmayı sosyo-ekolojik yaklaşım çerçevesinde tasarladığımızı, bu yaklaşımdan bulguları düzenlemek ve analiz etmek amacıyla yararlandığımızı belirtmek isteriz.

Yöntem

Katılımcılar ve İşlem

Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri Projesi kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği alanında faaliyet gösteren 51 farklı ulusal ve uluslararası kuruluşun yanında belediyeler bünyesinde faaliyet gösteren eşitlik birimleri ile temasa geçtik. İlgili çağrı sonrası 23 kuruluşa bağlı 26 temsilci çalışmamıza katılmayı kabul etti. Toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışırken karşılaştıkları sorunları, riskleri ve fırsatları derinlemesine analiz edebilmek ve sahadaki ilişkilendirmelerini ortaya çıkarabilmek adına yarı yapılandırılmış grup mülakatı yöntemiyle sekiz ayrı mülakat gerçekleştirdik. Grup mülakatlarında temsil edilen kurumlara ilişkin bilgiler **Tablo 11.1**'de sunulmuştur.

Her bir mülakatta 3-4 katılımcı ile proje ekibinden en az iki kolaylaştırıcı yer aldı. Mülakatlar ortalama 90 dakikalık iki bölüm olmak üzere toplamda 140-200 dakika sürdü. İlk bölümde katılımcılardan kuruluşlarının cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi hususunda gerçekleştirdikleri faaliyetler üzerine bilgi vermelerini istedik. İkinci bölümde katılımcılara cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesinde erkekleri dahil etme süreçleri, karşılaştıkları sorunlar ve ürettikleri stratejiler üzerine çeşitli sorular yönelttik. Mülakatlar katılımcıların sözlü ve yazılı onamı doğrultusunda kaydedilerek araştırma ekibi tarafından deşifre edildi.

Tablo 11.1 Katılımcı Kurumların Özellikleri

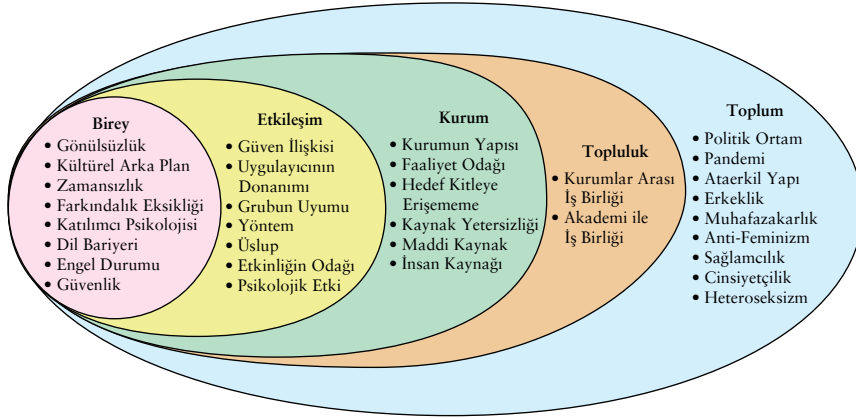
#	Kurumun Niteliği	Faaliyet Bölgesi	#	Kurumun Niteliği	Faaliyet Bölgesi
1	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi	14	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi
2	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi	15	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi
3	Sivil Toplum Kuruluşu	Ege Bölgesi	16	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi
4	Yerel Yönetim	Ege Bölgesi	17	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi
5	Sivil Toplum Kuruluşu	Ege Bölgesi	18	Sivil Toplum Kuruluşu	Akdeniz Bölgesi
6	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi	19	Sivil Toplum Kuruluşu	Akdeniz Bölgesi
7	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	20	Yerel Yönetim	Marmara Bölgesi
8	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	21	Sivil Toplum Kuruluşu	Güneydoğu Anadolu Bölgesi
9	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	22	Yerel Yönetim	Ege Bölgesi
10	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	23	Sivil Toplum Kuruluşu	Akdeniz Bölgesi
11	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	24	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi
12	Sivil Toplum Kuruluşu	İç Anadolu Bölgesi	25	Yerel Yönetim	Ege Bölgesi
13	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi	26	Sivil Toplum Kuruluşu	Marmara Bölgesi

Not. # = Katılımcı Sayısı

Veri Analizi

Deşifreleri MAXQDA Nitel ve Karma Yöntemler için Profesyonel Veri Analizi Yazılımı isimli niteliksel veri analiz yazılımına yükledik ve tematik içerik analizi yöntemi ile analiz ettik (Clarke ve Braun, 2017). Tematik analiz, nitel verilerin düzenlenmesine yardımcı olan ve bir veri seti içindeki çeşitli temaları belirlemek ve analiz etmek için kullanılabilen açık ve esnek bir yaklaşım sağlayabileceğinden, derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen verilerin doğası

Şekil 11.1 Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Alanında Çalışan Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştıkları Zorluklar

nı incelemek için kullanılabilecek etkili bir analiz aracıdır (Clarke ve Braun, 2017; Flick 1998). Analiz sürecinde Attride-Stirling’in (2001) tematik analiz prosedürünü izledik. Bu doğrultuda, öncelikle başlangıç kodlarını temel temalar olarak belirledik, daha sonra bu kodları sistematik olarak kategorilere ayırdık ve organize edici temaları oluşturduk. Üçüncü aşamada tekrar eden temaları ifade eden kodları küresel temalar altında kategorize ettik.

Analiz sürecini araştırma ekibinin iki üyesi bağımsız olarak yürüttü. Bağımsız yürütülen analiz sonrasında gerçekleştirilen toplantıda sonuçlar karşılaştırıldı ve temalar üzerine uzlaşıya varıldı. Ayrıca, analitik güvenilirliğin test edilmesi amacıyla ortaya çıkan temalar ve bu temaları destekleyecek veriler üçüncü bir araştırmacı tarafından gözden geçirildi.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bulguları Sosyo-Ekolojik Model (SEM) çerçevesinde birey, etki-leşim, kurum, topluluk ve toplum düzeylerinde sunulmuştur. Her düzeyde ulaşılan temaların kısa bir özeti Şekil 11.1’de sunulmuştur. Bulgular sunu-lurken her temanın kaç katılımcı tarafından ifade edildiği parantez içinde katılımcı sayısı (KS) ifadesi ile belirtilmiştir.

Birey Düzeyi

Bulgulara göre toplumsal cinsiyet eşitliği alanında gerçekleştirilen çalışma-larda karşılaşılan birey düzeyindeki zorluklar gönülsüzlük (KS = 16), kültü-

rel arka plan (KS = 8), zamansızlık (KS = 8), farkındalık eksikliği (KS = 6), katılımcı psikolojisi (KS = 4), dil bariyeri (KS = 4), engel durumu (KS = 4) ve güvenlik (KS = 2) sorunudur.

İlk tema olan **gönülsüzlük** gerek sivil toplum çalışmaları genelinde gerekse de erkeklerle yapılan çalışmalar özelinde sıklıkla karşılaşılan bir zorluktur. Buna göre, erkek katılımcılar cinsiyete dayalı şiddet alanında gerçekleştirilen çalışmalara yönelik genel bir gönülsüzlük ve çekinceye sahiptirler. Bir katılımcı (#5), karma gruplarla atölye yöntemiyle gerçekleştirdikleri çalışmadan bahsederken bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

Pragmatik olan tabii ki bu fikre açık olan erkeklerle başlamak ama şöyle de bir gerçek var bu fikre açık olan erkek de gönüllü olurken çok düşünüyor. ... Yani kurum bunu zorunlu kıldığı için katıldılar. Belki biraz zorunlu kılmak gerekiyor diye düşünüyorum çünkü bu söz konusu erkekleri de bu fikrin içine katmak da bunun çok gönüllülük esasıyla olacağını zannetmiyorum. Yani öyle de görüyoruz. İşte kurum bunu mesailerini ayarlayıp zorunlu kıldığında da “Ya işte biz gelmeyelim, biz çalışırız.” deyip kadınları yollamaya çabaladılar.

Birey düzeyinde karşılaşılan en yaygın ikinci zorluk **katılımcıların kültürel arka planıdır**. Bu, hedef kitlesini katı normatif kültürel kuralların beslediği çevrelerde sosyalle olmuş ve hayatını bu mecralarda sürdüren bireylerin oluşturduğu kuruluşlar için ortak bir temadır. Bu durumlarda uygulayıcıların hedef kitlenin kültürel arka planına hâkim olmaması ile katılımcıların kültürel arka planının Türkiye’nin hâkim kültürel arka planından anlamlı biçimde farklı olması uygulamaların etkinliğini azaltan önemli bir faktör olarak gözükmektedir. Bu katılımcı gruplarından birini oluşturan sığınmacı ve göçmenlerle çalışan bir kuruluşun temsilcisi (#21) bu zorluğu aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Grupların nabzını iyi tutmak, kim olduklarını, nasıl bir kültüre sahip olduklarını iyi bilmek, belki grup katılımcılarıyla, gruptan önce bir tanışma, bir ortak dil yakalayabilmek lazım... Özellikle göçmenler söz konusu olduğu zaman. Çünkü zaten ülkelerinde şeriat hukuku var. Yani medeni hukuku anlatmak bile çok zor oluyor.

Benzeri bir zorluk Türkiye’de düşük sosyo-ekonomik seviyeye sahip ve muhafazakâr sosyal gruplarla çalışan kuruluşlar için de geçerlidir. Üstelik bu durum, uygulamaların yakın ve orta vadeli etkileri düşünüldüğün-

de uygulayıcılar açısından olduğu kadar katılımcılar açısından da zorlayıcı olmaktadır. Bir uygulayıcı (#3), katılımcıların kültürel arka planı dikkatli değerlendirilmediğinde yapılan uygulamaların faydadan çok zarar getirebileceğini şu sözlerle vurgulamaktadır:

Ve şunu düşündüm, ... bu kişiye gruba kabul edebilirim fakat kişinin sos-yo-ekonomik düzeyine, yaşadığı mahalleye vesaire baktığımda bu kişinin yaşayacağı bir dönüşüm çevresiyle çok ciddi bir çatışmaya yol açabilir. Bu kişi kendi mahallesinin ötekisi olabilir. Belki kendi eşinden bile bir öteki erkek olarak zorbalığa uğrayabilir.

Katılımcıların gönülsüzlüğü ve kültürel arka planı ile bağlantılı başka bir zorluk **farkındalık eksikliğidir**. Bu zorluk, Türkiye’de görece kısa bir tarihe sahip olan Eleştirel Erkeklik Çalışmaları bakış açısı ile gerçekleştirilen ve hedef kitlesini erkeklerin oluşturduğu uygulamalarda özellikle ortaya çıkmaktadır.

Tabii erkeklik çalışmaları kapsamında oluşturulacak temalar özelinde konuşuyorum. Çünkü “Erkeklik çalışması ne demek?” diyor birçok insan. Ki bu eğitimli eğitimsiz ayrımı yapmadan söylediğim bir şey. Birçok toplumda çok bilinmeyen bir şey olduğu için, aynı kuir çalışmalar gibi, çok yaygınlaşan çalışmalar olmadığı için biraz insanları rahatsız da ediyor, korkutuyor demeyeyim de bence rahatsız eden bir ifade. (#15)

Grup mülakatlarında ortaya çıkan önemli bir diğer zorluk da katılımcıların **zaman sorunudur**. Özellikle erkeklerle gerçekleştirilen uygulamalarda katılımcıların iş yoğunluğu, mesai günleri ve saatleri önemli bir zorluğa dönüşmekte, uygulamaların etkinliğini azaltmaktadır. Bir uygulayıcı (#6) bu durumu “Bir de genelde işte eve ekmek getiren erkek olduğu için [uygulama] çalışma saatleri dışında bir saatte olabilir. Çünkü, o büyük bir faktör hani, gelemmez çünkü. Gerçekten gelemmez.” sözleri ile ifade etmiştir.

Birey düzeyinde karşılaşılan bir diğer zorluk **katılımcıların sahip olabileceği travma ya da psikolojik bozukluk öyküleridir**. Özellikle atölye ya da grup çalışması gibi temasın ve paylaşımın yoğun olduğu uygulamalarda gözlenen bu zorluk hem katılımcıların uygulamalardan elde ettiği faydayı hem de uygulamanın başarısını riske atma olasılığına sahip kritik bir durumdur. Bir uygulayıcı (#6) erkeklerle gerçekleştirdiği grup çalışmasında bu zorluğu şu şekilde deneyimlemiştir:

Trauma varsa, babasıyla ilgili, kendisiyle ilgili travması varsa, çok ciddi bir cinsiyet, yani kemikleşmiş bir cinsiyet algısı ve şeyi varsa, ya da ruhsal sorunları varsa gibi şeyler ciddi düşmeye sebep oluyor...

Benzer şekilde, katılımcıların **engel durumu** da birey düzeyinde karşılaşılan önemli bir sorundur. Katılımcılarla önceden bir iletişim sağlanmaması ya da başvurular alınırken engel durumunun sorgulanmaması gibi nedenlerle ortaya çıkan bu zorluk özellikle engeli olan katılımcıların uygulamalara katılımını ve aldıkları faydayı büyük ölçüde azaltmaktadır. Engeli olan bireylere yönelik çalışmalar yapan bir kuruluşun temsilcisi (#1) hem kendi deneyimleri hem de gözlemleri üzerinden bu durumu şöyle özetlemiştir:

Şimdi aslında bu çalışmalarda işitme engelliler, işitme engelli kadınlar çok göz ardı ediliyor... Mesela biz hani geldik gittik falan diyoruz ama o ifadeler, o yazılı ifadeler, daha önceden, yani sonradan sağır olanlar bunu biraz anlayabiliyorlar ama doğuştan sağır olanlar bunları anlayamıyorlar... Mesela siz eğer o kitabınızda resim kullanacaksanız lütfen onu görme engelli arkadaşlar için betimleyin. Çünkü öyle olunca ben mesela çok dışlanmış hissediyorum. Bi' grupta mesela paylaşıyor fotoğraf, yani güya ayrımcılık yapmıcaz bu da bi kadın örgütü mesela, arkadaşlar fotoğrafı anlatın demekten dilimde hani tüy bitti. Hani insanlar öğrenmiyor diyoruz ya, ayrımcı uygulamaları olmayan kadın örgütleri bile bunu öğrenemiyor yani, hala fotoğrafı betimleyemiyorlar mesela.

Birey düzeyinde karşılaşılan son zorluk ise **güvenlik** sorunudur. Bu sorun özellikle sığınmacı ve mülteciler veya LGBTİ+lar gibi hassas gruplarla çalışan kuruluşlar için önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar arasında yer alabilecek hassas gruplara mensup kişilerin anonimliği ve onlarla gerçekleştirilecek olan uygulamaların gizliliği yeterince gözetilmediğinde, bu, katılımcıların içinde yaşadıkları sosyal çevrede tespit edilmesi ve bunun sonucunda önyargı ve ayrımcılıktan hayati tehlikeye uzanan olumsuz sonuçlarla karşılaşması riskini doğurmaktadır.

Etkileşim Düzeyi

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda çalışan sivil toplum kuruluşlarının uygulamalarını gerçekleştirme sürecinde etkileşim düzeyinde karşılaştıkları zorluklar katılımcılarla güven ilişkisi kurma (KS = 24), uygulayıcının donanımı (KS = 20), uygulamanın gerçekleştirildiği grubun uyumu (KS = 16),

uygulamanın yöntemi (KS = 16), uygulayıcının slubu (KS = 8), etkinliğin odağı (KS = 7) ve uygulamanın yarattığı psikolojik etkidir (KS = 7).

En yaygın tema olan ve mülakatlara katılan kurum temsilcilerinin ne-redeyse tamamı tarafından paylaşılan bir zorluk **katılımcılarla güven ilişkisi (rapport) oluşturmadır**. Uygulayıcılar yöntem olarak seminer gibi tek oturum-luk ve görece karşılıklı etkileşimin az olduğu uygulamalarda katılımcılarla güven ilişkisi kurmanın ve olası önyargıların ötesine geçmenin pek mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin, bir uygulayıcı (#8) zel bir şirketin çalışanı olan erkeklere yönelik bir seminerde yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır:

Devam ettik, seminer tamamlandı, ama yani manipüle etmeye çalışan fa-lan işte birkaç kişi bu bilgileri şey yapmıştı hem kaynakları orada konuş-tuk, nasıl yapıldığını bu araştırmaların, işte zaten TK verileri falan da var araştırmanın içerisinde ... ama birkaç istatistik için üst üste bu yalan, bu yalan, bu yalan... "Size bunu kim söyletiyor?" falan.

Atölye ya da grup çalışması gibi tekrarlı ve görece daha yoğun bir et-kileşim gerektiren uygulamalar içinse uygulayıcılar güven ilişkisi oluşturma-nın bu türden uygulamaların temelini oluşturduğunu vurgulamışlardır. Bu zorluk özellikle sadece erkeklerden oluşan katılımcı grupları ile gerçekleşen ve uygulayıcının kadın olduğu uygulamalarda belirginleşmekte ve uygula-manın olası etkisini azaltma riski taşımaktadır.

... Hani erkeklerin işi ve alanı olarak görüldüğü için oraya hani bir kadı-nın cinsellik, cinsel sağlık olarak, hani cinsel sağlıkla ilgili olarak konuş-maya gelmiş olması onların biraz başta şöyle bir yere savuruyor, yani daha nasıl manipüle edebiliriz, nasıl böyle sınır ihlal edebiliriz, nasıl zorlayabili-riz bu eğitimciyi, biraz öyle başlıyor ama yani kolaylaştırıcının, eğitmenin çerçevesi, başta çizdiği çerçeve, güvenli alan çok önemli oluyor. (#13)

Katılımcılarla güven ilişkisi oluşturma teması ile yakından ilişkili olan **uygulayıcının donanımı** etkileşim düzeyinde karşılaşılan en yaygın ikinci zorluktur. Bu tema özellikle atölye ya da grup çalışması tarzındaki etkile-şimin yoğun olduğu uygulamalarda oturumların etkin biçimde yönetilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Aşağıdaki alıntıda da örneklendirildiği ze-re, sivil toplum temsilcileri uygulayıcıların hem gerçekleştirilen uygulamanın kuramsal arka planına hâkim olmasının hem de oturumu etkin ve barışıl biçimde yönetecek deneyime sahip olmasının uygulamaların etkinliği aısın-dan önemini sıklıkla dile getirmişlerdir:

Olumsuz bir yan da bence biraz kolaylaştırıcı noktasında, yani kolaylaştırıcı için zor. Burada da şey söyleyeceğim, yani biraz nasıl diyeyim, kuramsal teorik arka planı bilmesi gerekiyor bence kolaylaştırıcının ya da moderatörün. O yüzden de işte şeyi anlamamız gerekiyor, bir cinsiyetçi söylem olduğunda ya da [LGBTİ+] fobik bir söylem olduğunda onu algılayabilmeniz gerekiyor sizin. Bu örtük de olabiliyor ya da açık bir şekilde de olabiliyor, onu algılayabilmeniz açısından bence kolaylaştırıcıya büyük rol düşüyor, bu bence olumsuz bir durum. (#16)

Etkileşim düzeyinde karşılaşılan bir diğer zorluk ise **katılımcı grubunun uyumudur**. Tüm grup çalışmalarında katılımcıların cinsiyet, yaş, kıdem gibi demografik özellikler açısından dengeli olmaması uygulamanın etkinliğini azaltabilecek önemli zorluklardandır. Uyum sorunu, önceki temalarda örneklendirildiği üzere, birbirini tanımayan ve toplumsal cinsiyet eşitliği ya da Eleştirel Erkeklik Çalışmaları konusunda potansiyel çekincelere ya da önyargılara sahip olan katılımcılardan oluşan grupları birleştirmek bağlamında ortaya çıkabildiği gibi aynı zamanda özellikle işyerlerinde gerçekleştirilen ve çalışanların bir grup olarak dahil olduğu uygulamalarda da ortaya çıkmaktadır.

Bunu biz planlamamıştık açıkçası. Bize şey medya sorumlumuza mavi yaka demişlerdi. Biz bütün kurguyu mavi yaka olarak yapmıştık. İçeri yirmi beş ya da yirmi kişilik beyaz yaka girince ben mavi yakanın hazır ola geçtiğini gördüm oturduğu yerde. Böyle “Yöneticimiz girdi.” diye şöyle oldu [oturduğu yerde doğrularak] oturduğu yerde falan. Onu gördükten sonra zaten çok şey yapamıyorsunuz. Eşitlik anlatıyorsunuz ama... (#7)

Grup mülakatlarına katılanların büyük çoğunluğu tarafından ifade edilen bir diğer zorluk da **uygulamanın yöntemidir**. Uygulayıcılar her yöntemin kendine özgü avantajlar ve dezavantajlar barındırdığını vurgulamışlardır. Yaygın kullanılan yöntemler kendi arasında değerlendirildiğinde, eğitim ya da seminer gibi tek seferlik uygulamaların anlamlı etki yaratmak için yeterli olmadığı görüşü yaygındır.

Topluyorlar yirmi, otuz, yüz kişiyi, belediyenin kadın biriminden bir kadın geliyor anlatıyor şiddet türleri diye. Şu, bu bitti. Çoğu kişi dinlemeden bitiyor. Onların beynine kazıyacak, onları yüzleştirecek, onları sorgulatacak bir ortam olmayınca yapılmış bir eğitimin yanına tik atılmaktan öteye geçemiyor. (#18)

Ancak, atölye ya da grup çalışması gibi tekrarlı içerikler de katılımcı sayısının azlığı ve farkındalığın düşük olmasına bağlı olarak bu türden etkinliklere zaman ve enerji harcayacak potansiyel katılımcıların sınırlılığı nedeniyle toplumsal etki yaratma adına yetersiz kalabilmektedir.

Sivil toplumda kullanılan yöntemlerin, toplumsal hareketler perspektifiyle gözden geçirilmemiş olması erkeklerle çalışmayı en zor hale getiren şeylerden bir tanesi. Çünkü yani sadece o atölye çalışmalarıyla sınırlandırılan ya da işte böyle daha psikolojik ve kişisel kalabilecek bir perspektiften konuşulan şeylerin varabileceği yer belli. Dolayısıyla problemlerden bir tanesi bu yani, hani sivil toplumun içinde, kendi yankı odasında çok fazla kalıyor. (#9)

Uygulayıcının konuları ele alış tarzı ve üslubu, etkileşim seviyesinde ortaya çıkan zorluktardan bir diğeridir. Bu durum özellikle Eleştirel Erkeklik alışmaları alanına ilişkin farkındalığı düşük olan ya da potansiyel olarak önyargılı erkek grupları için özellikle dillendirilmektedir. Uygulayıcılar “erkekliği sorgulamak”, “erkeklikle yüzleşmek”, “erkek şiddeti” gibi ifadelerin ağrı metninde ya da başlıkta vurgulanmasının bu gruplara mensup olan potansiyel katılımcılarda gönülsüzlük ya da direnç yaratabileceğini, özellikle erkek katılımcılarla yapılan uzun soluklu uygulamalarda bu konuların güven ilişkisi kurulduktan sonra tartışılmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır.

İlişkili bir diğer tema olan **etkinliğin odağı** ise özellikle özel sektörle çalışma yürüten uygulayıcıların karşılaştığı önemli bir zorluktur. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği normunun yaygınlaşması ile bu konuda harekete geçme gereği hisseden ancak bunun için gerekli altyapı ya da donanımına sahip olmayan kurumlarla çalışırken belirginleşmektedir.

Özellikle tekstil sektöründe biliyor musunuz bilmiyorum ama üreticiler işte (X) gibi firmalara eşitlikle ilgili ya rapor veriyorlar ya bununla ilgili eğitim yaptıkları zaman puan alıyorlar, siparişleri artıyor, denetimleri kolay... Böyle sistemler var, dolayısıyla bunun için bedavadan puan toplayacakları araçlar arıyorlar. O yüzden iki günde bir de derneğe telefon geliyor. İşte “Biz toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili ne yapabiliriz?” diye. Ve en nihayetinde talep şu: “Yüz kişilik, bin kişilik yemekhanem var, 1 saat de öğle aram var, insanlar yemeğini yerken çıkıp sabneye bir şeyler anlatır mısın?” (#8)

Etkileşimsel seviyede tespit edilen son zorluk ise gerçekleştirilen uygulamaların uygulayıcı üzerinde yarattığı psikolojik etki ve zorlanmadır.

Uygulayıcılar Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında kendilerini destekleyen süpervizyon gibi uygulamaların pek yaygın olmadığına değinmiş, bu durumun sivil toplum çalışanlarının kendilerini yalnız ve çaresiz hissetmesine ve yıpranmasına neden olabildiğini vurgulamışlardır. Bir uygulayıcı (#25) erkek katılımcılarla gerçekleştirdiği ilk atölyelerden birinde hissettiklerini şöyle ifade etmiştir:

Ben bir ara böyle atölyede şey hani gerçek mekândan uzaklaşıp yukarıdan görürsünüz ya film sahneleri... Ben böyle o an atölyeden ruhum çıktı böyle, baktım böyle herkese. Bir şeyler söylüyorlar falan, kulaklarım uğuldamaya başladı... Çünkü çok yaram olabiliyor ve çok alınabiliyorum. Sınırımı ve o sadece bir iş yapıyor gibi değil, onun içinde savunucusu olarak da bunu daha fazla canlandırıyorum içimde. O yüzden orada yalnız kalmamak ve bu tarz şeyleri, kısa yolları diyeyim, atölye, sonuca ulaşmadaki kısa yolları paylaşmak en az uygulamaların içeriği kadar önemli çünkü şey o motivasyonu sağlayacak güç olmayabiliyor.

Kurum Düzeyi

Kurumsal düzeye gelindiğinde karşılaşılan başlıca zorluklar çalışmaların yürütüldüğü kuruluşun yapısı (KS = 11) faaliyet odağı (KS = 11), hedef kitleye erişememe (KS = 10) ve kaynak yetersizliğidir (KS = 9). Bu zorluklardan ilk ikisi, bir üst başlıktaki etkinliğin odağı temasına paralel olan **çalışmaların yürütüldüğü kuruluşun yapısı ve faaliyet odağıdır**. Özel sektördeki çalışmalara ek olarak yerel yönetim düzeyinde de idari açıdan pek çok zorlukla karşılaşıldığını ifade eden uygulayıcılar, ilgili kuruluşların toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çalışmaları iç politikalarına dahil edip kalıcı hale getirmediği müddetçe bu zorluğun aşılmasının pek mümkün olmadığını vurgulamışlardır. Aksi halde, gösterilen çabalar kalıcı bir programa dönüşmemekte ve bazı durumlarda sonuçsuz kalabilmektedir.

İşleyişe dair sorunları çözmekte son zamanlarda STK'lardan yardım istemeye başladık. Birlikte proje yaparak. Çünkü belediye gibi yerlerde malesef işleyişin son noktasına karar verici sizin yaptıklarımızdan bağımsız fikirleri olan bir birey, bir yöneticiye kalıyor. Yani aslında en üstteki, büyük ihtimalle belediye başkanı. Bunu kırmanın yolunda belediye dışı sivil toplum baskısının etkili olduğunu düşünüyorum. (#4)

Hedef kitleye erişememe kurumsal düzeyde karşılaşılan zorluklardan bir diğeridir. Etkileşim düzeyinde getirilen yöntem eleştirisine benzer şekilde

uygulayıcılar halihazırda kullanılan atölye ya da grup çalışması gibi uygulamaların kısıtlı sayıda ve kısıtlı bir profildeki katılımcı grubuna eriştiğini, bir başka deyişle, bir katılımcının da (#9) ifade ettiği gibi, “*yapılan uygulamaların sivil toplumun yankı odalarının dışına çıkamadığını*” vurgulamışlardır. Karma gruplarla çalışmalar yürüten bir uygulayıcı (#23), hedefledikleri katılımcı grubunu oluşturan cisgender heteroseksüel erkeklerle erişmekte zorlandıklarını aşağıdaki biçimde ifade etmiştir:

Yani karma yaptık şimdiye kadar hep. Buraya talep daha çok kadınlardan oluyor yine, bir sonrası eşcinsel erkeklerden, bir sonrası trans erkeklerden, bir sonrası cisgender heteroseksüel erkeklerden gibi bir gözlemimiz var. Çok ilgi oluyor, yine bu alanda çalışma yapan ve farkındalık sahibi kişiler katılıyor. Aslında temas etmek istediğimiz ve dönüşümü, dönüştürmeyi hedeflediğimiz kişileri çok da dahil edemiyoruz.

Kurumsal düzeyde karşılaşılan zorluklardan sonuncusu gerek maddi kaynaklar gerekse de insan kaynağı bağlamında deneyimlenen **kaynak yetersizliğidir**. Grup görüşmelerine katılan sivil toplum temsilcilerinin üçte birinin ifade ettiği bu zorlukta maddi kaynak eksikliği ile insan kaynağı eksikliği çoğu durumda iç içe geçmiştir. Faaliyetlerini yürütebilecek fonlara ya da maddi desteğe sahip olmayan sivil toplum kuruluşları bu nedenle bünyelerinde profesyonel çalışanlar bulunduramamakta, bu durum da işlerin sadece gönüllüler üzerinden ve çoğu durumda aksayarak ilerlemesine sebep olmaktadır.

Bizim ilde maddi durumlar en büyük sıkıntı. Kamu kurumu desteğimiz de yok. Bir fon sağlayanımız yok. O yüzden sadece gönüllülerle yapmaya çalışıyoruz. Eski merkezimiz mühürlendi. Yeni yere taşınmak büyük sorun. Cezamız var ödeyemeyeceğiz. Ciddi bir ceza mesela. Ya da maddi destek için olan başvurular oluyor, bunlara dönüşü bazen kendi aramızda yapmaya çalışıyoruz. Böyle bir kaynağımız yok çünkü, kendi içimizde çözmeye çalışıyoruz. (#18)

Topluluk Düzeyi

Topluluk düzeyine gelindiğinde, gerek kurumlar arası (KS = 10) gerekse de sivil toplum ile akademi arasındaki (KS = 6) iş birliklerinde yaşanan zorluklar gün yüzüne çıkmaktadır. Grup mülakatlarına katılan uygulayıcılar sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlerle ve kamu kurumları ile iş bir-

liği kurmada zorlandıklarını ve bu çabaların sonuçsuz kaldığını, bir şekilde başlayan iş birliklerininse çoğu durumda yüzeysel ve kısa süreli olduğunu vurgulamışlardır. Bir başka deyişle, kurumlar arası iş birliği zorluğu kurum düzeyinde yaşanan idari ve kaynağa ilişkin zorlukların bu seviyedeki yansımasıdır.

Kamu kurumları ile temasta değiliz. Herhangi bir maddi talebimiz olmasa bile istediğimiz pozitif yaklaşımı göremiyoruz. İlk ayağı belediyeler. Sosyal devlet iddiasında olan bir sistemde mesela biz ulaşamıyoruz. (X) ilçesinde yapılabilir, ya da (X) şehrinde... Ama biz ne il ne de ilçe belediyesi ile bu iletişimi kuramadık. Destek göremedik. Bunca yıldır hiçbir olumlu geri dönüş alamadık. (#18)

Uygulayıcılar benzer zorlukların üniversiteler ile iş birliği söz konusu olduğunda da geçerli olduğunu ifade etmiş, yönetimlerde iş birliğine ilişkin gönülsüzlüğün ve idari süreçlerdeki zorlukların birlikte çalışma konusunda önemli engeller teşkil ettiğinin altını çizmişlerdir.

Üniversiteyle aslında üç dört yıldır böyle ilişkiler iyi değil çünkü bu alanda politika yapan hocaların tamamı ihraç edildi [...] Benim aslında yüksek lisansa başlama meselem biraz akademik bir kaygıyla değil, politik bir kaygıylaydı. Biraz daha görünürlük sağlamak üzerineydi. Çünkü hocalar kalmadı, stand açabiliyorduk, orada yeni gelen arkadaşlarla ya da orada okuyan arkadaşlarla LGBTI+ politika yapan aktivistler olarak bir araya gelebiliyorduk. Ama artık hiç o alanlar kalmadı, standlar oradaki güvenlikler tarafından dağıtılmaya başladı, afişleri asılmamaya başladı, hocalar zaten yok içeride. Film gösterimleri yapabilirken artık hiçbir fakültede gösterim yapamadık. Bazılarımız derslere gidip LGBTI+'lara yönelik ayrımcılığı anlatırken anlatamaz hale geldik. (#23)

Toplum Düzeyi

Toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının toplumsal düzeyde karşılaştığı zorluklar Türkiye kültürünün sosyal ve ideolojik arka planını oluşturan ataerkil yapı (KS = 14), erkeklige ilişkin normlar (KS = 15), muhafazakarlık (KS = 10), anti-feminizm (KS = 9), sağlamlık (KS = 6), cinsiyetçilik (KS = 5) ve heteroseksizm (KS = 5) ile mevcut politik ortamdan kaynaklanan zorlukları (KS = 19) ve COVID-19 pandemisinin doğurduğu ilave zorlukları (KS = 18) içermektedir.

Türkiye'nin sosyo-kültürel arka planını oluşturan ideolojiler ve dünya görüşleri ile başlamak gerekirse, **ataerkil yapı** toplumsal cinsiyet eşitliği alanında yürütülen çalışmaları zora sokan etkenlerin başında gelmektedir. Birey düzeyinde katılımcıların gönülsüzlüğü ve bireysel savunmaları ile etkileşim düzeyinde üslup temasında kendini gösteren ataerkil yapı, toplum düzeyine gelindiğinde sivil toplum alanında gerçekleştirilen çalışmaları planlama aşamasından itibaren sekteye uğratmakta, kuruluşlar önyargı ile karşılaşacakları endişesinden dolayı bazı etkinlikleri gerçekleştirmekten geri durmakta ya da içeriğinde oynamalar yapmak durumunda kalmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyet yürüten bir kuruluşun temsilcisi (#21) bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

Flört şiddetiyle ilgili bir kampanya vardı, Türkiye genelinde. Biz mesela ona katılamadık, açıktan katılamadık. Çünkü flört diye bir şeyin olduğuna bile itiraz eden yani buna bile itiraz eden büyük bir kesim var. Biz onu grupta şöyle dile getiriyoruz, "Tanışmadan yapılan evlilikler sorunlu evliliklerdir, yürümüyor." filan gibi. Bir de mesela kadın ve cinsellik konusu tartışıldığı zaman da çok, bazı gruplarda hiç ayrıntıya girmeden "İki kişinin kabul ettiği, istediği, razı olduğu her şey normaldir, anormal görmek gerekmez." deyip geçiştiriyoruz mesela. Yoksa öyle ayrıntılara girip konuşsak valla bizi taşlarlar bazı yerlerde.

Ataerkil yapı ile yakından ilişkili bir tema olan **erkekliğe ilişkin normlar** toplumsal düzeyde karşılaşılan zorluklardan bir diğeridir. Bu temayı oluşturan alt temalardan ilki erkeklerin hegemonik erkeklik ideali çerçevesinde konumlanarak farklı erkeklikler arasında hiyerarşi oluşturmalarıdır. Bu zorluk, özellikle sadece erkek katılımcılarla çalışma yürütülürken ortaya çıkan bir zorluktur.

... Erkeklikte cinsellik konuşuyoruz, hiç cinsellik yaşamamış olana, yaşamış olanlar bir anda tavsiye vermeye başlıyorlar. "Şöyle yapmalısın, böyle yapmalısın." diye. Neden? Çünkü cinsellik deneyimi, onların açısından hani milli olmak, onların açısından yine bir statü göstergesi. (#3)

Bu tema katılımcı grubunun erkek, uygulayıcının kadın olduğu uzun süreli uygulamalarda uygulayıcıya yönelik dirençlerde kendini gösterirken karma ve erkek yoğun gruplarla yapılan çalışmalarda katılımcı erkeklerin grubun ilerlemesine engel olacak tavır ve ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir uygulayıcı (#11) eşitlik tartışması sırasında erkek bir katılımcı-

nın kendisine bilek güreşi yapmayı teklif ettiği anısını paylaşmış, başka bir uygulayıcı (#25) eril şiddet hakkında tartışma yürüttüğü bir grupta yaşadıklarını şöyle aktarmıştır:

İlk oturumda şey, ben de heyecanlandım muhtemelen, konu böyle benim kontrolümden de çıktı. “Siz şimdi kadın olduğunuz için, bilmediğiniz için...” falan böyle girişler oldu, “Bizim hormonlarımız var.” girişleri oldu, bunun [hormonların] zaten şiddet uygulamaya neden olduğu yönünde oldu.

Erkeklik normları ile ilişkili başka bir tema erkeklerin duygu ifadesini güçsüzlükle ilişkilendirmeleri ve duygu ifade etmekte zorlanmaları ya da tamamen kaçınmalarıdır.

Erkeklerde ulaşması en zor alan, özellikle Türkiye için söyleyeyim, duygular ve kişisel deneyim. İletişim biçimlerine askere gittiğimde de çok dikkat etmişim, hep böyle bir üstten konuşma var, bani milletimiz ne yapıyor, biz n’apıyoruz [kafasını işaret ederek] hep şurda konuşuyorlar ama kişisel deneyim bir türlü paylaşılmıyor. Grup çalışmasından sonra da şunu fark etmişim. Kişisel deneyim özellikle kırıcı bi’ şeyse kişi için, yani o duyguya dokunuyorsa erkeklerde güçsüzlük hissi sanki ortaya çıkartıyor. (#26)

Toplum düzeyinde karşılaşılan zorluklardan bir diğeri **muhafazakarlıktır**. Erkek egemen yapı ile paralel bir örüntü sergileyen ve özellikle dindar çevrelerde gerçekleştirilen uygulamalarda karşılaşılan bu zorluk çoğu durumda uygulamayı deyim yerindeyse bir çıkmaz sokağa sürüklemektedir. Örneğin katılımcılar dini değerlerine uygun görmedikleri konuları konuşmaktan kaçınmakta, bazı durumlarda uygulamayı terk etmektedirler.

Ben neyle karşılaştım, ben aslında en net benim dinden hiçbir şey anlamadığımı düşünen kadımlarla karşılaştım. Ya da söylediğim, anlattığım şeylerde dinle çok ters düştüğünü... Çok açık madem söyleyeceğiz şey mesela, anal ilişkiden bahsederken “olmaz”, “bundan konuşamayız”, “bu çok güناه” dendi ya da adet dönemindeki cinsel birleşmeden bahsederken. (#8)

Son yıllarda dünya genelinde yükseliş gösteren toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığı (geri tepme) ve **anti-feminizm** toplumsal düzeyde gözlenen başka bir zorluktur. “Feminist” ifadesinin olumsuz bir etikete dönüşmesi sürecinde kadın örgütlerine yönelen önyargı da artış göstermiştir. Gelineen noktada toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığı sivil toplum kuruluşlarının uy-

gulamalarına ele alınan her seviyede olumsuz etki eder hale gelmiştir. Bireysel seviyedeki etki katılımcıların uygulamalara olan ilgisi ve aldıkları verim üzerinden olurken, etkileşimsel düzeydeki etki uygulayıcının üzerindeki psikolojik yük ve uygulamanın yöntemi bağlamında gözlenmektedir. Bu konunun temel direnç noktalarından biri olduğunu ifade eden erkek katılımcılarla çalışma konusunda deneyimli bir uygulayıcı (#13) karşılaştığı zorlukları aşağıdaki şekilde örneklendirmiştir:

...Ki hani bu kadar deneyim kazanmış olmama rağmen inanılmaz zor bu. Çünkü seni manipüle ediyor yani fitrat diyecek bu çalışmalarda, yaradılış diyecek, sen anlatacağım, sana “Hab, feminist tuhaf bir kadın geldi!” diyecek, sonra atölyenin sonuna doğru hiç bunları konuşmamışsın gibi “Peki nafaka hakkında ne düşünüyorsunuz?” diyecek, bunları yapacak. Bunları yaptığında bizim orada yani hem o feminist öfkeyi yani içimizde canlı tutmak ama yani höykürmeden nasıl kalacağız, ikna etme psikolojik oyununa düşmeden “evet ama”larına düşmeden hani soru sorarak oraları nasıl dönüştüreceğiz, nasıl başka bir yere açacağız, bunları çalışmamız lazım.

Eşitlik karşıtlığı bireysel ve etkileşimsel düzeye ek olarak kurum ve topluluk düzeyinde de yansımaları sahiptir. Grup mülakatlarına katılan kuruluş temsilcileri faaliyet planlarını yaparken karşılaştıkları olumsuzlukları düşünerek hareket ettiklerini ifade etmişler, “feminist” etiketi nedeniyle iş birliği imkanlarının büyük ölçüde sınırlandığını ifade etmişlerdir. Bir temsilci (#33) kendi deneyiminden hareketle bu durumu aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

Ülkemizde örgütlenmeye karşı bir önyargı var. Kadın örgütlerine karşı daha da keskin bir önyargı var. Kadın örgütüyseniz tür bölücülüğü yapıyorsunuz gibi yargılarla karşılaşıyorsunuz. Biz de burada buram buram olmasa da yaşıyoruz. Tabii, “Siz feministler!” gibi yaklaşımlar oluyor.

Toplum düzeyinde karşılaşılan bir diğer zorluk **sağlamcılık** ile ilgilidir. Genellikle görmezden gelinen ve gündem oluşturmamayan, ancak hem engeli olan bireylerin hayatlarını hem de engelli hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanını kuşatan bu ideoloji, bireysel düzeyde engellilerin uygulamalara katılımı konusunda, kurumsal düzeyde engelli hakları ile ilgili çalışmalara kaynak bulunması konusunda, topluluk düzeyinde ise diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği imkanları konusunda kendini

göstermektedir. Örneğin bir kurum temsilcisi (#2) engelli kadınlara yönelik şiddet konusunda karşılaşılan zorlukları şu şekilde özetlemiştir:

Engelli kadına yönelik cinsiyet temelli şiddet gerçekten görünmez bir boyutta. Hiç yazılmıyor, hiç veri toplanmıyor, kayıt altına alınmıyor nerdeyse ve bu konuda (X) derneğin yayınladığı rapor da hani o yıllar arasında kaldı.

Cinsiyetçilik toplum düzeyinde karşılaşılan zorluklardan bir diğerini oluşturmaktadır. Erkek egemen toplum yapısı ve erkeklığe ilişkin normlarla yakından ilişkili bir tema olan cinsiyetçi tutumlar, kendilerini hem uygulamalar sırasında kullanılan dilde (örn., küfür ve argonun yaygın kullanımı) hem de kurumsal düzeyde sivil toplum kuruluşlarının işleyişinde göstermektedir.

Engelli dernekleri başkanları hep erkek oluyor ve biz engelli kadınlar üzerine dernek kurunca “Ne gerek var?” gibi tepkiler verdiler. “Neden ayırım yapıyorsunuz?” dediler. “Neden kadın erkek ayırıyorsunuz?” dediler. Alanda var olma çalışması sürdürüyorlar. Benzer tepkiyi bakanlığa bağlı birimlerden de gördük. “Ne gereği var?” diyenler erkekler tabii ki. (#1)

Toplum düzeyinde karşılaşılan zorlukların bir diğeri **heteroseksizmdir**. Heteroseksüelliğin yegâne “doğal” ve “normal” cinsel yönelim olduğu ve bu yönelimin dışında kalan her türlü varoluşun sapkınlık, anormallik ve benzeri olduğuna ilişkin varsayım ve bu varsayımdan beslenen ayrımcı ideoloji olarak tanımlanabilecek olan heteroseksizm başta hedef kitlesini LG-BTİ+ların oluşturduğu sivil toplum kuruluşları olmak üzere, LG-BTİ+larla çalışan tüm kuruluşları olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer cinsiyet ideolojilerine benzer şekilde ele alınan seviyelerin hemen hepsinde bir zorluğa dönüşen heteroseksizm, son yıllarda kurumsal bir boyuta ulaşmış, LG-BTİ+ hakları alanında çalışan kuruluşların faaliyet yürütmeleri neredeyse imkansız hale gelmiştir. Artan nefret söylemleri ve saldırılar nedeniyle birkaç kez yer değiştirmek ve mevcut adreslerini gizli tutmak zorunda kaldıklarını anlatan bir kurum temsilcisi (#2) heteroseksizmin çalıştığı kurumun işleyişine nasıl engel olduğunu şöyle aktarmıştır:

Mesela daba geçen haftalarda yine ofisi kapatmak zorunda kaldık... Çünkü işte bu sosyal medyayı takip ediyorsanız eğer, Twitter vesairede hiç bitmeyen bir nefret söylemi, silsilesi var. Özellikle Diyanet’in hutbesinden ve Cumhurbaşkanı açıklamalarından sonra çok çok çok böyle yükselen örgütlenen bir nefret hareketi var ve bu hep var. Her yıl böyle bir dönem

oluyor... Ve şey diye mesajlar gelmeye başladı. “Adresinizi bulduk, sizi gebertiriz.” falan filan gibi şeyler gelmeye başlayınca, biz bir süre ofislere gene gitmiyoruz arkadaşlar kararı aldık. Yani bu da önümüzdeki dönemlerde daha da güçlenerek devam edecek gibi geliyor bana yani. Çünkü bir öncekinden farklı olarak örgütlenen bir nefret hareketi görüyorum ben.

Toplumsal düzeyde etki eden bu zorluklar küresel düzeyde etki yaratan cinsiyet eşitliği karşıtlığının yanı sıra Türkiye’nin muhafazakarlaşan siyasi iklimi nedeniyle de giderek perçinlenmekte, **mevcut politik ortamın etkileri** her seviyede kendini göstermektedir. Heteroseksizm temasında alıntılanan politik söylemlerin bir örneğini oluşturduğu politik ortamın etkilerine ek olarak pek çok kuruluş politik iklim ve baskılar nedeniyle faaliyetlerini yürütmekte zorlanır hale gelmiştir. Örneğin bir kurum temsilcisi (#2), yaşadığı şehirdeki sığınma evini açık tutabilmek için verdikleri mücadeleyi şu şekilde aktarmıştır:

Bu konular apayrı ama benim en büyük rahatsızlık duyduğum, hiçbir şekilde bazen başkanları, ki (X) şehrinde ben bütün sivil toplum kuruluşlarıyla destek için birkaç defa toplantı yaptım, biz sığınma evini tekrardan açamıyoruz. Yani kesinlikle başkanımızın bazı görüşlerinden ötürü, korkularından ötürü sığınma evini açamıyoruz. Şu anda sığınma evi (X) kurumuna devredildi 2 yıllığına. Bu mesela benim bu konuyla ilgili daha eksi bir olarak başladığımız ve çok acı hissettiğim bir şey...

Tüm bunlara ek olarak, 2020 yılı başından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını toplumsal cinsiyet eşitliği alanında çalışan sivil toplum kuruluşları açısından yeni bir zorluğa dönüşmüştür. Grup mülakatlarına katılan kuruluş temsilcileri pandemi döneminde yürüttükleri faaliyetlerin pek çoğunun iptal olduğunu ya da aksadığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra, salgın döneminde cinsiyete dayalı şiddet seviyelerinde görülen artış (UN Women, 2021), yüz yüze etkinliklerin iptal edilmesi nedeniyle çalışma yöntemlerinin değişmesi ve pandemi döneminde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar (örn., internete erişim, barınma, maddi destek vb.) salgın sürecinin getirdiği ek zorluklar olarak ortaya çıkmıştır. Bir kuruluş temsilcisi (#21) salgın döneminde faaliyet yürütmeye karşılaştıkları zorlukları şu şekilde ifade etmiştir:

Online toplantılarda daha hızlı dikkat dağıldığı için daha kısa, daha sık, daha etkili yöntemler bulunabilir. Ama o büyük kesim maalesef böyle imkanlara sahip değil. O dönem, online eğitimin ilk başladığı dönem biz hemen %26 civarında evde ne internet ne televizyon olmadığını tespit ettik. Dolayısıyla onlara internet... Yani bu televizyon, internet yok ve çocuklar eğitimin dışında kaldılar yaygarasını o zaman başlattık zaten biz ve dolayısıyla televizyon dağıtma kampanyaları falan oldu burada. Yani yok böyle bir şey, çocuklar bile eğitimin dışında kaldılar. Ya ben mesela şuna çok kıydım, bir sürü uluslararası toplantıya katıldım, diyorlar ki “Şimdi bu pandemi döneminde daha teknolojiyen yararlanarak nasıl çalışılabilir?” Kardeşim, ne teknolojisi yani. Neden bahsediyorsunuz siz? Hangi, evde ekmek yok, hangi bilgisayar, hangi internet, hangi televizyondan bahsediyorsunuz?

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür formu olan cinsiyete dayalı şiddet sadece politika yapımcıların değil, uluslararası/ulusal/yerel STK’ların da önleme ve koruma faaliyetlerinde ve ilgili müdahalelerinde baskın olarak öne çıkmaktadır. Şiddetsiz Erkeklik Atölyeleri Projesi kapsamında Türkiye’de bu alanda aktif çalışan STK’lardan 26 kişi ile gerçekleştirilen grup mülakatları da bu çabaların gerekliliğinin kanıtı olarak okunmalıdır. Farklı hassasiyetleri olan gruplarla çalışan kurumların ihtiyaçlarının kapsamı ve karşılaşılan engellerin çeşitliliği de sahadaki resmin daha bütüncül bir haritalandırmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, değerlendirmemizde yararlandığımız Sosyo-Ekolojik Model zihin açıcı olmuştur. Şiddeti birey, etkileşim, kurum, topluluk ve toplum düzlemlerinde ele alan model, sunduğu kesişimsel lens ile görüşmecilerin anlatılarını, karşılaşılan engellerin tespiti, engellerin ana nedenleri ve aralarındaki ilişkileri ortaya çıkarmak üzere değerlendirmemize imkan sunmuştur. Özellikle tek bir olguya/duruma/soruna odaklanmadan resme bütüncül bakma şansı, şiddetle mücadele süreçlerinde erkeklerin katılımının farklı düzlemlerdeki analizini sağlamış ve kesişimselliğin tüm aşamalara eklenmesi gerekliliğinin altını çizmiştir. Erkeklerin katılımının şiddeti görünmez kılma riski ve bunun dolaylı olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama sürecini olumsuz etkileyeceği argümanının da ima ettiği üzere yeni stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir ve bu süreçte de etkili sonuçlar için Sosyo-Ekolojik Modelin müdahale çalışmalarına dahiliyeti sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women). (2021). *Measuring the shadow pandemic: Violence against women during Covid-19*. <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/Measuring-shadow-pandemic.pdf>
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32(7), 513-531. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.32.7.513>
- Bronfenbrenner U. (1986). Ecological systems theory, R. Vasta (Ed.), *Annals of Child Development Cilt 6* içinde, (s. 187-249). Jessica Kingsley Publishers.
- Carlson, J., Casey, E., Edleson, J. L., Tolman, R. M., Walsh, T. B. ve Kimball, E. (2015). Strategies to engage men and boys in violence prevention: A global organizational perspective. *Violence Against Women*, 21(11), 1406-1425. <https://doi.org/10.1177/1077801215594888>
- Casey, E. (2010). Strategies for engaging men as anti-violence allies: Implications for ally movements. *Advances in Social Work*, 11(2), 267-282. <https://doi.org/10.18060/580>
- Cobett-Ondiek, M. (2015). Peering into 'spaces for change': empowerment: Subversion and resistance in a gendered violence prevention education programme in Kenya. *Sex Education*, 16(6), 663-677. <https://doi.org/10.1080/14681811.2016.1165658>
- De Gue, S., Valle, L. A., Holt, M. K., Massetti, G. M., Matjasko, J. L. ve Tharp, A. T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behaviour*, 19(4), 346-362. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.05.004>
- Dünya Sağlık rgt (WHO). (2021). *Violence against women*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- Flood, M. (2011). Involving men in efforts to end violence against women. *Men and Masculinities*, 14(3), 358-377. <https://doi.org/10.1177/1097184X10363995>
- Flood, M. ve Burrell, S. R. (2022). Engaging men and boys in the primary prevention of sexual violence. *Rape: Challenging contemporary thinking - 10 years on* (ss. 221-235) içinde. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003163800-20>
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2014). *EU LGBT Survey—European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey: Main results*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2811/37969>
- Heise L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4(3), 262-290. <https://doi.org/10.1177/1077801298004003002>
- Kaos GL, Pembe Hayat LGBTT, IGLHRC ve LGBTI News Turkey. (2014). *Türkiye’de LGBT yurttaşlara yönelik insan hakları ihlalleri: Türkiye Cumhuriyeti - Birleşmiş Milletler evrensel periyodik inceleme sunumu*. Ayrıntı Basımevi. <https://kaosglidernegi.org/images/library/2014de-lgbt-yurttaslara-ynelik-insan-haklari-ihlalleri.pdf>
- Kaya, A., Le, T. P., Brady, J. ve Iwamoto, D. (2019). Men who intervene to prevent sexual assault: A grounded theory study on the role of masculinity in bystander intervention. *Psychology of Men & Masculinities*, 21(3), 463-478. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/men0000249>
- Matjasko, J. L., Vivolo-Kantor, A. M., Massetti, G. M., Holland, K. M. ve Dela Cruz, J. (2012). A systematic meta-review of evaluations of youth violence prevention programs: Common and divergent findings from 25 years of meta-analyses and systematic reviews. *Aggression and Violent Behaviour*, 17(6), 540-552. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.06.006>

- Tekkas Kerman, K. ve Betrus, P. (2020). Violence against women in Turkey: A social ecological framework of determinants and prevention strategies. *Trauma, Violence & Abuse*, 21(3), 510-526. <https://doi.org/10.1177/1524838018781104>
- Yüksel-Kaptanoğlu, İ., Çavlin, A. ve Ergöçmen, B. (2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*, Ankara, 2015. T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/23338/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Wright, L. A, Zounlome, N. O. ve Whiston, S. C. (2020). The effectiveness of male-targeted sexual assault prevention programs: A meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*, 21(5), 859-869. <https://doi.org/10.1177/1524838018801330>

Şiddeti Önlemede Yaratıcılık ve Yaratıcı Müdahaleler

ZEYNEP MAÇKALI*

Sanat öyle etkili olmalı ki tüm insanlık onun sayesinde şiddeti bir kenara bırakmalı.

Lev Tolstoy¹

Yaratıcılık, yüzyıllardır farklı boyutlarıyla tanımlanmaya çalışılmaktadır. İngilizce karşılığı “*creativity*” olan yaratıcılık, etimolojik açıdan Latince’de üretmek, meydana getirmek anlamına gelen “*creare*” sözcüğünden türemiştir (Piirto, 2004). Kelime olarak, ilk kez 1875’te Adolphus William Ward tarafından Shakespeare’in “edebi yaratıcılığı”na (*literary creativity*) atıfta bulunularak belgelenmiştir (Glăveanu ve Kaufman, 2019). 1926 yılında Wallas yaratıcılığı “problem çözme süreci” olarak tanımlayarak, evreleri olduğundan bahsetmiştir: **Hazırlık** (Problemi açığa çıkarma ve tanımlama), **kuluçka** (bilginin bilinçdışında işlendiği evre), **aydınlanma** (olayın iç yüzünün kavrandığı evre) ve **gerçekleştirme** (test etme ve çözümü uygulama) (Runco, 2014).

(*) Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9965-0369.

¹ Ceren Alay’ın çevirisi ile yayınlanmış ve Gizem Kural’ın alıntısından aktarılmıştır. Çeviri eser ve aktaran eserin kaynakları aşağıdadır.

Kural, G. (2021). *Tolstoy’un Aforizmasına bir bakış: Bütün mutluluklar birbirine benzer*. <https://www.sanatlaart.com/tolstoyun-aforizmasına-bir-bakis-butun-mutluluklar-birbirine-benzer/>

Tolstoy, L. (C. Alay, Çev., 2016). *Bütün mutluluklar birbirine benzer (Aforizmalar)*. Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık.

Cropley (1990) de her bireyin yaratıcı olabileceğini ve yaratıcılığın kişinin ruhsal sağlığını korumaya yardımcı olan bir kişilik özelliği olduğunu belirtmiştir. Yaratıcılığın gündelik olayların içinde de olabileceğine dair bakış açısı evrensel boyutuna da işaret etmektedir. Hatta insanların gündelik hayatta yaratıcı eylemlerde bulunmak için cesaretlendirilmelerinin ruhsal sağlıklarının gelişmesi ve korunması için faydalı olacağını vurgulamıştır. Cropley (1990) yeniliğe açık olma gibi kişilik özelliklerinin ve özgüvenin geliştirilmesinin yaratıcı davranışların desteklenmesiyle mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Cropley'in tanımı Gardner'ın gündelik yaratıcılığın karşılığı olan küçük *c*'si (*little c*) ile uyumaktadır. Gündelik yaşamda karşılaşılan durumlara anlamlı ve orijinal çözümler, buluşlar geliştirebilme anlamına gelen küçük *c*, çocuk yetiştirirken de bahçe düzenlerken de resim yaparken de gözlenebilir (Gardner, 1993).

Robinson da yaratıcılığa sadece bazı insanların sahip olduğuna dair görüşe karşı çıkanlardan ve yaratıcılığın zekanın bir işlevi olduğunu, farklı birçok kaynaktan beslenen çeşitli biçimleri olduğunu öne sürmüştür (2008). Robinson'a göre herkesin farklı yaratıcı güçleri vardır. Yaratıcılığın, sonuçları özgün ve değerli bir imgeleme süreci olduğu şeklinde bir tanım geliştirmiştir. Bu tanımda yaratıcılık zihinsel bir süreç ile eylemi kapsamaktadır.

Son 10-15 yılda yaratıcılığın daha farklı bileşenleri olabileceği, kapsamının daha da genişletilebileceği dile getirilmektedir (Kaufman ve Beghetto, 2009; Lubart, 2018). Türk Dil Kurumu (TDK) ise yaratıcılığı, “*Her bireyde var olduğu kabul edilen, bir şeyi yaratmaya iten farazi yatkınlık*” olarak tarif etmektedir. TDK'nın sunduğu tanım da gündelik yaratıcılık tanımına oldukça yakındır. 70'li yıllardan itibaren yaratıcılığın sadece estetik açıdan, sanatsal ürünler için değil; gündelik hayatta karşılaşılan durumlara geliştirilen farklı, yeni, parlak fikirler ve çözüm yollarını da kapsayabileceği kabul edilmeye başlanmıştır.

Tolstoy'un sanatın şiddetin bir kenara bırakılması için ne kadar önemli olduğuna dair söyleyle açılan bu bölümde saldırganlık, şiddet ve yaratıcılık arasındaki ilişkiler farklı kuramcıların kavramsallaştırmalarıyla ele alındıktan sonra koruyucu ve önleyici çalışmalarda yaratıcılık odaklı müdahalelerin yeri ve öneminden bahsedilecek, ardından yurtiçi ve yurtdışında yapılmış çalışmalardan örnekler yer verilecektir.

SALDIRGANLIK, ŞİDDET VE YARATICILIK ARASINDAKİ İLİŞKİLER: FARKLI KURAMSAL BAKIŞLAR

“Şiddet” kelimesinin İngilizce karşılığı olan “*violence*” onüçüncü yüzyıla ait Fransızca *vis* sözcüğünden gelirken, “güç, güçlülük, metanet, enerji”ye karşılık gelen ifadeler ile aynı Latince köke sahip olduğu söylenmektedir (Lee, 2018). “Canlılık” (*vitality*) kelimesinin kökeninin de benzer olması dikkate değerdir. Bu bağlamda şiddet ve yaratma gibi karşıt edimlerin ortak bir özden geldikleri söylenebilir. Latince’de “*violare*” fiilinden de türediği ve “bir şeye zarar vermek, incitmek, zorlamak” anlamına geldiği bildirilen (Dursun, 2011) şiddet kelimesi olumlu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, yeni bir şeyin yaratılmasını etkileyen bir gücü de içinde barındırdığı söylenebilir. Zira fikir ve sanat dünyasında yeni bir bakış açısının, yeni bir eserin, yaklaşımın yaratılması için eski olanın, ondan önceki kuralların yıkılması, bozulması, hatta ortadan kalkması gerekir (Schloerb, 2018).

Bu üç kavram birlikte düşünüldüğünde, Picasso’nun Guernica eserinin akla gelmesinin oldukça olası olduğu düşünülmektedir. Picasso’nun İspanya İç Savaşı sırasında Nazi Almanya’sına ait bombardıman uçaklarınca Guernica şehrinin bombalanmasından çok etkilenmesinden bu eser doğmuştur. Eserin dikkat çekici büyüklüğünün yanı sıra siyah-beyaz olması da akılda kalıcıdır. Tabloda gaddarlık, şiddet, ölüm ve bunların yarattığı çaresizlik işlenmeye çalışılmıştır. Siyah-beyaz renkler savaşın yarattığı cansızlığı temsil etmektedir. Eserde insanlar ve hayvanlar acı çekerken oluşan kaos betimlenmiştir. Picasso bu eseriyle özgürlüğe yapılan saldırıya karşı çıkmaya çalışırken, sanatın ölüme karşı duruşunu da sergilemektedir (Simonton, 2007).

Yaratıcılık ile saldırganlık ve şiddet arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için psikanalitik kuramdan güç almak anlamlı olacaktır. Freud, yıkıcılık ve saldırganlık eğilimleri ile bunların sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilecek şiddet eylemlerinin nedenleri üzerine önemli saptamalar yapmıştır. Freud’a göre insan özünde saldırgan ve saldırganlık yok etmeye yönelik dürtülerle ilişkilidir. Freud 1920 yılında yazdığı Haz İlkesinin Ötesi’nde (*Beyond the Pleasure Principle*) ismini verdiği kitabında Eros diye adlandırdığı arzuya ve yaşama yönelik dürtünün karşıtı olarak ölüm dürtüsünün olduğundan bahsetmiştir. Ölüm dürtüsü ile saldırganlık ve şiddet arasında bir ilişki vardır. Dış dünyada birtakım engellerle karşılaşılmasından dolayı yaşanan hüsrana sonuca arzu tatmin edilemediğinde, saldırganlık dürtüsü kişinin kendisine döner ve insanın

kendine yönelik yok etme itkisiyle birleşerek etkisini arttırır. Bu, zamanla üst benliğin ve ahlaki değerlerin gelişmesine dönüşür. Freud, saldırganlığın birincil olarak kişinin kendisine, ikincil olarak dışarı yöneldiğinden bahseder. Bu bağlamda libido ve saldırganlık insan davranışlarının güdüleyicileridir (Freud, 1920). Şiddette ise, üst benliğin yeterince gelişmemesinden ötürü kişinin suçluluk hissedememesi dolayısıyla saldırganlığın dışa yönelmesi söz konusudur. Ahlaki değerlerin de yetersiz kalması sebebiyle saldırganlığın şiddet içeren bir eyleme dönüşmesi engellenemez (Chodorow, 1998).

Saldırganlık ve şiddetin psikanalitik açıdan nasıl kavramsallaştırıldığından kısaca bahsettikten sonra, bu iki kavramın yaratıcılık ile ilişkisine gelindiğinde, kuram yaratıcılığın birincil süreçler ile yakın ilişkili olduğuna işaret eder. İnsan en ilkel, libidinal dürtüleriyle ilişkili ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için yaratıcı olur. Büyüdükçe, sosyal olarak daha bilinçli hale geliriz ve cinsel arzularımızın sadece istediğimiz için tatmin edilemeyeceğini daha iyi anlarız. Bu nedenle, yasak olanı elde etmeye yönelik bu cinsel enerji, bir tür kabul edilebilir eyleme dönüştürülmelidir. Bu enerji, yaratıcılık yoluyla yüceltilmelidir (*sublimation*); ancak bu şekilde daha kabul edilebilir hale gelebilir (Freud, 1997). Yaratıcı dürtü doğası gereği şiddete eğilimlidir; öyle ki yeniliğe açık bireyler yaratıcı dürtünün yoğunluğuna tepki verirler. Bu tepki kimi zaman sahip oldukları yaratıcı güçleri kendi düşüncelerini, sahip oldukları vizyonu başkalarına empoze etmek için kullandıkları ölçüde “şiddetli”dir. Ayrıca saldırganlık insanın kendisine döndüğünde, kendini yok etmeye ve bu bağlamda herhangi bir yaratıcı faaliyeti ketlemeye de dönüşebilir. Kendinden nefret etme, öfke, hayal kırıklığı gibi duygular sebebiyle yaratıcı süreçteki kişiler eserlerini yok etmeyi seçebilirler. Aynı zamanda yaratıcı eylemler ve faaliyetler bilinçdışında kişinin kendini yok etmeye yönelik dürtüsünü iyileştirmeye de yardımcı olabilir (McDougall, 1999).

Melanie Klein’a göre (2008) çocuk yıkıcı dürtüleriyle annesinin memesine saldırır ve annenin iyiliğini içine alarak bitirmek ister. Fakat misillemekten korkar. Bu durum duyduğu suçluluğu telafi etme arzusunu ortaya çıkarır. Çocuğun fantezisinde meydana getirdiği hasarı, ruhsal olarak telafi etme çabası yaratıcılığı tetikler çünkü çocuk annesine iyi şeyler yapma çabasıdır. Aynı zamanda sevgi nesnesi olan anneye zarar vermekten duyduğu korku annenin imgesini içinde yeniden yaratmak üzerine uğraşmasına da neden olur. Anne imgesinin kaybı yas sürecini başlatır. Bu süreç onarımı, telafi etme arzusu, dolayısıyla yaratıcı olmayı kapsar (Klein, 2008).

Klein'in takipçilerinden Hanna Segal'a (1952) göre, yaratıcılık yas tutmaktan köken alır. Depresif konuma geçen çocuk anneyi bütün olarak algılamaya başladıktan sonra nesnenin hem iyi hem de kötü parçaları olduğunu görür. Bütün olan bu nesneyi sever ve bütünleşecek egosunun özünü oluşturmak üzere içe atar (*introjection*). Bu yeni oluşum yeni bir kaygıyı da ortaya çıkarır çünkü önceden tehdit edici olarak görülen parçayı yok etme arzusu yerine sevilen nesnenin yeniden yaratılarak onarılması, kaybın neden olduğu ızdırabın giderilmesi çocukta yaratıcılığın ortaya çıkmasına neden olur.

Bu bölümde bahsedilmek istenen bir başka psikodinamik kuramcı ise Wilfred Bion'dur. Bion psikodinamik kurama "kapsayıcılık-kapsayıcı işlevler" kavramlarını kazandırmıştır. Kapsayıcı işlev, çocuğun yıkıcı dürtülerini de kapsayabilmek, bunlara karşı sakin kalabilmek, kaygılanmadan bu durumu işlemek, dönüştürebilmek ve tahammül edilebilir kılmaktır. Kapsayıcılık ise annenin bebekte stres yaratan, içeriden (örn., açlık, susuzluk vb.) veya dışarıdan (örn., gürültü) gelen uyarıcıları anlamlandırabilmesi, bebeğini sakinleştirebilmesi ve bu uyarıları baş edilebilir hale getirebilmesidir. Bion'a göre, anne kendi düşlemlerini bebeğin hizmetine verdikçe, bebek de kendi düşlemlerini oluşturmaya başlar (Bion, 1969; Ogden, 2004). Tam da bu noktada yaratıcılıktan bahsedilebilir. Kapsanan deneyimler, yaratıcılığın gelişmesi için alan oluşturur. Bebek, başlangıçta annesinin/bakım verenin zihni aracılığıyla düşünmeyi öğrenir. Bebeğin içsel ve dışsal alanındaki uyarıcı elementler, yansıtımlı özdeşim aracılığıyla annenin (veya bakım verenin) zihnine boşaltılır. Annenin/bakım verenin zihnine boşaltılan/atılan bu materyallere annenin zihninde anlam verilir ve dönüştürülür. Bebek bu işlenmiş materyali alır. Yaratıcılık, anne/bakım veren ile bebeğin zihinlerinin bulunduğu bu ilişkiden gelişir. Sanat eseri bağlamında düşünüldüğünde, sanatçının dikkatinin, düşleminin veya hayal gücünün kalitesi, başka bir kişinin başka türlü kavrayamayacağı bir deneyimi "sindirmesini" sağlayabilen bir eser üretir. Süreç, sanatçının zihninde başlayıp bitmez; diğer zihinlere de onu kabul etmesi ve dönüştürmesi için baskı uygulamaya devam eder (Bion, 1990; Wynter-Vincent, 2022).

Yaratıcı potansiyelin evrensel olarak her insanda olduğunu vurgulayan insancıl (hümanistik) yaklaşımın önemli kuramcılarından Carl Rogers (1961) yaratıcılığın eksik olması durumunu yok oluşla, yaratıcılığı ise kendini gerçekleştirmeye ile ilişkilendirmiştir. Kuramındaki temel kavramlardan olan tutarlılık (*congruence*) kişinin kendi gerçek benliğiyle tutarlı şekilde davranabilmesi anlamına gelmektedir. Tutarlılığın olmadığı durumlarda kişi kaygı ve içsel

olarak düzensizlik hissetmeye daha eğilimlidir. Bu durum kişinin kendine ve diğerlerine karşı tahammülünü de düşürdüğünden, saldırganlık ve şiddet ihtimali de artar. Gerçek benlikle tutarlı olunabilmesi, kişinin kendini gerçekleştirmesi, dolayısıyla yaratıcı olabilmesi için önemlidir. Kişi, yaratıcı olduğunda risk almaya daha açıktır; kendini güvence altına almaya çalışmaz. Farklı fikirler ve çözüm yolları üretip denemeye de daha açıktır. Değişim ve dönüşümü istek ve merak ile karşılamaya da daha eğilimlidir.

Varoluşçu yaklaşımın önemli isimlerden Rollo May'e göre (1975) ise yaratıcılık "yapma, varlığını ortaya çıkarma süreci"dir (s. 64). Fakat bu sürecin hem olumlu hem olumsuz yanları vardır. May'e göre, yaratıcılık eski olanı, statükoyu yok etmeyi; çocukluktan beri tutunulan, bırakılmakta zorlanılan şeyleri aşamalı olarak ortadan kaldırmayı; yeni ve denenmemiş biçimlerde yaşamayı denemeyi kapsar. Bu sayede kişi büyür ve gelişir, yeni olasılıklara kendini açarak kendine dair sorumluluğu yerine getirmiş olur. Kişinin kendini gerçekleştirme fırsatını geri çevirmesi kendine karşı suçlu hissetmeye neden olur. Bu bağlamda yaratıcılığa dair her deneyim insanın kendi içindeki yerleşik olan kalıplara veya çevresindeki diğer kişilere karşı saldırganlık ve dolayısıyla endişe ve suçluluk olasılığını da içerir.

Bu alt bölümde psikanalitik ve psikodinamik kuramcılarının yanı sıra hümanistik ve varoluşçu kuramcılarının şiddet ve yaratıcılık olgularını nasıl anlamlandırdıkları sunulmuştur. İzleyen bölümde koruyucu ve önleyici çalışmalarda yaratıcılığı temel almanın ne demek olduğuna dair bilgi verildikten sonra, müdahalelerden örneklerle yer verilecektir.

KORUYUCU VE ÖNLEYİCİ ÇALIŞMALARDA YARATICILIK TEMELLİ MÜDAHALELER

Koruyucu ve önleyici ruh sağlığı çalışmaları, kişilerin psiko-sosyal gelişimini merkeze alan, ruhsal bozukluğun başlaması, seyri ve kronikleşmesine ilişkin önleme çalışmalarını kapsar. Koruyucu çalışmalarda ruhsal sorunlara yol açabilecek uyumsuz/işlevsel olmayan davranışları değiştirmek için işlevsel davranışların neler olabileceğine dair farkındalık kazandırılması ve teşvik edilmesinin yanı sıra iyi oluşun sürdürülmesi ve desteklenmesine, değişen davranışların fark edilmesi ve güçlendirilmesine yönelik uygulamalara yer verilir. Bu çalışmalarda yaşam kalitesinin korunması ve desteklenmesi temel hedeftir. Önleyici çalışmalarda ise bir sonuç öngörülerek, olabileceği düşünülen etkiye dair hazırlık yapılması temel amaçtır (Cowen, 2000).

Önleyici çalışmalar üç basamakta ele alınır: İlk basamakta olumsuz çevresel, ailevi ya da kişisel deneyimlerden henüz etkilenmemiş kişilerin sağlığının sürmesi ve bozuklukların oluşmasını önlemek amaçtır. İkinci basamak ilk sorunlar ortaya çıktığında devreye girer ve bu basamakta henüz ortaya çıkan belirtilerin süresini kısaltmak ve tekrarının önüne geçmek hedeflenir. Üçüncü basamakta ise sorunların sonucunda ortaya çıkan belirtilerin ve işlev kayıplarının azaltılması hedef olarak alınır. Bu basamağın iyileştirici bir işlevi de mevcuttur (Caplan, 2013).

Koruyucu ve önleyici çalışmalarda yaratıcılık temelli uygulamalarda ki temel önerme, insanların yaratıcı potansiyellerini kullanabilecekleri bir alan oluşturulabildiğinde, duygularını ifade edebilenin getireceği cesaretle farklı iletişim yolları da deneyebilecekleridir. Bu sayede şiddetin yarattığı travmadan etkilenen kişi yeniden travmatize olmadan duygularını ve deneyimlerini keşfedebilir (Binkely, 2013). Yaratıcılık temelli çalışmalarda sanatın farklı dallarından ve tekniklerinden faydalanılmaktadır (örn., müzik, resim, seramik, şiir, drama, fotoğraf). Sanat yoluyla dışavurum, kişilerin umutsuzlukla, yalnızlıkla ve üzüntüyle baş etmelerine yardımcı olarak yaşadıkları içsel çatışmalarla yeniden temas edebilmelerine ve deneyimlerini yeniden çerçeveleyebilmelerine yardımcı olabilmektedir (Kim, 2010).

Yaratıcı süreçler içgörü geliştirilmesi, zor duyguların dışavurulması ve kendini ifade etmenin desteklenmesi için terapötik bağlamlarda da kullanılabilir (Ikonomopoulos ve ark., 2017). Bu çalışmalarda güvenlik algısını yaratmak, kendini yatıştırmaya yardımcı olabilecek becerileri öğretmek, duygu düzenlemeyi desteklemek, yetkinlik deneyimi kazandırmak, benlik algısının onarılması ve öz-yeterliliğin geliştirilmesi gibi hedefler takip edilebilir (Crenshaw, 2006). Görsel sanatlar, müzik, dans/hareket, drama ve yazının terapötik kullanımı, travmanın dayanılmaz olabilecek etkilerine karşı tolerans geliştirmek için güvenli bir alan sağlayabilir ve böylece zihin-beden bağlantısının yeniden kurulması kolaylaşabilir (Hinz, 2009). Sanatın sağladığı alanda kişi düşüncelerini söze dökebilir, duygularını anlayabilir, bedensel duyularına toleransı gelişebilir, bu sayede şiddetin yarattığı yıkıcı etkiye iyileştirici bir karşılık oluşmuş olur (Malchiodi, 2011). Sanat terapilerinin odağı kişinin bir sanat eseri yaratması da bir sanat dalına dair yetkinleşmesi de değildir (Murray ve ark., 2017) Sanat, söz ile ifade edilmesi zor yaşantıların, duyguların, düşüncelerin somutlaştırılarak ifade edilmesidir. Somutlaştırma, yaşantıların işlenebilirliğini de arttırır. Bu bağlamda psikoterapide ve

koruyucu-önleyici çalışmalarda sanatın kullanılması, kişinin içsel ve dışsal deneyimleri ile bunların arasındaki ilişkileri keşfedebilmesi için alan sağlar (Eracar, 2013).

ŞİDDETİ ÖNLEMeye YÖNELİK YARATICI MÜDAHALELERDEN ÖRNEKLER

Bu bölümde sanatın ve sanatın farklı dallarının psikoterapide ve koruyucu-önleyici çalışmalarda nasıl kullanıldığı, farklı yaş gruplarına yönelik yaratıcılık ve dışavurumu hedefleyen çalışmalardan örnekler verilerek anlatılacaktır. Çalışmalarda kullanılan farklı tekniklere, yönergelere, çalışmaların katılımcılarda yarattığı etkilere de yer verilecektir. İlgili okuyucularda merak ve ilham uyandırması açısından çalışmaların süreçlerinden de aşama aşama bahsedilecektir.

Türkiye’de şiddeti önlemeye yönelik çalışmalar ve araştırmalar incelendiğinde, yaratıcılık ve sanat temelli çalışmalara pek rastlanamamıştır. Sadece yaratıcı drama temelli çatışma çözme programının ergenlerin çatışma çözme becerilerine etkisine dair bir araştırma olduğu görülmüştür (Gündoğdu ve Izgar, 2010). Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı’nın Avrupa Birliği Projesi kapsamında Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi Teknik Destek Projesi’nde (2015) oluşturulan el kitapçığında şiddete dair erken uyarılar ve neler yapılabileceğine dair bilgi sunulmuş, sınıf içi uygulamalarda sanat çalışmalarına yer verilmesi önerilmiştir (MEB, 2015). Bu durum, Türkiye’de bu alandaki ihtiyaca işaret etmektedir.

İlerleyen paragraflarda bahsedilecek çalışmalar, çoğunluğu yurtdışında yapılmış üçüncü basamak önleyici psikososyal çalışmalara denk düşmektedir. Okuyucunun takibini kolaylaştırmak adına, müdahalelerde daha ağırlıkta kullanılan sanat dalına göre (örn., müzik, edebiyat) alt bölümler oluşturulmuştur.

Çizim Odaklı Uygulamalar

Mills ve Kellington (2012), utanç ve suskunluk aile içi şiddete maruz kalan çocuklarda en sık görülen tepkiler olduğundan, çocukların bu utanç yüklü deneyimleri ifade edebilecekleri bir alan oluşturmanın öneminden bahsetmişlerdir. Yaşları 8-12 arasında değişen kız ve erkek çocuklardan oluşan grupta daha içine kapanık olduğu davranışlarından anlaşılan bir katılım-

cının grup sürecindeki deneyimini analiz ettikleri makalelerinde 27 haftayı bulan süreçte kuru boyalar, keçeli kalem, guaj boya, sulu boya ve çamuru kullandıklarından bahsetmişlerdir. Çocuğun utandığı ve sessiz kalmak zorunda kaldığı deneyimleri sanatsal dışavurum aracılığıyla ifade ederek grupla paylaşmasının annesiyle de duygusal olarak daha yakın bir ilişki kurabilmesine yardımcı olduğu belirtilmiştir.

Binkley (2013) aile içi şiddet yaşamış kişilerle yapılabilecek yaratıcı uygulamalardan örnekler yer verdiği makalesinde, İyi Oluş Çemberi (*Wheel of Wellness*) uygulamasından bahsetmiştir. Bu uygulamada kişiden bir daire çizip sekiz dilime ayırmasının ardından kişinin her bir dilimi hayatından bir parça (örn., duygusal, finansal, mesleki, entelektüel) ile isimlendirmesinin istenebileceğini; ardından kuru boya, mum boya veya pastel boya ile her bir parçanın kişinin hayatında ne kadar belirgin olduğunu göstermek üzere boyamasının istenebileceğinden bahsetmiştir. Kişinin hayatını oluşturan bileşenleri bütüncül şekilde görebildiği bu çalışmada her bir parçanın kendine ne kadar yer bulabildiğinin üzerine konuşulmasının kişinin gerek yapılacak çalışma için hedeflerini belirlemesinde gerekse yaşam hedeflerini netleştirip değerlendirebilmesinde faydalı olabileceği dile getirilmiştir.

Edebiyat (Şiir, Hikaye ve Yazı) Odaklı Uygulamalar

Binkley (2013) psikoterapist veya psikolojik danışman tarafından kişilerin duygusal deneyimlerini yansıtan bir hikaye okunarak rahatlama çalışmasını da kapsayan yönlendirilmiş imgeleme çalışmalarının kullanılabileceğini de belirtmiştir. Makalesinde bahsettiği kişilerin hayatlarında aldıkları rolleri gözden geçirebilmelerine yardımcı olabilecek bir diğer uygulamada, danışana sekiz küçük parça kağıt verildikten sonra her kağıda hayatta aldığı veya almayı istediği rolleri (örn., ebeveyn, eş, çalışan, anne veya hayalperest, maceracı vb.) yazması istenmektedir. Sonra seçtiği roller ve seçmesinin sebepleri üzerine konuşularak çalışmaya başlanabileceği ifade edilmiştir. Ardından kişiye hangi rolleri hayatından çıkarmak istediğinin sorulduğu ve son iki rol kalana kadar çıkarmasının istendiği belirtilmiştir. Sonunda hangi rolleri önceliklendirdiği, çıkardığı rollerin hayatında nasıl bir yeri olduğu, çıkarmasının ona nasıl hissettirdiği üzerine konuşulabileceği dile getirilmiştir. Seçilen ve bırakılan-bırakılmak istenen roller ile kişinin hayatındaki sınırların, bu sınırların kişiye nasıl geldiğinin ve sınırlarının nasıl olmasını arzu ettiğinin üzerine de konuşulabileceği ifade edilmiştir (Binkley, 2013).

Bird (2018) ise görsel imgeleme aracılığıyla aile içi şiddet ve istismar yaşamış kadınların nasıl tepkiler geliştirdiklerini incelemiştir. Katılımcılardan kolajlar aracılığıyla aile içi şiddet ve istismara dair deneyimlerine verdikleri tepkileri görsel olarak temsil etmeleri istenmiştir. Bu görsel temsiller üzerine sözler eklenerek geçmiş, bugün ve geleceğe dair hikayeler yaratılmıştır. Hikayeler aile içi şiddete dair *geçiş* hikayeleri olarak isimlendirilmiştir. Bu hikayelerde aile içi şiddetten uzaklaşan ve geleceklerini planlayan kadınlar için evin özel bir önemi olduğu ortaya çıkmıştır. Evin hem mecazi hem de fiziksel bir gösterge olarak, ailenin yeniden tam olması fikrine dönüş arzusunun içeren bir gelecek için umudun da “kabı” (*container*) olduğu yorumu yapılmıştır.

Bir müdahale olarak şiiri araştıran Dubrasky ve arkadaşları (2019), yakın partner şiddetinden kurtulan kişilerle şiir okumayı, analiz etmeyi ve yazmayı içeren bir çalışma tasarlamışlardır. Yakın partner şiddeti yaşamış kişilere yönelik çalışmalar yapan bir kuruluştan açıklanmayan sayıda katılımcı uygulamayı tamamlamıştır. Çalışma beş hafta boyunca yürütülmüştür ve haftada ikişer saatlik beş seans içermektedir. Programda aidiyet, ilişki ve temas hakkında yazan kadın şairlere kasıtlı olarak odaklanılarak, kişilerin güçlü yönlerine dair farkındalıklarını ortaya çıkarmayı amaçlayan şiirler seçilmiştir. Programdaki temel uygulamalar şiir okuma, var olan şiirin çözümlemesi, bireysel şiir yazma ve grup şiiri yazma olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, şiir okumanın, tartışmanın ve yazmanın, katılımcılara yaşadıkları istismarın etkisinden kurtulmak için başka bir strateji sağladığını göstermiştir. Kontrol grubu kullanılmamasına rağmen, terapist kişisel olarak şiir grubundaki katılımcıların kendilerini ifade düzeylerinin arttığını gözlemlediğini ifade etmiştir. Benlik saygılarında, sosyal beceriler ve davranış yönetiminde de olumlu değişimler olduğu gözlenmiştir. Şiir grubunun sosyal etkileşimleri teşvik ettiği ve güvenin yeniden inşa edilmesi için fırsat sağladığı sonucuna varılmıştır (Dubrasky ve ark., 2019).

Martin ve arkadaşları (2019) flört şiddeti yaşamış kadınlarla dijital hikaye anlatıcılığının onları bilgi üretme-harekete geçirme sürecine doğru dan dahil eden bir güçlendirme yöntemi olarak ele alındığı bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Dijital hikaye anlatıcılığıyla katılımcılar ortak deneyimleri hakkında birbirleriyle iletişim kurarak temas edebilme olanağı bulduklarından, bireysel iyileşme ve toplumsal düzeyde empati ve duyarlılığın (*responsiveness*) artması sağlanabilmiştir. Makalelerinde dijital hikaye an-

laticılığı atölye çalışmasının öncesinde ve sonrasında yapılan görüşme soruları dahil tüm araştırma sürecine detaylı şekilde yer vermişlerdir. Küçük bir grupta yaptıkları bu çalışmada dijital hikaye anlatıcılığının yaratıcı parçasının tüm katılımcılar için destekleyici bir atmosfer sağlayarak deneyimin işlenmesi ve anlam oluşturma için verimli bir alan oluşturduğu görülmüştür. Katılımcıların hikayelerini temsil etmenin farklı yollarını arama ve bulma ve hem grup içinde hem de ötesinde, flört şiddetine maruz kalmış veya yaşamakta olan diğer genç kadınları güçlendirme konusunda isteklerinin arttığı gözlenmiştir. Bu açıdan sosyal anlamda etki yaratan bir proje olduğu kanısına da varılmıştır.

Callaghan ve arkadaşları (2019) MPOWER ismini verdikleri programda, aile içi şiddete ve istismara uğramış çocuk ve gençlerle sahip oldukları kaynakların güçlendirilmesine odaklanan müdahaleler gerçekleştirmiştir. Dört Avrupa ülkesinden (Yunanistan, İtalya, İspanya ve İngiltere) 58 çocuk ve gencin katıldığı çalışmada gruplarla yapılan yaratıcılık temelli uygulamalarda katılımcılar maruz kaldıkları şiddet deneyiminden bahsetmişlerdir. Bunun yanı sıra bu yaşantıların gündelik hayatlarını nasıl etkilediğini anlamaya çalışmışlardır. İlişkilerinde şiddetsiz iletişimi nasıl sağlayıp sürdürebileceklerine, duygu düzenlemeye ve çatışma çözümüne yönelik becerilerinin geliştirilmesine ve güçlendirilmesine yönelik uygulamaları denemiş ve deneyimlemişlerdir. Çalışmanın sonunda, katılımcıların öznel iyi oluşlarında artış tespit edilmiştir. Niteliksel görüşmeler 21 katılımcı çocuk ve gençle yapılmış; bu görüşmelerde birlikte çalışmanın ve gruba dair hissedilen güvenin ortak deneyimlerin paylaşılması ve anlaşılması açısından önemli olduğu, deneyimledikleri ilişkilerin farklı sanat uygulamalarıyla (örn., çizim, müzik ve drama terapi teknikleri) yeniden ortaya konması ve bu ilişkilerin yarattığı etkilerin sanat aracılığıyla dışavurulmasının da katılımcılar açısından faydalı olduğu anlaşılmıştır.

Dans / Hareket Odaklı Uygulamalar

Leseho ve Maxwell 2010 yılında gerçekleştirdikleri dans/hareket odaklı fenomenolojik çalışmada yakın partner şiddeti deneyimi olmuş kadınlar için dans ve hareketin anlamlarını ve dans/yaratıcı hareketin iyileşme sürecinde nasıl etkisi olabileceğine dair düşüncelerini incelemişlerdir. Çalışmada 29 kadın dans, yaratıcı hareket ve manevi (*spiritual*) inzivalara katılmışlardır. Aralıklı şekilde iki sene süren çalışmanın sonunda 30 ile 60 dakika süren gö-

rüşmeler yapılmıştır. Görüşmede tek bir açık uçlu soru sorulmuştur: ‘*İnsan ruhunun dayanıklılığıyla ilgileniyorum. Bana yaratıcı harekete katılımınızın hayatta kalmanıza ve büyümenize nasıl katkıda bulunduğuna dair bir hikaye anlatın.*’ (s. 20). Görüşmelerin tematik analizinde tekrar eden üç tema saptanmıştır: 1) bedenleri ve kendi kadınlık tanımlamalarını geri kazanarak güçlenme, 2) bırakabilme, duygularını ifade etme, başa çıkma stratejileri oluşturma ve temellenmiş bir mevcudiyet (*grounded presence*) duygusuna erişme yoluyla dönüşüm ve iyileşme, 3) kişinin kendi özüne erişerek kendisiyle temas kurabilmesi.

Özümerzifon ve arkadaşları (2022) COVID-19 pandemisinde yakın ilişkisinde partner şiddeti yaşamış 23-48 yaşlarında kırk beş kadın ile sanal ortamda gerçekleştirdikleri 12 oturumluk dans-hareket odaklı atölye çalışmasının etkisini incelemişlerdir. Katılımcılar dans-hareket programına veya kontrol grubuna seçkisiz şekilde atanmışlar ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ile ruh sağlığı, genel sağlık, fiziksel aktiviteyi değerlendiren anketler doldurmuşlardır. Ayrıca kalp atış hızlarındaki değişimler de incelenmiştir. Bunların yanı sıra yarı-yapılandırılmış odak grup görüşmesi de yapılmıştır. Müdahale grubuna Gina Gibney tarafından 1991 yılında geliştirilmeye başlanan Ötesine Geçmek için Hareket Et (*Move to Move Beyond*) programı uygulanmıştır. Programda seçim yapma ve seçimlerin onurlandırılması, istismarcı ilişkilerin kişiler üzerinde yarattığı etkiyi dönüştürmek açısından önemli görülmektedir. Bu tip ilişkilerin yarattığı psikolojik travmada çaresizlik ve izolasyon hisleri temel bileşenler olarak ele alınmaktadır. Program kapsamında hareket ve yaratıcılık içe bakışın ve öz-farkındalığın gelişmesine, kişilerin seçim yapmalarının ve karar almalarının kolaylaşmasına yardımcı olmuştur. Hareket odaklı uygulamalar kişilerin kendi iç seslerini dinleyerek ve bedenlerini kullanarak duyguları ile seçimlerini ifade etmelerine alan açmıştır. Grup halinde yapılan çalışmalar her grup üyesinin varlığının değerli olduğuna dair deneyimin ve üyelerin gruba bağlılıklarının da gelişimine yardımcı olmuştur. Çalışma boyunca katılımcılarla stresi azaltma ve öz-bakıma yönelik farklı araçların paylaşılması da atölye çalışmalarının dışında kendi başlarına da denemeler yapmalarını cesaretlendirmiştir. Katılımcıların sanal ortamda gerçekleştirilen bu atölye çalışmaları sayesinde kendilerini ifade edecek farklı yollar keşfettikleri, gerginliklerinin azaldığı, yeni öz-bakım alışkanlıkları kazandıkları ve bu çalışma sayesinde kendile-

rine yeni bir topluluk edindikleri saptanmıştır. TSSB ve psikolojik sıkıntı belirtileri de azalmış fakat kalp atış hızlarında herhangi bir değişim saptanmamıştır.

Fototerapi ve Psikoterapötik Fotoğraf Uygulamaları

Frohman 2005 yılında yakın partner şiddeti yaşamış kadınlarla fotoğrafı ve anlatımı (*narrative*) kullanarak şiddet deneyimlerinin destekleyici bir grup ortamında işlenebilmesini hedefleyen çok aşamalı bir fotoğraf projesi gerçekleştirmiştir. Projenin genel amacı, güvenliğin anlamını katılımcıların deneyimleri üzerinden incelemektir. Üç aşamada gerçekleştirilen projenin kendini keşif ve yakın partner şiddetinin görsel temsilini oluşturmayı hedefleyen ilk aşamasında katılımcılar fotoğraf ve anlatımı kullanmışlardır. Projenin ikinci aşamasında güçlendirme, eğitim ve savunuculuk hedefleriyle fotoğrafların ve anlatıların halka açık sergiler aracılığıyla topluma erişimine geçilmiştir. Projenin üçüncü aşaması ise yakın partner şiddetine ilişkin alanyazına katkıda bulunmak amacıyla katılımcı araştırmayı (*participatory research*) içermektedir. Her aşamada araştırmacılardan ziyade katılımcılar birincil bilgi ve uzmanlık kaynağı olarak görülmüştür. Bu sayede onları merkeze alarak, kontrol deneyimlerinin artmasına ve esneklik kazanmalarına dikkat edilmiştir. Toplamda 42 katılımcı beş hafta boyunca haftada bir grup oturumlarına katılmışlardır. Katılımcılara tek kullanımlık kameralar verilmiş ve her hafta kendileri için rahatlık-rahatsızlık, mutluluk-üzüntü, güvenlik-tehlike, güvenlik-kırılganlık, sükûnet-kaygı, korunma-maruz kalma, güçlülük-zayıflık, aşk-nefret boyutlarını temsil eden kişi, yer ve nesnelere odaklanan en az beş ila yedi fotoğraf çekmeleri istenmiştir. Grup oturumlarında çekilen fotoğraflar paylaşılmış ve deneyimleri üzerine konuşulmuştur. Beşinci haftanın sonunda derinlemesine bir yaşam öyküsü görüşmesi yapılmıştır. Görüşmede hayatlarındaki şiddet algısına ve kendilerini (ve bazı durumlarda çocuklarını) güvende tutma stratejilerine odaklanılmıştır. Projenin sonunda katılımcılar olumlu deneyimler kazandıklarından bahsetmiştir; araştırmacı yakın partner şiddetine karşı güçlenme, eğitim ve savunuculuk konularında kendilerini daha güçlü gördükleri sonucuna ulaştığını belirtmiştir (Frohman, 2005).

Haymore ve arkadaşları 2012 yılında özellikle yakın partner şiddetinden kurtulan bireyleri güçlendirmeye yönelik bir araç olarak fotoğrafı kul-

landıkları bir araştırma yapmışlardır. Beş katılımcının katıldığı çalışmada on haftalık bir sürede her biri yaklaşık iki saat süren beş oturum gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara projenin başında kamera ve günlük verilmiştir. Birincil yönerge yakın partner şiddeti deneyimlerini en iyi tanımladığını düşündükleri faktörlerin (kişisel, aile ve topluluk) fotoğraflarını çekmek olarak verilmiştir. Fotoğraflara ek olarak katılımcılardan, ne yazdıklarını kontrol etmeden yansıtmaları için tasarlanmış açık uçlu soruları yanıtlayarak günlük tutmaları istenmiştir. Örneğin “Bu resimler sizin için neden önemli ve sizin için ne ifade ediyor?” veya “Bu resim başkalarına yakın partner şiddeti hakkında ne söyleyebilir veya öğretebilir?” sorularına yanıtlarını yazmaları istenmiştir. İki haftada bir yapılan grup oturumlarında katılımcılar fotoğraflarını grupla paylaşmışlar ve fotoğraflar üzerine konuşmuştur. Araştırma projesi, 45 dakikalık bir odak grup çalışması ile bitirilmiştir. Olumlu deneyimlerle bitirildiği aktarılan projede katılımcılar kendilerine taciz deneyimlerini yaratıcı şekilde ifade etmeleri için güvenli bir alan sağlandığı konusunda hemfikir olduklarını belirtmişlerdir. Grubun destekleyici ortamının ve oluşan sosyal desteğin kendileri için özellikle anlamlı olduğunu paylaşmışlardır. Katılımcılar, projenin daha uzun sürebileceğini, anlatıları elle yazmak yerine dijital bir günlüğe yazmanın yazılı düşünmeye daha fazla olanak tanıyacağını, gruplar arasında fotoğrafları daha gizli bir şekilde paylaşmanın sohbeti derinleştireceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Son olarak, katılımcılar, yalnızca istismarın geçmişine odaklanmak yerine, istismardan kurtulma sürecine ve hayatlarının şu anda nasıl olduğuna odaklanma fırsatının verilmesine de memnun olabileceklerini paylaşmışlardır.

Graham ve arkadaşları (2021) Stanford Üniversitesi kampüsünde cinsel şiddeti önlemeye yönelik Bizim Seslerimiz (*Our Voices*) isimli bir çalışma yapmışlardır. Biyolojik cinsiyetini kadın olarak tanımlayan, farklı cinsel yönelimlere sahip sekiz lisans öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada öğrencilerden üniversite kampüsünde hangi ortamlarda ve/ya durumlarda kendilerini güvende hissettikleri ve hissetmediklerine dair fotoğraflar çekmeleri, video ve ses kayıtları oluşturmaları istenmiştir. Tüm veriler toplandıktan sonra katılımcı öğrencilerle birlikte analizler ve değerlendirmeler yapılmış, çözüm için öneriler üretilmiştir. Bu araştırma, kişilerin yaratıcı potansiyellerini kullanarak, toplumu etkileyen bir sorun olan cinsel şiddete yönelik katılımcı yöntemden güç alan koruyucu bir çalışma örneğidir.

Müzik Terapisi Uygulamaları

Whipple ve Lindsey (1999) yakın partner şiddeti yaşamış kadınların olduğu sığınma evinde bir grup müzik terapisi programı düzenlemişlerdir. Müdahalenin amacı, iletişim becerilerini geliştirmek, benlik saygısı, öz-farkındalık ve sosyal etkileşimleri arttırmak ile kendini ifade etmeye yönelik fırsatlar sunabilmek olarak belirlenmiştir. Toplam 15 katılımcı ile birer saatlik sekiz oturum gerçekleştirilmiştir. İki müzik terapistinin birlikte yürüttüğü gruplar beşer kişi olarak oluşturulmuştur. Şarkı sözlerinin analizi, birlikte şarkı söyleme, kas gevşetme teknikleri, müzik dinleme, müziğin resmini yapma, basit enstrümanlar çalma, grup halinde söz yazarak birlikte şarkı oluşturma, müzikle yönlendirilmiş imgeleme, birbiri için şarkı sözü yazma gibi uygulamalar yapılmıştır. Özellikle grupça söylenen şarkıdan sonra katılımcıların duygulanımlarında olumlu değişimler olduğu belirtilmiştir. Şarkı sözü yazıp paylaşmanın sosyalleşme ve iletişimde artış üzerinde etkisi olduğu düşünülmüştür.

Teague ve arkadaşları (2006) yakın partner şiddeti yaşamış kadınlar da zihinsel ve fiziksel sağlık ile iyi oluşun artmasında müzik terapinin etkisini incelemişlerdir. Araştırmada depresyon ve anksiyete belirtileri ile öz saygı ele alınmıştır. Kadın sığınma evindeki yedi kadının katıldığı çalışmada üç aylık sürede 60 ile 90 dakika arasında değişen toplam altı oturum gerçekleştirilmiştir. Grup müdahalesi kapsamında şarkı sözlerinin analizi, grupça şarkı söyleme, çamurla çalışma, resim çizme, müzik eşliğinde nefes çalışması, grupça doğaçlama yapma gibi uygulamalar yapılmıştır. Çalışma sürecinde istismar eden kişiyi bırakma, buna dair karar vermekte zorluk, çocuklar ve cinsellik konuları ele alınmıştır. Çalışmanın benlik saygısı üzerinde etkisinin olmadığı, depresyonda anlamlı bir azalma olurken algılanan kaygı düzeyinde marjinal bir etkinin olduğu saptanmıştır. Takip görüşmelerinde, müzik ve görsel sanatların birlikte kullanıldığı uygulamaların en yararlı olduğu, serbest yazı ve çizimin ise en az faydalı uygulamalar olduğu belirtilmiştir.

Yaratıcı Sanatlar Terapisi Uygulamaları

Vela ve arkadaşları (2016) yakın ilişkisinde şiddet deneyimi olan üç kadın ile küçük örneklemlile tek-vaka araştırma desenini kullanarak dokuz seanslık yaratıcı sanatlar terapisi programının etkililiğini incelemişlerdir. Dokuz haftalık bu tedavi programında danışanların duygularını dışavurmalarına, olumsuz durumları yeniden çerçevelemelerine, gelecekte olumlu bir sonu-

cu imgeleyebilmelerine yardımcı olmak hedeflenmiştir. İlk seansta terapötik ilişki kurmaya odaklanılmış, danışanların baskın olmayan ellerini kullanarak çizim yapmaları istenmiş ve içlerindeki çocukla tanışmalarına yardımcı olacak teknikler kullanılmıştır. İkinci seansta danışanların içlerindeki kırılan çocuğu kucaklayabilmelerine yardımcı olmaya odaklanılmış, bunun için kil ile şekillendirme, karalama yapma, baloncuk üfleme gibi teknikler seçilmiştir. Üçüncü ve dördüncü seanslarda danışanların içlerindeki öfkeli çocuğu kabul etmelerine yardımcı olmaya yönelik iyilik hali üzerine günlük tutma ve suluboya ile duyguların çalışılması gibi tekniklere yer verilmiştir. Beşinci ve altıncı seanslarda kendi kendini iyileştirmeye yönelik nefes ve meditasyon, imgeleme, dans-hareket çalışması ve onları inciten kişilere mektup yazma gibi uygulamalar yapılmıştır. Son üç seansta iyilik halini geliştirmeye yardımcı olmak için maske yapımı ve kolaj çalışması uygulanmıştır. Son seanslarda yeni değerlere, hedeflere ve deneyimlere kapı açmak için baskın olmayan el ile çizim yapmak gibi aktivitelerden de faydalanılmıştır. Dokuz haftalık bu programın katılımcılarda öz güven ve umudun gelişmesinde etkili olabileceği sonucuna varmışlardır.

Ikonomopoulos ve arkadaşları (2017) aile içi şiddeti yaşamış üç kişi ile yaratıcı sanat müdahalelerini kapsayan bireysel olarak gerçekleştirilen altı ila dokuz seanslık çalışmada katılımcıların fiziksel ve duygusal belirtilerinde azalma ve dayanıklılıklarında artış olduğunu gözlemişlerdir. Müdahale kapsamında ilk oturumda terapötik ilişkiyi kurmak için içsel çocukla tanışmak adına baskın el-baskın olmayan el ile çizimler yapılmıştır. Bunun yanı sıra, karalamalar yapılmış, seramikle çalışılmış, öfkeli çocuğun kendini ifade edebilmesi için suluboya ile çizimlere yer verilmiş, son seanslarda maske yapımı, kolaj gibi çalışmaların yanı sıra meditasyona da yer verilmiştir (Haymore ve ark., 2012).

McGarry ve Bowden (2017) yakın partner şiddeti yaşayan 50 ile 80 yaşları arasında beş kadın ile sanat-temelli grup çalışması gerçekleştirmiştir. Tek günlük bu atölye çalışmasının grup olarak yapılmasının tercih edilmesi destekleyici ve yaratıcı bir ortamın sağlanabilmesi olarak belirtilmiştir. Atölyede çamura şekil verme, bireysel ve grupla şiir yazımı tekniklerine yer verilmiştir. İlk olarak katılımcılara travmatik deneyimden kurtulmaya ve yaşama devam etmeye dair sorular sorulmuş, birer kelimelik/cümlelik cevaplar yazmaları istenmiş, ardından cümlelerini kesmeleri ve çalışmanın yapıldığı masanın üzerinde toplamaları istenmiştir. Sonrasında katılımcılar ortada bi-

riken cümleleri kullanarak bir şiir oluşturmaya davet edilmişlerdir. Çamurla çalışırken “hayatta kalmak” teması verilmiş ve ürünlerini bu temayı düşünerek oluşturmaları istenmiştir. Son olarak katılımcıların oturdukları grup çemberinin ortasına farklı nesneler bırakılmış ve nesnelerin işlevine, amacına, daha önce nerede bulunduklarına, şimdi nerede olduklarına ve nasıl hatırlanacaklarına dair sorular sorulmuş ve seçtikleri nesne için soruları cevaplandırmaları ve cevaplarını şiir haline getirerek paylaşmaları istenmiştir. Yaşı daha büyük kadınların ilişkilerinde yaşadıkları partner şiddetinin gözden kaçmaması gerektiğinin vurgulandığı çalışmada kadınların paylaşımlarındaki “güçsüzlük”, “kapana kısılmış hissetme”, “evliliğinden kurtulamama” temalarının altı çizilmiştir. İstismar edici bir ilişkiyi sürdürmenin yarattığı kayıp hissi, geçen yıllara dair kayıp ve üzüntüyü de ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın yakın partner şiddetini yaşça büyük kadınların deneyiminden ele alması açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu yaş grubundaki kadınların istismar edici ilişkiyi sürdürmeye çalışmalarından ötürü yaşayacakları izolasyon ve desteksizliğin gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Murray ve arkadaşları (2017) Zaferi Görün - İyileştiren Sanatlar Atölye Çalışması Programı (*See the Triumph - Healing Arts Workshop Program*) adını verdikleri pilot çalışmada yakın ilişkilerinde duygusal ve cinsel şiddet yaşamış kişilerde oluşan travmatik etkiyi incelemişlerdir. Bir toplum merkezinden, bir üniversiteden ve yakın partner şiddeti görmüş kişilerin kaldığı bir barınaktan 22 kişinin katıldığı çalışmada üç yerde 90 ile 120 dakika arasında süren, bir ila dört oturum şeklinde gerçekleştirilen üç farklı atölye çalışması yapılmıştır. Atölye çalışmalarında içsel duygular ile dışsal ifade arasındaki uyumsuzluğu ele almak için maske yapımı, sahip olunan güçleri ve yaşanan zorlukları keşfetmek için çizim çalışması, ruhsal iyileşme ve onarımı desteklemek için kırık bir çömleği tekrar bir araya getirip boyama çalışması, içsel keşif için yaratıcı günlük tutma uygulamalarına yer verilmiştir. Atölye çalışmaları sonucunda katılımcılar programdan yüksek düzeyde tatmin hissettiklerini, programı keyifli, pozitif ve rahatlatıcı bir deneyim olarak gördüklerini aktarmışlardır. Ayrıca katılımcıların duygularını ifade etme becerilerinin arttığı ve ruhsal açıdan kendilerinde büyüme algıladıkları da belirtilmiştir.

Skop ve arkadaşları (2022) ise yakın ilişkisinde partner şiddeti yaşamış altı kadınla Kanada’daki bir aile içi şiddeti önleme merkezinde gerçekleştirdikleri 12 haftalık grup sanat terapisi programının etkisini tematik

analiz yöntemiyle incelemişlerdir. Sanat uygulamaları sayesinde oluşan güvenli alanda yeni bağların kurulabildiği, sanat ürünlerinde görsel metaforların kadınların duygularını ve gelecekteki olasılıkları somutlaştırabilmelerine yardımcı olduğu, benliklerindeki gücü yeniden kazandıkları ve grup sürecinin dayanıklılığı arttıran bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Grup sanat uygulamaları aracılığıyla oluşan ilişkisel alanın kendini ifadeyi güçlendirdiğine, içsel ve kişilerarası gücün ve güvenin artabildiğine de işaret edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nelson Mandela, Dünya Sağlık Örgütü'nün 2002 yılında şiddet ve sağlık üzerine hazırladığı rapora yazdığı önsözde sürekli yaşanan şiddet deneyiminin insanın bunu normalleştirmesine, *hayatın doğal bir parçası* olarak görmesine sebep olduğunu ifade etmiş ve şiddetin önlenabilir olduğunu vurgulamıştır. Bu bölümde de şiddeti deneyimlemiş çocuklar, gençler ve kadınlarla yapılan sanatın rehabilitatif (sadece sanat yapmak, sanat ürünü ortaya koymak, yani yaratmak yeterlidir) olduğu veya terapötik (içgörü kazanmak, geçmiş ile bağlantılar kurmak, benlik saygısını arttırmak gibi hedefler vardır) olarak kullanıldığı çalışmalara yer verilmiştir. Sunulan içeriğin şiddetin önlenmesi için yaratıcılık odaklı çalışmalar yapmak isteyen okuyuculara ilham vermesi arzu edilmiştir.

Yaratmanın, dolayısıyla yaratıcılığın ön planda olduğu, deneyimin farklı sanat dalları ve teknikleri aracılığıyla işlenmesinin öncelikli hedef olduğu çalışmalar Whipple ve Lindsay (1999), Clawson ve Coolbough (2001), Frohman (2005), McGarry ve Bowden (2017), Bird (2018), Martin ve arkadaşları (2019) ve Graham ve arkadaşlarının (2021) çalışmalarıdır. Hatta Frohman (2005) ve Martin ve arkadaşları (2019) güçlendirme ve savunuculuk hedeflerinden de bahsetmiştir. Diğer çalışmalarda depresyonun azalması (Teague ve ark., 2006), duyguların ifade edilmesi ve kendisiyle yeniden bağlantı kurma (Leseho ve Maxwell, 2010), şiddet deneyiminin etkisini nasıl algıladığını keşfedip farklı baş etme yolları geliştirme (Dubrasky ve ark., 2019; Skop ve ark., 2022), kendini ifadenin gelişmesi (Özümerzifon ve ark., 2022), öznel iyi oluşun artması (Skop ve ark., 2022), dayanıklılığın artması (Ikonomopoulos ve ark., 2017) gibi etkiler olduğu ifade edilerek çalışmaların terapötik etkileri ortaya konmuştur.

Robinson (2008) yaratıcılığın çok çeşitli kaynaklardan beslendiğini ve her bireyin kendine özgü yaratıcı güçleri olduğunu ifade eder. Ona göre yaratıcılık eylem gerektirir ve sonuçları özgündür. Bölüm kapsamında bahsedilen tüm çalışmalarda yakın ilişkilerinde şiddeti deneyimlemiş çocukların ve kadınların kendilerini güvenli hissedebilecekleri, sanatın sağladığı dışavurum alanında yaratıcı güçlerini kullanarak bu deneyimlerini özgün ürünlere dönüştürdükleri söylenebilir.

Bölüm boyunca bahsi geçen çalışmalarda sanatsal yaratıcılıktan öte gündelik yaratıcılık ön plandadır. Gündelik yaratıcılık, sahip olduğumuz en güçlü kapasitelerden biridir, bizi her an canlandırır, sağlığımızı ve esenliğimizi etkiler, yaptığımız işe zenginlik katar ve alternatiflerin keşfedilmesine yardımcı olarak ilerlememize yardımcı olur (Richards, 2007). Gerek yaratıcılık odaklı, sanat temelli çalışmalarda gerekse dışavurumcu, terapötik işlevli çalışmalarda güvenli bir alan oluşması ile deneyimlerin paylaşılması ve anlaşılması ortak noktadır. Bu bölümde yer verilen çalışmaların hepsinin grup çalışması şeklinde gerçekleştirilmesi de sosyalleşme olanağı ile utanç, yalnızlık ve izolasyon hislerinin azalması açısından önemlidir. Millis ve Kelington'un (2012) aile içi şiddet deneyimi yaşamış çocuklarla yaptığı grup çalışmalarından bir katılımcının sürecinin analizine yer verdikleri makalede de belirttikleri gibi, grup içi olumlu etkileşimlerle dış dünyadaki ilişkilerin algılanışı ve yaşanışı da olumlu yönde değişebilmektedir.

Bölümde daha ağırlıklı olarak yer verilen psikodinamik kurama göre, fantezi ve oyunda birincil sürece ilişkin malzemelerin ortaya çıkışına izin verilebilirse ve çocuk bunu bilişsel olarak bütünleştirebilirse, yeni düşüncelere açık olur ve karşılaştığı problemleri çözerken daha esnek ve yaratıcı bir tutum sergiler. Bu şekilde dürtülerden temellenen düşüncelere kontrollü biçimde yaklaşılır ve farklı çözüm yollarının aranışında esneklik artar. Bu sayede dikkat de genişleyip daha esnek ve yaratıcı şekilde organize edilebilir (Russ, 1988). Koruyucu ve önleyici çalışmalardan verilen örneklerin hemen hepsinde sanat aracılığıyla katılımcılar güvenli bir oyun alanına davet edilmişler ve travmatik etki uyandıran şiddet deneyimlerinden ötürü içe atılmış yaşantılarını dışavurabilecekleri bir alan sağlanmıştır. Farklı sanat teknikleri (örn., müzik parçası oluşturmak, ortak şiir yazmak, kolaj oluşturmak vb.) kullanılarak maruz kaldıkları olumsuz deneyimlere yaratıcı tepkiler geliştirdikleri, eylemliliklerinin arttığı söylenebilir. Ruhsal esnekliklerini geliştiren

bu yeni yaratıcı tutumla farklı çözüm yolları olabileceğine dair algılarının da güçlenmiş olabileceği yorumu yapılabilir (örn., Dubrasky ve ark., 2019; Skop ve ark., 2022).

Koruyucu ve önleyici çalışmalarda sanatın ve yaratıcılığın nasıl kullanılabileceğine dair çalışmalara yer verilen bölümde, Graham ve meslektaşlarının (2021) üniversite öğrencileriyle fotoğrafın gücünü kullanarak, kendilerini kampüste nerelerde daha güvenli hissedebileceklerine dair yaptıkları çalışma cinsel şiddeti önlemeye yönelik bir koruyucu çalışma örneğidir. Bu çalışma dışındaki uygulamaların şiddet deneyimi olan kişilerle yapılmış olması sebebiyle önleyici çalışmaların üçüncü basamağına dair oldukları yorumu yapılabilir. Katılımcılarda şiddet deneyiminden ötürü ortaya çıkmış olabilecek belirtilerin ve olası işlev kayıplarının azaltılmasının hedef olarak alındığı düşünülmüştür. Terapötik hedeflere sahip çalışmalarda (örn., Le-seho ve Maxwell, 2010; Murray ve ark., 2017) iyileştirici bir nitelik olduğu da söylenebilir.

Hannah Arendt (1969) “*Şiddetin mutlak hüküm sürdüğü yerde, her şey ve herkes sessiz kalmaya mahkûmdur.*” demiştir (s. 53). İnsan doğasının karanlık tarafıyla ilişkili olan saldırganlığın sonucu ortaya çıkan şiddet eylemleri kişiyi sessizleştirerek, daha kırılgan, yalnız, desteksiz hale getirmektedir. Bu bölümde insanı canlılığıyla yeniden temasa geçirerek eylemli hale getiren yaratıcılık temelli çalışmaların kişisel gelişim ve ruhsal ilerleme kadar toplumsal büyümeye de katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Lubart, 2018). Her ne kadar örnek olarak aktarılan çalışmaların hepsi yurtdışında yapılmış olsalar da Türkiye’de yapılabilecek farklı projeler için yol gösterici olacaklarına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (1969). *On violence*. Harvest Book.
- Binkley, E. E. (2013). Creative strategies for treating victims of domestic violence. *Journal of Creativity in Mental Health*, 8(3), 305-313. <https://doi.org/10.1080/15401383.2013.821932>
- Bird, J. (2018). Art therapy, arts-based research and transitional stories of domestic violence and abuse. *International Journal of Art Therapy*, 23(1), 14-24. <https://doi.org/10.1080/17454832.2017.1317004>
- Bion, W. R. (1959). Attacks on linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40, 308-315.

- Bion, W. R. (1990). *Brazilian Lectures: 1973 Sao Paulo; 1974 Rio de Janeiro/Sao Paulo*. Karnac.
- Callaghan, J. E. M., Fellin, L. ve Alexander, J. H. (2018). Promoting resilience and agency in children and young people who have experienced domestic violence and abuse: The MPOWER Intervention. *Journal of Family Violence*, 34(2), 521-537. <https://doi.org/10.1007/s10896-018-0025-x>
- Caplan, G. (2013). *An approach to community mental health*. Routledge.
- Chodorow, N. J. (1998). The enemy outside: Thoughts on the psychodynamics of extreme violence with special attention to men and masculinity. *Psychoanalysis, Culture and Society*, 3(1), 25-38.
- Clawson, H. J. ve Coolbaugh, K. (2001). The Youth ARTS Development Project. *Juvenile Justice Bulletin*. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, US Department of Justice. www.ncjrs.org/html/ojjdp/2001_5_2/contents.html
- Cowen, E. L. (2000). Now that we all know that primary prevention in mental health is great, what is it? *Journal of Community Psychology*, 28(1), 5-16. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(200001\)28:1<5::AID-JCOP3>3.0.CO;2-H](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(200001)28:1<5::AID-JCOP3>3.0.CO;2-H)
- Crenshaw, D. (2006). Neuroscience and trauma treatment: Implications for creative arts therapists. L. Carey (Ed.) *Expressive and creative arts methods for trauma survivors* içinde (s. 21-38). Jessica Kingsley Publishers.
- Cropley, A. J. (1990). Creativity and mental health in everyday life. *Creativity Research Journal*, 3(3), 167-178. <https://doi.org/10.1080/10400419009534351>
- Dubrasky, D., Sorensen, S., Donovan, A. ve Corser, G. (2019). "Discovering inner strengths": A co-facilitative poetry therapy curriculum for groups. *Journal of Poetry Therapy*, 32(2), 1-10. <https://doi.org/10.1080/08893675.2019.1548924>
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir? *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-18.
- Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle* (Standart Baskı, Cilt 18, s. 7-64). Hogarth.
- Freud, S. (1997). *Writings on arts and literature*. Stanford University Press.
- Frohmann, L. (2005). The framing safety project: Photographs and narrative by battered women. *Violence against women*, 11(11), 1396-1490. <https://doi.org/10.1177/1077801205280271>
- Gardner, H. (1993). *Creating minds*. Basic Books.
- Glăveanu, V. ve Kaufman, J. (2019). Creativity: A Historical Perspective. J. Kaufman ve R. Sternberg (Ed.), *Cambridge handbooks in psychology* içinde (s. 9-26). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316979839.003>
- Graham, S., Zha, C. C., King, A. C., Banchoff, A.W., Sarnquist, C., Dauber, M. Ve Baiocchi, M. A. (2021). Novel model for generating creative, community-responsive interventions to reduce gender-based violence on college campuses. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(15), 7933. <https://doi.org/10.3390/ijerph18157933>
- Haymore, L. B., Smith, P. H., Murray, C. E., Morgan, M. Y., Strack, R. W. ve Trivette, L. (2012). Through the eyes of a survivor: Implementation and pilot evaluation of a photovoice-based support group for female survivors of family-based interpersonal violence. *Family Violence Prevention and Health Practice*, 1(12), 3-21.
- Ikonomopoulos, J., Cavazos-Vela, J., Vela, P., Sanchez, M., Schmidt, C. ve Catchings, C. V. (2017) Evaluating the effects of creative journal: Arts therapy for survivors of domestic violence. *Journal of Creativity in Mental Health*, 12(4), 496-512. <https://doi.org/10.1080/15401383.2017.1328290>

- Kaufman, J. C. ve Beghetto, R. A. (2009). Beyond big and little: The four c model of creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1-12. <https://doi.org/10.1037/a0013688>
- Klein, M. (2008). *Sevgi, onarım ve suçluluk*. (B. Habip, Yay. Haz.). Kanat Kitap. (Orijinal yayın tarihi 1975)
- Kim, S. (2010). A story of a healing relationship: The person-centered approach in expressive arts therapy. *Journal of Creativity in Mental Health*, 5(1), 93-98. <https://doi.org/10.1080/15401381003627350>
- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L. ve Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *Lancet (London, England)*, 360(9339), 1083-1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)
- Leseho, J. ve Maxwell, L. R. (2010). Coming alive: Creative movement as a personal coping strategy on the path to healing and growth. *British Journal of Guidance & Counselling* 38(1), 17-30. <https://doi.org/10.1080/03069880903411301>
- Lubart, T. (2018). Creativity across the seven C's. R. J. Sternberg ve J. C. Kaufman (Ed.) *The nature of human creativity* içinde (s. 134-146). Cambridge University Press,.
- Malchiodi, C. A. (Ed.). (2011). *Handbook of art therapy* (1st ed.). The Guilford Press.
- Martin, S. L., McLean, J., Brooks, C. ve Wood, K. (2019). "I've been silenced for so long": Relational engagement and empowerment in a digital storytelling project with young women exposed to dating violence. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1-12. <https://doi.org/10.1177/1609406919825932>
- May, R. (1975). *The courage to create*. W.W. Norton
- McGarry, J. ve Bowden, D. (2017). Unlocking stories: Older women's experiences of intimate partner violence told through creative expression. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 24(8), 629-637. <https://doi.org/10.1111/jpm.12411>
- Mills, E.D. ve Kellington, S. (2012). Using group art therapy to address the shame and silencing surrounding children's experiences of witnessing domestic violence. *International Journal of Art Therapy*, 17(1), 3-12.
- Murray, C. E., Moore Spencer, K., Stickl, J. ve Crowe, A. (2017). See the Triumph Healing Arts Workshops for survivors of intimate partner violence and sexual assault. *Journal of Creativity in Mental Health*, 12(2), 192-202. <https://doi.org/10.1080/15401383.2016.1238791>
- McDougall, J. (1999). Violence and creativity. *Scandinavian Psychoanalytic Review*, 22, 207-217.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2015). *Çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi teknik destek projesi revize erken uyarı uygulamaları kitapçığı* (Faaliyet 1.2.4). 10 Mayıs 2023 tarihinde https://siddetinonlenmesi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/17121034_1.2.4_erken_uyari_uygulamalari_programi.pdf adresinden erişildi.
- Ogden, T. H. (2004). On holding and containing, being and dreaming. *International Journal of Psycho-Analysis*, 85(6), 1349-1364. <https://doi.org/10.1516/T41H-DGUX-9JY4-GQC7>
- Özümerzifon, Y., Ross, A., Brinza, T., Gibney, G. ve Ewing Garber, C. (2022). Exploring a dance/movement program on mental health and well-being in survivors of intimate partner violence during a pandemic. *Frontiers Psychiatry-Social Psychiatry and Psychiatric Rehabilitation*, 13, 887827. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.887827>
- Piirto, J. (2004). *Understanding creativity*. Great Potential Press

- Richards, R. (Ed.). (2007). *Everyday creativity and new views of human nature: Psychological, social, and spiritual perspectives*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/11595-000>
- Richards, R. ve Jones, T. G. (2018). Everyday creativity: Challenges for self and world – six questions. R. J. Sternberg ve J. C. Kaufman (Ed.), *The nature of human creativity* içinde (s. 224-245). Cambridge University Press.
- Robinson, K. (2008). *Yaratıcılık: Aklın sınırlarını aşmak*. (N. G. Koldaş, Çev.). Kitap Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi 2001)
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.
- Runco, M. A. (2014). *Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice*. Elsevier Academic Press.
- Russ, S. W. (1988). Primary process thinking, divergent thinking, and coping in children. *Journal of Personality Assessment*, 52(3), 539-548. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5203_17
- Segal, H. (1952). A psycho-analytical approach to aesthetics. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 33(2), 196-207.
- Simonton, D. K. (2007). The creative process in Picasso's Guernica sketches: Monotonic improvements versus nonmonotonic variants. *Creativity Research Journal*, 19(4), 329-344. <https://doi.org/10.1080/10400410701753291>
- Skop, M., Darewych, O. H., Root, J. L. ve Mason, J. M. (2022). Exploring intimate partner violence survivors' experiences with group art therapy. *International Journal of Art Therapy*, 27(4), 159-168. <https://doi.org/10.1080/17454832.2022.2124298>
- Teague, A. K., Hahna, N. D. ve McKinney, C. H. (2006). Group music therapy with women who have experienced intimate partner violence. *Music Therapy Perspectives*, 24(2), 80-86. <https://doi.org/10.1093/mtp/24.2.80>
- Vela, J. C., Ikonomopoulos, J., Dell'Aquila, J. ve Vela, P. (2016). Evaluating the impact of creative journal arts therapy for survivors of intimate partner violence. *Counseling Outcome Research and Evaluation*, 7(2), 86-98. <https://doi.org/10.1177/2150137816664781>
- Whipple, J. ve Lindsey, R. (1999). Music for the soul: A music therapy program for battered women. *Music Therapy Perspectives*, 17(2), 61-68. <https://doi.org/10.1093/mtp/17.2.61>
- Wynter-Vincent, N. (2022). In C: Towards a 'Bionian' theory of creativity. *British Journal of Psychotherapy*, 38(4), 655-665. <https://doi.org/10.1111/bjp.12769>

Toplumsal Şiddete Maruz Kalmış Gruplarla Çalışan Ruh Sağlığı Profesyonelleri İçin Bir Çalışma Modeli

ŞAFAK EBRU TOKSOY*

Bu bölümde, toplumsal şiddete maruz kalan gruplara yönelik ruhsal destek alanlarında çalışan ruh sağlığı profesyonelleri (örn., psikolog, psikolojik danışman, psikiyatrist, sosyal hizmet uzmanı, psikiyatri hemşiresi vb.) için bir çalışma modeli sunulacaktır. İlgili model, 2015 yılından itibaren Türkiye’de yaşanan çeşitli toplumsal şiddet olaylarına maruz kalmış gruplar ve bu gruplar ile çalışan ruh sağlığı ekipleri ile yürütülen ilişkisel ihtiyaçlara odaklı ve etkileşime dayalı grup çalışmalarının deneyimiyle şekillendirilmiştir.

İlgili literatürde toplumsal şiddet, doğrudan maruz kalarak ya da tanık olarak deneyimlenen insan kaynaklı şiddet olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel olarak incinme ve yaralanmaya sebep olan saldırılar (örn., silahla vurulma, bıçaklanma vb.), cinsel saldırıya uğrama, soyulma, tehdit edilme, öldürülme gibi şiddet biçimleri toplumsal şiddet türleridir. Aile ya da ev içi şiddetten ziyade evin dışındaki alanlarda ve toplum içindeki kişiler tarafından gerçekleştirilen ve süregelen şiddet olayları toplumsal şiddet tanımı içinde ifade edilmektedir (Aisenberg ve ark., 2007; Brady, 2006; Brown ve ark., 2005; Rosenthal, 2000; Zhang ve Anderson, 2010).

(*) Dr. Öğr. Görevlisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi / Bağımsız çalışan Sertifikalı Uluslararası İntegratif Psikoterapist, Eğitimci ve Süpervizör (CIPTS), ORCID: 0000-0001-9882-278X.

Araştırmalar, toplumsal şiddetin fiziksel sağlık sorunları, travma sonrası stres belirtileri, depresif belirtiler, depresyon, anksiyete, saldırganlık, madde kullanımı, insan ilişkilerinde sorunlar, riskli davranışlar ve antisosyallik ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Brady, 2006; Estrada ve ark., 2023; Ruchkin ve ark., 2023; Scarpa, 2001; Walker ve ark., 2023; Wamser-Nanney ve ark., 2023).

Toplumsal şiddete ve travmatik deneyimlere maruz kalan kişi ve gruplarla çalışmanın yaratabileceği stresler ve etkiler, ilgili literatürün incelediği diğer önemli bir konudur. Genel olarak ikincil travmatik stres belirtileri, dolaylı travma ve şefkat yorgunluğu olarak tanımlanan bu etkiler, bir diğerinin acısına tanık olmanın ve bununla etkileşim içine girmenin sonucunda oluşmaktadır (Figley Institute, 2012; Hensel ve ark., 2015; Smith ve ark., 2021). İkincil travmatik stres belirtileri, travma sonrası stres bozukluğu ile ilişkili belirtilerdir ve travma yaşantıları olan kişiler ile etkileşim süreçlerinde gelişmektedir (Coles ve ark., 2014; Figley Institute, 2012; Hensel ve ark., 2015; Hureau ve ark., 2022). Dolaylı travma, travma ile çalışan kişilerde gelişen anlam kaybı gibi olumsuz yöndeki bilişsel değişiklikleri ve dünya görüşündeki olumsuz dönüşümleri içerir (Figley Institute, 2012). Şefkat yorgunluğu ise başkalarına karşı şefkat kaybı ile betimlenebilir. Hissizlik, tükenmişlik, depresyon belirtilerine benzeyen belirtiler şefkat yorgunluğunda görülen durumlardır (Figley Institute, 2012; Silveira ve Boyer, 2015).

Bütün bu bilgiler, toplumsal şiddet olaylarına maruz kalmış kişi ve gruplarla çalışan ruh sağlığı profesyonellerinin kendilerinin de travmatize olma riski altında olduklarına ve dolayısıyla desteklenmelerinin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Bu yazının konusunu oluşturan ilgili çalışma modeli, bir grup programı olarak yapılandırılmış ve Erskine'in İlişkisel ihtiyaçlar Modeli (Erskine ve ark., 1999, 2015) temelinde tasarlanmıştır.

ERSKİNE'İN İLİŞKİSEL İHTİYAÇLAR MODELİ

Bu modele göre biz insanlar, anne karnına düştüğümüz andan itibaren bir ilişki matrisinin içindeyiz ve insan olmayı ilişki içinde deneyimliyoruz. Bu anlamda ilişkisel ihtiyaçlar, temel ve evrensel birer insan ihtiyacıdır. Dolayısıyla doğamız gereği birbirimiz ile etkileşim halindeyiz ve buna sürekli ihtiyaç duyuyoruz. İlişkisel ihtiyaçlar, bu insan etkileşiminin doğal bir parçasıdır ve hepimiz her ilişkimizde ilişkisel ihtiyaçları deneyimleriz. Bu anlam-

da ilişkisel ihtiyaçlar gündelik hayatımızın her an içindedir, birbirimizden beklentilerimizle ilgilidir ve yaş ya da belli bir gelişim döneminden bağımsız olarak bütün yaşamımız boyunca bizimle birlikte (Erskine ve ark., 1999, 2015). Bütün bu bilgiler ilişkisel ihtiyaçların karşılıklı bir doğası olduğunu, hem etkileşim ile ortaya çıktıklarını hem de etkileşimi besleyip geliştirdiklerini vurgulamaktadır. Bizler ilişkisel ihtiyaçlarımızı bilinçli bir farkındalıktan çok, dikkat edilmeyen anlarda ortaya çıkan, baskılayıcı ve yoğun bir hal ile hissederiz. Bunları boşluk duygusu, yalnızlık hissi, özlem duyguları gibi hisler olarak deneyimleriz. Eğer bu hislerimizi giderecek şekilde ihtiyacımız karşılanırsa bir doyum yaşarız ancak eğer karşılanmazsa hayal kırıklığı, hüsrana hissedebilir, öfkeli hale gelebiliriz. Bu durumda da ihtiyacımız hala karşılanmazsa, ümidimizi, enerjimizi kaybedebiliriz ve bu da bizi yaşamla ilgili sahip olduğumuz tekrarlayan birtakım inançlarımıza götürür: “Kimse beni sevmiyor”, “Ben önemli değilim” gibi (Erskine, 1980; Erskine ve ark., 1999, 2015). Bu hal, insanın kendisiyle ve başkalarıyla temasında kopmaların ve kesintilerin olduğu, ilişkinin besleyen ve onaran etkisinin yaşanmadığı bir durumdur (Erskine ve ark., 1999, 2015).

Bütün bu bilgiler, ilişkinin ve ilişki sürecinde yaşananların insan yaşamındaki ve ruhsallığındaki önemini vurgulamaktadır. Erskine’nin İlişkisel İhtiyaçlar Modeli geliştirilirken psikoterapi sürecinde danışanlar tarafından en çok ifade edilen ihtiyaçlardan yola çıkılarak tanımlamalar yapılmıştır. Yapılan çalışmanın sonunda sekiz ilişkisel ihtiyaç tanımlanmıştır (Erskine, 1998; Erskine ve ark., 1999, 2015). Aşağıda bu ilişkisel ihtiyaçlar ve tanımları açıklanacaktır.

1. **Güvenlik İhtiyacı:** Bir ilişkide herhangi bir korku duymadan kendimiz gibi olabilmek, kendimizi olduğumuz gibi ortaya koyabilmekle ilgilidir. Bu korku, yargılanma ya da karşı tarafın saygı ve sevgisini yitirme korkusudur (Erskine ve ark., 1999, 2015).
2. **Doğrulanmış, Onaylanmış ve Anlamlı Hissetme İhtiyacı:** Bir ilişkide önemsendiğini, değerli olduğunu hissetmek ile ilgili bir ihtiyaçtır. Her ilişkinin doğal bir parçası olan bu durum bir ilişkisel ihtiyaç olarak ele alındığında, anlaşılma hissi öne çıkmaktadır. Bir insanın diğer bir insan tarafından tam olarak anlaşılması mümkün değildir ancak bu ilişkisel ihtiyacın karşılanabilmesi için kişinin bir şekilde anlaşıldığını hissetmesi yeterlidir. İnsanlar, yaşadıklarına önem

ve değer verildiğinde ve verdikleri tepkiler, bağlamı içinde ele alınarak kavrandığında kendilerini anlaşılmış hissedebilirler. Bu noktada normalleştirme büyük önem taşımaktadır. Normalleştirme ile insanların yaşadıklarına verdikleri tepkilerin “delice” ya da “aptalca” değil, kendini korumak üzere verilen tepkiler olduğu ortaya konur. Böylece insanlar yaşadıklarını gerçek anlamda anlamlandırabilirler (Erskine ve ark., 1999, 2015).

3. **Kabul Edilme İhtiyacı:** Tutarlı, güçlü, koruyucu ve güvenilir bir başka kişi tarafından kabul edildiğini hissetme ihtiyacı ile ilgilidir. Bu, ebeveyn gibi biri ile yaşanan koruyucu, rehberlik eden ve güvenilir bir ilişkidir. Ancak böyle bir ilişki içinde insanlar kendilerini bırakabilirler ve kabul edilme ihtiyaçlarını karşılayabilirler (Erskine ve ark., 1999, 2015).
4. **Kişisel Deneyimin Onaylanması İhtiyacı:** Yaşadığımızı benzer şekilde deneyimlemiş ve ne hissettiğimizi, nasıl algıladığımızı bilen, anlayan ve bunu ifade edebilen birisine duyulan ihtiyaç ile ilgilidir. Her şeyi tamamen açıklamak zorunda olmadan ve konuşmadan da anlaşılabilmek isteği ile ilgilidir. Bu gerçekleştiğinde kendimizi gerçekten anlaşılmış hissederiz ve yaşanan gerçek ve güçlü bir kabul olur (Erskine ve ark., 1999, 2015).
5. **Kendini Tanımlama İhtiyacı:** Kişinin kendi eşsizliğini yaşayıp ifade edebilmesi ve karşısındakinin de onun eşsizliğini takdir etmesi, saygı duyması ile ilgilidir. Kimi açılardan benzer olma ihtiyacının aksine, farklı olma ihtiyacıdır. Kişinin kendini ifade etmesi ve tanımlaması her desteklendiğinde, örneğin farkını ortaya koyabilmesine, “hayır” diyebilmesine alan açıldığında, bu ilişkisel ihtiyacın karşılanmasına yardım edilmiş olur (Erskine ve ark., 1999, 2015).
6. **Etki Yaratma İhtiyacı:** Karşı tarafta bir şeye yol açmakla, duygusal bir tepki yaratabilmekle, düşünce değişikliklerinin oluşmasıyla, arzu edilen biçimde davranıldığını görmekle ilgilidir. Tüm anlamlı ilişkilerin özünde yatan bu ihtiyaç hem bir etki yaratmayı istemek hem de bu etkinin oluştuğunu görmekle karşılanır (Erskine ve ark., 1999, 2015).
7. **Diğer Kişinin Başlatması, İnisiyatif Alması İhtiyacı:** Karşıdaki kişinin ilişki için bir inisiyatif ya da sorumluluk alması ile ilgilidir.

Örneğin cesaretlendiren bir tavır, bazen sadece göz teması bile, karşıdaki kişinin önemli olduğunu hissetmesine yardım eder ve ilişkinin gelişmesini sağlar. Alınan inisiyatifler uygun bir biçimde ve ihtiyaç duyulan anlarda ortaya konduğunda bu ihtiyaç karşılanabilir (Erskine ve ark., 1999, 2015).

8. **Sevgiyi İfade Etme İhtiyacı:** Yakın ve olumlu ilişkilerde deneyimlenen, birbiri için değerli olma, birbirini önemseme, sevgi, saygı ve minnet duyma ile ilgilidir. Karşımızdaki insana ilgi göstererek, onun için bir şeyler yaparak ya da sessiz bir minnettarlık ile yaşanır. Bu duyguların ifade edilmesi ilişkisel bir ihtiyaçtır ve kişinin benlik tanımının da bir parçasıdır (Erskine ve ark., 1999, 2015). Sevmek ise modelde ayrı bir ilişkisel ihtiyaç olarak tanımlanmamış, diğer ilişkisel ihtiyaçların karşılanmasının sonucunda insanın sevildiğini hissettiği belirtilmiştir (Erskine ve ark., 1999, 2015).

Erskine'nin yaklaşımında travma ve travmatik deneyimlerin insanı sarsan doğası, yine ilişki ve ilişkisel ihtiyaçlarla ilgili olarak ele alınmaktadır. Erskine'nin yaklaşımına göre, travma ve travmatik olaylardan dolayı doğabilecek ruhsal yaraların oluşumu, genellikle travmatik olaydan ziyade, "travma sırasında ya da sonrasında iyileştirici bir ilişkinin mevcut olmaması"ndan (Erskine, 1993, 1997; Erskine ve ark., 1999; Erskine ve ark., 2015, s.123) kaynaklanmakta; bu ruhsal yaraların, iyileştirici bir etki ile onarılabilceği ve iyileştirici bir ilişkinin de "ilişkisel ihtiyaçların fark edildiği ve uygun bir biçimde karşılandığı" bir ilişki olabileceği dile getirilmektedir (Erskine, 2011; Erskine ve ark., 1999; Erskine ve ark., 2015, s.123).

İlişkisel ihtiyaçlar ile travmatik stres belirtileri arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada Erskine'nin savını doğrular nitelikte verilere ulaşılmıştır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, travmatik stres belirtileri ile ilişkisel ihtiyaçların doyumu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yani, travmatik stres belirtilerinin yoğunluğu arttıkça ilişkisel ihtiyaçların doyumu azalmakta ya da ilişkisel ihtiyaçların doyumu arttıkça travmatik stresin yoğunluğu azalmaktadır (Toksoy, 2021).

Bu kitap bölümünün konusunu oluşturan travmaya müdahalede ilişkisel ihtiyaçlar temelli ve etkileşime dayalı grup programının geliştirilmesi süreci ise bölümün başlangıcında belirtildiği gibi 2015 yılında başlamıştır. Programın ilk uygulamaları terör saldırılarına maruz kalan gruplar ile yü-

rütülmüştür. Bu gruplarda saldırıya maruz kalmış, yakınlarını kaybetmiş, kendisi yaralanmış ve/veya yaralanmalara, ölümlere tanık olmuş, travmatik stresi yoğun olarak yaşayan kişiler ile çalışılmıştır. İlk uygulamalarda üç farklı grupta ve toplam 35 katılımcı ile çalışılmıştır. Bu gruplardan travmatik stres düzeyi daha yüksek olan katılımcılardan oluşan bir grupta beş oturum çalışılmış, diğerleri ile birer oturum yapılmıştır. 2016 yılından itibaren ruh sağlığı alanındaki meslek grupları ile de (örn., psikolog, psikolojik danışman, sosyal hizmet uzmanı, psikiyatrist) çalışmaya başlanmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinde sivil toplum kuruluşlarında ve kamu kurumlarında (Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) toplumsal travmalar, afetler ve göç ile ilgili psikososyal destek çalışmalarında hizmet veren bu gruplar ile yapılan uygulamalarda, programı travma sahalarında kullanma becerisi edinmeleri amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yürütülen eğitim programlarında ruh sağlığı çalışanlarının grup programını yaşantılayarak öğrenmesi sağlanmıştır. Ayrıca bu grup çalışmasının ruh sağlığı profesyonellerinin travma sahalarındaki çalışmaları sonrasında kendileri için de kullanılabilecek koruyucu ve destekleyici bir model olduğu görülmüştür. Bütün bu uygulamalar süresince edinilen gözlem, deneyim ve geribildirimler doğrultusunda grup programı geliştirilerek sürdürülmüştür. İlerleyen bölümde ilişkisel ihtiyaçlar temelli ve etkiyeşime dayalı grup programı açıklanacaktır.

İLİŞKİSEL İHTİYAÇLAR TEMELLİ VE ETKİLEŞİME DAYALI GRUP PROGRAMI

Grup programının amacı, travmatik olaylar yaşamış bireylerin ve grupların doğan ruhsal etkiler ile baş edebilmeleri için bir destek aracı oluşturmaktır. Program oluşturulurken Erskine'nin travmaya yaklaşımı ve İlişkisel İhtiyaçlar Modeli temel alınmıştır. Bu çerçevede grup uygulaması, yaşadıkları travmanın etkisi altındaki kişilere ilişkisel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ortam sağlamayı hedeflemektedir. Yapılandırılmış, iki saat süreli ve tek seferlik bir uygulama olarak planlanmış olan bu grup çalışması, katılımcıların istek ve ihtiyaçlarıyla bulunulan sahanın özelliklerine bağlı olarak aynı yapıda daha fazla sayıda oturum ile yürütülebilir. Ortam ve koşullara bağlı olarak katılımcı sayısı belirlenebilir ancak katılımcı sayısının en az altı olması önerilir.

Ön Hazırlıklar

Çalışmaya başlamadan önce bir dizi araştırma ve hazırlığın yapılması gereklidir. Bu hazırlıklar aşağıdaki gibidir:

1. Yaşanan travmanın niteliği ve etki alanı hakkında bilgi sahibi olmak.
2. Ortam ve koşulların grup çalışması için uygun ve güvenli olduğundan emin olmak.
3. Grup çalışmasına katılacak kişilerin yaşanan travmatik olaydan etkilenmiş ve destek almaya gönüllü kişilerden olduğundan emin olmak.
4. Grup çalışmasına katılacak kişilerin sosyo-kültürel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak.
5. Özellikle birbiri ile çatışma olasılığı olan grupları aynı grup ortamında buluşturmamak.

Grup Süreci

Grup süreci başlangıç, paylaşım ve sonlandırma basamakları biçiminde planlanmıştır. Bu basamaklar birbiri ile ilintili bir akış içerisinde yürütülmektedir.

Başlangıç Aşaması

Bu aşama grupta oturma düzeni, tanışma, grup çalışmasının amacı, süresi ve grup kurallarının açıklandığı aşamadır. Oturma düzeninin katılımcıların birbirini görebilecekleri biçimde olması gereklidir. Bunun için ideali, çember oturma düzeni oluşturmaktır. Oturma düzeni oluşturulduktan sonra grup lideri ve yardımcı liderler kısaca kendilerini tanıtır. Katılımcıların da kısaca kendilerini tanıtmaları istenir. Tanışmanın ardından grup lideri yapılacak çalışmanın sırasıyla amacını, süresini ve kurallarını açıklar. Amaç için yapılacak açıklamada, yaşanan travma ve etkileri dolayısıyla destek vermek üzere bu çalışmanın düzenlendiğini söylemek yeterlidir.

Çalışmanın süresinin iki saat olduğu belirtilir. Deneyimler, bu tür bir çalışmada iki saatin yeterli olduğunu göstermektedir. Yaşadıkları travma dolayısıyla stres altında olan kişilerin dikkatini ve enerjisini bu süreden daha

uzun süre korumaları zorlayıcıdır. Dolayısıyla grubun büyüklüğü ne olursa olsun, en fazla iki saat çalışılması uygundur.

Grup kuralları açıklanırken, özellikle mahremiyetin önemine vurgu yapılmalıdır. Paylaşılabilecek bir bilimsel bilgi ve genel doğrular dışındaki kişisel bütün paylaşımların grup içinde kalması gerektiği belirtilmelidir. Grupta herkesin konuşma hakkı olduğu gibi konuşmama hakkına da sahip olduğu; kimsenin yaşadıkları ve söyledikleri dolayısıyla suçlanıp yargılanamayacağı; konuşan birinin sözünün kesilemeyeceği; çalışma süresince su dışında çay, kahve gibi şeylerin içilmeyeceği ve bir şey yenmeyeceği söylenmelidir. Çalışma içinde ihtiyaç durumunda ara verilebileceği belirtilmelidir.

Paylaşım Aşaması

Bu aşama sırasıyla iki konu üzerine yapılandırılmıştır:

1. Yaşanan travmatik olay ve bu olayın etkileri. Grup lideri, “..... olayı yaşandı. Bu olay ile beraber hayatınızda neler oldu?” sorusunu sorarak paylaşımı başlatır.
2. Doğan etkilerle nasıl yaşadıkları. Grup lideri, “Bu etkilerle hayatınızı nasıl sürdürüyorsunuz, nasıl baş ediyorsunuz?” sorusunu sorarak paylaşımı sürdürür.

Grubu Sonlandırma Aşaması

Bu aşama katılımcıların çalışmadan nasıl ayrıldıklarını ifade etmelerine olanak sağlamak üzere biçimlendirilmiştir. Grup çalışmasının etkilerini öğrenmek üzere, grup lideri, “Bu grup çalışmasına katılmak sizin için nasıl bir deneyim oldu?” sorusunu sorarak katılımcıların geribildirimlerini alır ve çalışmayı tamamlar.

Grup Süreci İçinde İlişkisel İhtiyaçlar

Grup lideri, başlangıç, paylaşım ve sonlandırma aşamalarının tümünde, katılımcıların dile getirdikleri konular, durumlar ve hislerle bağlantılı olarak ilişkisel ihtiyaçlarının fark edilmesi ve karşılanabilmesi için çalışır. Liderin çalışmasının özü, grup ortamını katılımcıların güncel ilişkisel ihtiyaçlarının dile gelebildiği ve karşılanabildiği bir atmosfer olarak var edebilmektir. Bu çalışma, katılımcıların ihtiyaçları ve ritimleri ile uyumlu olduğu oranda etkili olacaktır.

İlerleyen bölümde ilişkisel ihtiyaçların bu grup modelinin içinde nasıl bir yerleşimi olduğuna dair bilgiler paylaşılacaktır.

Güvenlik İhtiyacı. Grubun ön hazırlık aşamalarından itibaren dikkat edilen konular ile katılımcıların güvenlik ihtiyacı karşılanmaktadır. Çalışmanın yapılacağı yerin güvenli olduğundan emin olmak, çatışma olasılığı olan grupları aynı çalışma içine almıyor olmak, mahremiyetin korunması, grupta ifade edilenlerle ilgili yargılama, suçlama, söz kesme gibi davranışlara yer olmadığının belirtilmesi, konuşma ya da konuşmama hakkı olduğunun söylenmesi ve çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmesi katılımcıların güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelik adımlardır. Grup süreci boyunca grup liderinin yukarıda belirtilen durumları ihlal eden davranışlar olduğunda bunları durduruyor olması da güvende hissetmeye yönelik desteklerdir.

Doğrulanmış, Onaylanmış ve Anlamlı Hissetme İhtiyacı. Böyle bir grup çalışmasının düşünülmüş ve yapılıyor oluşu, katılımcıların kendilerinin ve yaşadıklarının önemsendiğini hissetmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, grup ortamında kendilerine benzer şeyler yaşayan başkalarının varlığını fark eden katılımcılar, yalnızlık duygusundan sıyrılmaktadır. Katılımcıların yaşadıkları travmatik olay ve sonrasında gelişen stres tepkileri ile ilgili yapılan normalleştirmeler yaşadıklarını hem anlamlandırmalarına yardım etmekte hem de özellikle kendilerini korumak üzere yaptıkları birtakım şeylerin anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Örneğin bir bombalama olayı sırasında yardım çığlıklarını duyduğu halde kendini korumaya aldığı noktadan çıkamayan bir katılımcının hissettiği suçluluk ve utanca ilişkin, o esnada hayatta kalmak üzere hareket ettiğinin söylenmesi, bu türden bir normalleştirme ve anlamlandırmadır.

Kabul Edilme İhtiyacı. Grup liderinin ne kadar zorlu olursa olsun katılımcılardan gelenleri dinlemek üzere orada hazır bulunuyor oluşu, katılımcıların acılarına, üzüntülerine, korkularına, öfkelerine eşlik edebiliyor, bunlara dayanabiliyor oluşu, kabul edilme ihtiyacının karşılanmasını sağlayan temel unsurdur.

Kişisel Deneyimin Onaylanması İhtiyacı. Katılımcıların yaşadıklarının onları dinleyen kişiler tarafından da deneyimlenmiş şeyler olup olmadığı, özellikle grup liderinin benzer deneyimlere sahip olup olmadığı merak edilen ve sorulan konular olabilmektedir. Bu tür sorular geldiğinde, eğer benzer bir deneyimi varsa liderin bunu dile getirmesi, bu ilişkisel ihtiyacın karşılanmasına yardımcı olacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, li-

derin kendi deneyimini paylaşıırken odağını katılımcıların ihtiyaçlarından da koparmaması ve grup liderliği pozisyonunu koruyarak bu paylaşımı yapmasıdır. Aynı şekilde gruptaki diğer katılımcıların dile getirdiklerinin benzer yönlerine vurgu yapılması da bu ihtiyacın karşılanmasına yardım edecektir. Bazen sözün ötesinde, anlatılanlarla ilgili olarak paylaşılan sessizlik zamanları ya da yoğun duygulu anlar da kişisel deneyimin onaylanması ihtiyacının karşılanmasını sağlayan anlardır.

Kendini Tanımlama İhtiyacı. Katılımcıların diğerlerinden farklı hissettikleri durumları ifade edebilmesine verilen destekler, kendini tanımlama ihtiyacının karşılanmasını sağlar. Örneğin bir katılımcının korku ile yanıt verdiği bir olay bir diğeri için öfke ile karşılanmış olabilir. Bunlar dile geldiğinde, benzerlikler kadar, herkesin farklı düşünmesi, hissetmesi ya da davranmasının da doğal olduğunu belirtmek, kendini tanımlama ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olur.

Etki Yaratma İhtiyacı. Katılımcıların yaşadıklarının, düşündüklerinin, hissettiklerinin ya da davranışlarının grup sürecindeki yansımalarını görebilmesi, etki yaratma ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar. Örneğin anlatılan bir acıyı diğerlerinin ve grup liderinin de duyumsadığını gösteren bedensel ya da sözel her tür işaret bu ihtiyacın karşılanmasını destekler. Herhangi bir konuda yaptıkları bir önerinin dikkate alınması da yine etki yaratma ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olur.

Diğer Kişinin Başlatması, İnisiyatif Alması İhtiyacı. Grup sürecinde liderin katılımcıları yeri geldiğinde ve uygun bir biçimde cesaretlendiren tavırları bu ilişkisel ihtiyacın karşılanmasına yardımcı olur. Örneğin konuşmayı istediği her halinden anlaşılan ancak ilk adımı atamayan bir katılımcıya söylenen “Bu konuda bir şeyler söylemek ister misin?” sözü bu türden bir cesaretlendirmedir.

Sevgiyi İfade Etme İhtiyacı. Sevgiyi ifade etme, genellikle grup çalışmasının sonlandırılma aşamasında dile gelmektedir. Katılımcıların birbirlerine ve grup liderine ya da grup liderinin de katılımcılara dile getirdiği teşekkür ifadeleri, sevgi ifadeleridir. Başka bir örnek “Bu koşullarda buraya geldiniz, bizi dinlediniz, herkes buradan kaçarken siz buradasınız” gibi sözler de sevginin, minnettarlığın ifadeleridir. Bunları hem dile getirmek hem de dile geldiğinde kabul etmek, sevgiyi ifade etme ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olur.

Uygulamaya Dair Öneriler

Yukarıda ifade edilen şekilde deneyimlenen bir grup ortamı, ilişkisel ihtiyaçların karşılanmasına ve iyi hissetmeye olanak veren etkileşimlerin yaşandığı, yalnızlığı gideren ve destekleyici bir ortamdır. Buraya kadar verilen bilgilere ek olarak, ilişkisel ihtiyaçlar temelli ve etkileşime dayalı grup programının uygulanması ile ilgili diğer önemli konular aşağıda sıralanmaktadır. Bu programı uygulayacak grup liderlerinin travma ve travmaya grup temelli müdahaleler konusunda bilgi ve deneyim sahibi ruh sağlığı profesyonelleri olmaları gereklidir. Grup liderlerinin bu programı uygulamadan önce kendilerinin de bir katılımcı olarak bu çalışmayı deneyimlemiş olmaları gerekir. Grup liderleri deneyimli dahi olsalar, grup çalışmalarına yardımcı liderler ile girmelidirler. Özellikle katılımcı sayısının fazla olduğu gruplarda yardımcı liderlerin varlığı çok daha önemlidir. Grup sürecini en iyi şekilde takip edebilmek ve ihtiyaç durumunda destek almak üzere yardımcı liderlere ihtiyaç vardır.

Grup liderleri süreç boyunca ilişkisel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanırken, bununla beraber psiko-eğitsel içerikte ek bilgiler vermeye de hazır olmalıdır. Bu bilgiler, grubun ihtiyacı ve ritmi doğrultusunda, travma, travmatik etkiler ve bunlarla baş etmeye yönelik bilgiler olabilir. Katılımcıların yaratıcılıklarını, birbirlerinden öğrenmelerini desteklemek ve birbirleri ile dayanışmaya teşvik etmek, grup liderlerinin genel tutumu olmalıdır. Katılımcılardan ek destek ve tedavi almaya ihtiyacı olduğu fark edilen kişiler için uygun yönlendirmeler grup liderleri tarafından yapılmalıdır. Bu grup çalışması tek seferlik bir uygulama olarak tasarlanmıştır. Özellikle etkilenen insan sayısının fazla olduğu geniş ölçekli travma sahalarında katılımcı kişilerle bir daha karşılaşmama olasılığı hesaba katılarak hareket edilmelidir. Ancak olanaklı ise ihtiyaç doğrultusunda aynı katılımcılarla ve her seferinde aynı yapılanma ile grup çalışması yinelenabilir. Katılımcı sayısı bulunulan ortam ve koşullara bağlı olarak belirlenebilir. Ancak deneyimi az grup liderlerinin daha az sayıda katılımcı ile (altı-sekiz kişi) hareket etmeleri önerilir. Ayrıca bütün uygulamalar boyunca grup liderlerinin kendi ilişkisel ihtiyaçlarını da ihmal etmemeleri, kişisel ve mesleki kaynaklarını bunun için canlı tutmaları önerilir.

SONUÇ

Bugüne kadar yapılan uygulamalara dair gözlemler ve alınan geribildirimler, katılımcıların grup çalışmalarından yararlandıklarını göstermiştir. Katılımcılar grup çalışması sürecinde, yaşadıkları örselenmeyi ve etkilerini anlam-

landırdıklarını, paylaşabildiklerini, yalnız olmadıklarını deneyimlediklerini ve destekleniyor hissettiklerini ifade etmişlerdir. Elde edilen bu sonuçlar travmanın yaratabileceği izolasyon, anlam kaybı ve travmaya bağlı gelişebilecek duygusal, bilişsel, fizyolojik, davranışsal ve sosyal alanlardaki stres (Amerikan Psikiyatri Birliği Tanı Ölçütleri, 2013) tepkilerinin anlaşılması ve giderilmesine yönelik önemli göstergelerdir.

Çalışmalar süresince, grup uygulamasını yürütecek ruh sağlığı profesyonellerinin yetiştirilmesi ve desteklenmesi konularında da gözlem ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların sonucunda, grup çalışmasını yürütecek kişilerin birer katılımcı olarak grup sürecini deneyimlemeleri ve bunun üzerinden modeli öğrenmelerinin en etkili yol olduğuna karar verilmiştir. Ruh sağlığı profesyonelleri için oluşturulan gruplarda, travmaya maruz kalan kişi ve gruplarla yaptıkları çalışmaların kendi üzerlerinde bıraktığı etkilerden yola çıkılarak grup süreci yürütülmüştür. Bu basamaklardan geçerek oluşturulan grup çalışması modeli, hem travmaya maruz kalanlar ile hem de onlarla çalışan ruh sağlığı profesyonelleri ile kullanılabilecek, önleyici, destekleyici bir uygulama olarak şekillenmiştir.

Sonuç olarak, ilişkisel ihtiyaçlar temelli ve etkileşime dayalı grup uygulaması, toplumsal şiddetin yarattığı travmayı deneyimleyen gruplar ile çalışan ruh sağlığı profesyonelleri için destekleyici bir araç sunmaktadır. Yöntemin, ruh sağlığı profesyonelleri ile yapılan uygulamaları da profesyoneller için koruyucu, destekleyici ve geliştirici bir nitelik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aisenberg, E., Trickett, P. K., Mennen, F. E., Saltzman, W. ve Zayas, L. H. (2007). Maternal depression and adolescent problem behaviors: An examination of mediation among immigrant Latino mothers and their adolescent children exposed to community violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(10), 1227-1249. <https://doi.org/10.1177/0886260507304292>
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanınması ve sayımsal el kitabı* (Beşinci Baskı; DSM-5). (E. Köroğlu, Çev.). Hekimler Yayın Birliği. (Orijinal yayın tarihi 2013)
- Brady, S. S. (2006). Lifetime community violence exposure and health risk behavior among young adults in college. *Journal of Adolescent Health*, 39(4), 610-613. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.03.007>

- Brown, J. R., Hill, H. M. ve Lambert, S. F. (2005). Traumatic stress symptoms in women exposed to community and partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(11), 1478-1494. <https://doi.org/10.1177/0886260505278604>
- Coles, J., Astbury, J., Dartnall, E. ve Limjerwala, S. (2014). A qualitative exploration of researcher trauma and researchers' responses to investigating sexual violence. *Violence Against Women*, 20(1), 195-117. <https://doi.org/10.1177/1077801213520578>
- Erskine, R. G. (1980). Script cure: Behavioral, intrapsychic and physiological. *Transactional Analysis Journal*, 10(2), 102-106. <https://doi.org/10.1177/036215378001000205>
- Erskine, R. G. (1993). Inquiry, attunement and involvement in the psychotherapy of dissociation. *Transactional Analysis Journal*, 23(4), 184-190. <https://doi.org/10.1177/036215379302300402>
- Erskine, R. G. (1997). Trauma, dissociation and a reparentive relationship. *Australian Gestalt Journal*, 1, 38-47.
- Erskine, R. G. (1998). Attunement and involvement: Therapeutic responses to relational needs. *International Journal of Psychotherapy*, 3(3), 235-244. <https://doi.org/10.4324/9780429479519-3>
- Erskine, R. G. (2011). Attachment, relational needs and psychotherapeutic presence. *International Journal of Integrative Psychotherapy*, 2(1), 10-18.
- Erskine, R. G., Moursund, J. P. ve Trautmann, R. I. (2015). *Empatinin ötesi: İlişki içinde bir temas terapisi*. (M. Şahin, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi 1999).
- Estrada, S., Gee, D. G., Bozic, I., Cinguina, M., Joormann, J. ve Baskin-Sommers, A. (2023). Individual and environmental correlates of childhood maltreatment and exposure to community violence: Utilizing a latent profile and a multilevel meta-analytic approach. *Psychological Medicine*, 53(1), 189-205. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001380>
- Figley Institute. (2012). *Basics of compassion fatigue*. 1 Eylül 2023 tarihinde http://www.figleyinstitute.com/documents/Workbook_AMEDD_SanAntonio_2012July20_RevAugust2013.pdf adresinden erişildi.
- Hensel, J. M., Ruiz, C., Finney, C. ve Dewa, C. S. (2015). Meta-analysis of risk factors for secondary traumatic stress in therapeutic work with trauma victims. *Journal of Traumatic Stress*, 28(2), 83-91. <https://doi.org/10.1002/jts.21998>
- Hureau, D. M., Wilson, T., Rivera-Cuadrado, W. ve Papachristos, A. V. (2022). The experience of secondary traumatic stress among community violence interventionists in Chicago. *Preventive Medicine*, 165(Part A), 107186. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2022.107186>
- Rosenthal, B. S. (2000). Exposure to community violence in adolescence: Trauma symptoms. *Adolescence*, 35(138), 271-284.
- Ruchkin, V., Isaksson, J., Stickley, A. ve Schwab-Stone, M. (2023). Longitudinal associations between community violence exposure and mental health problems in inner-city youth: Ethnicity and gender perspectives. *Journal of Interpersonal Violence*, 38(13-14), 8619-8644. <https://doi.org/10.1177/08862605231158754>
- Scarpa, A. (2001). Community violence exposure in a young adult sample. *Journal of Interpersonal Violence*, 16(1), 36-53. <https://doi.org/10.1177/088626001016001003>
- Silveira, F. S. ve Boyer, W. (2015). Vicarious resilience in counselors of child and youth victims of interpersonal trauma. *Qualitative Health Research*, 25(4), 513-526. <https://doi.org/10.1177/1049732314552284>

- Smith, A. M., Hamilton, A. B., Loeb, T., Pemberton, J. ve Wyatt, G. E. (2021). Reactions of novice interviewers conducting trauma research with marginalized communities: A qualitative analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(21-22), NP12176-NP12197. <https://doi.org/10.1177/08862051989925>
- Toksoy, Ş. E. (2021). *Erskine'nin modeline dayalı ilişkisel ihtiyaçların ölçümlemesi ve travmatik stres belirtileri ile ilişkisinin incelenmesi* [Doktora Tezi]. Kocaeli Üniversitesi. <http://dspace.kocaeli.edu.tr:8080/xmlui/handle/11493/18112>
- Walker, D. T., Bills, K. L. ve Motley, R. O. (2023). Physical and mental health outcomes of black emerging adults with community violence exposure: An integrative review. *Trauma, Violence & Abuse*. <https://doi.org/10.1177/15248380231194055>
- Wamser-Nanney, R., Hannah, E. Walker, H. E., Howell, K., H. (2023). Types of community violence exposure and clinical outcomes: Evidence of differing associations among emerging adults. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 15(S1), 112-119. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/tra0001449>
- Zhang, S. ve Anderson, S. G. (2010). Low-income single mothers' community violence exposure and aggressive parenting practices. *Children and Youth Services Review*, 32(6), 889-895. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.02.010>

İş Hayatında Şiddetsizlik: Örgütlerde Şiddeti Fark Etme ve Önleme

İBİL IŞIK*

İş hayatı çok farklı şiddet türlerini içinde barındırmaya müsait sosyal meclalardan birisidir. Günümüzün nispeten medenileşmiş işletmelerinde fiziksel şiddet daha az görülse de çalışanlar arasında nezaketsiz davranışlar ile psikolojik şiddet ve zorbalık arasında bir ölçek üzerine yayılabilecek çeşitli rahatsız edici davranış ve tutumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Dolayısıyla, çalışma ortamında, insanın kendini psikososyal şartlar açısından tehdit altında hissetmesi ve bunun etkileri, iş, örgüt ve endüstri psikologları tarafından yoğun olarak çalışılmaktadır. Şiddet genelde güçlü olandan güçsüz olana doğru bir eylem olarak algılandığı için işletmelerde şiddetten bahsedildiğinde, yönetim rolü olan, yani gücü elinde bulunduran kişilerden astlarına doğru şiddet çağrışmakta; ancak, işletmelerde asttan üste, akranlar/çalışma arkadaşları arasında ya da müşterilerden, örgütün paydaşlarından örgütün farklı bireylerine doğru bir şiddet de söz konusu olabilmektedir. Hatta daha makro ölçekte bakıldığında, kurumların kendileri, daha üst seviye karar vericiler, mesela devlet ya da başka muktedir kurumların tehditleri ile karşılaşabilmektedir. İş yaşamında şiddete, kurumsal düzeyde bakılabileceği gibi meslekler ve sektörler düzeyinde de bakılabilir. Mesela, hastaların ya da yakınlarının saldırısına uğrayan sağlık çalışanları, daha vasıfsız çalışanların

(*) Prof., Bahçeşehir Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6709-9717.

istihdam edildiği iş kolları ve sektörlerde insani olmayan çalışma koşullarına maruz bırakılan kişiler ya da zamanla yarışarak teslimat yapmak zorunda olan kuryeler şiddete uğrayan kişiler olabilir.

Türkiye’de özellikle 2000’li yılların ikinci yarısından sonra “mobbing” kavramının akademik, uygulama ve hukuk sistemi içinde kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Örneğin psikolojik yıldırma, iş ortamında çalışan-akran-yöneticiler arasında sergilenen, bir tarafın saf dışı bırakılması amacını güden, çeşitli kötü muamele davranışlarını içeren bir süreç olarak tanımlanabilir. Söylenti çıkarmak, aşağılamak, kişiyi değersiz hissettirmek gibi davranışlar yoluyla kişilerin işini yapamaz hale gelmesi ve çalıştığı kurumu, bölümü ya da işlerini kendiliğinden bırakması hedeflenmektedir. Psikolojik yıldırma, işletmelerde verimlilik karşıtı davranışlar arasında en yaygın olarak gözlenenler arasındadır. Ağırlıklı olarak yöneticiden asta yönelik olarak sergilenmekle birlikte, akranlar arasında ya da asttan üste yönelik olarak da gözlenmektedir.

Yukarıda tarif edilen tüm negatif koşullar olabildiği gibi, bu toksik özelliklerin neredeyse hiç deneyimlenmediği işletmeler de fazlasıyla mevcuttur. Resme bir de bu cepheden bakarak, insana değer veren, pozitif etkileşim ortamına sahip, emeğin karşılığının alındığı, açık iletişim kurulabilen, birlikte üretmekten zevk alan insanların çalıştığı işletmeler bunu nasıl başarabiliyor? Bu kitap bölümünde bu soruların cevapları verilecek ve iş hayatında şiddetsizliğin dinamikleri tartışmaya açılacaktır.

Örgütlerin, şiddet olgusunu, bir risk faktörü olarak tanımlayarak psikososyal risk analizlerinin bir bileşeni olarak ele alması gerekmektedir. “Şiddete sıfır tolerans” kültürünü yerleştirmek için aksiyonlarını belirlemesi, şiddetsizliği garantileyecek süreçleri ve müdahaleleri yerleştirmesi şarttır. Bu uygulamaların etkilerini izleyerek, çalışma ortamının şiddetten arındırılması açısından ne kadar yol alındığının takip ve kontrol edilmesi gerekir. Yani, şiddet olgusu da iş yaşamındaki kalite, iş sağlığı, çevre ve bilgi güvenliği gibi yönetilmesi gereken bir olgudur. Bu konuda yönetimin taahhüdü, şiddetsiz kültürün şekillenmesinde diğer tüm süreçlerde olduğu gibi temel bir unsurdur.

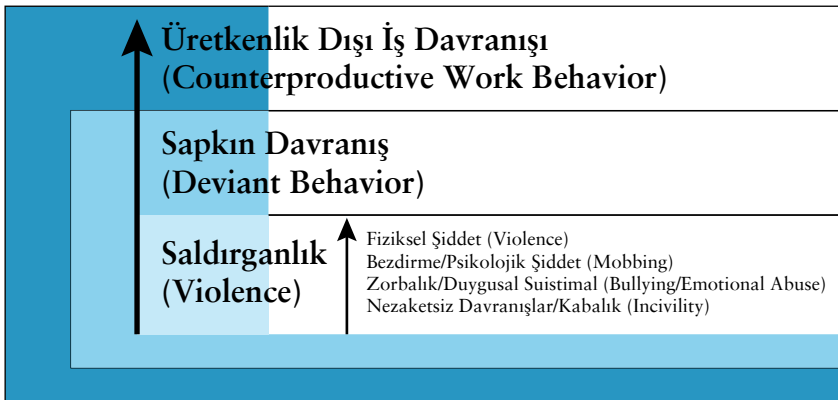
Psikososyal risklerin kontrol altına alınması bakışıyla atılacak adımlar, şiddet unsurlarını fark etmekten başlayarak, önlemeye kadar bir sürecin aktive edilmesini sağlayacak bir çerçeve sunacaktır. Bu kitap bölümü, şiddetsizliğin sağlanmasında psikososyal risk yönetimi perspektifini bir araç olarak tanımlamayı hedeflemektedir.

İŞ YAŞAMINDA ŞİDDET TÜRLERİ

Ülkemizde ve uluslararası alanyazında iş/örgüt psikologlarının hem akademik açıdan hem de uygulamada çokça çalıştıkları konulardan birisi şiddet içeren çeşitli davranışlardır. Andersson ve Pearson 1999’dan başlayarak yürüttüğü çalışmalarda bu alandaki davranışların çeşitliliğini özetlemiştir (Doğan ve Kılıç, 2014, s. 112; Pearson ve ark., 2005). **Şekil 13.1**’de görüldüğü gibi, çalışma yaşamında deneyimlenen şiddet, nezaketsizlikten başlayarak farklı şiddet türlerine doğru bir çeşitlilik göstermektedir. Andersson ve Pearson (1999) başlangıçta tüm şiddet türlerini kapsayacak şekilde antisosyal davranış kavramını kullanırken, daha sonra her seviyeden çalışanın iş süreçlerine zarar veren şiddet davranışlarını “üretkenlik karşıtı davranışlar” olarak isimlendirmiştir (Pearson ve ark., 2005).

Şiddet türlerine dair farklı kaynaklar ya da araştırmacılar farklı olumsuz davranışlar üzerinde durmaktadır (Özer ve ark., 2022; Özer ve Escartin, 2023; Shier, 2018). Einarsen ve arkadaşları (2009) zorbalık davranışlarını, kişiyle ilgili, işle ilgili ve fiziksel olarak aşağılayıcı zorbalık olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. İstenmeyen, rahatsız edici sözlü veya fiziksel davranışları, cinsel tacizi, bireyin değiştiremeyeceği ya da değiştirmeyi tercih etmediği yaşı, cinsiyeti, cinsel yönelimi, yaşam ve giyim tarzı gibi özellikleri nedeniyle ayrımcılığa uğramasını da içeren “taciz” bu kapsamda öne çıkan problemler arasındadır. Bir kişinin, bir iş arkadaşı veya amiri tarafından tekrar tekrar hedef alınması ve kötü muameleye maruz kalması olarak tarif edilebilen “zorbalık”, sözlü taciz, sosyal dışlama ve manipülasyon dahil

Şekil 13.1 Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarının Türleri

Not: Pearson ve ark., 2005; Doğan ve Kılıç, 2014’ten uyarlanmıştır.

olmak üzere birçok şekilde olabilir. Kritik olumsuz deneyimlerden biri olan “misilleme”, bir kişinin kendi olumsuz deneyimleri hakkında şikâyetle bulunduğu veya böyle bir şikâyetin soruşturulmasında iş birliği yaptığı için cezalandırılmasıdır. Başka bir kişiyi aşağılamayı, küçük düşürmeyi amaçlayan sözlü veya sözsüz iletişimi içeren “sözlü taciz”; “sosyal baltalama” olarak isimlendirilen, başka bir kişinin iş yerindeki sosyal ilişkilerini veya itibarını sabote etmeyi amaçlayan davranışlar da olumsuz davranışlardır. Bir çalışanın iş performansına veya üretkenliğine müdahale etmeyi amaçlayan “sabotaj” ve bir kişiyi sindirmeyi veya korkutmayı amaçlayan “tehdit” de şiddet türlerindendir. Önyargıya dayanan ve başka bir kişiyi dezavantajlı duruma düşürmeyi veya zarar vermeyi amaçlayan “ayrımcılık” ile kişiye yöneltilen her türlü fiziksel şiddet veya saldırganlık olarak tanımlanan “fiziksel istismar” da bu kapsama girmektedir. Görüldüğü gibi, psikolojik yıldırma/şiddet olarak bilinen “mobbing”, daha güncel alanyazında ele alındığı şekliyle “zorbalık” da şiddet türlerindendir.

İŞ ORTAMINDA ZORBALIK DAVRANIŞLARI KÜRESEL PROJESİ TÜRKİYE VERİSİ

Çalışanlara kötü muamele alanında yürütülen kapsamlı projelerden birisi, “İş Ortamında Zorbalık Davranışları Küresel Projesi”dir (Human Resource Professionals’ Perceptions of Workplace Bullying Around the Globe: Culture Matters - GWB). Bu projede, 13 ülkede, bir davranışın zorbalık olarak algılanışında kültürler arasında farklar olup olmadığı incelenmiştir. Yürütücülüğü Denise Salin ve Renee L. Cowan tarafından yapılmış olan bu projede Arjantin, Avustralya, Avusturya, Bahreyn, Suudi-Arabistan, Çin, Finlandiya, Yunanistan, Hindistan, Meksika, Nijerya, Polonya, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri yer almış ve iş ortamında zorbalık olgusu işletmelerin insan kaynakları yönetimi bölümlerinde çalışan profesyonellerin gözünden nitel yöntem ile araştırılmıştır. Araştırmaya, İstanbul’da yaşayan, lokal (n = 12) ve global (n = 3) işletmelerde çalışan, dokuz kadın ve altı erkek, toplam 15 İK profesyoneli katılmıştır (Ortalama yaş = 34,5; Ortalama deneyim = 8,87 yıl). Katılımcılar, çimento üretimi, petrol, lastik üretimi, metal işleme, gıda, perakende giyim/ayakkabı, finans/bankacılık, lojistik, telekomünikasyon, turizm/otellilik, gayri menkul/inşaat, sağlık/hastane ve çalışan destek programı hizmeti sektörlerinde çalışan insan kaynakları yönetimi profesyonelleridir (Örnekleme detayları için Bkz. Işık, 2015).

Bu proje kapsamında toplanan Türkiye verisi üzerinde yürüttüğü nitel analiz bulgularına dayandırarak Işık (2015) ülkemiz için zorbalık tanımını şu şekilde sunmaktadır: “Belirli bir kişinin hedef haline getirildiği, tek taraflı, genelde üstten asta yönelik gerçekleşen, kasıt içeren, sistematik, tekrarlanan, kişisel itibarı zedelemeyi, kişiyi pasif hale getirmeyi ve işten kendi isteği ile ayrılmasını hedefleyen, adil olmayan, bireye zarar veren, bireyin işi, çalışma arkadaşları, bölümü ve örgütü ile ilişkisini zedeleyen tüm tavır ve davranışlardır.” (Işık, 2015, s. 260). Bu tanım içine giren çok çeşitli davranış biçimleri olabilir. İş Ortamında Zorbalık Davranışları Küresel Projesi’nde, alanyazında da sıklıkla incelenen 12 kötü muamele davranışının kabul edilebilirliği ve zorbalık olarak algılanıp algılanmadığı kültürler arası bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu davranışlar **Tablo 13.1**’de verilmektedir. Bu davranışların Türkiye kültürü bağlamında değerlendirilmesine ilişkin bulgular, İK profesyonellerinin (Işık, 2015), “birisi hakkında şaka ve espri içeren hikâyeler anlatmak ya da başkalarını da şaka ya da espri yapmaya teşvik etmek” davranışını, toplumsal olarak nispeten kabul gören bir davranış olarak algı-

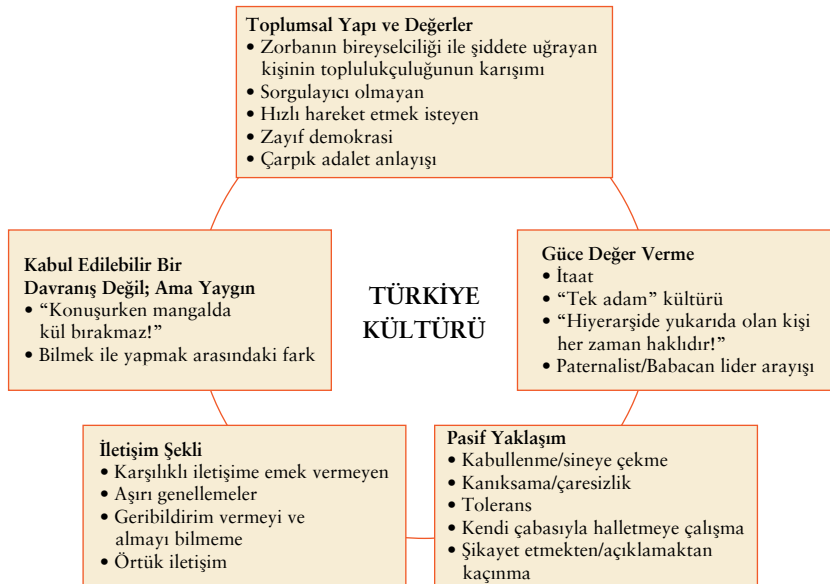
Tablo 13.1 İş Ortamında Zorbalık Küresel Projesi’nin Odaklandığı Zorbalık Davranışları

1.	Biri ya da yaptığı iş hakkında yanlış söylentiler çıkarmak
2.	Birine hakaret etmek ya da küçük düşürmek
3.	Birisi hakkında şaka ve espri içeren hikâyeler anlatmak ya da başkalarını da şaka ya da espri yapmaya teşvik etmek
4.	Sözlü taciz (küfretmek, öfke patlamaları, bağırarak)
5.	Öfkeli ve tehditkâr (gözdağı vermek niyetiyle) göz teması kurmak ya da vücut hareketleri yapmak (parmak hareketleri yapmak, eşyaları fırlatmak, müstehcen vücut hareketleri yapmak)
6.	İtme, dürtme, tükürme, vurma gibi istenmeyen fiziksel temasta bulunmak
7.	Mantıksız zamanlamalarla, üstesinden gelinemeyecek iş yükleri ve görevler vermek
8.	Yapılan hatalar hakkında sürekli eleştiride bulunmak
9.	Kilit önem taşıyan sorumluluk alanlarını alıp bunların yerine önemsiz ve istenmeyecek görevler vermek
10.	Birinin fikirlerini göz ardı etmek
11.	Sosyal olarak görmezden gelmek, dışlamak
12.	Gerekli bilgileri kasıtlı şekilde vermemek

ladığını göstermiştir. Diğer taraftan, “birinin fikirlerini göz ardı etmek”, ülkemizde kısmen kabul edilebilir bir davranış olarak tanımlanmasına rağmen zorbalık davranışları arasında yer alması gerektiği vurgulanmıştır. “Mantıksız zamanlamalarla, üstesinden gelinemeyecek iş yükleri ve görevler vermek” ise nispeten kabul edilebilir davranışlar arasında sınıflandırılmıştır. Diğer taraftan “biri ya da yaptığı iş hakkında yanlış söylentiler çıkarmak”, “sözlü taciz”, “öfkeli ve tehditkâr göz teması ya da vücut hareketleri” kesinlikle kabul edilemeyecek ve kesinlikle zorbalık olarak isimlendirilmesi gereken davranışlar olarak tanımlanmıştır.

Türkiye verisi üzerinde yapılan analizler, zorbalık konusunu Türkiye kültürünün yarattığı bağlam içinde ele almanın mümkün olduğunu göstermektedir. İK profesyonellerine göre, Türk kültürü çalışma ortamındaki zorbalık davranışları için bir zemin oluşturmaktadır. Proje bulgularında, ülkemizde işletmelerde zorbalığa neden olan kültürel özelliklerden sıklıkla bahsedildiği gözlenmiştir. Bunları **Şekil 13.2**’deki gibi özetleyebiliyoruz. İlerleyen bölümde Türkiye kültürüne özgü bu özellikler katılımcıların söylemlerinden örneklerle açıklanacaktır.

Şekil 13.2 İK Profesyonellerinin Bakışıyla Türkiye Kültürünün İş Yerinde Zorbalığı Besleyen Özellikleri

Toplumsal Yapı ve Değerler

İK profesyonellerine göre, Türkiye, zorbanın bireyseldiliği ile zorbalığa maruz kalan kişinin toplulukçuluğunun karışımını içeren, sorgulayıcı olmayan, hızlı hareket etmek adına diğerlerinin fikirlerini almak için çaba gösterilmeyen, zayıf demokrasi ve çarpık adalet anlayışı nedeniyle insanların fikirlerini ifade etmesine imkan vermeyen bir kültürel bağlam sunmaktadır.

İK profesyonelleri psikolojik yıldırma ile ilişkisi açısından Türk kültürünün öne çıkan özellikleri arasında toplulukçu olmasına atıfta bulunuyorlar. Baran (2012) Türkiye’de bireycilik ve toplulukçuluk boyutları üzerinde yapılmış olan dokuz akademik çalışma üzerinde meta-analiz yapmıştır. Triandis ve Gelfand (1998) tarafından izlenen yaklaşımla, bireycilik ve toplulukçuluk boyutlarını yatay ve dikey eksenlere sahip özellikler olarak tariflemiştir. Meta-analiz bulgularına göre, Türkiye’de dikey-toplulukçu özellikler baskındır; birey üyesi olduğu grup ile özdeşleşir ve hiyerarşideki yerinin de farkındadır (Komarraju ve Cokley, 2008). Baran’ın bulgusu, Oyserman ve arkadaşlarının (2002) Türkiye’nin de içinde bulunduğu 50 ülkede yapılan çalışmalar üzerindeki meta-analizinde sunduğu bulgu ile de tutarlıdır. Baran (2012) dikey-toplulukçu özelliği ile ülkemizde, bir grubun üyesi olmanın önemli olduğunu, kişiler arasında eşitliğin bulunmadığını, hiyerarşik yapılar içinde otorite, kıdem, statü ve ünvana çok önem atfedildiğini belirtmektedir. Bir katılımcımız “Zorba kendi çıkarları için bu yola başvuruyor; bir de yönetici rolünderse, Türkiye’de buna ses çıkarılamıyor” derken bireyseldi kültürün zorba için güçlendirici rolüne işaret ediyor. Bir başka katılımcı ise “Kötü muameleyle maruz kalan kişiler bazen de grubun huzurunu kaçırmayayım diye bu sorunu su yüzüne çıkartmıyor” diyerek, şiddete uğrayan kişilerin toplulukçu kültürün özelliklerine bağlı olarak seçtikleri çözüm yoluna işaret ediyor. Dolayısıyla, İK profesyonellerinin işletmelerde psikolojik yıldırma için uygun iklim yaratan bir etmen olarak bireyseldi ve toplulukçu kültüre yönelik atıflarının kültürlerarası araştırmalarla da desteklendiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan, toplumsal yapı ve değerler ana teması altına girebilecek bir başka özellik, bir katılımcının şu ifadesinde öne çıkıyor: “Zorbalığı kabul etmek için temelimiz...Çok sorgulayıcı olmayışımız.” Zorbaların karşısında suskun kalmanın ya da tepki vermemenin tetikleyicisi olarak “sorgulayıcı olmamak” burada bir alt tema olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, “Adaletle yeteri kadar önem vermeyen bir toplum haline maalesef dönüştük.

Hep öyleydik belki de ama bizim haberimiz yoktu. Bence en önemli şey bu.” aktarımında da görüldüğü gibi “adalet anlayışındaki çarpıklık” da zorbalık için bir zemin olarak algılanmaktadır.

Türkiye’nin toplumsal yapı ve değerleri kapsamına girecek bir başka özellik, bir diğer katılımcının, “hızlı hareket etmek isteyen bir toplum” tanımlaması ile göze çarpmaktadır:

“Biz kalkınmakta olan bir ülke olduğumuz için, genç ve dinamik bir ülke olduğumuz için sürüp gitmek istiyoruz, koparmak istiyoruz. Çok hızlı hareket etmek istiyoruz. Yerinde duramayan bir halimiz var. Zorbalıktan otoriter liderlikten, daha demokratik katılımcı bir yönetim anlayışına geçiş bizi bozar... Çünkü yavaş hareket ediyor. Türkiye’deki iş adamlarının büyük bir kısmı tek başına güçlü olsun ister. Çünkü işler hızlı ilerliyor. Ama farkına varamadığımız şey şu, inanılmaz çok şey götürüyor, sürdürülebilir değil. İlk başta boş gelebilir ama sürdürülebilir değil. Patlıyor sonunda. Yani çok büyük zararları oluyor. Olmuyor mu? Çok yanlış kararlar alınıyor. Sonunda, başında bir diktatör buluyorsun.”

Katılımcılar bu özelliklerin ülkemizde demokrasinin tamamen içselleştirilmemiş olmasından da kaynaklandığını vurgulamaktadır:

“Ben yine demokrasi ile şöyle irtibatlandırıyorum. Bireyin hakkını arayacak mekanizmaların olup olmaması bence. Yani ben bir haksızlığa uğradığım zaman nasıl onunla başa çıkacağımı tanımlayan mekanizmalar yok. Aileden de o alt yapı verilmemişse... Bir hak nasıl savunulur? Gene zorbalığa düşmeden hani.”

Bu kapsamda bir katılımcımız biraz daha açıklayıcı bilgiler vermektedir: “Çoğunluğun haklı olduğunu düşünen bir toplum yapımız olduğunu düşünüyorum. Maalesef, bir kişi aykırı düşünüyorsa ‘Acaba onun dediği doğru olabilir mi? Ya arkadaşlar bir dinleyelim’ değil de ‘O öyle söylüyor, hadi taşlayalım’a gidildiğini düşünüyorum üzülerek.”

Bu arka planı bir katılımcımız “Çünkü bireyin hakkının korunması Türkiye’de çok zayıf kalmış bir konu. Şirkette böyle, devlete karşı da öyle, başka müesseselerde de öyle. Dolayısıyla alttan birisi bana haksızlık yapıldı denildiği zaman bakacak bir kurum ya da mekanizma yok.” ifadeleriyle aktarmıştır. Dolayısıyla, “bireyin hakkının korunması”nın önündeki kritik engeller, zorbalık için besleyici bir iklim olarak görülmektedir:

“Gücü elde ediyorsunuz. ‘Ben dedim oldu!’ diyorsunuz...Öbür türlü işte konuşacaksınız, komite kuracaksınız, kararlar alacaksınız, oylayacaksınız. Bir konfor alanı var. Zorba tipler, vurdu mu kıran geçen, hiçbir kural sınır tanımayan tipler, çok hızlı hareket edebiliyorlar. Çok hızlı hareket edebiliyorsun o zaman. Hiçbir şeyi tanımıyorsun yani. Bir konfor alanı oluşturuyor sana. Şimdi mesela bir karar alacağız ben bir komite toplayacağım, onlara veriler getireceğiz, diyeceğiz şöyledir, böyledir. Bizim görüşümüz bu! Sizin görüşünüz nedir? Bizim düşündüğümüzün dışında görüş çıkacak. Bir hafta, iki hafta, bir şey yapamıyor.”

Görüldüğü gibi İK profesyonellerinin gözünden ülkemizin değerleri arasında yer alan bireysellik, sorgulayıcı olmama ya da olamama, özellikle güç sahibi olmanın tetiklediği “aksiyon odaklılık”, yani hemen ve hızlı harekete geçme dürtüsü, kişilerin fikirlerini ifade etmelerine imkân tanımama ve bu hakkı verirken ayrımcı yaklaşmakla ortaya çıkan adaletsizlik “psikolojik şiddet”in tetikleyicilerini oluşturmaktadır.

Güce Değer Verme

Bu kavram bağlamında hem kötü yöneticilik uygulamalarına hem de güç sahiplerinin otoriter ve babacan/paternalist niteliklerine vurgu yapılmaktadır. İtaat, “Tek adam” kültürü, “Hiyerarşide yukarıda olan kişi her zaman haklıdır!” bakışı ve babacan/paternalist yönetici tercihleri, güce verilen değer in göstergeleri olarak ortaya çıkıyor. Astların boyun eğmeye hazır tavırları ve açıkça çatışmaktan kaçınmaları da zorbalık için uygun koşulları yaratmaktadır. Bir katılımcı “Ben müfettiş kökenliyim, ‘Çayda dem, teftişte kıdem’. Bir gün bankaya erken girmek, emir vermek için yeterli.” derken, diğer bir katılımcı “Türk kültüründeki hiyerarşide üst her zaman haklıdır.” diyor. Bu tanımlama Hofstede’nin (2010) “güç mesafesi” boyutunda Türkiye için yapılan tarifle de çok tutarlıdır. Yani, örgütlerde ve diğer toplumsal yapılarda “güç” önem taşımakta, toplumsal yapının sunduğu yaş, ünvan, meslek, pozisyon ya da ekonomik durum gibi değişkenlere göre kişiler arasında doğal bir mesafe oluşabilmektedir. Bu özellikler nedeniyle kişiler sosyal ilişkilerde daha “üstün” bir konuma yerleştirilebilmektedir. Bunun uzantısı olarak da bu kişiler daha fazla güç sahibi olarak algılanmaktadır. Özellikle merkeziyetçi, yani gücün tek merkezden dağıtıldığı yapılarda daha fazla söz sahibi olmasına izin verilmektedir. Güç mesafesi geniş olan topluluklarda, katı denetim mekanizmalarının ortaya çıkmasına ve otoriter yaklaşımlara açık

kültürel özellikler baskın hale gelmektedir. Bu kültürel özellikler, zorbalık için de bir zemin oluşturmaktadır (Öncül ve ark., 2016).

Bir katılımcımız bu durumu şu ifadelerle açıklıyor:

“Demokrasiye alışkın bir millet olmadığımız için genelde emir almaya alışkınız. Bu üniversite mezunları için bile geçerlidir. Üstte olan kişi her zaman baskındır. Alttaki kişilerin fikirlerini göz ardı eder, görmezden gelir veya onları toplantılara çağırılmaz. Ama belki bu bütün kültürlerde böyle olabilir. Ayrıca biraz önce söylediğim gibi baba figürü, yönetici bir amir, bir baba gibi görülüyor. Sen bizim babamızsın diyor işçi gelip. Hayır, ben baban değilim, seninle aynı iş yerinde çalışan bir adamım. İş yeri ailenin devamı gibi algılanıyor. ‘Biz bir aileyiz!’ Aslında, profesyonel olarak çalışan, günün belli saatini burada geçiren bir iş için burada olan adamız. Tamam, çok güzel iş geliştirelim; ama onun dışında da bir figür beklemeye gerek yok. Ben öyle bir ilişkiye de girmek istemiyorum desem onu da çok fazla izah edemiyorsun. Bu da bir arabeskleğe götürüyor çalışanları.”

Katılımcılar Türkiye’nin ataerkil yapısını “zorbalığı kabul etmeye teşvik eden bir unsur” olarak görüyor:

“Ailelerdeki baba ve ağabeyin konumu ve anne, kız kardeşlere davranışları zorbalığa örnek. Bu daha kabul edilebilir kılıyor herhalde. Evet, çaresiz hiss ediyorlar ve zorbalığı kabul ediyorlar. Baba gibi birisi böyle, bağırır, kızar falan ama sırtımızı da sıvazlar yeri geldiğinde gibi. Ama o arada ne katliamlar oluyor! Onlar da eğitim zayıfatı gibi algılanabilir.”

İletişim dilinin baskın ve hatta zaman zaman şiddet içermesine aileden başlayarak alışkın olmanın zorbalık için bir zemin oluşturduğu üzerinde duruluyor:

“Kişi büyürken anne ve babası tarafından buna maruz kalıyor. Öğretmeni tarafından buna maruz kalıyor. Dolayısıyla hani bir işletmeye başladı-ğı zaman departman müdürünün ona sesini yükseltmesi garip gelmiyor. Çünkü buna zaten alışmış. Bu aslında kötü bir şey ama mesela burada mutfakta tabaklar uçuşuyor. Ya da kendi aralarında bir hiyerarşi vardır. Yani tam bir disiplin söz konusudur. Siz hiç düşünmüyor musunuz, bir departman müdürünün tabakları beğenmediği için fırlattığını. Kesinlikle kabul edilemez bir şeydir bu; ama, oradaki insanların iletişim şekli bu olduğu için ve buna alışkın oldukları için bunu yadırgamıyorlar. Yani, ‘Bu bana böyle davranamaz!’ demiyorlar. Çünkü yetişme çağı boyunca yüksek sesle konuşulmuş ona. Bu bence en kötüsü.”

Bir katılımcı Türkiye’de “Masaya tek başına yumruğunu vuracak bir lider arayışı”nın zorbalık kültürü için tetikleyicilerden birisi olduğunu belirtiyor:

“Tek adam kültürü. Bir lider arama, tek kişinin etrafında toplanma gibi bir istek var. Birisi çıksın, kurumlarda da öyle, biri çıksın masaya yumruğunu vursun. Bir kargaşa olabilir aman Allah korusun birisi mutlaka olmalı. Onun arkasından biz gitmeliyiz, bizi bir yere götürmeli. Nereye götürüyor çok sorgulanmıyor. Birisi var, güçlü birisi, bizi kurtaran büyük adam, geldi, bizi kurtaracak düşmanlara karşı savunuyor. Her tarafımız düşmanlarla çevrili, içeride düşmanlarımız var, dışarıda düşmanlarımız var. Bu adam da bizi kurtarıyor. Bu bilinçaltı, bu zorbalığı iş hayatında da daha prim alabilir, daha kabul edilebilir bir hale getiriyor bence.”

İK profesyonellerinin bakış açısıyla, Türkiye’de güce verilen değer, ilk söz ya da son sözü söyleyebilecek güç sahiplerinin olmasına ihtiyaç ya da bu özellikleriyle öne atılan insanların tepkilerinin etki yaratmayı hedeflediği kit- le tarafından sorgulanmaması, zorbaların kendilerinin de tepkilerini “kötü muamele” olarak algılamadıkları bir iklim yaratmaktadır.

Pasif Yaklaşım

Pasif yaklaşım özellikle şiddete uğrayanı daha da zayıf hale getiren, zorbanın ise daha güçlenmesine neden olan özellikler, kabullenme/sineye çekme, kanıksama/çaresizlik, tolerans, kendi çabasıyla halletmeye çalışma ve şikâyet etmekten/açıklamaktan kaçınma davranışları ile kendini göstermektedir. Bu konuya örnek oluşturabilecek alıntılar, genel olarak Türkiye kültüründe pa- sif yaklaşıma dair hakim özellikleri resmediyor:

“Toplumumuz genel itibarı ile kabulleniyorlar. Aman bir zarar gelmesin, aman bize dokunmasın. Dokunmasın, dokunmasın, tek tek boğuyor adam işte.”

“Ama insanlar o itirazların işe yaradığına inanmadıklarından Türkiye’de önemli bir adam, en kritik konudaki bir adam yolsuzluk yapsa ya da ne bileyim bir tacizde bulunsa insanlar bunu adamın büyüklüğüne bakıp gizleyebiliyorlar. Yani, toplumda da kabullenmişlik çok fazla. Bu ülkede, yanlış davranış çok normal. Adapte olayım, daha büyük bir bela çıkmasın bakışı fazla ve en büyük problem. Ben batılılarla Türklerin en büyük farkını orada görüyorum. Çok boyun eğen bir millet. Problem yaşanmasın da ne olursa olsun.”

“Çaresizlikten... Zorunda oldukları için bunu kabul ediyorlar. Daha önce örneklerini verdiğim insanların hepsi lisans mezunu, bir tanesi bile yaşadıkları bu sıkıntıyı bir üst yöneticiye taşımadı. Demek ki, kabul edilebiliyormuş. Ben bile 1,5 yıl o ekip arkadaşlarımla sabrettim.”

“Uğraşamayız bununla! Bu da kanıksanmışlığın bir göstergesi sonuçta.”

“Böyle bir kültürden geldiğimiz için birazcık sabredeceksin, ‘O kadar olacak tabii... Dışarıda başka neler var biliyor musun?’ gibi bir şey de var.”

“Dayan! Sineye çek! Ortadaki zaafların kötülüklerin bir şekilde doğru aksiyon alıcılara iletilmesine karşı çıkan bir kültür olduğunu düşünüyorum.”

“Kişi kendi çabasıyla halletmeye çalışıyor, halledemediği noktalarda, profesyonel sistemlerin olduğu yerlerden destek alıyor.”

Şikâyet etmekten kaçınmaya dair güçlü bir aktarım ise şu şekilde veriliyor:

“Bence bunlar çok tepki vermeye alışkın bir ülke olmamamızdan kaynaklanıyor. Biraz kuzu modeli. İnsanlar bana bir şey olur çekincesi ile genelde susmayı tercih eden yapıda oldukları için size bu zorbalığı insanların yapmasını engelleyemiyorsunuz. Bunun nedeni de kişinin kendini güçlü hissetmemesi. Ekonomik olarak bağımlıysanız, çaresizseniz zorbalık ile baş edemezsiniz. Ailenin içinde bile böyle. İş yerinde bununla karşılaşırız. Kalabalık gruplar içerisinde gruplaşmalar olabiliyor, bunlardan daha güçlü ve eski olanlar, yenilere daha fazla iş yıkabiliyorlar.”

“Küfredmediği sürece insanlar katlanıyor. Haa tabii bir de şey var, ekmek parası meselesi. Tabii onu saymadık hani biraz önce. Şimdi iş bulmak ciddi bir mesele. Ne yapacak? Türkiye’de eşine de evde şunu diyemiyor: ‘Ben psikolojik tacize maruz kaldığım için işten ayrıldım.’ Yani eşinin de bunu kabul etmiyor.”

“Çoğunlukla ya benim başım yanarsa ya şöyle olursa, buradan kimler geldi geçti de halen o burada duruyor, dolayısıyla kesinlikle biz haksız gözükürüz gibi bir kaygıyla insanlar bunu yüksek sesle söyleyemiyorlar.”

“Türkiye’de kimse gidip zorbalığı kolay kolay açıklamaz. İşten atılmaktan korkar, üstünün kendisiyle zıtlasmasından korkar. Bir insanın Türkiye’de zorbalığı anlatması için limitini doldurmuş olması gerekir.”

Dünya Değerler Araştırması’nın (World Values Survey, 2022) yedinci dönemi, yani 2017-2022 yılları arasındaki analiz bulguları, Türkiye’nin geleneksel ve laik-rasyonel değerler ile hayatta kalma ve kendini ifade etme değerlerinin sunduğu kesişimde, Afrika-İslami ülkeler kümesine girdiğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, geleneksel ve hayatta kalma değerleri ön plandadır. İK profesyonelleri, bir yöneticinin kendisine zorbalık yaptığı yönünde şikâyetle bulunmaktan asıların kaçındığını, çünkü kendilerinin suçlu konuma sokulabileceğini, bu şikâyetin bir sonucu olarak kendi işlerini

kaybedebilecekleri yönünde kaygıları olduğunu düşünmektedir. Türk kültürünün otoriteden çekinmeyi öne çıkaran geleneksel değerleri ve ekonomik, fiziksel güvenceyi ön plana çıkaran hayatta kalma değerlerine öncelik vermek zorunda olması, bu kaygı için bir açıklama olarak düşünülebilir.

İletişim Şekli

Mülakat bulguları, karşılıklı iletişime emek vermeyen, aşırı genellemelerle birbirine yaklaşma eğiliminde olan, geribildirim vermeyi ve almayı bilmeyen, örtük iletişimin tercih edildiği ilişkiler ve iletişim biçimlerinin, zorbalık için bir zemin yarattığını göstermektedir.

Geribildirim alma ve verme konusundaki yetkinliklerin zayıf olması, dolaylı iletişim yöntemlerinin tercih edilmesi hem yönetici hem de ast için öne çıkan ortak özelliklerdir. Kişinin gelişmesi gereken hususları net şekilde anlamasına imkân verecek şekilde davranışa odaklanan geribildirimler verilmemesi, çoğu zaman alınganlıkla sonuçlanmakta ve iletişimin tıkanmasına neden olmaktadır. Geribildirimi yapıcı şekilde karşılayamamak, kişilerin geribildirim almayı da bilmemesiyle ilişkili görülmektedir:

“Türkiye’de bakın, somut spesifik olayları dile getirmekten anlatmaktan ziyade hep korkunç genellemeler... Bir örnekten olağanüstü bir genelleme. Yani kardeşim daha bir gör, iki gör üç gör, bir örnek gör bir şey gör, bir gözlemlerle yani ama Türk kültüründe hemen bir insanı çizip atmak var.”

“Türk kültüründe olumsuz geri bildirim verirken mutlaka olumlu geri bildirim de vermen gerekiyor. Yoksa, insanlar haksızlığa maruz kaldıklarını düşünüyorlar. İnsanlar hep şöyle düşünüyorlar, ya benim yaptığım o kadar iş var, bunlar görülmüyor. Takdirle beraber birleşmeyince kişiliğine yapılmış algılanıyor.”

“Bir de geri bildirim vermeyi bilmiyoruz, özellikle iş hayatında, ondan da kaynaklanıyor. Mesela, somut bir geri bildirim vermek yerine genellemeler yaptığımız için ‘Senin performansını son zamanlarda pek beğenmiyorum’. Genelleme! Şimdi insanlar Türkiye’de, Türk kültüründe genelde bunu sorular sorarak açık anlamak yerine, alınganlık yapıyor, kendi kişiliğine saldırı, haksızlığa uğradığını düşünme falan gibi. Performansın kötü olduğunu düşünüyorsan birincisi neyi kötüyse onu söyleyeceksin!”

“Yapılan hatalardan bir tanesi geri bildirim verirken davranışa odaklanmak yerine gerçekten kişiliğe odaklanmak, çok görüyoruz. Aslında davranış anlatmaya çalışıyor kişi ama onun kişiliğini zedeleyici laflar söyleyince film kopuyor.”

“Geri bildirim almak da bir kültür aslında. Mesela direkt alınganlık, direkt şunu söylemiyor, ‘Evet üstat, ben geri bildirim almaya çok arzulu-yum. Bana hangi konularda kendimi geliştirebileceğimi söyleyebilirsiniz.’ Biraz açmaya çalışmak gerek.”

Bir katılımcının bahsettiği gibi “Türkiye’de çok örtük bir iletişim var. İmalar, kinayeler, açık bir şekilde konuşulmuyor.” olması geribildirim alma ve vermeye dair zorluklar ile de ilişkili görülmektedir:

“Bizim aramızda bile olmaz. Biz bile hatta garip karşılırsız, açık konuşa-lım. Mesela biz birbirimize konuşurken ‘Ya söylenir de böyle dan diye mi söylenir?’ Biz arkadan dolanmak zorundayız. Onun için ben çok söylerim, sandviç metodu kullanın sürekli diye. Bu modası geçmiş gibi görünebilir ama önce olumlu sonra olumsuz sonra tekrar olumlu. Eğer bunu samimi yaparsanız işe yarar.”

İletişim sosyal yaşamın ana eksenini oluşturur. Karşılıklı yapıcı, açık, zedelemeyen, rencide etmeyen ve içten iletişim bireylerin yaşam kalitesini artırır ve dolayısıyla toplumun iklimini pozitif yönde şekillendirir. İşletmeler, daha makro ölçekteki değişimlerin tetikleyicisi olacak öğretileri, sosyalleşmeyi sağlayacak değerleri üyelerine işlemek adına en etkili sosyal oluşumlardan ve kanallardan birisi olarak düşünülebilir. Her kademedeki çalışanın barışçıl, şiddet içermeyen dili ve tavırları, işletmelerde “sıfır şiddet”e giden yolda en önemli araçtır.

“Kabul Edilebilir Bir Davranış Değil, Ama Yaygın”

Zorbalığı “kabul edilmemesi gereken ama sıklıkla rastlanan bir davranış” olarak tanımlayan katılımcı görüşleri mülakatlarda sıklıkla öne çıkmıştır. Bu vurguya bazı örnekler şu şekilde:

“Söylem olarak kesinlikle yanlış. Örneğin, biri hakkında yanlış söylentiler çıkarmak yanlıştır. Ama kesinlikle oluyor. Bence çok yaygın.”

“Bence bizim ülkemizde bu kabul edilebilir bir davranış olarak görülmez ama gerekli tepkiyi görmez, bu konuda da herhangi bir tedbir alınmaz.”

“Etik bir davranış olarak görülmez doğru; ama yapar kullanır. Yani lafta kabul edilemez ama davranışta, davranmaya geldiği zaman yapar, kullanır.”

“Kabul edilebilir derken olan mı olmayan mı? Çünkü bunlar oluyor. Tabii kabul edilemez diye düşünüyorum. Gözdağı vermek ‘mobbing’in kendisi-

dir. Açık açık tehdit ediyorsun hem beden dilinle hem göz ile, ses ile tehdit ediyorsun. Tabii bunlar olan şeyler.”

Bir katılımcı bu aktarımlarda da yer alan çelişkiyi, “bilmek ile yapmak arasındaki fark” olarak isimlendirerek, “*Knowing doing gap* derler ya... *Doğru bildiği ile yaptığı şey arasında çok büyük farklar vardır. Konuşurken mangalda kül bırakmaz, en doğruyu, en keskini tanımlar, ama yaparken bakarsın, çok acayip şeyler yapıyor.*” demektedir.

İş Ortamında Zorbalık Davranışları Küresel Projesi’nin Türkiye verisine dayanarak çizilen resmi bütünsel olarak özetlemek gerekirse, toplumsal yapı ve değerler açısından, zorbanın bireyselciliği ile zorbalığa uğrayan kişinin toplulukçuluğunun karışımını içeren, sorgulayıcı olmayan, güce sahip olanın katılımcı yaklaşıma zaman ayırmadan hızlı hareket ettiği, demokrasinin zayıf, adalet anlayışının çarpık olduğu bir zemin bulunuyor. Güce verilen değer, itaatkarlığı, “tek adam” olma ya da lider olarak “tek adamı” bulma arzusunu, hiyerarşide yukarıda olanın kabul edilmesini ve paternalist ya da babacan liderlerle çalışma arzusunu tetikliyor. Gücsüz hissedenin kabullenme/sineye çekme, kanıksama/çaresizlik, tolerans, kendi çabasıyla sorunu halletmeye çalışma, şikâyet etmekten/açıklamaktan kaçınma eğilimi pasif yaklaşımların çözüm gibi görülmesine neden oluyor. Şiddete uğrayan kişi bu şekilde davranmak istemese de çevresindeki çoğu yönlendirme bu tavsiyeleri içeriyor. Sorunların açıklıkla konuşulmadığı sosyal ortamlarda iletişim şekli, doğal olarak, karşılıklı iletişime emek verilmemesine, geribildirim verme ve alma konusunda beceriksizliklere, üstü örtülü, dolaylı, örtük iletişim geliştirilmesine ve sorunlar karşısında aşırı genellemeler yapılmasına neden oluyor. Dolayısıyla, zorbalık içeren davranışlar, “kabul edilebilir bir davranış olmasalar da yaygın” hale geliyor. İnsanlar “konuşurken mangalda kül bırakmaz!” iken, bildiklerini uygulamaya geçiremez hale geliyorlar.

Organizasyonlar, var oldukları ülke ve sosyal çevreyi yansıtır, bir “örnekleme” sağlar; içinde bulunduğu sosyal çevreden etkilenir. Dolayısıyla, İK profesyonellerinin zorbalık için zemin oluşturu bir faktör olarak tarif ettiği Türkiye kültürü, özellikle psikolojik şiddet için bir örgüt kültürünü gözümüzde canlandırmamıza imkân vermektedir. Ancak, sistem anlayışıyla yaklaşıldığında örgütler aynı zamanda içinde bulundukları çevreyi etkileyen, şekillendiren sosyal oluşumlardır. Bu nedenle, yukarıdaki aktarımlar sorunları tespit etmek için bir “tahlil” niteliğinde... Bu problemleri ortadan kal-

dıracak ve toplum için de dönüştürücü olacak girişimler ve yapılar çalışma hayatının içinde kurgulanabilir. Yani, “şiddetsizlik” için aslında örgütsel süreçler ve çalışma hayatı bir “yeniden yapılanma” sağlayabilir. İşte bu çerçevede güncel bir kavram olarak psikososyal risk yönetiminden bahsedebiliriz.

PSİKOSOSYAL RISK YÖNETİMİ: İŞ YAŞAMINDA ŞİDDETSİZLİĞİN GARANTİLENMESİ, “ŞİDDETE SIFIR TOLERANS” KÜLTÜRÜ

Bir katılımcımızın Türkiye’de güçlünün söz sahibi olmasına dair aktarımları esnasında, alternatif yaklaşıma dair tanımı, şiddetsiz bir örgüt için de kilit unsurları içeriyor:

“Eskiden falanca vardı, masaya vurdu mu hemen biterdi iş! Halbuki daha sürdürülebilir bir şey için, kalkınma için, daha sürdürülebilir başarılar için zorbalığı bir tarafa bırakıp, daha olgun, birbiri ile mutabık kalma, birbirini dinleme, karşılıklı fikir alışverişi gerekiyor.”

Başka bir katılımcının “Bence doğru iletişim çok önemli. Her şeyi açık ve net bir şekilde söylemeliyiz. Biz genelde, son noktada patlarız. Her şeyi açık ve net bir şekilde söylemeliyiz.” vurgusu da şiddetsizlik için basit bir reçete sunuyor.

Bhalerao ve Kumar (2015), işletmelerde şiddetsizlik konusunda bir ölçüm aracı geliştirmek için yürüttükleri araştırmalarında şiddetsizliğin farklı tanımlarını derlemişlerdir. Hazırladıkları özete göre, şiddetsizlik, bir iyi niyet yaratma tekniğidir (Bondurant, 1965). İnsanın gelişme ve insan olma potansiyeline olan inançtır (Lynd, 1966). İnsan doğasına ilişkin olumlu bir dünya görüşüdür (Sharp, 1973). Şiddetsizlik, diğer insanlara duyulan sevgidir (Cooper, 1973). Şiddetsizlik, kimsenin doğası gereği kötü olmadığı inancından doğar (Bose, 1987); fiziksel ve psikolojik şiddetten vazgeçmektir (Holmes, 1990). Şiddetsizlik, “medeni bir varoluş”a geçiş için bilinçli bir çabadır (Asthana, 1990).

Bhalerao ve Kumar (2015), bu tanımlardan yola çıkarak şiddetin tanımını “failin saygı ve adalet normlarını ihlal etmesi” olarak; şiddetsizliği ise “Bireyin, iş yerinde saygı ve adalet normlarının ihlali gibi provokasyonlara, düşünce, söz ve eylemlere, karşı tarafa zarar vermeyecek şekilde, yapıcı bir şekilde karşılık verme eğilimi” (s. 40) olarak tarif etmektedir. Çatışmalı ortamlarda, şiddetin şiddet doğurabileceği bir sarmalın deneyimlenmesi ihtimali

çok yüksektir. Bu sebeple, şiddete yönelmeden şiddet sarmalını etkisiz hale getirerek, zorlanan koşulların düzeltilmesi, şiddete uğrayan kişi tarafından sergilenecek dört farklı davranışla mümkündür (Bhalerao ve Kumar, 2015, s.41): (a) Adalet ve saygı normlarının ihlali ya da failin şiddet içeren eylemleri dikkate alınmaz. (b) Adalet ve saygı normlarının ihlali veya şiddet eylemleri, karşıdaki kişinin aşırı stresinin bir sonucu olarak algılanır. (c) Adalet ve saygı normlarının ihlali veya şiddet eylemleri, rakibin yetersizliğinin bir sonucu olarak algılanır. (d) Adalet ve saygı normlarının ihlali veya şiddet eylemlerine, benlikte yapıcı bir değişiklik meydana getirerek toplum yanlısı bir tavırla yanıt verilir. Şiddet içeren tepkiyi gösteren kişinin haksız olduğu kanıtlanır.

Aslında, bu önerilerden ilk üçü, bir yanıla Türkiye kültüründe “pasif yaklaşım” ve “güçlü karşısında itaat kültürü” olarak tarif edilen davranışlara benzerlik gösteriyor; yani İK profesyonellerinin eleştirel yaklaştıkları Türkiye kültürü, güçsüz tarafın şiddet döngüsünü kırmak için izlediği bir taktik olarak da algılanabilir. Ancak, izlenecek yollardan dördüncüsü hem şiddete başvuranın hem de şiddete uğrayanın benliğinde yapıcı bir dönüşme sağlayacak öneriler içermektedir. Bu dönüşümü sağlayacak taktikler arasında, sorunu net şekilde tanımlamak, açıkça, genellemelere başvurmadan konuşmak, geribildirimlerle şekillendirmek, daha yetkili kişilere durumu objektif bir şekilde aktarmak yer alıyor. Bu öneriler görüldüğü gibi ekosistem yaklaşımıyla (Baydar, 2019) ele alındığında mikro yani bireysel ölçektir. Ekosistem yaklaşımı, psikolojik süreçleri bireyin çevresiyle etkileşimine odaklanarak ele alır ve mikro seviyede, psikolojik yaşam deneyimlerinin, mezzo seviyede grup ilişkilerinin ve makro düzeyde toplumun ve sosyal sistemlerin etkilerine odaklanır. Dolayısıyla, Bhalerao ve Kumar (2015) tarafından önerilen şiddetsizlik sürecinin ilk üç adımı, mikro ölçekte olmakla birlikte, insana yaraşır iş koşulları için olmazsa olmaz, “şiddetsiz” çalışma hayatının ön koşulları olarak da kabul edilebilir. Yani bireysel çözümleri ön plana alan bu mikro düzeydeki taktikler, “mezzo” düzeyde şiddetsizlik için bir zemin oluşturabilir; örgütlerde bir “yönetim yaklaşımı” olarak yapılandırılabilir. Bu yaklaşıma “şiddete sıfır tolerans” adını verebiliriz. Örgütsel ölçekte bir yeniden yapılanma ile örgütün “benliği”nde yapıcı bir dönüşüm sağlanabilir.

İş yerinde sıfır şiddet kültürü oluşturmak, şiddetin temel nedenlerini ele alan, güvenlik ve saygı kültürünü destekleyen, şiddet sarmalını kıran kapsamlı bir yaklaşımın uygulanmasını içerir. Uluslararası standartlar açısından güncel bir gelişme, şiddetsizlik kültürünü garantiye alacak bir yapının sistematik

şekilde işletmelerde kurulması için de önemli bir çerçeve sunmaktadır: ISO 45003-İş Yerinde Psikolojik Sağlık ve Güvenlik Kılavuzu. Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO - International Standards Organization), 2021 yılında iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemi standardının bir kılavuzu olarak, ISO 45003'ü yayımladı. Bu kılavuzda, işletmelerde psikolojik sağlığın korunması için izlenecek bir yönetim sisteminin yapılandırılması gerektiği resmi bir yolla dünya geneline sunuldu. Bu kılavuz Kasım 2022'de Türk Standartları Enstitüsü tarafından Türkçe olarak yayımlandı. ISO 45003, işletmelere ve yönetim ekiplerine, çalışanların psikolojik sağlığının korunması için bir yönetim süreci yerleştirmelerini tavsiye etmektedir. Çalışan psikolojik iyi oluşunu olumlu yönde etkileyecek her türlü iş ve örgüt koşulunun sağlanması için yönetim sorumluluklarını tanımlayan bu kılavuz, diğer standartlarda da olduğu gibi, çalışanların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilecek problemlere dair; (a) risk analizi yapılarak mevcut durumun tanımlanmasını, (b) buna dayanarak, iyileştirilecek şartlarla ilgili hedef ve planların hazırlanmasını ve uygulamaya geçirilmesini, (c) bu çözümlerin yarattığı etkinin/farklılaşmanın gözlenerek ölçülmesini, (d) varsa, iyileştirilecek konularda önlem alınmasını içerir. Psikolojik iyi oluşun sağlanabilmesi için örgütsel yapı içindeki tüm birimler ve paydaşlar, sorumluluk alanlarına giren iş, örgüt ve yönetim koşullarının yarattığı (a) tehlikeleri tespit etmek; (b) bu tehlikelerin psikolojik sağlık ve iyi oluş açısından doğurduğu olumsuz sonuçları analiz etmek; (c) bu tehlikeleri kontrol altına alacak aksiyonları belirlemek, (d) aksiyonları hayata geçirmek ve bu uygulamaların yarattığı etkiyi izlemek üzere harekete geçecektir.

ISO 45003'e göre (TSE, 2022), psikososyal tehlikeler, tüm organizasyonlarda, sektörlerde, her türlü iş ve ilgili görevlerde, üretim ve istihdam şeklinde, (a) işin nasıl organize edildiği, (b) işteki sosyal faktörler ve (c) çalışma ortamının özellikleri, donanım ve tehlikeli görevler ile ilgili olabilir. Tahmin edilebileceği gibi, şiddet, ayrımcılık, zorbalık, kılavuzun işletmelerde odaklanılmasını önerdiği psikososyal tehlike kaynakları arasında yer almaktadır. Kılavuz, şiddeti, çalışan esenliğini bozarak, psikolojik sağlık sorunlarına yol açabilecek, işteki sosyal faktörlerden birisi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla işletmeler bir yönetim sistemi mantığı ile her türlü şiddetin önüne geçilmesi için sistematik bir süreç işleterek, "sıfır şiddet"i kurum kültürlerinin ana bileşeni ve değeri haline getirebilirler. ISO 45003'ün kılavuzluğu ve bu kitap bölümünde şu ana kadar aktarılan bilgiler ışığında, işletmelerin psikolojik açıdan sağlıklı, yani çalışanların psikolojik iyi oluşunu destekleyen yapılar haline

gelmesi için şu prensiplerle hareket etmelerini önerebiliriz:

- (a) **Her türlü şiddet şekli, çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığını, güvenliğini ve esenliğini olumsuz etkileyecek bir tehlike kaynağı olarak tanımlanmalıdır.** Şiddet, bir iletişim şekli, liderlik stili ya da çatışma biçimi değildir. Şiddet gayri insani, emek vererek bir işletmenin var oluşunu sağlayan “insanlar”ı değersizleştiren, benlik değerini zedeleyen, küstürücü, dolayısıyla bilişsel, fiziksel ve duygusal açıdan yıpratıcıdır; yani psikososyal bir tehlike kaynağıdır.
- (b) **Şiddetin ortaya çıkmasına neden olan tetikleyiciler tespit edilmeli ve kontrol altına alınmalıdır.** Kişiler arasında şiddetin ortaya çıkmasına, işin tasarımı, işlerin yürütüldüğü sosyal koşulların dinamikleri ve zorlu çalışma şartlarının getirdiği baskı neden olabilir. Örgütlere bir sistem olarak yaklaşıldığında, özellikle organizasyonun yapısal özellikleri -ki bunlar hiyerarşi, raporlama akışları, prosedürler vb. yapısal sistematiklerdir- şiddet için bir zemin oluşturabilir. Örneğin, organizasyonun kültürü toksik, insanlar nezaketsiz olabilir. Şiddet için zemin oluşturan faktörler tespit edilerek bunları kontrol altına alacak çözümler ve uygulamalar yönetimin sıkı takibi altında hayata geçirilmelidir. İş yükünün fazla olması, zaman baskısı, yetki karmaşası, belirsizlikler, adil olmayan yaklaşımlar, kişiler arası iletişimdeki yıkıcı yönleri ortadan kaldıracak yönetsel çözümler hem ilk kademe hem de operasyonel, fonksiyonel ve tepe yönetim kademelerinin hayata geçireceği yaklaşımlarla çözüme ulaştırılabilir.
- (c) **Şiddete neden olan psikososyal unsurlar, yani tehlikeleri kontrol altına alacak aksiyonlar somutlaştırılmalı, tüm yönetim kademelerinin samimi taahhüdü alınmalı ve açık iletişimle tüm organizasyonda şeffaf bir şekilde paylaşılmalıdır.** Yöneticiler yönetim tarzlarını, yönetim rolü olan ya da olmayan herkes iletişim şeklini gözden geçirerek “şiddetsiz” bir iklim ve çalışan yaşamını sağlamanın mümkün olması adına kişisel gelişim için çaba göstermelidir. Bu kapsamda, işletmelerin düzenleyeceği eğitimler, düzenli iletişim toplantıları, şiddet vakalarının raporlanabilmesini sağlayacak bir iletişim yapısı, etik komiteler gibi çözüm noktaları yapılandırılmalı ve çalışanlar bu mekanizmaları kullanmak için teşvik

edilmelidir. Bu mekanizmalar, yargılayıcı bir tutumdan uzak, tarafsız ve şeffaf bir yaklaşımı benimsemelidir.

- (d) **Belirlenen aksiyonlar mutlaka hayata geçirilmelidir; “sözde kalmamalıdır”, tanımlanan prensiplerle icraat gerçekleştirilmelidir.** Bu uygulamaların işletme bünyesindeki iklime, kültüre, çalışanların bütüncül sağlığına, esenliğine, pozitif çalışan deneyimine ve dolayısıyla performansına olan etkileri izlenmelidir. Eksik kalan alanlarda iyileştirmeler yapılmalı, beklenen olumlu etkiler ve gelişmeler tüm şirket geneliyle paylaşılarak, birlikte nasıl “iyileşebildikleri” gösterilmelidir.

Bu psikososyal risk yönetimi akışı, “şiddetsizlik” döngüsünü harekete geçiren bir mekanizma olacaktır ve “şiddete sıfır tolerans” organizasyonların DNA’sına işleyecektir. Şiddet potansiyeli olan kişilerin ya da herhangi bir uygulamanın bu işletme içinde tutunması mümkün olmayacaktır. Şiddete sıfır tolerans konusunda işletme politikasının görünür kılınmasına dair bir örneği **Kutu 13.1**’de görebiliyoruz. Bir eğitim kurumunun şiddetsizlik politikasını web sitesinden net şekilde yayımladığı görülmektedir.

Kutu 13.1

Cambridge College, iş yerinde şiddeti önleme ve güvenli bir çalışma ortamı sağlama konusunda kararlıdır. Cambridge College, işle ilgili faaliyetler sırasında tesis içinde veya dışında meydana gelebilecek korkutma, taciz veya diğer tehditler veya fiili şiddet ile başa çıkmak için aşağıdaki yönergeleri benimsemiştir:

- Tüm çalışanlara, öğrencilere, öğretim üyelerine, tedarikçilere ve iş ortaklarına her zaman nezaket ve saygıyla davranılmalıdır.
- Başka bir çalışanı, öğrenciyi, öğretim üyesini, tedarikçiyi veya iş ortağını tehdit eden, korkutan veya zorlayan davranışlara müsamaha gösterilmeyecektir. Cambridge College’nin sağladığı kaynaklar, iş yerinde veya iş yeri dışında kimseyi tehdit etmek, takip etmek veya taciz etmek için kullanılamaz. Cambridge College, istismar içeren kişisel ilişkilerden kaynaklanan tehditleri diğer şiddet biçimleri gibi ele alır.

- Dolaylı veya doğrudan tehditler, gerçek şiddet olayları ve şüpheli kişi veya faaliyetler en kısa sürede bir amire, güvenlik personeline veya İnsan Kaynakları Ofisi'ne bildirilmelidir. Bir şiddet tehdidini veya olayını bildirirken, çalışan mümkün olduğunca spesifik ve ayrıntılı bilgi vermelidir.
- Cambridge College, deneyimledikleri şiddete dair yaptıkları bildirimler için çalışanlara karşı misillemede bulunmayacaktır.
- Çalışanlar, aile içi şiddetle ilgili güvenlik endişelerini İnsan Kaynakları Departmanı'na bildirmeye teşvik edilir. Cambridge College, aile içi şiddetle ilgili nedenlerle kurumun çalışan destek programına ve topluluk kaynaklarına yönlendirmeler sağlayarak aile içi şiddete uğrayan kişileri desteklemeye kararlıdır.
- Cambridge College, tehditleri veya gerçek şiddet olaylarını ve şüpheli kişi veya faaliyetlerle ilgili tüm raporlamaları derhal ve kapsamlı bir şekilde araştıracaktır.
- Bildirimde bulunan kişinin kimliği mümkün olduğunca korunacaktır. Cambridge College, şiddet, tehdit veya şüpheli kişi veya faaliyetler hakkında iyi niyetli bildirimlerde bulunan çalışanlara misillemede bulunmayacaktır.
- İş yeri güvenliğini ve soruşturmanın bütünlüğünü korumak için Cambridge College, iş yerinde şiddet veya şiddet tehdidinde bulunduğu şüphelenilen çalışanların, soruşturma süresince ücretli veya ücretsiz olarak çalışmasını askıya alabilir. Bu yönergeleri ihlal eden tehditlerden veya gerçek şiddetten ya da diğer davranışlardan sorumlu olduğu tespit edilen herkes, istihdamının sonlandırılması da dahil olmak üzere derhal disiplin işlemine tabi tutulacaktır.
- Cambridge College, çalışanlarını, durum daha ciddi seviyelere tırmanmadan önce anlaşmazlıklarını amirlerinin veya İK departmanının dikkatine sunmaya teşvik eder.

Not. <https://www.cambridgecollege.edu/non-violent-workplace> adresinden örnek olarak alınarak yazar tarafından çevrilmiş ve tablo haline getirilmiştir.

Görüldüğü gibi, şiddetsizlik için örgütlerin açık, net, herkes tarafından bilinen politikalar geliştirmesi, şiddet konusunun “örtük” tutulmamasını sağlayacaktır; olası bir şiddet vakasının özgürce ilgili mecralara taşınma-

sına olanak tanıyacaktır. Elbette, böylesine açık politikalar, şiddetin ortaya çıkması durumunda ne yapılması gerektiğine dair yapıların da kurulmuş olmasını gerektirir.

SONUÇ

Kuruluşlar, potansiyel şiddet kaynaklarını belirlemek için düzenli risk değerlendirmeleri yapmalı ve bu riskleri azaltmak için adımlar atmalıdır. Çalışanlar şiddet olaylarını bildirmek konusunda kendilerini rahat hissetmeli ve kuruluşların bu bildirimleri alacak ve yanıtlayacak bir sistemi olmalıdır. Şiddete uğrayan kişinin kendisine misilleme olmayacağından emin olduğu etik kurulların yapılandırılması, bu kurulların objektif, şeffaf ve gizlilik temeliyle “hak esası” çalışması ve problemleri askıda bırakmadan sonuca bağlaması kritiktir. Ayrıca, yaşanan vakanın, problemin analizinden, alınan kararlara kadar kurum içinde dedikodu ağı ile yayılmasına izin vermeden ele alınması gerekir. Şikâyetle bulunan kişilere, profesyonel ve yapıcı bir şekilde sürecin nasıl ilerlediği ve nasıl bir sonuçlandığı konusunda geribildirim verilmelidir.

Yönetim rolü olan ve olmayan tüm çalışanlar, şiddeti nasıl tanıyacakları ve şiddete nasıl tepki verecekleri, şiddetin oluşmasını en başta nasıl önleyecekleri konusunda eğitilmelidir. Karşılıklı saygıya dayanan ve kapsayıcı, çeşitliliğe değer veren, ayrımcılık ve tacizin önüne geçmeye çalışan bir örgüt kültürü inşa etmek, organizasyonun temel değerleri arasına yerleştirilmelidir. Kuruluşların, şiddete maruz kalmış çalışanlara danışmanlık, işten izin ve gerekirse yeni bir iş bulma konusunda yardım gibi destekler sağlamak için bir planları olmalıdır. Sıfır şiddet kültürü yaratmak, liderliğin, yönetimin ve çalışanların sürekli çabasını ve bağlılığını gerektirir. Organizasyonun tüm seviyelerinin sürece dahil edilmesi ve uygulanan stratejilerin etkisinin sürekli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi önemlidir.

Görüldüğü gibi, şiddet olgusu ISO 45003 yönetim sistemi ile işin sosyal koşullarından kaynaklanan kritik bir problem olarak tanımlanabilmektedir. Psikososyal sağlık ve güvenliği içselleştiren bir işletme, şiddetin çalışanlarda psikolojik sağlık sorunlarına yol açabileceğinin farkındadır ve bunun önüne geçmek üzere “sıfır şiddet” politikasını örgüt kültürünün kritik bileşenlerinden birisi olarak tanımlayabilecektir. Böylelikle mezzo ölçekte ve kolektif şekilde “şiddetsizlik” örgütlerin temel önermesi haline gelebilecektir. Bu alanda iş ve örgüt psikologlarının odaklı çalışmalar gerçekleştirerek

örgütsel süreçlere destek vermeleri mümkündür. Dolayısıyla şiddetsizlik konusunda resmi bir politika yazılı hale getirilmeli, üst yönetimin bu konuda güçlü taahhüdü alınmalı, şiddetsizliğin yazılı olmayan bir norm haline dönüşmesi için destekleyici kişisel eğitimler ve örgütsel gelişim süreçleri uygulamaya geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Andersson, L. M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility at workplace. *Academy of Management*, 24(3), 452-471. <https://doi.org/10.2307/259136>
- Asthana, H. S. (1990). T.A.T responses to some violent individuals. V. K. Kool (Ed.), *Perspectives on nonviolence: Recent research in psychology* içinde (s. 39-53). Springer-Verlag New York Inc.
- Baran, İ. H. A. (2012). *Türkiye kültüründe kolektivizm: bir meta analiz*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Genelkurmay Başkanlığı.
- Baydar, V. (2019). *Kadın konukevlerinde kalan şiddet mağduru kadınların sosyal adaptasyonlarının ekosistem yaklaşımına göre incelenmesi: Ankara örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bhalerao, H. ve Kumar, S. (2015). Nonviolence at workplace—scale development and validation. *Business Perspectives and Research*, 3(1), 36-51. <https://doi.org/10.1177/2278533714551863>
- Bondurant, J. V. (1965). *Conquest of violence: The Gandhian philosophy of conflict* (2nd Rev.ed.). University of California Press.
- Bose, A. (1987). *Dimensions of peace and nonviolence: The Gandhian perspective*. Gian Publishing House.
- Burrowes, R. J. (1996). *The strategy of nonviolent defense: A Gandhian approach*. State University of New York Press.
- Cambridge College. (2018). *Non-violent workplace*. <https://www.cambridgecollege.edu/non-violent-workplace>
- Cooper, W. H. (1973). *Nonviolence and social change: Four essays*. Nonviolent Action Research Project, Haverford College.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2014). Üretkenlik karşıtı iş davranışlarının türleri, boyutları ve benzer kavramlarla ilişkilerine yönelik bir yazın incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 103-132. <https://doi.org/10.17065/huiibf.92053>
- Einarsen, S., Hoel, H., ve Notelaers, G. (2009). *Negative Acts Questionnaire—Revised (NAQ-R)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t27542-000>
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin ve B. Puranen (Ed.). (2022). *World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0*. Madrid, Spain ve Vienna, Austria: JD Systems Institute ve WWSA Secretariat. <https://doi.org/10.14281/18241.20>
- Holmes, R. (1990). *Nonviolence in theory and practice*. Waveland.
- Hofstede, G. (2010). The GLOBE debate: Back to relevance. *Journal of International Business Studies*, 41(8), 1339-1346. <https://doi.org/10.1057/jibs.2010.31>

- International Organization for Standardization (2021). *Occupational health and safety management— Psychological health and safety at work — Guidelines for managing psychosocial risks*. (ISO 45003:2021). ISO. <https://www.iso.org/standard/64283.html>
- Işık, İ. (2015). İnsan kaynakları yönetimi profesyonellerinin iş ortamındaki zorbalık davranışlarına dair perspektiflerinin nitel içerik analizi: Zorbalığın tanımı, nedenleri ve sonuçları, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 47(4), 239-275.
- Kadushin, M. (2011). *Using nonviolent communication to end sexual harassment part 2: Two approaches to common problems*. Employment Lawyer Blog. <https://www.employment-lawyer-blog.com/using-nonviolent-communication/>
- Komaraju, M. ve Cokley, K. O. (2008). Horizontal and vertical dimensions of individualism- collectivism: A comparison of African Americans and European Americans. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 14(4), 336-343. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.14.4.336>
- Little, M. (2020). *Nonviolent communication research*. PuddleDancer Press. <https://www.nonviolentcommunication.com/learn-nonviolent-communication/research-on-nvc/>
- Lynd, S. (Ed.). (1966). *Non-violence in America: A documentary history*. Bobbs-Merrill Company.
- Oyserman, D., Coon, H. M., ve Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.3>
- Öncül, M. S., Deniz, M. ve İnce, A. R. (2016). Hofstede'nin örgüt kültürü modelinin potansiyel girişimcilerin yetiştiği çevresel özellikler kapsamında değerlendirilmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 255-269.
- Özer, G., Griep, Y. ve Escartín, J. (2022). The Relationship between organizational environment and perpetrators' physical and psychological state: A three-wave longitudinal study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3699. <https://doi.org/10.3390/ijerph19063699>
- Özer, G. ve Escartín, J. (2023). The making and breaking of workplace bullying perpetration: A systematic review on the antecedents, moderators, mediators, outcomes of perpetration and suggestions for organizations. *Aggression and Violent Behavior*, 69, 101823. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101823>
- Pearson, C. M., Andersson, L. M. ve Porath, C. L. (2005). Workplace incivility. S. Fox, P.E. Spector (Ed.), *Counterproductive work behavior: Investigations of actors and targets* içinde (s. 177-200). American Psychological Association.
- Rosenberg, M. B. (2002). *Nonviolent communication: A language of compassion*. Puddledancer Press.
- Salin, D. (2008). The prevention of workplace bullying as a question of human resource management: Measures adopted and underlying organizational factors. *Scandinavian Journal of Management*, 24(3), 221-231. <https://doi.org/10.1016/j.scaman.2008.04.004>
- Salin, D. (2009). Organisational responses to workplace harassment: An exploratory study. *Personnel Review*, 38(1), 26-44. <https://doi.org/10.1108/00483480910920697>
- Salin, D. (2011). The significance of gender for third parties' perceptions of negative interpersonal behaviour: Labelling and explaining negative acts. *Gender, Work, and Organization*, 18(6), 571-591. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00465.x>

- Salin, D., Cowan, R., Adewumi, O., Apospori, E., Bochantin, J., D'Cruz, P., Djurkovic, N., Durniat, K., Escartín, J., Guo, J., Işık, I., Koeszegi, S.T., McCormack, D., Monserrat, S.I. ve Zedlacher, E. (2019). Workplace bullying across the globe: A cross-cultural comparison. *Personnel Review*, 48(1), 204-219. <https://doi.org/10.1108/PR-03-2017-0092>
- Sharp, G. (1973). *The politics of non-violent action* (Vols. 1-3). Porter Sargent Publishers.
- Shier, M. L., Nicholas, D. B., Graham, J. R. ve Young, A. (2018). Preventing workplace violence in human services workplaces: Organizational dynamics to support positive interpersonal interactions among colleagues. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 42(1), 4-18. <https://doi.org/10.1080/23303131.2017.1363842>
- Triandis, H. C. ve Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.1.118>

SONUÇ

Dünyada ve Türkiye’de şiddet ruh sağlığı alanı çalışanları olarak bizleri kişisel ve mesleki olarak etkiliyor. Bu etkilerle çalışırken şiddetin oluşma zemininin bireysel, ilişkisel ve toplumsal dinamiklerini anlama ve alanda birbirimizin yaptığı çalışmalardan öğrenme ihtiyacımızdan yola çıkarak derlediğimiz bu kitap bazı sorularımızı yanıtlarken yeni ihtiyaçlar ve yeni düşünme alanları da üretti.

Birinci kısımda seans odalarında, özellikle de kadın, çocuk ve gençlerle çalışırken özellikle 1990’lar öncesinde psikoterapi uygulamalarına yön veren bazı kuramların şiddetsizlik temelli bir yaklaşım konusunda yer yer yol gösteren ve yer yer eksik kalan tarafları ile karşılaştık. Seans odasına sosyo-ekolojik modellemenin kapsayıcılığı, feminist klinik yaklaşımların ilkeselliği ve kesişimselliğin çok katmanlılığını davet etmenin zenginleştiriciliğini gördük. İkinci kısımda ise Türkiye’de birçok farklı ortam ve kurumda şiddetin önlenmesi için yapılan çalışmaların yazarlarımız tarafından cömertçe paylaşılması bizlere mesleki anlamda çok şey öğretmesinin yanı sıra birliktelik ve dayanışma duygumuzu da güçlendirdi. Ailelerle, sivil toplum kuruluşları ile, üniversitelerle, iş yerleri ile yapılan bu çalışmalar bir arada düşünüldüğünde şiddetsiz birey, aile ve toplum hedefine doğru katetmiş olduğumuz yolu görme ve gösterme olanağı yarattı.

Bizim derleyebildiğimiz resme baktığımızda bazı alanların eksik kalmış olduğunu görüyoruz. Şiddete maruz kalan kişiler açısından düşündüğümüzde, özellikle göçmenler, LGBTİ+’lar gibi grupların şiddetle mücadele ve önleyici çalışmalar konusunda farklılaşan ihtiyaçlarına ayrıntılı bir şekilde değinemedik. Sosyo-ekolojik zeminde ise savaş, zorunlu göç, doğal afetler

gibi belirli olayların sonrasında şiddeti tetikleyen etmenler ve bu durumlara özel planlanabilecek çalışmalarla ilgili alanyazındaki kısıtlılığın bu kitaba da yansıdığını fark ettik. Şiddetin türleri ve bağlamı açısından ise çevrimiçi ortamlarda uygulanan şiddetin yaygınlığını biliyor olmakla birlikte bu kitaba dahil edemedik.

Bizlerin göremediği ancak okuyanların aklında canlanmış olan daha birçok eksiklik ve kısıtlılık olacağını da tahmin ediyoruz. Bu kitabın, bu yeni soruları da birlikte sormaya devam etmemiz için bir başlangıç olmasını ve şiddetsizliğin tesisi için birbirimizin bilgi ve deneyiminden öğrenme yolculuğumuzun sürmesini umuyoruz.

Dizin

- agresyon 49, 50, 54
agresif 49, 50, 52, 54-57
aile 12, 13, 50, 51, 53, 55-57, 72, 73, 77, 79, 91-100, 108, 109, 114-116, 121-124, 126-130, 133, 134, 139, 140, 142, 143, 146-149, 151, 156, 159, 169, 170, 176, 177, 196, 227-231, 234, 236, 237, 239, 245, 250, 266, 268, 270, 279, 287
içi şiddet 51, 53, 100, 121, 122, 147, 177, 228-231, 236, 237, 239, 279

benlik saygısı 99, 235, 238
bilgilendirici 158, 165, 189
bilgilendirme 9, 114, 127, 128, 142, 182, 186, 187, 189
birey 72, 73, 108, 122, 124, 199, 202-205, 209, 212, 265, 287
-ci 90, 265
bireysel 8, 9, 13, 14, 42, 54, 71-73, 79, 82, 91, 99, 107, 114, 121, 124, 125, 140, 144, 156-158, 160, 161, 162, 166, 169, 170, 176, 177, 180, 199, 212, 214, 230, 236, 264, 265, 267, 273, 275, 287
-cilik 267
-leşme 9, 158, 160
-leştirilmiş 91
terapi 42, 99

cinsel
taciz 53, 158, 175-187, 189, 190, 261
şiddet 72, 76, 81, 140, 147, 158, 175-178, 180-183, 189-191, 195, 234, 237, 240

çatışma
çözme 156, 228
çözümü 231
çocuğa yönelik şiddet 228

dayanıklılık 71-73, 79, 80, 82, 124, 236
duygu
düzenleme 11, 12, 15, 20, 21, 31, 32, 40, 41, 74, 140, 145, 147, 148, 151, 165, 227, 231
ifadesi 145-148, 150, 213
dışavurum 41, 227-229, 239

disiplin 107, 111, 114, 115, 123, 144, 145, 188, 268, 279
ebeveyn 15, 33-38, 51-56, 97, 108, 110, 115, 121-124, 126, 127, 129-133, 135, 139-151, 229, 248
-lik 53, 56, 122-124, 126, 127, 129, 131-133, 135, 140, 144, 145, 148, 149, 151
erken çocukluk 15, 18, 32, 44, 51, 52
eşitlikçi ilişki 73, 81, 82, 156, 165, 166

farkındalık 55, 73, 76, 77, 82, 101, 121, 124, 127, 129, 132-134, 158, 159, 161, 162, 168, 180, 183, 184, 185, 187, 202-204, 210, 226, 230, 235, 247
feminist 60, 70-75, 77, 79, 81, 82, 88, 89, 157-159, 161, 165, 177, 179, 188, 213, 214, 287
şört şiddeti 155-167, 169, 170, 212, 230, 231

gelişimsel 9, 12, 15, 16, 19, 32, 33, 36, 41, 44, 49, 50, 53, 56, 57
grup
çalışması 124-128, 131-135, 140, 141, 150, 151, 155, 160-162, 165, 167, 169, 171, 204, 206, 208, 210, 213, 234, 236, 239, 250-256
terapi 42, 43
güçlenme 72-74, 77, 79-82, 99, 100, 131, 166, 186, 232, 233, 269

hak 35, 88, 107, 179, 182, 185, 188, 266, 280
ihlali 179, 188
hukuki 105, 106, 108, 109, 110, 116, 177, 182, 184, 185, 188

iletişim 21, 31, 78, 93, 121-123, 126, 129-131, 133-135, 140, 141, 148, 156, 159, 160, 167, 168, 186, 188, 205, 211, 213, 227, 230, 231, 235, 260, 262, 264, 268, 271-274, 277
ilişki 4, 13, 42, 51-53, 57, 70, 73, 75, 80, 81, 90, 92, 93, 95-98, 101, 141, 145, 155, 156, 160, 162, 165, 177, 178, 223, 229, 230, 236, 246-249

- sel 3-5, 7, 11, 12, 15, 18-21, 32, 50, 73, 74, 76, 78-82, 92, 93, 96, 99, 100, 121, 140, 144, 155, 156, 158, 162, 169, 170, 177, 194, 238, 245-250, 252-256, 287
- iş hayatı 260, 269, 271
- kadına yönelik şiddet 53, 72, 75, 157-159, 170, 181, 189, 193
- keşişimsellik 75, 79, 87-89, 91, 94
- kurumsal 8, 21, 76, 78-80, 176-182, 184, 190, 200, 209, 210, 214, 215, 259
- kültür 57, 72, 92, 178, 270, 272
- kültürel 54, 91-94, 101, 106, 156, 157, 176, 178, 180, 183, 194, 197, 200, 202-204, 212, 251, 264, 265, 268
- norm 156
- söylem 93, 94
- mülteci 122, 125, 205
- okul 42, 50, 54, 55, 57, 121, 125, 130, 133, 146, 151, 156, 159, 188, 196
- öfke 9, 13, 14, 21, 35, 36, 39, 41, 42, 56, 74, 76, 91, 92, 98, 99, 105, 106, 109, 111, 123, 128-130, 132, 133, 146, 147, 163, 164, 168, 214, 224, 236, 247, 253, 254, 263, 264
- kontrolü 74, 91, 129, 130, 131
- önleme 57, 71, 78, 114, 122, 123, 130, 155-162, 169, 170, 175, 176, 182-185, 187, 189, 190, 196, 197, 199, 217, 221, 226-228, 234, 237, 240, 259, 260, 278
- psikodinamik 3-5, 12, 15, 18, 20-22, 54, 55, 225, 226, 239
- psikolojik şiddet 95, 100, 156, 163, 164, 167, 168, 259, 261, 267, 273, 274
- psikososyal 54, 228, 250, 259, 260, 274, 276-278, 280
- risk 12, 15, 31, 32, 44, 51, 57, 77, 79, 122, 180, 226, 256, 260, 274, 276, 278, 280
- li 20, 56, 57, 124, 246
- ruh sağlığı 3, 5, 15, 20, 49, 54, 55, 57, 58, 69, 70, 73-76, 80-82, 111, 121-123, 155, 170, 226, 232, 245, 246, 250, 255, 256, 287
- sanat 22, 55, 113, 125, 140, 150, 221-223, 225, 227-229, 231, 235-240
- sığınmacı 203, 205
- sığınma evi 216, 235
- sivil toplum 57, 78, 114, 139, 158, 159, 181, 194, 198-203, 205, 206, 209-216, 250, 287
- kuruluşları 57, 78, 114, 158, 159, 181, 194, 199-202, 205, 209-211, 213-216, 250, 287
- sosyal adalet 87-91, 93, 94, 101
- sosyo
- ekolojik 53, 58, 194, 199, 200, 202, 217, 287
- kültürel 54, 157, 212, 251
- şiddetsizlik 4, 5, 7-9, 11, 14-20, 22, 92, 122, 140, 148, 151, 155, 160-163, 165, 169-171, 196, 198, 260, 274, 275, 278-281, 287, 288
- terapi ilişkisi 19, 109, 111
- topluluk 92, 93, 182, 199, 200, 202, 210, 214, 217, 233, 234, 279
- çu 265
- toplum 14, 57, 71, 78, 92, 114, 122, 125, 126, 139, 158, 159, 181, 194, 198-203, 205, 206, 209-217, 237, 250, 265, 266, 274, 275, 287
- merkezi 125, 126, 237
- toplumsal 4, 7, 8, 58, 70-80, 82, 83, 87, 88, 90-93, 97-99, 101, 106, 107, 109, 124, 139-151, 156-164, 167, 170, 176-181, 183-185, 193, 194, 196, 198-200, 202, 205, 207-209, 211-213, 216, 217, 230, 240, 245, 246, 250, 256, 263-267, 273, 287
- baskı 73, 78, 99
- cinsiyet 72, 74-76, 82, 88, 97, 139, 140-151, 156-164, 167, 170, 176-181, 183-185, 187, 193, 196, 198-200, 202, 205, 207-209, 211-213, 216, 217
- eşitsizlik 71-73, 87, 90
- şiddet 8, 151, 245, 246, 256
- travma 10, 12, 13, 15, 32, 33, 38, 51-57, 69-72, 75-79, 83, 97, 164, 180, 189, 204, 205, 227, 232, 236, 237, 239, 246, 249-253, 255, 256
- tik 12, 38, 52, 53, 56, 236, 237, 239, 246, 249-253, 255
- tize 97, 227, 246
- uygulama 19, 92, 122, 230, 140, 151, 155, 156, 162, 163, 169, 204, 221, 250, 255, 256, 260

üniversite 94, 98, 125, 156, 158-161, 177-187, 189, 190, 234, 240, 268

yakın partner şiddeti 230, 231, 233-237

yaratıcılık 221-228, 231, 232, 238-240, 255

yıldırma 181, 260, 262, 265

zihinselleştirme 12, 16, 18, 22, 31-34, 36-38, 40-45, 51, 53, 55, 147

Şiddetin küresel ölçekte ve Türkiye'de yaygın bir insan hakkı ihlali olduğu bir çağda, ruh sağlığı çalışanları bu şiddetin bireylerin, ailelerin ve toplumun üzerindeki derin etkisiyle sıkça karşılaşılıyor. Bu bağlamda bu kitap, ruh sağlığı çalışanları olarak şiddetle mücadele ve şiddetsizliğin tesisi konusunda birlikte düşünme ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıktı.

Kitabın birinci kısmı, psikoterapi bağlamında şiddeti ele alıyor. Seans odalarında şiddeti ve şiddetsizliği psikodinamik, zihinselleştirme odaklı ve gelişimsel perspektiflerden inceliyor. Ayrıca, feminist ve kesişimsellik odaklı yaklaşımların yanı sıra, psikoterapistlerin yasal sorumluluklarına dair bilgiler de içeriyor. Kitabın ikinci kısmı, şiddeti önleme konusunda yol gösterici uygulama örnekleri sunuyor. Ebeveyn eğitimi ve destek çalışmaları, genç yetişkinlere yönelik eğitim programları, şiddetsizliğin inşasında yaratıcı yaklaşımlar ve kurumlarda şiddetsizlik kültürü gibi konuları ele alıyor.

Bu kitabın ruh sağlığı alanlarında çalışanlar olarak hepimize hem yol gösterici bir başlangıç noktası olmasını hem de bu yolda yalnız olmadığımızı hissettirmesini umuyoruz.

**ALEV ÇAVDAR ANIL ÖZGE ÜSTÜNEL BEGÜM EFEÖĞLU BUKET KILIÇER-YILDIZ
BÜŞRA YALÇINÖZ UÇAN ÇİMEN GÜNAY ERKOL ELİF AKDAĞ GÖÇEK GÜLDEN SAYILAN
İDİL IŞIK NURSELİ YEŞİM SÜNBÜLOĞLU OĞUZ CAN OK ÖZLEM BUGUR ÖZDEMİR
RÜŞTÜ EMRE AKSOY SELİN AKYÜZ SİBEL HALFON ŞAFAK EBRU TOKSOY
TUĞÇE ÇETİN ERTEKİN YUDUM SÖYLEMEZ ZEYNEP MAÇKALI**

ISBN: 978-605-399-650-7

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Psikoloji / Psikanaliz